

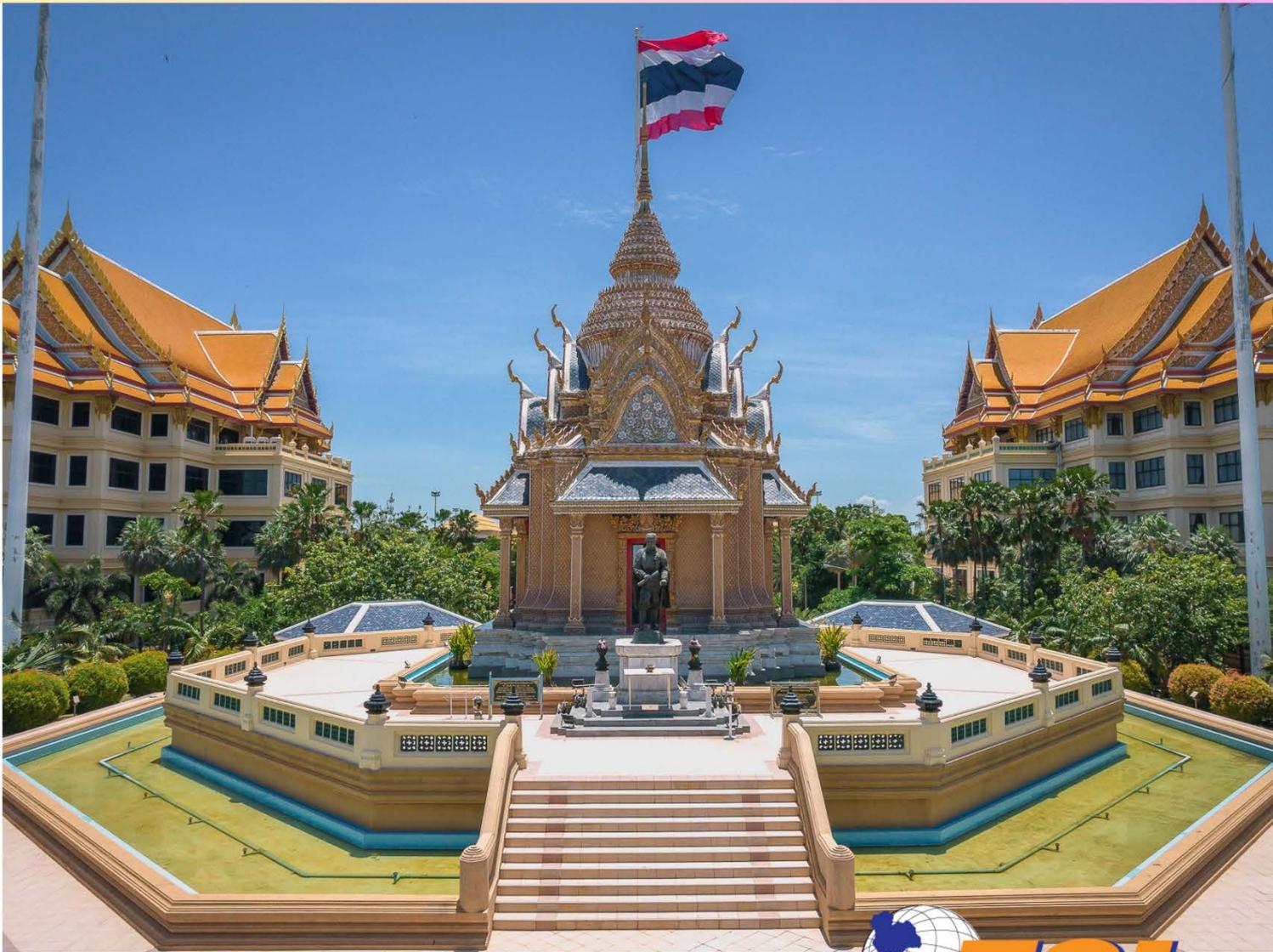
วารสาร มจร

พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

JMBR : Journal of MCU Buddhist Review

ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 มกราคม - เมษายน 2566

Vol. 7 No.1 January - April 2023

คณะพุทธศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อาคารเรียนรวม โซน D

79 หมู่ 1 กม. 55 ถ.พหลโยธิน

ต.ลำไทร อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา 13170

Print ISSN: 2586-8144
Online ISSN: 2730-339X

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

Journal of MCU Buddhist Review

ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (มกราคม – เมษายน 2566)

Vol. 7 No. 1 (January – April 2023)

Print ISSN: 2586-8144 E-ISSN: 2730-339X

วัตถุประสงค์ของวารสาร

1. เพื่อเผยแพร่ผลงานบทความวิจัย บทความวิชาการ บทความทั่วไป และวิจารณ์หนังสือที่เกี่ยวข้องกับหลักการ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับทางพระพุทธศาสนา บาลีสันสกฤต ศาสนา ปรัชญา และวัฒนธรรมความเชื่อที่เกิดจากการบูรณาการ เพื่อการประยุกต์ใช้ในชีวิต ชุมชน และสังคม

2. เพื่อเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ นวัตกรรมทางการวิจัยและวิชาการ ในสาขาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา บาลีสันสกฤต ศาสนาและปรัชญา เพื่อเป็นต้นแบบ เป็นแนวทางในการเรียนรู้และการแก้ไขปัญหาหรือหาทางออกของสังคมร่วมกัน

3. เพื่อส่งเสริมสนับสนุนผลงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนา บาลีสันสกฤต ศาสนาและปรัชญาให้แพร่หลายทั้งในและต่างประเทศ

บทความที่พิมพ์ในวารสารนี้ เป็นบทความด้านพระพุทธศาสนา บาลีสันสกฤต ศาสนาและปรัชญา พร้อมทั้งวัฒนธรรมความเชื่อที่เกิดจากการบูรณาการเพื่อการประยุกต์ใช้ในชีวิต ชุมชน และสังคม ซึ่งวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์จัดอยู่ในกลุ่มของศาสตร์ในด้านสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ได้เปิดรับบทความทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง โดยบทความที่ตีพิมพ์เผยแพร่ลงวารสารได้ผ่านการพิจารณาและประเมินคุณภาพโดยผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer review) จากภายในและภายนอกมหาวิทยาลัยอย่างน้อย 2 ท่าน วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ (Journal of MCU Buddhist Review) ได้ผ่านการประเมินคุณภาพจากศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (TCI) ได้รับการจัดให้อยู่ใน **วารสารกลุ่มที่ 2 : วารสารที่ผ่านการรับรองคุณภาพของ TCI (จนถึง 31 ธันวาคม 2567)** ทั้งนี้ทางวารสารได้ยกเลิกการเผยแพร่ในลักษณะรูปเล่มเอกสารโดยจะเน้นการเผยแพร่ในระบบออนไลน์ ซึ่งท่านสามารถดาวน์โหลดบทความฉบับสมบูรณ์ได้ที่ <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb>

ในการเผยแพร่แบบออนไลน์ในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ รูปแบบการเสนอบทความวิชาการ หรือ บทความวิจัยตามหลักเกณฑ์ของวารสารอย่างเคร่งครัด และต้องยึดหลักเกณฑ์จรรยาบรรณหรือจริยธรรมของนักวิชาการ ผลงานที่ส่งมาจะต้องไม่เคยนำเสนอเผยแพร่ซ้ำซ้อนหรือกำลังอยู่ในระหว่างเสนอตีพิมพ์ในวารสารอื่นใดมาก่อน ผลการศึกษาที่ค้นพบ ทรศนะหรือข้อความที่ปรากฏในบทความผู้เขียน ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนบทความ และไม่ถือว่าเป็นความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์แต่อย่างใด

สังกัดวารสาร

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เลขที่ 79 หมู่ 1 ถนนพหลโยธิน ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13170
โทรศัพท์ 035-248-000, 035-354-711 โทรสาร 035-248-006

คณะกรรมการที่ปรึกษาวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

พระธรรมวัชรบัณฑิต (สมจินต์ สมมาปญฺโ), ศ.ดร.	ประธานที่ปรึกษา
พระเทพปวรเมธี (ประสิทธิ์ พรหมรังสี), รศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระเทพวิสุทธิมุนี วิ. (บุญชิตานสฺวโร) รศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระเทพเวที (พล อากาศโร), รศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระเทพวัชรอาจารย์ (เทียบ สิริาโณ), รศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทิตย์ อากาศโร), รศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระสุวรรณเมธาภรณ์, ผศ.	ที่ปรึกษา
ศ.ดร. จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์	ที่ปรึกษา
ศ.ดร. วัชระ งามจิตรเจริญ	ที่ปรึกษา
ผศ.ดร. สุรสิทธิ์ ไทยรัตน์	ที่ปรึกษา
รศ.ดร. สำเนียง เลื่อมใส	ที่ปรึกษา
ดร. พิพัฒน์ ยอดพฤติการ	ที่ปรึกษา

บรรณาธิการ

รศ.ดร. ณ์ธีร์ ศรีดี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โทรศัพท์: 084-451-9351

Assoc. Prof. Dr. Naddhira Sridee

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

อีเมล: Kratai_im@yahoo.com

กองบรรณาธิการ

พระเมธีวราญาณ, ผศ.ดร.

พระมหาสุขสันต์ สุขขุฑมโน, ผศ. ดร.

พระมหาบุญเกิด ปญาปวฺชุฑมฺ, ผศ.ดร.

พระมหายุทธนา นรเชฎฺโ, ผศ. ดร.

พระมหามงคลกานต์ ตธมโม, ผศ.ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

(ค)

พระมหามหาวินทร์ ปุริสูตโตโม, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พระศรีวินยาภรณ์, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พระมหาอดิเดช สติวโร, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศ.ดร. วัชระ งามจิตรเจริญ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
รศ.ดร. ประเวศ อินทองปาน	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
รศ.ดร. สำเนียง เลื่อมใส	มหาวิทยาลัยศิลปากร
รศ.ดร. ชีร์โชติ เกิดแก้ว	มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ
รศ.ดร. กฤต ศรียะอาจ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รศ.ดร. สุวิญ รักรัตย์	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รศ.ดร. ศุภกาญจน์ วิชานาติ	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
ผศ.ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน	มหาวิทยาลัยมหิดล
ผศ.ดร. หอมหวล บัวระภา	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ผศ.ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ	มหาวิทยาลัยศิลปากร
ดร. ภัทรชัย อุทาพันธ์	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ฝ่ายประสานงานและจัดการ

- พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ผศ.ดร. ผู้ช่วยบรรณาธิการ
คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
โทรศัพท์: 087-829-6423 อีเมล: khwanchai.hem@mcu.ac.th
- พระมหาดวงเด่น ฐิตญาโณ, ผศ.ดร. ผู้ช่วยบรรณาธิการ
คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
โทรศัพท์/Line: 092-556-4635 อีเมล: Duangden.tun@mcu.ac.th

ออกแบบปก (Cover designed)

พระเจ้าตุรงค์ อาจารย์สุโภ, ดร.

โทรศัพท์: 082-707-0588

อีเมล: Rong2553@yahoo.com

จัดรูปเล่ม (Content designed)

พระมหาดวงเด่น ฐิตญาโณ, ผศ.ดร.

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

(ง)

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โทรศัพท์/Line: 092-556-4635

อีเมล: Duangden.tun@mcu.ac.th

กำหนดออกเผยแพร่ (4 เดือน)

ฉบับที่ 1 มกราคม-เมษายน

ฉบับที่ 2 พฤษภาคม-สิงหาคม

ฉบับที่ 3 กันยายน-ธันวาคม

บทบรรณาธิการ

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ (Journal of MCU Buddhist Review) ย่างเข้าสู่ปีที่ 7 และฉบับนี้เป็นฉบับที่ 1 (มกราคม – เมษายน 2566) ที่ทางคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการจัดพิมพ์วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนาออกเผยแพร่สู่สาธารณชน โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ เพื่อเผยแพร่ผลงานทางวิชาการของผู้บริหาร คณาจารย์ และนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาของคณะพุทธศาสตร์ และนิสิตของคณะอื่นๆ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตลอดจนนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาภายนอกของมหาวิทยาลัย ในวารสารฉบับนี้ประกอบด้วย บทความวิจัย และบทความวิชาการ เช่น

บทความวิจัย เรื่อง “การศึกษาเชิงสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย” โดยคณะวิจัย พระเทพวัชรจารย์ คุณอริเทพ ผาธา คุณกังวล ศัชชีมา คุณสุภาพรรณ เพิ่มพูล และคุณดวงดี โอภูธสู บทความนี้ชี้ให้เห็นถึง แนวคิดทฤษฎีการสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีนั้นใช้ทฤษฎีพัฒนาการของสังคมมนุษย์ในแง่ของการสร้างสรรค์สังคมเมืองและชุมชน ทฤษฎีการอนุรักษ์ และทฤษฎีการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์มาปรับใช้ในการศึกษาเพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการของแหล่งโบราณคดีและแนวทางในการอนุรักษ์ ทั้งนี้ยังได้พบอีกว่า สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายจัดแบ่งตามยุคได้ 4 ยุค แหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณคดียุคทวารวดี แหล่งโบราณคดีสมัยขอมหรือเขมรยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และ แหล่งโบราณคดีสมัยล้านช้าง พบอยู่เป็นจำนวนมากในตัวเมืองหนองคาย ได้พบคุณค่าจากการลงพื้นที่สำรวจ ทำให้ต้องรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายในหลายๆ ด้าน เช่น ด้านประวัติศาสตร์ ด้านรูปแบบ ประเภทของพุทธศิลปกรรมแต่ละยุค ด้านการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในชุมชนเพิ่มมากยิ่งขึ้น

บทความวิชาการ เรื่อง “ความอ่อนน้อมถ่อมตนที่มีผลต่อความเป็นมงคลและความเจริญรุ่งเรืองของชีวิต” โดยคณะผู้เขียน พระมหาบุญประสิทธิ์ นาถปัญโญ และ คุณบุญร่วม คำเมืองแสน บทความนี้ชี้ให้เห็นถึง มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ต้องอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นคณะ มิได้ใช้ชีวิตอยู่เพียงคนเดียวตามลำพัง ต้องทำกิจกรรมร่วมกัน และต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา แต่มนุษย์ในสังคมเหล่านั้นต่างมีชีวิตมีจิตวิญญาณ และมีความรู้สึกนึกคิดที่แตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้บางครั้งจึงทำให้สังคมต้องเกิดปัญหา หรือเกิดความสับสนวุ่นวายขึ้น เพราะขาดการเคารพกันในด้านความคิด และการกระทำของกันและกัน ซึ่งพระพุทธศาสนาได้วางรูปแบบการปฏิบัติที่เหมาะสมตามสถานภาพ และบทบาททางสังคมของบุคคลกลุ่มต่างๆ ตามหลักทศ 6 ซึ่งช่วยให้สังคมมนุษย์มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เป็นการมองเห็นคุณค่าและความสำคัญในการแสดงออกทั้งด้านกาย วาจา และใจ ต่อบุคคลอื่นด้วยความเคารพ ถือเป็นรากฐานสำคัญในการอยู่ร่วมกันของสังคม เพราะเป็นการสร้างความเป็นมงคล และเป็นบ่อเกิดแห่งความสมัครสมานสามัคคี รักใคร่ ประรณานัตต่อกัน ทำให้เจริญรุ่งเรืองในชีวิต ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นอย่างมากที่บุคคลในสังคม จะได้นำหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ไปประยุกต์ใช้ในสังคมและชีวิตประจำวัน แม้มิใช่เป็นหลักธรรมที่ถือว่าสูงสุดใน

(ฉ)

พระพุทธศาสนา แต่ได้รับความยกย่องว่าเป็นมงคลอันสูงสุด เป็นหนึ่งในมงคลสูตร ดังพระพุทธพจน์ว่า ความอ่อนน้อมถ่อมตน นี้เป็นมงคลอันสูงสุด เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น ด้วยการแสดงออกความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบุคคลอื่น ซึ่งเป็นการกระทำที่บ่งบอกถึงสภาพจิตใจที่เข้มแข็ง ที่สามารถลดทิฐิมานะ ความแข็งกระด้าง ที่เป็นบ่อเกิดของการยกตัวเหนือผู้อื่นลงได้ ด้วยการฝึกฝนอบรมทางสติปัญญา และความประพฤติ เป็นการสร้างความเจริญรุ่งเรืองมั่นคงในชีวิตด้วย เป็นต้น

โดยรวมทั้งหมดจัดว่าเป็นผลงานที่ผ่านการพัฒนาองค์ความรู้อย่างต่อเนื่องในเชิงวิชาการ ซึ่งสอดคล้องกับวิสัยทัศน์ที่มุ่งพัฒนามหาวิทยาลัย เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนาในระดับชาติและนานาชาติ โดยจัดการศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ให้นำไปสู่การพัฒนาจิตใจและสังคมอย่างยั่งยืน ในฐานะบรรณาธิการของวารสารมีความเชื่อมั่นว่า บทความที่พิมพ์เผยแพร่ในวารสารฉบับนี้ จะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั้งหลายตามสมควร และจะได้รับความไว้วางใจ และความเชื่อถือของนักวิชาการ ดังจะเห็นได้จากบทความที่นำมาเผยแพร่เป็นบทความที่มาจากหลากหลายสถาบันหรือหน่วยงาน มีทั้งบทความทางวิชาการที่เป็นภาคภาษาไทย และภาษาอังกฤษ ซึ่งกองบรรณาธิการได้รับเกียรติจากผู้ทรงคุณวุฒิทางวิชาการจำนวนมากได้ร่วมส่งบทความทางวิชาการ เพื่อเข้าร่วมตีพิมพ์เพื่อเผยแพร่ในวารสาร

กองบรรณาธิการ **วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์** ขอขอบคุณเจ้าของบทความทุกท่าน ไม่ว่าจะเป็นผู้บริหาร คณาจารย์ นักวิชาการ ตลอดจนजनนิสิต นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่ได้ส่งบทความวิชาการเข้าร่วมตีพิมพ์เผยแพร่ และกองบรรณาธิการหวังอย่างยิ่งว่าเนื้อหาในวารสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านทุกท่าน หากผู้อ่านจะมีข้อเสนอแนะในการปรับปรุงวารสารนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นกองบรรณาธิการขอ น้อมรับไว้ด้วยความยินดี

ขอแสดงความนับถือ

(รศ.ดร.ณัฏธีร์ ศรีดี)

บรรณาธิการ

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
วัตถุประสงค์วารสาร	ก
บทบรรณาธิการ	จ
สารบัญ	ช
บทความวิจัย : Research Articles	
การศึกษาเชิงสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย : A Survey Study on the Environment and Archeology Site in Nong Khai Province	1-13
พระเทพวัชรจารย์ อธิเทพ ผาธา กังวล คัชชิมา สุภาพรรณ เพิ่มพูล และ ดวงดี โอภูณัฐ : Phrathepvajarachan, Athithep Phatha, Kanglol Kachima, Supapan Permpool and Duangdee Ootsoo	
การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย : Environmental Planning and Archeology Design in Nong Khai Province (บทความตีพิมพ์ซ้ำซ้อนขอระงับการอ้างอิง Retracted)	14-28
พระราชรัตนาลงกรณ์ อธิเทพ ผาธา กฤต ศรียะอาจ ไกรวุฒิ ชูวิไลย์ และชัยณรงค์ กลิ่นน้อย : Phrarajrattanalongkorn, Athithep Phatha, Kris Sriya-ad, Kraiwut Chuwilai and Chainarong Krinnoi	
การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย : Development of a Learning Activity Model for Environmental and Archeological Planning in Nong Khai Province	29-40
บรรจบ บรรณรุจิ อธิเทพ ผาธา แสง นิลนามะ คงสฤษดิ์ แผงทรัพย์ อุเทน วงศ์สถิต และ ศักดิ์ชัย โพธิ์สัย : Banjob Bannaruji, Athithep Phatha, Saweang Nillanama, Kongsarit Peangsub, Utian Wongsathit and Sakchai Phosai	
การพัฒนาแอปพลิเคชันในการจัดการเรียนรู้และการจัดการสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย : Development of Application in Learning Management and Environmental Management and Archeology in Nongkhai Province	41-52

อติเทพ ผาธา สอนประจันท์ เสียงเย็น ศรุติ อัครเรืองสุข อุทัย สติมัน และ ธนัญชาภาวี
 ชัยประภา : Athithev Phatha, Sornprachan Siangyen, Sarute Assavaruangasuk,
 Uthai Satiman and Thananchapa Chaiphapa

บทความวิชาการ : Articles

Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm : Creative Arts for Cultural Enhancement Farida Virunhaphol	1-9
การปฏิบัติธรรมตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร : Dhamma Pracetice base on Mahāsatiṭṭhānasutta พระเจริญ วฑฒโน พระครูวินัยธรกิตติเชษฐ สิริวฑฒโก และพระวิระชัย เมตตาทิโร : Phra Charoen vaddhano, Phra Khruwinaitornkittiched Siriwattago and Phra Wirachai Mettatheero	10-25
คัมภีร์วิมลเกียรตินิเทศสูตร: จากสุญญตาธรรมสู่ความว่างของพุทธทาสภิกขุ : Vimalakīrti Nirdeśa Sūtra: Form Sūnyatā to Buddhādāsa Bhikkhu's Emptiness พระมหาสารวุธ โพธิ์ศรีขาม พระจาดรงค์ ชูศรี และพระครูใบฎีกาวิศกดิ์ ใต้ศรีโคตร : Phramaha Sarawut Phosrikham, Phrajaturong Choosri and Phrakhrubadika Taveesak Taisrikhot	26-34
รูปแบบการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 ของพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล) : The Meditation Teaching Model in Vipassanā Kammaṭṭhāna base on Satipatṭhāna 4: Phra Phrabhommamongkhola (Thong Sirimongkhalo) พระครูวินัยธรกิตติเชษฐ สิริวฑฒโก พระเจริญ วฑฒโน และพระวิระชัย เมตตาทิโร : Phra Khruwinaitornkittiched Siriwattago, Phra Charoen vaddhano and Phra Wirachai Mettatheero	35-50
ความอ่อนน้อมถ่อมตนที่มีผลต่อความเป็นมงคลและความเจริญรุ่งเรืองของชีวิต : Humility Effective to the Auspiciousness and Life Accomplishments พระมหาบุญประสิทธิ์ นาถบุญโถ และบุญร่วม คำเมืองแสน : Phramaha Boonpasid Nathapunyao and Boonruam Khammuangsaen	51-64
ไตรลักษณ์: หลักแห่งความเสมอภาคในพระพุทธศาสนา : Tilakkhana: Principles of Equality in Buddhism	65-77

(ณ)

พระมหาศุภวัฒน์ บุญทอง กฤติยา ถ้ำทอง พระครูพิพิธวรกิจจานุการ พระมหาณรงค์ศักดิ์
สุหนโต และชำนาญ เกิดช่อ : PhramahaSupawat Boonthong, Krittiya Tumtong,
Phrakhrupipithvarakijjanukarn Phramaha Narongsak Sudanto and Chamnam
Kerdchor

การพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนต้นแบบการตื่นรู้เชิงพุทธ : The Role-Model awakening Youth Behavior Development 78-92

พระวิระชัย เมตตารโธ พระครูวินัยธรกิตติเชษฐ สิริวฑฒโก และพระเจริญ วฑฒโน :
Phra Wirachai Mettatheero, Phra Khruwinaitornkittiched Siriwattago and Phra
Charoen vaddhano

พญานาค: ความเป็นมา ความเชื่อ และคุณูปการต่อสังคมไทย : Nagas: Origins, Beliefs and Contributions to Thai Society 93-106

ชำนาญ เกิดช่อ ฐิติพร สะสม พระมหาศุภวัฒน์ บุญทอง และกฤติยา ถ้ำทอง : Chamnam
Kerdchor, Thitiporn Sasom, Phramaha Supawat Boonthong and Krittiya Tumtong

อนุศาสน์ปาฏิหาริย์: แนวทางการใช้ในการดำเนินชีวิตยุคดิจิทัล : Buddha's Teaching Miracle: Approach in Digital Era Lifestyle 107-114

ศศิภา แก้วหนู สิริวัฒน์ ศรีเครือดง และ มั่น เสือสูงเนิน : Sasipa Kaewnoo, Siriwat
Srikhruedong and Man Suesungnoen

สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท : Aesthetics in Theravada Buddhist Philosophy 115-127

พระครูสิทธิธรรมาภรณ์ พระมหาสุจิต คุนาพันธ์ และ ส่งสุข ภาแก้ว :
Phrakru Sitthithammaporm, Phramaha Sudjai Kunapan and Songsuk Phakeaw

การศึกษาเชิงสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

A Survey Study on the Environment and Archeology Site

in Nong Khai Province

¹พระเทพวัชรจารย์ ²อติเทพ ผาธา ³กังวล คัชชิมา ⁴สุภาพรณ เพิ่มพูล และ⁵ดวงดี โอภูธู

¹Phrathepvajarachan, ²Athithev Phatha, ³Kanglol Kachima,

⁴Supapan Permpool and ⁵Duangdee Otsoo

^{1,2,4,5}คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2,4,5}Faculty of Buddhism, Mahachulalongkomrajavidyalaya University

³คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

³Faculty of Archaeology, Silpakorn University

²Corresponding Author's Email: mollamp@hotmail.com

Received: May 19, 2022; Revised: April 25, 2023; Accepted: April 25, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี 2) เพื่อศึกษาเชิงสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย 3) เพื่อศึกษาคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย ถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันโดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA)

ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวคิดทฤษฎีการสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีนั้นใช้ทฤษฎีพัฒนาการของสังคมมนุษย์ในแง่ของการสร้างสรรค์สังคมเมืองและชุมชน ทฤษฎีการอนุรักษ์ และทฤษฎีการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์มาปรับใช้ในการศึกษาเพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการของแหล่งโบราณคดีและแนวทางในการอนุรักษ์ 2) สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายจัดแบ่งตามยุคได้ 4 ยุค ได้แก่ (1) แหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีบ้านโคกคอน (2) แหล่งโบราณคดียุคทวารวดี พบกระจายอยู่ในเขตจังหวัดหนองคายหลายแห่ง (3) แหล่งโบราณคดีสมัยขอมหรือเขมรยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พบมากที่ตำบลเวียงคุก (4) แหล่งโบราณคดีสมัยล้านช้าง พบอยู่เป็นจำนวนมากในตัวเมืองหนองคาย เช่น ที่ตำบลปะโค-เวียงคุก อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอท่าบ่อและอำเภอโพนพิสัย ซึ่งแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่ามากต่อคนในท้องถิ่นทั้งในด้านประวัติศาสตร์ ด้านการท่องเที่ยว เป็นต้น 3) คุณค่าจากการลงพื้นที่สำรวจนั้นทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายในหลายๆ ด้าน เช่น ด้านประวัติศาสตร์ ด้านรูปแบบ ประเภทของพุทธศิลปกรรมแต่ละยุค ด้านการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในชุมชนเพิ่มมากยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: การสำรวจ; สิ่งแวดล้อม; แหล่งโบราณคดี; คุณค่า

Abstract

The objectives of this research article are 1) to study the concept of environment and archaeological sites, 2) to study environmental and archaeological sites in Nong Khai Province, and 3) to study the value of environment and archaeological sites in Nong Khai Province. This research is a qualitative research by using the action research process as part of the research operation. Emphasis on analytical studies both in the area and the target groups. Organizing the research process by extracting lessons and integrating information from interviews, observations, and collaborative action in the study area and defined target audience using the Demming Cycle Process (PDCA).

The results found that 1) The theory of environmental exploration and archaeological sites. The theory of the development of human society in terms of urban and community creation, conservation theory and conservation participation theory are applied in the study to demonstrate the development of ancient crooked sources and methods of conservation. 2) Environment and archaeological sites in Nong Khai Province can be classified according to 4 eras: (1) Prehistoric archaeological sites such as Ban Khok Khon Archaeological Sites (2) Dvaravati archaeological sites Found scattered in many areas of Nong Khai Province. (3) Archeological sites of the Khmer period or Khmer period of the reign of Jayavarman VII, found in Wiang Khuk Sub-district (4) Lan Xang archaeological sites It can be found in large numbers in Nong Khai city such as Pakho-Wiang Khuk sub-district. Mueang Nong Khai District Tha Bo District and Phon Phisai District which those archaeological sites are considered to be very valuable resources to people in both local and historical tourism, etc. 3) The value of visiting the survey area is to gain knowledge about environment and archaeological sites in Nong Khai Province in many aspects such as history. in terms of forms/types of Buddhist art in each era In terms of raising awareness of environmental conservation and archaeological sites in the community to increase even more.

Keywords: Exploration; Environment; Archaeological; Value

บทนำ

สำหรับพระพุทธศาสนานั้นถือได้ว่าเป็นศาสนาที่มีแหล่งกำเนิดมาจากอินเดียหรือชมพูทวีปเมื่อ 2600 ปีที่ผ่านมาจากนั้นก็ได้รับการเผยแผ่ไปยังดินแดนต่างๆ ภายหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงปรินิพพานแล้ว โดยได้ถูกนำไปเผยแผ่ ณ ดินแดนทางเหนือก่อน แต่การเผยแผ่ในยุคแรกๆนั้นก็ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเท่าใดนัก ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 236 ตรงกับสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้ทรงทำการสังคายนาและทรงส่งพระสมณทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปทั่วโลก จำนวน 9 สาย โดยพบว่าสายที่มีอิทธิพลต่อการเกิดขึ้นหรือได้รับกระแสความเชื่อของพระพุทธศาสนาเถรวาทในดินแดนอุษาคเนย์ หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นก็มีอยู่ 2 สายก็คือ สายที่ 8 คือ พระโสณเถระ และพระอุตตรเถระ ไปสุวรรณภูมิ ได้แก่ ไทย พม่า และมอญ และสายที่ 9 คือ พระมหินทเถระ ไปประเทศเกาะสิงหล หรือประเทศศรีลังกา (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2535) หรือหากกล่าวเฉพาะพื้นที่ของประเทศไทยนั้นก็คือสายที่ 8 คือพระโสณะ พระอุตตระ ซึ่งในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎกระบุว่านำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานที่อาณาจักรสุวรรณภูมิ (พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 1/1/118) ซึ่งคำว่า สุวรรณภูมินั้น นักวิชาการไทยและต่างประเทศส่วนหนึ่งเชื่อว่า ได้แก่ บริเวณประเทศไทย คือ จังหวัดนครปฐมโดยมีโบราณสถานและโบราณวัตถุ

ต่าง ๆ เช่น พระปฐมเจดีย์ เป็นต้น เป็นประจักษ์พยานอยู่จนบัดนี้ ส่วนนักวิชาการพม่าและต่างประเทศอีกส่วนหนึ่งสันนิษฐานว่า พม่าว่า สุวรรณภูมิได้แก่ เมืองสะเทิมในพม่าตอนใต้ (พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต), 2540)

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีนักวิชาการไทยก็เชื่อมั่นว่าพระพุทธศาสนากระแสแรกที่เข้ามาสู่สุวรรณภูมิเป็นครั้งแรก ก็คือ สมัยการสังคายนาและคำว่าสุวรรณภูมิก็คือบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือจังหวัดนครปฐม ราชบุรี เป็นต้น และหากพิจารณาถึงภาพรวมของการเข้ามาของพระพุทธศาสนาเถรวาทนับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้นมาก็จะพบว่า เมืองไทยนั้นได้รับกระแสพระพุทธศาสนาที่แตกต่างกัน โดยนักวิชาการไทยได้ระบุถึงกระแสการเข้ามาของพระพุทธศาสนาจากอินเดียสู่ไทยนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 4 ยุค คือ (1) ยุคเถรวาทแบบสมัยอโศก (2) ยุคมหายาน เริ่มจากการส่งสมณทูตออกประกาศศาสนาในเอเชียกลางหลังการสังคายนาครั้งที่ 4 ของฝ่ายมหายาน ซึ่งอุปถัมภ์โดยพระเจ้ากนิษกะมหาราช เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเข้าไปเผยแพร่นในประเทศจีน พระเจ้ากรุงจีนคือ มิ่งตี้ ได้ส่งทูตสันถวไมตรีมายังขุนหลวงเม้า กษัตริย์ไทยผู้ครองอาณาจักรอัยลาว คณะทูตได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาด้วยทำให้หัวเมืองทั้ง 77 มีราษฎร 51,890 ครอบครัว หันมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก (3) ยุคเถรวาทแบบพุกาม พ.ศ.1600 พระเจ้าอโนรุธมหาราช หรืออินรธามังช่อกษัตริย์พุกามเรืองอำนาจขึ้น ทรงปราบรามัญรวมพม่าเข้าได้ทั้งหมดแล้วแผ่อำนาจเขตเข้ามาถึงอาณาจักรล้านนา ล้านช้าง จรดลพบุรี และทวารวดี พระเจ้าอโนรุธทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เมื่ออาณาจักรพุกามแผ่เข้ามาครอบงำคนไทยในถิ่นนี้ ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาสืบๆ มาอยู่แล้ว ก็รับนับถือพระพุทธศาสนาแบบพุกามจนเจริญแพร่หลายทั่วไปในฝ่ายเหนือ (พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต), 2540)

หลังจากพระพุทธศาสนาได้แพร่เข้ามาสู่สุวรรณภูมิแล้ว พระพุทธศาสนาเถรวาทก็ได้มีการเผยแผ่หรือแพร่ขยายตัวไปยังอาณาจักรโบราณต่างๆ ในดินแดนสุวรรณภูมิทั้งที่รู้จักกันในนามของอาณาจักรโบราณหลายอาณาจักรทั้งในยุคก่อนประวัติศาสตร์ เช่น อาณาจักรทวารวดี อาณาจักรศรีวิชัย อาณาจักรกัมพูชา และล่วงเลยมาถึงอาณาจักรในยุคประวัติศาสตร์ของไทย เช่น อาณาจักรสุโขทัย อโยธยา เป็นต้น ในส่วนของอาณาจักรที่เกิดขึ้นในยุคประวัติศาสตร์นั้นอาณาจักรสุโขทัยถือว่าเป็นอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรืองในราวพุทธศตวรรษที่ 18 และได้แผ่ขยายอำนาจไปสู่ดินแดนต่างๆหลายแห่ง ซึ่งมีระบุไว้ชัดเจนในศิลาจารึกว่าอาณาจักรสุโขทัยนั้นได้แผ่ขยายอาณาเขตจนถึงดินแดนทางภาคอีสานของไทยก็คือเมืองเวียงจันทน์ เวียงคุก และเวียงคำดั่งที่ปรากฏในจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ 1 ด้านที่ 4 ความว่า “เส็ก มีเมืองกว้างช้างหลายปราบเบื่องตะวันออก ฮอดสรลงสองแควลุมบาจายสคาเท้าฝั่งของถึงเวียงจันทน์ เวียงคำเป็นที่แล้ว”(คุนย มาบุชวิทยาสิรินทร, 2562) และผลการแผ่ขยายอำนาจมานั้นก็ทำให้เมืองที่มีชื่อและมีตัวตนตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ก็มีปรากฏร่องรอยของพระพุทธศาสนาได้มาเจริญรุ่งเรืองในดินแดนนั้นๆ

จังหวัดหนองคายถือว่าเป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาจากกระแสพระพุทธศาสนาทั้งในยุคก่อนประวัติศาสตร์คือสมัยทวารวดี สมัยเมืองพระนคร(กัมพูชา)มาจนถึงกระแสพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายลังกาวงศ์ซึ่งได้รับอิทธิพลผ่านมาทางสุโขทัย ล้านนา และล้านช้าง อีกทั้งเมืองหนองคายก็เป็นพื้นที่ที่อยู่

ในเขตปกครองของอาณาจักรล้านช้างมาก่อน ดังนั้น ผลของการที่จังหวัดหนองคายได้รับอิทธิพล พระพุทธศาสนาจากยุคก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงยุคประวัติศาสตร์เป็นเหตุให้จังหวัดหนองคายมีแหล่ง โบราณคดีทางพระพุทธศาสนาอยู่เป็นจำนวนมาก ดังจะพบว่าพื้นที่จังหวัดหนองคายทั้ง 9 อำเภอคือ อำเภอท่าบ่อ, อำเภอเฝ้าไร่, อำเภอโพนพิสัย, อำเภอเมืองหนองคาย, อำเภอรัตนวาปี, อำเภอศรีเชียงใหม่, อำเภอสระใคร, อำเภอสังคม อย่างน้อย 6 อำเภอที่พบว่าเป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอำเภอเมือง อำเภอท่าบ่อ และอำเภอโพนพิสัยนั้นถือว่าเป็นอำเภอที่พบแหล่งโบราณคดีทางด้าน พระพุทธศาสนาจำนวนมาก เช่น ที่ชุมชนเมือง ปะโค เวียงคุก ในเขตอำเภอเมืองหนองคาย เป็นชุมชนที่ได้รับ อิทธิพลของพระพุทธศาสนายุคทวารวดี และพระพุทธศาสนาแบบเมืองพระนครรวมถึงคติความเชื่อ ในทางศาสนาพราหมณ์ฮินดูมาก่อน หรือชุมชนวัดหลวงอำเภอโพนพิสัย เป็นชุมชนที่มีแหล่งโบราณคดีประเภท จารึกล้านช้างอยู่เป็นจำนวนมาก หรือที่ชุมชนเมืองโบราณที่บ้านโคกคอน อำเภอท่าบ่อที่เป็นแหล่งโบราณคดี สมัยดึกดำบรรพ์ร่วมสมัยกับแหล่งโบราณคดีบ้านเชียงจังหวัดอุดรธานี เป็นต้น

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่าจังหวัดหนองคาย เป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความหนาแน่นของแหล่ง โบราณคดีทางด้านพระพุทธศาสนาอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ถึงอย่างนั้นก็พบว่ายังไม่มีหน่วยงานทั้งจากของรัฐ และเอกชนที่ได้เข้ามาทำการศึกษาเชิงสำรวจแหล่งโบราณคดีทางด้านพระพุทธศาสนาภายในจังหวัดหนองคาย กันอย่างจริงจัง ทำให้แหล่งโบราณคดีทางด้านพระพุทธศาสนาภายในจังหวัดหนองคาย เช่น วัด พระพุทธรูป เมืองโบราณ หรือเจดีย์พระธาตุต่างๆก็ยังไม่มีการประชาสัมพันธ์หรือเผยแพร่ความรู้ว่าแท้ที่จริงนั้นเมือง หนองคายเป็นเมืองแห่งพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อนในอดีต เป็นเหตุทำให้แหล่ง โบราณคดีทางพระพุทธศาสนาหลายแห่งถูกทิ้งร้าง หรือไม่ได้รับความสนใจหรือเอาใจใส่จากทั้งคนในชุมชน และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเป็นเหตุให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งกลายมาเป็นที่รกร้างขาดการดูแลเอาใจ ใส่เท่าที่ควร และหลายแห่งมีสภาพสิ่งแวดล้อมที่ไม่เหมาะสมหรือไม่ได้รับการดูแลจากสังคมเท่าที่ควร ซึ่งการที่ แหล่งโบราณคดีทางด้านพระพุทธศาสนาในจังหวัดหนองคายตกอยู่ในสภาพดังกล่าวย่อมไม่เป็นการดีและไม่ เป็นที่รู้จักของผู้คน ข้ำร้ายสถานที่เหล่านั้นก็ยังคงถูกทิ้งร้างกันไป

ด้วยเหตุดังนี้ คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการศึกษาวิจัยลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทาง พระพุทธศาสนาจังหวัดหนองคายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา, พื้นที่ ,คติความเชื่อและและแนวทางการพัฒนา แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดหนองคายให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อเป็นประโยชน์ ต่อการศึกษาและให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่าตลอดถึงการอนุรักษ์และการพัฒนาแหล่งโบราณคดีเหล่านั้น เพื่อให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอันจะก่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชนและให้คงอยู่คู่กับชาติต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี
2. เพื่อศึกษาเชิงสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย
3. เพื่อศึกษาคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยมีลำดับการดำเนินการดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อหา/เอกสาร/แนวคิดทฤษฎี ในด้านการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) หรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คณะผู้วิจัย ได้ทำการรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แนวคิดทฤษฎี การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนามหรือพื้นที่กรณีศึกษา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกต (Observation) การสัมภาษณ์ (Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามมาจัดกระทำข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล จากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ศึกษามาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกตามความมุ่งหมายของการวิจัย และนำเสนอข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ กลุ่มประเภทประชากร การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้จำแนกประชากรและผู้ให้ข้อมูลดังนี้ ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำศาสนา ผู้บริหารภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น และตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แหล่งโบราณคดีใน 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย อำเภอรันทวาปี อำเภอท่าบ่อ อำเภอโพนพิสัย อำเภอศรีเชียงใหม่ โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้ (1) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนา จำนวน 10 รูป (2) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 10 คน (3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการจำนวน 10 คน (4) กลุ่มนิสิตนักศึกษาและกลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรม หมู่บ้านรวม 20 คน รวม 50 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย 1) แบบสำรวจ ใช้ในการสำรวจพื้นที่ในการกำหนดพื้นที่การวิจัย เพื่อกำหนดพื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการสำรวจข้อมูลก่อนทำการวิจัย และข้อมูลเบื้องต้นในการเข้าถึงพื้นที่การวิจัย 2) แบบสังเกต (Observation) ใช้ในการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน พื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี ชุมชน

แวดล้อมและนโยบายของหน่วยงานปกครองของท้องถิ่น ซึ่งการเก็บข้อมูลจะประกอบด้วยวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) 3) แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน หรือประชาชนชาวชุมชนนั้นๆ ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีนั้นๆ ซึ่งการดำเนินการสัมภาษณ์จะใช้รูปแบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interviews) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากกรอบแนวคิดและตามความมุ่งหมายของการวิจัย 4) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้กับกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งมีการจัดสนทนาเป็นกลุ่ม ตั้งแต่ 8-10 คน มีการกำหนดเนื้อหาในการสนทนา และสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย สภาพแวดล้อมของแหล่งโบราณคดี รวมถึงผู้มีส่วนได้เสียหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีเพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและสภาพในอดีตที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาการเปลี่ยนแปลงของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล ในการวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงสำรวจ สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้ (1) การสำรวจ เป็นการสำรวจพื้นที่ก่อนการลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการกำหนดพื้นที่เพื่อให้การเก็บข้อมูลในขั้นต่อไปได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริง (2) การสังเกต (Observation) ประกอบด้วยวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Participant And Non Participant Observation) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมพร้อมกับสังเกต ซักถามข้อมูลที่ยังสงสัยและจดบันทึกอย่างเป็นระบบ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ผู้วิจัยจะทำการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนและสิ่งแวดล้อม แหล่งโบราณคดีในชุมชนเพื่อนำไปสู่การสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายอย่างจริงจัง (3) การสัมภาษณ์ (Interview Guide) ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที เพื่อหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (No Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที และมีแนวคำถามที่สามารถสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกได้ ไม่ได้เป็นคำถามที่ตายตัว การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม ในแต่ละกลุ่มจัดผู้เข้าร่วมสนทนา 8-10 คน เพื่อให้ได้การสนทนาตามแนวของวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อให้ได้ผลคือประเด็นคำตอบเกี่ยวข้องกับสาระสำคัญของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ดังนี้

ดำเนินการศึกษาบริบทพื้นที่โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย และสรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการ สัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย อำเภอท่าบ่อ สนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน จัดเวทีแสดงความคิดเห็น 3 อำเภอ ชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ กล่าวคือ ประวัติความเป็นมา ของแหล่งโบราณคดี ความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้อง จากนั้นจะนำผลการวิเคราะห์มาเผยแพร่สู่สังคม ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับต่างๆ พร้อมทั้งวิเคราะห์สภาพของพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย 3 อำเภอ จากการลงพื้นที่สำรวจโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การสร้างความเข้าใจผ่านข้อเท็จจริงที่ถูกต้องให้เป็น อันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีนั้นจะพบว่าเป็นแนวคิดที่ เกี่ยวข้องกับ (1) สิ่งแวดล้อมซึ่งหมายถึงบริบทของพื้นที่ที่อยู่ภายในของแหล่งโบราณคดี เช่น ชุมชน วัดหรือ พื้นที่ใช้สอยภายในวัดหรือแหล่งโบราณคดีนั้นๆ โดยที่สิ่งแวดล้อมนั้นจะเป็นสิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดผลดีหรือผล ที่ไม่ดีกับแหล่งโบราณคดีนั้นก็ได้ โดยที่สิ่งแวดล้อมนั้นโดยมากก็สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประการหลักก็คือ สิ่งแวดล้อมที่เกิดเองตามธรรมชาติ ป่าไม้ ภูเขา หรือดินฟ้าอากาศ เป็นต้น และ (2) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ชุมชนเมือง สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ฯลฯ เป็นต้น โดยสิ่งแวดล้อมทั้งสองประการนั้นถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลกระทบต่อมนุษย์หรือหากพิจารณาจาก แหล่งโบราณคดีก็จะพบว่าสิ่งแวดล้อมทั้งสองประการนั้นล้วนมีผลกระทบต่อแหล่งโบราณคดีก็ได้ (2) แหล่ง โบราณคดี หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับ ประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ รวมถึงสถานที่ ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย โดยแหล่งโบราณคดีนั้นถือว่าเป็น เขตพื้นที่ที่เป็นศาสนสถานหรือแหล่งชุมชนโบราณที่เคยมีคนอยู่อาศัยและสร้างความเจริญมาก่อนนับอายุก็ได้ หลายร้อยปี ซึ่งแหล่งโบราณคดีนั้นถือว่าเป็นสมบัติของชาติหรือเป็นสมบัติของแผ่นดินที่มีหน่วยงานของรัฐก็คือ กรมศิลปากรเป็นผู้ที่มีหน้าที่ในการเข้าไปจัดการในเรื่องของการดูแลรักษาภายใต้กฎหมายของกรมศิลปากรนั้น

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า จากการลงพื้นที่สำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัด หนองคายก็พบว่า ประเภทของแหล่งโบราณคดี สามารถจัดเป็นประเภทได้ดังนี้ (1) แหล่งโบราณคดีประเภท วัดและวัดร้าง (2) แหล่งโบราณคดีประเภทพระธาตุเจดีย์ (3) แหล่งโบราณคดีประเภท พระพุทธรูป (4) แหล่ง โบราณคดีประเภทชุมชนเมืองโบราณ

1. แหล่งโบราณคดีประเภทวัดและวัดร้าง สำหรับแหล่งโบราณคดีประเภทวัดหรือวัดร้างนั้น สามารถที่จะพบได้ในพื้นที่ทั้ง 3 อำเภออันได้แก่ (1) อำเภอเมือง (2) อำเภอท่าบ่อ (3) วัดหรือวัดร้างในเขต อำเภอโพนพิสัย เป็นต้น

2. แหล่งโบราณคดีประเภทพระธาตุเจดีย์ สำหรับแหล่งโบราณคดีประเภทพระธาตุเจดีย์ในจังหวัดหนองคาย เช่น พระธาตุอุเทน พระธาตุเมืองลาหนองคาย พระธาตุบังพวน เป็นต้น

3. แหล่งโบราณคดีประเภท พระพุทธรูป สำหรับพระพุทธรูปที่พบในเขตจังหวัดหนองคายมีพระพุทธรูปที่เป็นพระพุทธรูปโบราณจำนวนมาก แต่เอาเฉพาะที่พบในพื้นที่ที่คณะผู้วิจัยลงพื้นที่สำรวจนั้นก็มิดังต่อไปนี้คือ หลวงพ่อพระใส หลวงพ่อพระเสาร์ หลวงพ่อวัดพระสุก หลวงพ่อพระไชยเชษฐา วัดศรีเมืองหลวงพ่อกิ่งใหญ่วัดพระธาตุบังพวน หลวงพ่อพระมณีเชษฐา วัดจอมมณี เป็นต้น

4. แหล่งโบราณคดีประเภทชุมชนเมืองโบราณ สำหรับสิ่งที่คณะผู้วิจัยพบในระหว่างการลงพื้นที่วิจัยก็คือ แหล่งโบราณคดีประเภทชุมชนเมืองโบราณ ซึ่งในจังหวัดหนองคายนั้นจะมีชุมชนโบราณอยู่ 2 ประเภทก็คือ (1) แหล่งโบราณคดีประเภทชุมชนเมืองโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (2) แหล่งโบราณคดีประเภทชุมชนเมืองโบราณสมัยประวัติศาสตร์

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 สำหรับประเด็นในเรื่องของการลงพื้นที่สำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายอีกประเด็นหนึ่งก็คือ ประเด็นเรื่องของคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย คือ

1. คุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์ การลงพื้นที่สำรวจเราได้ทราบถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองหรือชุมชนโบราณในแง่ของประวัติในเชิงลึกเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะได้ทราบถึงที่มาของชุมชนในจังหวัดหนองคายนั้นมีหลักฐานปรากฏว่ามีมนุษย์เข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์แต่ละยุคสมัยมาจนถึงสมัยบ้านเมืองใน ยุคปัจจุบันที่ถึงแม้จะมีการโยกย้ายประชาชนไปเพราะภัยสงครามหลายต่อหลายครั้งก็ตาม แต่การต่อเนื่องของผู้คนที่อพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่ในพื้นที่หนองคายก็มีอยู่อย่างไม่ขาดสาย และในแต่ละยุคก็จะมีเรื่องเล่าหรือการบันทึกเชิงประวัติศาสตร์อยู่ในรูปของการบันทึกหลายรูปแบบทั้งเป็นเรื่องเล่าหรือเป็นเรื่องการจดบันทึกในรูปของการสร้างสรรค์ศิลปะและการจดบันทึกผ่านจารึกที่ค้นพบก็ทำให้เราทราบถึงประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองในเขตพื้นที่ของจังหวัดหนองคายได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะสิ่งที่หลงเหลือจากการบอกเล่าก็คือแหล่งโบราณคดีคือซากเมือง และวัดวาอารามที่ยังหลงเหลืออยู่ในทุกวันนี้ได้เป็นหลักฐานการบอกเล่าเรื่องราวความเปลี่ยนแปลงของเมืองและชุมชนเมืองในแต่ละยุคสมัยได้ดีอันเป็นคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่แสดงถึงอดีตอันรุ่งเรืองของจังหวัดหนองคายในอดีตได้

2. คุณค่าของการมีส่วนร่วม ในพื้นที่ของจังหวัดหนองคายโดยเฉพาะพื้นที่ของแหล่งโบราณคดี เช่น ปะเค เวียงคุก เป็นต้นนั้นจะพบว่าชุมชนรอบแหล่งโบราณคดีนั้นมีความห่วงใยตื่นตัวกับการรักษาโบราณสถานที่อยู่ใกล้บ้านเนื่องจากพวกเขาเห็นว่าเมืองหรือชุมชนโบราณในอดีตนั้นหรือพระธาตุเจดีย์หรือวัดวาที่ร้างลงไปนั้นเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ดังนั้น ประชาชนในยุคใหม่จึงให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีเป็นอย่างดีด้วยการร่วมมือกันสอดส่องดูแลโบราณสถาน พระพุทธรูปใกล้บ้านให้มีความปลอดภัยจากการทำลายของผู้ที่ไม่หวังดีมาโดยตลอด

3. คุณค่าเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะความเชื่อที่เมื่อพบว่าแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้นโดยมากเป็นโบราณสถานที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแทบทั้งหมด ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าชุมชนหรือชาวเมือง

หนองคายในอดีตนั้นล้วนนับถือพระพุทธศาสนาอย่างยาวนานและเหนียวแน่นจึงได้พากันสร้างวัดวาาศาสนา และศาสนสถานอื่นเพื่อเป็นการบูชาหรือสร้างไว้เป็นที่เคารพสักการะของประชาชนที่นับถือพระพุทธศาสนา มาก่อน และส่งต่อวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาไปสู่ผู้คนในยุคปัจจุบัน ซึ่งกรณีดังกล่าวนี้ถือว่าการส่งต่อ วัฒนธรรมทางศาสนาต่อกันผ่านเรื่องราวและความเชื่อที่ตั้งอยู่บนหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

อภิปรายผลการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี หมายถึงบริบทของพื้นที่ที่อยู่ภายในของแหล่ง โบราณคดี เช่น ชุมชน วัดหรือพื้นที่ใช้สอยภายในวัดหรือแหล่งโบราณคดี สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประการ หลักก็คือ สิ่งแวดล้อมที่เกิดเองตามธรรมชาติ ป่าไม้ ภูเขา หรือดินฟ้าอากาศ เป็นต้น และ (2) สิ่งแวดล้อมที่ มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ชุมชนเมือง สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และ วัฒนธรรม สอดคล้องกับพระสงฆ์ เสริม แสงทอง ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่องแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักทาง พุทธศาสนา โดยพบว่า สิ่งแวดล้อม คือ สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ และมีอิทธิพลต่อความรู้สึกและการกระทำ กิจกรรมทั้งปวงของมนุษย์ จากความหมายดังกล่าวก็มีลักษณะเช่นกันว่าสิ่งต่างๆ เป็นเพียงส่วนประกอบที่เกิด ขึ้นมาเพื่อล้อมรอบตัวมนุษย์เท่านั้น(พระสงฆ์ เสริม แสงทอง, 2541) สอดคล้องกับ ประกาย จิโรจน์กุล ที่ได้เสนอ แนวคิดเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อสุขภาพไว้ว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัว มนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรม (จับต้องและมองเห็นได้) และนามธรรม (วัฒนธรรม แบบแผน ประเพณี ความเชื่อ) มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกันเป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่ง จะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกัน ไปทั้งระบบ(ประกาย จิโรจน์กุล, 2538) และสอดคล้องกับมณฑิ ขมจินดา ที่ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์กับ ธรรมชาติ ไว้ว่า สิ่งแวดล้อม คือ สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ทั้งที่เกิดเองตามธรรมชาติหรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น อาจเป็นสิ่งที่จับต้องหรือมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า เช่น ต้นไม้ แม่น้ำ อาคารบ้านเรือนหรือเป็นสิ่งแวดล้อมที่มอง ไม่เห็นด้วยตาเปล่า ต้องใช้กล้องจุลทรรศน์ส่องดู เช่น เชื้อจุลินทรีย์บางอย่างมองไม่เห็น แต่รับรู้ด้วยประสาท สัมผัส เช่น ความร้อน ความเย็น เสียงดัง กลิ่นเหม็นและสิ่งแวดล้อมยังรวมไปถึงสิ่งที่มองไม่เห็นไม่อาจรับรู้ได้ ด้วยประสาทสัมผัสแต่ทราบได้ เมื่อเกิดผลเสียหายหรือเป็นอันตรายของมนุษย์ขึ้นเท่านั้น (มณฑิ ขมจินดา, 2539)

2. จากการลงพื้นที่สำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายก็พบว่า ประเภทของ แหล่งโบราณคดี สามารถจัดเป็นประเภทได้ดังนี้ (1) แหล่งโบราณคดีประเภทวัดและวัดร้าง (2) แหล่ง โบราณคดีประเภทพระธาตุเจดีย์ (3) แหล่งโบราณคดีประเภท พระพุทธรูป (4) แหล่งโบราณคดีประเภทชุมชน เมืองโบราณ สอดคล้องกับแนวคิดสำนักงานจังหวัดหนองคายกลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูล ได้เสนอ แผนพัฒนาจังหวัดไว้ว่าการขุดค้นขุดแต่งหรือถูกทำลายไปและผลงานทางประติมากรรมจิตรกรรมจารึกบน แผ่นหินธรรมชาติติดที่หรือถ้าที่อยู่อาศัยเป็นองค์ประกอบที่มีลักษณะทางโบราณคดีจำแนกเป็น (1) แหล่ง โบราณคดีที่ขุดค้นแล้ว (2) แหล่งโบราณคดีที่ยังไม่ได้ขุดค้น (3) แหล่งศิลปะเก่า โดยที่แหล่งโบราณคดีนั้นก็เกิด

มาจากการพัฒนาการทางด้านสังคมของมนุษย์ กาลเวลาหรือบ้านเมืองได้ผ่านไปซากของเมืองหรืออาคาร ศาสนสถานเหล่านั้นก็จำเป็นจะต้องมีการศึกษาและจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์ด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์ เพื่อให้เกิดความรู้และให้เกิดคุณค่ากับเรื่องราวหรือเกิดความสำนึกในแหล่งโบราณคดีนั้นเพื่อให้สังคมได้รับ ประโยชน์ (สำนักงานจังหวัดหนองคายกลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด, 2564)

3. คุณค่าของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย คือ 1) คุณค่าในเชิง ประวัติศาสตร์ เรื่องเล่าหรือการบันทึกเชิงประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณคดีคือซากเมือง และวัดวาอารามที่ยัง หลงเหลืออยู่ในทุกวันนี้ได้เป็นหลักฐานการบอกเล่าเรื่องราวความเปลี่ยนแปลงของเมืองและชุมชนเมืองในแต่ละ ยุคสมัยได้ดีอันเป็นคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่แสดงถึงอดีตอันรุ่งเรืองของจังหวัดหนองคายในอดีตได้ 2) คุณค่าของการมีส่วนร่วม ประชาชนในยุคใหม่จึงให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีเป็นอย่างดี ด้วยการร่วมมือกันสอดส่องดูแลโบราณสถาน 3) คุณค่าเชิงวัฒนธรรม ชุมชนสร้างวัดวาอารามและศาสนสถาน อื่นเพื่อเป็นการบูชาหรือสร้างไว้เป็นที่เคารพสักการะของประชาชนที่นับถือพระพุทธศาสนามาก่อน และส่ง ต่อวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนามาสู่ผู้คนในยุคปัจจุบัน สอดคล้องกับ วิศรุต เนาวสุวรรณ ที่ได้ศึกษาแนว ทางการปรับปรุงภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ลพบุรี ที่พบว่าโบราณสถานคืออสังหาริมทรัพย์ที่เกิดจากการ กระทำของมนุษย์ในอดีตและเห็นว่ามีคุณค่านั้นพิจารณาได้จากสามประการคือการเป็นสถานที่ที่มีความเก่าแก่ มี รูปลักษณะที่งดงามในทางศิลปะ มีความสำคัญเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนหรือของส่วนรวม ระดับชาติ (วิศรุต เนาวสุวรรณ, 2546) สอดคล้องกับกรมศิลปากรที่ได้เสนอร่างมาตรฐานและแนวปฏิบัติของ กรมศิลปากรในการดำเนินการโบราณสถานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ 3 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ (1) ต้องใช้อย่างฉลาด (2) ประหยัด คือ เก็บ รักษาหรือสงวนของที่หายาก (3) หาวิธีการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ ไม่ดีหรือที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้น (กรมศิลปากร, 2535) และสอดคล้องกับ กนกวรรณ ชูชาญ, ที่ได้นำเสนอการ จัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่ไว้ว่า มนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาใช้เพื่อควบคุมสภาพแวดล้อมทั้งสภาพแวดล้อม ทาง ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางสังคมเพื่อก่อให้เกิดผลดีต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกอย่างรวมทั้ง บรรดา ผลงานทั้งหมดที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นตลอดจนความคิดความเชื่อค่านิยมและความรู้ต่างๆ (กนกวรรณ ชูชาญ, 2552) สอดคล้องกับกาญจนา สุคันธสิริกุล ที่นำเสนอศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สามารถพัฒนาได้ โดยมีพื้นฐานการพัฒนา 3 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านศักยภาพในการดึงดูดใจในด้านการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวมี ความเป็นเอกลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ภูมิปัญญา 2) ด้านศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวมี การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน 3) ด้านการบริหารจัดการ มีการจัดการด้านการอนุรักษ์แหล่ง ท่องเที่ยว การรักษาฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวและปรับปรุงสภาพแวดล้อมเป็นอย่างดี มีการให้ความรู้และการสร้าง จิตสำนึกเกี่ยวกับกิจกรรมและการดำเนินงานต่างๆ ในรูปของการให้ความรู้และเผยแพร่ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ และชุมชนที่อยู่ (กาญจนา สุคันธสิริกุล, 2555)

องค์ความรู้ใหม่

หน่วยงานของรัฐและเอกชน ชุมชน สามารถมีแนวทางที่จะกระตุ้นการท่องเที่ยวได้ด้วยการจัดกิจกรรมส่งเสริมทางด้านวัฒนธรรมขึ้นในแหล่งโบราณคดีนั้นๆ โดยการพัฒนาปรับปรุงทรัพยากรทางด้านวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย โดยมุ่งเน้นที่การส่งเสริมประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ทำโครงการส่งเสริมและกระตุ้นให้คนในชุมชนฟื้นฟูประเพณีที่สูญหายไปของชุมชน โดยการสนับสนุนงบประมาณในการฟื้นฟูประเพณีพื้นบ้านของชุมชน 3 ด้าน คือ 1) การท่องเที่ยวเกี่ยวกับประเพณีวิถีพื้นบ้าน 2) การสืบสานรณรงค์รักบ้านเกิด สามารถสร้างความสัมพันธ์และความสามัคคีของคนในชุมชน 3) แหล่งเรียนรู้ชุมชน เป็นสถานที่ศึกษาเรื่องราววิถีชีวิตความเชื่อและเรื่องราวในอดีตของชุมชน เรียนรู้คุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของเนื้อหาทางด้านประวัติศาสตร์ชุมชนเมืองและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดี โดยภาคภาครัฐ ภาคธุรกิจท่องเที่ยว และชุมชนในพื้นที่ ร่วมมือประสานทำงานร่วมกัน เพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และสืบทอดวัฒนธรรมที่กันมาแต่โบราณให้เกิดกับชุมชน ประชาชนในยุคใหม่จึงจะทำให้เกิดความสำคัญกับการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีเป็นอย่างดีด้วยการร่วมมือกันสอดส่องดูแลโบราณสถาน แหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้น โดยมากเป็นโบราณสถานที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแทบทั้งหมด ทั้งนี้เป็นการส่งต่อวัฒนธรรมทางศาสนาต่อกันผ่านเรื่องราวและความเชื่อที่ตั้งอยู่บนหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

สรุป

สำหรับการสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้นพบว่าจังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีตอันจะพบได้จากการพบหลักฐานคือมีแหล่งโบราณคดีปรากฏอยู่จำนวนมาก และแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นเป็นหลักฐานของการมีมนุษย์มาอาศัยอยู่ในพื้นที่ของจังหวัดหนองคายมาโดยตลอดและต่อเนื่องจากยุคก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงยุคปัจจุบันพื้นที่จังหวัดหนองคายไม่เคยว่างเว้นจากการมีผู้อาศัยและผู้คนเหล่านั้นก็ได้สร้างสรรค์อารยวัตถุและศาสนสถานขึ้นมาตามความเชื่อของตน ดังที่ปรากฏในรูปแบบของวัด พระธาตุเจดีย์หรือศาสนสถานอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับศาสนาที่ตนนับถือ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ซึ่งผลจากการที่มีผู้คนมาอาศัยอยู่นั้นก็เป็นผลทำให้มีระบบการเมืองการปกครองและมีการต่อสู้กันระหว่างเมืองต่างๆทำให้เกิดการทำลายศาสนสถานและบ้านเมืองลงเป็นเหตุทำให้เหลือเศษซากของความเจริญรุ่งเรืองในรูปแบบของแหล่งโบราณคดีหรือโบราณสถานที่ปรากฏอยู่ในทุกวันนี้

สำหรับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้นพบมากใน 3 อำเภอหลักก็คือ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอท่าบ่อและอำเภอโพนพิสัย โดยแหล่งโบราณคดีที่ค้นพบนั้นสามารถแยกประเภทได้เป็น 5 ประเภท คือ (1) ประเภทวัดร้างและวัดที่ได้รับการบูรณะมาแล้ว (2) ประเภทพระพุทธรูปทั้งที่เป็นศิลปะท้องถิ่นและศิลปะของอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรใกล้เคียง (3) ประเภทพระธาตุเจดีย์ (4) ประเภทเมืองหรือชุมชนโบราณ และ (5) ประเภทจารึกสมัยล้านช้าง ซึ่งทั้ง 5 ประเภทนี้สามารถแบ่งแยกตามลักษณะของความหนาแน่นของแหล่งโบราณคดีดังนี้คือ (1) ชุมชนเมืองโบราณพบมากที่อำเภอเมือง มีอยู่ 2 แห่ง อำเภอท่าบ่อ 1 แห่ง อำเภอ

โพนพิสัย 1 แห่ง (2) วัดร้างพบมากที่สุดคืออำเภอเมืองหนองคายโดยเฉพาะที่ตำบลปะโค เวียงคุก (3) พระธาตุเจดีย์พบมากในเขตอำเภอเมืองหนองคายมากที่สุด (4) พระพุทธรูปพบมากในเขตอำเภอเมือง และอำเภอโพนพิสัย (5) จารึกพบมากที่อำเภอเมืองและอำเภอโพนพิสัย ไม่พบในอำเภอท่าบ่อ

สำหรับคุณค่าของการสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายก็คือ (1) คุณค่าด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ เนื่องจากว่าเมื่อลงพื้นที่สำรวจแล้วได้พบแหล่งที่มาของประวัติศาสตร์เมือง ชุมชน แลพแหล่งโบราณคดีจำนวนมากซึ่งสามารถประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหล่งโบราณคดีได้มากขึ้นและสามารถนำเอาองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ไปเผยแพร่ให้กับประชาชนได้มากขึ้นและประชาชนได้เข้าถึงองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์มากขึ้นเช่นเดียวกัน (2) ก่อให้เกิดคุณค่าด้านการสำนึกรักบ้านเกิดหรือสำนึกในคุณค่าของการมีแหล่งโบราณคดีใกล้บ้าน ซึ่งชุมชนสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์แล้วย่อมสามารถที่จะเกิดความภาคภูมิใจในทรัพยากรทางด้านประวัติศาสตร์ในชุมชนของตนเองได้ (3) เกิดคุณค่าในแง่ของการอนุรักษ์และหวงแหนแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเองมากขึ้น (4) เกิดคุณค่าในเรื่องของการส่งเสริมการท่องเที่ยวในชุมชนของตนเองมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย” พบว่า คุณค่าของการสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี คือ คุณค่าด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ คุณค่าด้านการสำนึกรักบ้านเกิดหรือสำนึกในคุณค่าของการมีแหล่งโบราณคดีใกล้บ้าน คุณค่าในแง่ของการอนุรักษ์และหวงแหนแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเองมากขึ้น คุณค่าในเรื่องของการส่งเสริมการท่องเที่ยวในชุมชนของตนเอง โดยภาคภาครัฐ ภาคธุรกิจท่องเที่ยว และชุมชนในพื้นที่ ต้องร่วมมือประสานทำงานร่วมกัน เพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และสืบทอดวัฒนธรรมที่กันมาแต่โบราณให้เกิดกับชุมชน ประชาชนในยุคใหม่จึงจะทำให้เกิดความสำคัญกับการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีเป็นอย่างดีด้วยการร่วมมือกันสอดส่องดูแลโบราณสถาน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรวิจัยในประเด็นเรื่อง “การศึกษาแนวทางการฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย” ทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นถึงมุมมองเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมหรือฟื้นฟูกิจกรรมของชุมชนที่จะมีส่วนเข้าไปส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายจากการทำลายหรือการลบลูกรุกสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเอง

2. ควรวิจัยในประเด็น “แนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย” เพราะเมื่อศึกษาอย่างถี่ถ้วนแล้วจะพบว่า แหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายยังไม่ได้รับการส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างเต็มที่ จะมีการส่งเสริมเฉพาะส่วนของแหล่งโบราณคดีบาง

พื้นที่หรือบางแห่งเท่านั้นทำให้ไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้ทั้งหมดของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายได้

3. ควรวิจัยในประเด็น “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย ในพุทธศตวรรษที่ 21” เนื่องจากพบว่าสังคมปัจจุบันนั้นได้พัฒนาเคลื่อนตัวอย่างรวดเร็วมาก ชาวพุทธในจังหวัดหนองคายหรือในสังคมโดยภาพรวมนั้นมีการปรับตัวเพื่อการเรียนรู้แบบไร้ขอบเขตภายใต้กรอบของความเจริญด้วยเทคโนโลยี ดังนั้น การเรียนรู้ในพุทธศตวรรษที่ 21 จึงควรนำมาใช้ในการจัดการเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายด้วย

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2535). *ร่างมาตรฐานและแนวปฏิบัติของกรมศิลปากรในการดำเนินการโบราณสถานโบราณคดี และพิพิธภัณฑ์*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กนกวรรณ ชูชาณู. (2552). *การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวชุมชน บ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัย นวัตกรรม: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กาญจนา สุกันธสิริกุล. (2555). *การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- ประกาย จิโรจน์กุล. (2538). *ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อสุขภาพ*. กรุงเทพฯ: ลดาวัลย์พริ้นติ้ง.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2540). *พระพุทธศาสนาในเอเชีย*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระสงฆ์ เสงทอง. (2541). *แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักทางพุทธศาสนา*. ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มณฑินี ขมจินดา. (2539). *มนุษย์กับธรรมชาติ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิศรุต เนาวสุวรรณ. (2546). *แนวทางการปรับปรุงภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ลพบุรี*. วิทยานิพนธ์ สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. *จารึกพ่อขุนรามคำแหง ด้านที่ 4*. สืบค้น 12 กรกฎาคม 2562 จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=51.
- สำนักงานจังหวัดหนองคายกลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด. (2564). *แผนพัฒนาจังหวัด พ.ศ. 2561 - 2565 (รอบปี พ.ศ. 2564)*. สืบค้น 15 สิงหาคม 2563 จาก http://202.28.118.8/nk2015/web/document/_index?id=20.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. (2535). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย Environmental Planning and Archeology Design in Nong Khai Province

¹พระราชาธนาลงกรณ์ ²อติเทพ ผาธา ³กฤต ศรียะอาจ

⁴ไกรวุฒิ ชูวิลัย และ ⁵ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย

¹Phrarajrattanalongkorn, ²Athitthep Phatha, ³Kris Sriya-ad,

⁴Kraiwut Chuwilai and ⁵Chainarong Kinnnoi

^{1,2,3}คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2,3}Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

⁴คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

⁴Faculty of Humanities and Social Sciences, Rajabhat Udon Thani University

⁵คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

⁵Faculty of Archaeology, Silpakorn University

¹Corresponding Author's Email: mollamp@hotmail.com

Received: May 19, 2022; Revised: April 25, 2023; Accepted: April 25, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษารูปแบบการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี 2) เพื่อพัฒนาการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย 3) เพื่อศึกษาประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการมาเป็นส่วนหนึ่งของกรณีศึกษา เน้นการศึกษาวเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน

ผลการวิจัยพบว่า 1) การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเนื่องจากว่าการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีจะเป็นสิ่งที่สามารถเข้าไปช่วยนำทางในการเข้าถึงพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีนั้นได้ง่าย 2) หลักของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้นจะต้องมุ่งถึงความเรียบง่ายชัดเจนและระบุที่ตั้งของอาคารและศาสนสถานอื่นๆ ภายในได้อย่างชัดเจนโดยการใช้สัญลักษณ์แทนการระบุสิ่งของอาคารหรือพื้นที่เหล่านั้น การดำเนินการสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายเสร็จแล้วก็ได้ดำเนินการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีทั้งหมด 19 แห่งใน 3 อำเภอ 3) การดำเนินการออกแบบก็มีการปรับปรุงและพัฒนาผ่านกระบวนการสนทนากันได้ข้อสรุปและนำออกเผยแพร่ซึ่งก็พบว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจคือ ประชาชนเข้าใจในแผนผังของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายได้ดีและสามารถเข้าถึงแหล่ง

โบราณคดีได้ง่ายอีกทั้งยังสามารถระบุที่ตั้งหรือจุดที่เป็นจุดสำคัญของแหล่งโบราณคดีในชุมชนผ่านแผนผังดังกล่าวได้

คำสำคัญ: การออกแบบ; แผนผังแวดล้อม; แหล่งโบราณคดี

Abstract

The objectives of this research article are 1) to study environmental and archaeological site design patterns; 2) to develop environmental and archaeological site map design in Nong Khai Province; 3) to Study on the benefits of using environmental planning and archeological sites in Nong Khai Province. This research is a qualitative research by using the action research process as part of the research operation. Emphasis on analytical studies both in the area and the target groups. Organizing the research process by extracting lessons and integrating information from interviews, observations, and collaborative action in the study area and defined target audience using the Demming Cycle Process (PDCA) as a tool for Conduct participatory action research at every step.

The results showed that 1) Environmental and archaeological site layout design is important because the site layout design is one that can be used to guide the accessibility of the site to an archaeological site. 2) The design of the archaeological site map should be focused on simplicity, clarity and the location of buildings and other religious sites within it by using symbols instead of identifying objects of those buildings or areas. From the completion of environmental and archaeological sites survey in Nong Khai Province, a total of 19 archaeological sites in 3 districts have been designed and planned. 3) The design has been improved and developed through the discussion process until it has been concluded and released for dissemination. Which was found to have satisfactory results. People have a good understanding of the map of archaeological sites in Nong Khai Province and have easy access to the archaeological sites and can also identify the location or important points of the archaeological sites in the community through the aforementioned plan.

Keywords: Design; Environmental Planning; Archeology

บทนำ

จังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ และมีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาและตัวเมืองโบราณอยู่เป็นจำนวนมาก อันแสดงให้เห็นว่าเมืองหนองคายนั้นเป็นพื้นที่ตั้งของแหล่งชุมชนโบราณมานาน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า มีมนุษย์โบราณได้อพยพเข้ามาตั้งรกรากอยู่ที่จังหวัดหนองคายมา ตั้งแต่ครั้งก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงยุคก่อสร้างอารยธรรมทางประวัติศาสตร์ที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้หนองคายกลายเป็นเมืองที่พบแหล่งโบราณคดีเป็นจำนวนมาก โดยแหล่งโบราณคดีที่พบนั้นก็สามารที่จะจัดแบ่งเป็นประเภทได้ดังต่อไปนี้ คือ (1) แหล่งโบราณคดีประเภทชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ ชุมชนเมืองโบราณบ้านโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีอายุรุ่นเดียวกับเมืองโบราณบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี (2) แหล่งโบราณคดีประเภทเมืองโบราณสมัยประวัติศาสตร์ ได้แก่ สมัยทวารวดี สมัยขอมเมืองพระนคร สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ โดยแหล่งโบราณคดีซึ่งมีพัฒนาการของเมืองที่มีมาตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ยุคแรกจนถึงยุคปัจจุบันก็ได้แก่ ชุมชนเมืองโบราณ ปะโค เวียงคุก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (3) แหล่งโบราณคดีประเภท

พระธาตุและวัดเก่าโบราณที่เมือง ปะโค เวียงคุก ได้แก่ พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม พระธาตุวัดสาวสุวรรณ พระธาตุบังพวน เป็นต้น (4) แหล่งโบราณคดีประเภทพระพุทธรูปโบราณ ได้แก่ พระใส วัดโพธิ์ชัย (พระอารามหลวง) จังหวัดหนองคาย หลวงพ่อองค์ต่อ วัดศรีชมพูนาคต่อ อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย หลวงพ่อวัดกุ่มภประดิษฐ์ เป็นต้น และยังมีพระพุทธรูปในยุคต่างๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ตามวัดในเขตเมืองปะโค เวียงคุกอีกจำนวนมาก (5) แหล่งโบราณคดีประเภทศิลาจารึก ซึ่งเป็นจารึกที่เกิดขึ้นในยุคล้านช้างซึ่งมีกระจายอยู่ตามวัดต่างๆ ริมฝั่งแม่น้ำโขงเริ่มมาจากอำเภอศรีเชียงใหม่ อำเภอท่าบ่อ อำเภอเมือง อำเภอโพนพิสัย ซึ่งจากการสำรวจเบื้องต้นพบว่า มีมากกว่า 20 หลักนับอายุตั้งแต่สมัยพระเจ้าโพธิสาลราชกุมารแห่งอาณาจักรล้านช้างเป็นต้นมา (6) แหล่งโบราณคดีประเภทบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นแหล่งโบราณคดีที่พบจำนวนมากที่เมืองปะโค เวียงคุก และในตัวเมืองหนองคาย โดยบ่อน้ำเหล่านี้มีอายุค่อนข้างยาวนาน และมีความเป็นมาพร้อมกับเมืองและคติความเชื่อของท้องถิ่นเกี่ยวกับพญานาคในตำนานอุรังคธาตุนิทานอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะพบว่าจังหวัดหนองคายนั้นมีแหล่งโบราณคดีอยู่เป็นจำนวนมากก็จริง แต่ก็ปรากฏว่าแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปเลยเนื่องจากว่า ยังขาดการเอาใจใส่จากหน่วยงานของรัฐที่จะเข้าไปกระตุ้นให้สังคมเห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีชุมชนที่มีอยู่ในจังหวัดหนองคายนั้น มีอยู่ อีกทั้งประชาชนในชุมชนก็ยังขาดความเข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในพื้นที่หรือในชุมชนของตน ทำให้แหล่งโบราณคดีเหล่านั้นทิ้งร้างในจังหวัดโดยเฉพาะที่เมืองปะโค เวียงคุก หรือเขตพื้นที่อำเภออื่นๆ นั้นถูกทำลายบ้าง ถูกทอดทิ้งอย่างไร้ค่าบ้าง และไม่ได้รับการสืบทอดองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องหรือการพัฒนาแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นเพื่อให้เห็นแหล่งท่องเที่ยวหรือแหล่งแหล่งโบราณคดีชุมชนที่คนรุ่นเก่าจะส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่ได้ แนวคิดการแบบมีบทบาทและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การสร้างสรรค์และจรรโลงสภาพสังคมให้เล็งเห็นถึงคุณค่า ถ้าโบราณสถานได้รับการออกแบบแผนผังในการบริหารจัดการจะมีอิทธิพลโดยตรงที่จะโน้มน้าวผู้รับข้อมูลให้เกิดความสนใจและการยอมรับในขณะเดียวกันก็ยังแสดงคุณค่าในด้าน อื่นพร้อมกันไปกล่าวคือ 1) เป็นสื่อกลางในการสื่อความหมายให้เกิดความเข้าใจตรงกันจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งได้อย่างชัดเจน 2) สามารถทำหน้าที่เป็นสื่อ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เกิดการศึกษา กับกลุ่มเป้าหมายได้อย่างดี 3) ช่วยให้เกิดความสนใจ และความเชื่อถือแก่ผู้บริโภค 4) ทำให้เกิดการกระตุ้นทางความคิดและการตัดสินใจอย่างรวดเร็วฉับพลัน 5) ทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ ข้อมูลที่ได้จากการออกแบบ จะช่วยกระตุ้นให้ ปฏิบัติตามหรือเปลี่ยนพฤติกรรมทางความคิดได้ด้วย (ธานี ภูนพคุณ, 2562)

จากการศึกษามาจะพบว่า มูลเหตุที่ชาวหนองคายและบุคคลทั่วไปไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีของจังหวัดได้นั้นก็มีหลายสาเหตุ โดยสาเหตุหนึ่งที่สำคัญก็คือ การไม่มีแผนที่หรือแผนผังของแหล่งโบราณคดีของจังหวัดหนองคาย เป็นไกด์ไลน์ในการเข้าถึงหรือการแสวงหาจุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีที่สำคัญๆ ของจังหวัดหนองคาย เป็นเหตุให้ผู้คนไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้, สถานที่, ประวัติศาสตร์ความเป็นมา เป็นต้นของแหล่งโบราณคดีนั้นได้ เป็นเหตุให้ไม่มีความรู้ เมื่อไม่มีความรู้ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งนั้นได้เลย ดังนั้น หากมีการทำแผนผังแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งโดยละเอียดและมีการเชื่อมโยงเส้นทางในการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งได้โดยสะดวกก็จะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ผู้คนหันมา

สนใจและเป็นการสะดวกและง่ายต่อการประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนโดยทั่วไปได้ทราบและเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งนั้นได้ง่ายมากยิ่งขึ้น

จากสภาพปัญหาดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยในเรื่องนี้และเห็นว่าควรที่จะต้องมีโครงการการศึกษาและการพัฒนาแผนผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายแต่ละแห่งให้ละเอียดเพื่อจะได้เป็นประโยชน์ต่อการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่ายขึ้น โดยประเด็นปัญหาที่คณะผู้วิจัยได้ตั้งไว้ในเรื่องนี้ก็คือ (1) แนวทางการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีควรเป็นอย่างไร (2) จะพัฒนาออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายได้อย่างไร และ (3) จะนำเสนอผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีไปเผยแพร่ในเชิงสาธารณะผ่านสื่อออนไลน์ได้อย่างไร ทั้งนี้ก็เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาและการเข้าถึงองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีของชุมชนในจังหวัดหนองคายนั้นให้ละเอียดต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี
2. เพื่อพัฒนาการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย
3. เพื่อศึกษาประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการวิจัย เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยมีลำดับการดำเนินการดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อหา เชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) หรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คณะผู้วิจัย ได้ทำการรวบรวมข้อมูลจาก แนวคิดทฤษฎี การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนามเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกต (Observation) การสัมภาษณ์ (Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามมาจัดกระทำข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล จากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดทฤษฎี เอกสารและ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ศึกษามาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกตามความมุ่งหมายของการวิจัย และนำเสนอข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ/กลุ่มประเภทประชากร (Key Informant) การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้จำแนกประชากรและผู้ให้ข้อมูลดังนี้ ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำศาสนา ผู้บริหารภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น และ ตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แหล่งโบราณคดีใน 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย อำเภอท่าบ่อ โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้ 1) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนาจำนวน 10 รูป 2) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 10 คน 3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้านนักวิชาการจำนวน 10 คน 4) กลุ่มนิสิตนักศึกษาและกลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรม หมู่บ้านรวม 20 คน รวม 50 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย 1) แบบสำรวจ ใช้ในการสำรวจพื้นที่ในการกำหนดพื้นที่การวิจัย เพื่อกำหนดพื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการสำรวจข้อมูลก่อนทำการวิจัย และข้อมูลเบื้องต้นในการเข้าถึงพื้นที่การวิจัย 2) แบบสังเกต (Observation) ใช้ในการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน พื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี ชุมชนแวดล้อมและนโยบายของหน่วยงานปกครองของท้องถิ่น ซึ่งการเก็บข้อมูลจะประกอบด้วย การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) 3) แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบผังโบราณคดีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน หรือประชาชนชาวชุมชนนั้นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้นๆ ซึ่งการดำเนินการสัมภาษณ์จะใช้รูปแบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interviews) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากกรอบแนวคิดและตามความมุ่งหมายของการวิจัย 4) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้กับกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งมีการจัดสนทนาเป็นกลุ่ม ตั้งแต่ 8-10 คน มีการกำหนดเนื้อหาในการสนทนา และสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายรวมถึงผู้มีส่วนได้เสียหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีเพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและสภาพในอดีตที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาการเปลี่ยนแปลงของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล/การตรวจสอบข้อมูล ในการวิจัยเรื่องการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

(1) การสำรวจ เป็นการสำรวจพื้นที่ก่อนการลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการกำหนดพื้นที่ เพื่อให้การเก็บข้อมูลในขั้นต่อไปได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริง

(2) การสังเกต (Observation) ประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Participant And Non Participant Observation) ดังนี้ (2.1) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม พร้อมกับสังเกต ซักถามข้อมูลที่ยังสงสัยและจดบันทึกอย่างเป็นระบบ (2.2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ผู้วิจัยจะทำการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนและสิ่งแวดล้อม แหล่งโบราณคดีในชุมชนเพื่อนำไปสู่การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายอย่างจริงจัง

(3) การสัมภาษณ์ (Interview Guide) ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interviews) ดังนี้ (3.1) การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที เพื่อหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย (3.2) การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (No Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที และมีแนวคำถามที่สามารถสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกได้ ไม่ได้เป็นคำถามที่ตายตัว (3.3) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม ในแต่ละกลุ่มจัดผู้เข้าร่วมสนทนา 8-10 คน เพื่อให้ได้การสนทนาตามแนวของวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อให้ได้ผลคือประเด็นคำตอบเกี่ยวข้องกับการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสาร และภาคสนามจากการ สัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย อำเภอท่าบ่อ สนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน จัดเวทีแสดงความคิดเห็นทั้ง 3 อำเภอ ชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ แล้วดำเนินการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การสร้างความสำเร็จผ่านข้อเท็จจริงที่ถูกต้องให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน และสรุปผลการวิจัยข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผัง หรือการออกแบบโดยทั่วไปนั้นเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผัง หรือการจัดการเกี่ยวกับการวางผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่นั้นตามที่แหล่งโบราณคดีนั้นมีอยู่ไม่ได้เข้าไปทำการเปลี่ยนแปลงหรือทำให้เกิดกับแหล่งโบราณคดีแห่งนั้นเลย สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผังหรือผังบริเวณนั้นเป็นเรื่องของการออกแบบผังของสิ่งก่อสร้างหรือสถานที่หรือวัตถุประสงค์ที่ตั้งของวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย หรือเป็นการออกแบบผังบริเวณเพื่อ

ชี้ให้เห็นถึงแผนผังการจัดวางสิ่งของหรือตัวอาคารของพื้นที่แต่ละแห่งเพื่อให้เห็นว่าพื้นที่ตรงนั้นประกอบไปด้วยอะไรบ้าง โดยหลักของการออกแบบผังหรือผังบริเวณนั้นจะต้องใช้สัญลักษณ์ประกอบหรือเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งของหรือสิ่งก่อสร้างภายในพื้นที่นั้นๆ

นอกจากนั้นในส่วนของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีหรือโบราณสถานหรือวัดนั้นถือว่าเป็นแนวคิดของการออกแบบเพื่อจัดวางสิ่งของหรือพื้นที่ของวัดทั้งที่เป็นตัวอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอื่นของวัด โดยการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้นจะมุ่งเพื่อให้เห็นถึงรายละเอียดของแหล่งโบราณคดีนั้นๆ และเพื่อให้เกิดความสะดวกในการทำความเข้าใจหรือการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีนั้นได้ง่าย คำว่าผังหรือหลักการเขียนผังนั้นเบื้องต้นจะต้องเข้าใจว่าผังนั้นมีอยู่ 2 ประเภท คือ

1. ผังบริเวณ (Layout Plan) หมายถึงภาพ 2 มิติ ที่แสดงรายละเอียดในทางราบเกี่ยวกับตำแหน่งอาคารลงบนพื้นที่ก่อสร้าง บนแผนที่ในโฉนดที่ดินที่เขียนขยาย ให้รายละเอียดเกี่ยวกับระยะห่างจากแนวเขตถนน แนวเขตข้างเคียงโดยรอบ เครื่องหมายทิศเหนือ ตำแหน่งของบ่อบำบัดน้ำเสีย ทูงเข้าออก การระบายน้ำทิ้ง บ่อพัก บ่อดักไขมัน และอื่นๆ ที่กฎหมายควบคุมอาคารกำหนด

2. ผังที่ตั้ง (Site Plan) หรือแผนที่สังเขป หมายถึงภาพ 2 มิติ ที่แสดงรายละเอียดในทางราบเกี่ยวกับที่ตั้งของที่ดิน เพื่อแสดงให้เห็นว่าตั้งอยู่ที่ตำแหน่งใด ห่างจากถนนหลัก ถนนรองเท่าไร และมีสภาพแวดล้อมโดยรอบเป็นอะไรบ้าง หรือตั้งอยู่ใกล้กับอะไรที่สังเกตเห็นได้ง่าย มีจุดประสงค์เพื่อต้องการแจ้งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบ ไม่เกี่ยวข้องกับความละเอียดตัวอาคารแต่อย่างใด ดังนั้นการเขียนแผนที่ที่ตั้ง จึงไม่ต้องมีมาตราส่วนกำกับ ให้เขียนระยะตัวเลขโดยประมาณขนาดของรูปแบบตามความเหมาะสม ซึ่งการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้นก็จะต้องอาศัยกรอบการออกแบบผังทั้งสองประเภทนี้เป็นหลัก

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่าภายหลังจากที่คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายแล้วจากนั้นก็ได้มีการประชุมแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างนักวิจัยภายในจากนั้นก็ดำเนินการออกแบบผังโดยเป็นการออกแบบผังในลักษณะทั้งที่เป็นผังบริเวณและผังที่ตั้ง โดยพิจารณาหลักการออกแบบผ่านการพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก่อนจากนั้นก็ดำเนินการออกแบบผังในแต่ละพื้นที่ของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย ใน 3 อำเภอ ได้แก่ (1) อำเภอเมือง (2) อำเภอท่าบ่อ (3) อำเภอโพนพิสัย โดยพบว่าตอนที่ลงพื้นที่สำรวจนั้นจะมีการลงพื้นที่สำรวจจำนวนมากถึง 26 วัด แต่การนำมาออกแบบผังนี้ทั้ง 3 อำเภอจะใช้เพียง 20 วัดดังต่อไปนี้ (1) วัดพระธาตุเมืองลาหนอง (2) วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย (3) วัดพระธาตุบังพวน(4) วัดพระธาตุโพนจิกเวียงจัว (5) วัดยอดแก้ว (6) วัดสารสุวรรณ (7) วัดเทพพลประดิษฐาราม (8) วัดป่าโรงบ่มข้างไร่ยาสูบ หรือพระธาตุปุมัง เวียงคุก (9) ผังพระธาตุยาพ่อแก้ว (10) เจดีย์ร้างข้างทาง (ยายคำ)(11) วัดซุ่มช้าง (วัดร้าง) (12) แหล่งโบราณคดีบ้านโคกคอน (13) วัดกัศสปมธุโรม (โพนหนองกก) (14) วัดศิลาเลข (15) วัดจันทาราม(ร้าง) (16) วัดมณีโคตร (18) วัดแดนเมือง (17) วัดคงกระพันชาตรี (19) วัดหลวงพิสัยเจดियาราม (20) วัดผดุงสุข หรือวัดถินดุง โดยผังของแต่ละวัดนั้นเป็นผังแบบผังบริเวณและผังที่ตั้งเป็นหลัก

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า สำหรับการใช้ผังในการเข้าไปศึกษานั้นย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ในการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีอยู่หลายประการ คือ

1. ประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากเดิมทีพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายหลายอำเภอนั้นไม่มีคนให้ความสนใจใดๆ ที่เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวซึ่งสามารถนำไปจัดการท่องเที่ยวได้ในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้แต่ก็ยังไม่มีการดำเนินการใดๆ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเลย เป็นเหตุให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งถูกละเลย ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงได้ทำการจัดการล่องนำเอาผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายไปใช้กับประชาชนในพื้นที่ของชุมชนเวียงคุกเพื่อสืบค้นหรือแสวงหาที่ตั้งหรือจุดที่ควรไปสำรวจหรือศึกษาก็พบว่าผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีประเภทวัดนั้นก็ทำให้เกิดเป็นประโยชน์ในการศึกษาแหล่งโบราณคดีได้ คือ 1) ทำให้รู้จุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน คือ สามารถใช้เป็นแผนที่ในการค้นหาวัดหรือแหล่งโบราณคดีที่ตนเองต้องการได้ 2) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา เมื่อใช้ผังในการค้นหาแล้วสิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาก็เป็นแรงกระตุ้นให้ผู้ใช้เกิดความอยากรู้อยากเห็นและปรารถนาจะศึกษาค้นคว้าถึงข้อมูลประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนสนใจได้ 3) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น กล่าวคือ แผนผัง หรือผังวัดหรือผังแหล่งโบราณคดีนั้นสามารถที่จะนำมาเป็นอุปกรณ์ในการเดินทางท่องเที่ยว ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายได้

2. ประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในด้านการอนุรักษ์ กล่าวคือ ผังแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้นสามารถที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนเองต้องการศึกษาแล้วย่อมกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ โดยประโยชน์ของผังในด้านการอนุรักษ์นั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้ดังต่อไปนี้ (1) ด้านการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของคุณค่า (2) ด้านการรักษาและคุ้มครอง (3) ด้านการบูรณปฏิสังขรณ์ (4) ด้านการใช้ประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์

3. ประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในด้านสังคม กล่าวคือ เมื่อพิจารณาผังโดยภาพรวมก็สามารถที่จะมองเห็นแต่ละพื้นที่ว่าสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายในแต่ละจุดนั้นอยู่ที่ไหนบ้าง และแต่ละจุดได้ระบุถึงเรื่องใดมีความสำคัญในแง่ไหนบ้าง เช่นบางจุดเป็นเขตพื้นที่เมืองเก่า เช่น เมืองประโคน-เวียงคุก ซึ่งเป็นเมืองเก่า เมืองโบราณ หรือเขตเมืองโคกคอนซึ่งถือว่าเป็นเขตของเมืองในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งเมื่อคนหรือชุมชนพิจารณาในภาพรวมก็จะมองเห็นว่าหากไปจุดนี้จะได้รู้และเข้าใจในเรื่องของเมืองประวัติศาสตร์ แต่หากไปอีกที่หนึ่งก็จะทำให้เข้าใจในเรื่องของเมืองสมัยประวัติศาสตร์ หรือไม่ว่าจะเป็นโซนเมืองหนองคาย ตัวเมืองหนองคายจะถือว่าเป็นเขตเมืองใหม่ เป็นต้น ซึ่งผังจะช่วยให้เราเข้าใจในเรื่องของภาพรวมที่เป็นองค์ความรู้ของเมืองได้

อภิปรายผลการวิจัย

1. การออกแบบนั้นถือว่าเป็นการใช้จินตนาการในการสร้างงานเพื่อให้เห็นภาพรวมของพื้นที่ และที่ตั้งของวัตถุสิ่งของภายในสถานที่หรือพื้นที่นั้นๆ ว่าการจัดวางตำแหน่งของพื้นที่และวัตถุในแต่ละพื้นที่นั้นจะมีอย่างไร โดยกรอบของการออกแบบผังนั้น จะต้องมีการวางจุดหรือการใช้สัญลักษณ์แสดงให้เห็นถึงหรือแทนความหมายของสิ่งของหรือเขตพื้นที่ของสถานที่นั้น โดยสัญลักษณ์จะต้องเป็นเรื่องที่สามารถสื่อความหมายได้ง่าย ในแง่ของการออกแบบผังบริเวณหรือผังสถานที่นั้นโดยมากจะมุ่งให้ผู้ใช้งั้นหรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับจุดหรือที่ตั้งของสถานที่หรือตัวอาคารที่ปรากฏในพื้นที่หรือบริเวณนั้นได้อย่างชัดเจน สะดวกและรวดเร็ว สอดคล้องกับอนุกุล ศิริพันธ์ที่ได้ศึกษาการจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดลอมโดยรัฐและชุมชนกรณศึกษาคูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง จากการศึกษาคูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก ซึ่งตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อมีการพัฒนาต่าง ๆ จากภาครัฐ การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน ความต้องการที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านความเป็นอยู่ ความต้องการที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านความเป็นอยู่ จากการเป็นชุมชนท้องถิ่นกลายเป็นชุมชนเมือง พื้นที่โบราณสถานถูกรุกล้ำและขาดการดูแล เนื่องจากประชาชนในพื้นที่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับประวัติและที่มาของชุมชน ขาดจิตสำนึกในเรื่องความเป็นชุมชนโบราณ ไม่มีส่วนร่วมในการดูแลรักษา คาดหมายให้หน่วยงานของรัฐจัดการ แต่หน่วยงานของรัฐก็ขาดแคลนบุคลากรและงบประมาณซึ่งการขาดผู้รับผิดชอบที่มีความรู้ และตั้งใจในการดูแลรักษาเป็นเหตุให้โบราณสถานและสิ่งแวดลอมเสื่อมโทรม (อนุกุล ศิริพันธ์, 2543) สอดคล้องกับวิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง ที่ได้เสนอแนวคิดไว้ในการอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมว่า แนวคิดในการจัดการแหล่งโบราณคดี คือ การกำหนดพื้นที่การจัดการในบริเวณของแหล่งโบราณคดี โดยมีการดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อรักษาสภาพทางกายภาพและสิ่งแวดลอมรอบๆ โบราณสถานนั้นไว้ให้อยู่ในสภาพที่ดี สงวนรักษาองค์ประกอบดั้งเดิมทั้งหมดของโบราณสถานนั้นไว้ และรวมถึงรักษาข้อมูลและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ให้อยู่ต่อไปในอนาคต โดยใช้ทั้งเทคนิคและการจัดการเข้ามาช่วยอย่างเหมาะสม จากการบริหารจัดการทางการเงิน มีการจัดสรรงบประมาณที่เพียงพอ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อการอนุรักษ์และการจัดการการบริหารจัดการทางการศึกษาโดยการจัดการความรู้ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี ให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีเพื่อการคุ้มครองที่ถูกต้องและเหมาะสม และจัดการให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับเยาวชนและผู้สนใจ และการบริหารจัดการทางการตลาด ให้มีแผนการตลาดเพื่อสนับสนุนให้แหล่งโบราณคดี เป็นแหล่งสร้างรายได้ตามนโยบายของรัฐและตามความต้องการของชุมชนในท้องถิ่น โดยใช้ทรัพยากรของแหล่งโบราณคดี ไม่ว่าจะเป็นโบราณสถาน ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิตชุมชน เป็นองค์ประกอบสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่แหล่งโบราณคดี (วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, 2552) และยังสอดคล้องกับณัฐ ลิ้มทอง ที่ได้ศึกษาการจัดการสิ่งแวดลอมศิลปกรรมชุมชนกรณศึกษาเมืองโบราณเวียงท่ากาน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการสิ่งแวดลอมศิลปกรรมชุมชน ได้แก่ ความผูกพันของประชาชน ความตระหนัก ความเข้มแข็ง การพึ่งพาตนเอง

และมีสิทธิในการดูแลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมชุมชน และดำเนินอย่างต่อเนื่อง โดยมีมาตรการส่งเสริมการจัดการดังกล่าว ได้แก่ การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน การสร้างมาตรการการพึ่งพาตัวเอง และการส่งเสริมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรให้ไปอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม (ณัฐ ลิ่มทอง, 2546)

2. การออกแบบผังแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย โดยได้เลือกมาจากวัดใน 3 อำเภอ คือ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย และอำเภอบ้านแพง มี 20 วัด โดยเมื่อออกแบบผังเสร็จแล้วก็ได้นำไปทดลองใช้ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชนสังคมในหลายๆด้าน เช่น ด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัด ด้านการอนุรักษ์ และด้านสังคม โดยเฉพาะเรื่องการปลูกจิตสำนึกในการรักบ้านเกิดนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่ชุมชนให้ความสำคัญมาก อนึ่ง จากการทดลองใช้ผังแหล่งโบราณคดีนั้นได้ก่อให้เกิดประโยชน์ที่ว่สิ่งสำคัญก็คือ ก่อให้เกิดประโยชน์ในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเนื่องจากชุมชนนั้นมีทรัพยากรทางวัฒนธรรมอยู่แล้ว ดังนั้นการใช้ผังประกอบการท่องเที่ยวจึงก่อให้เกิดประโยชน์มาก นอกจากนี้ ในประเด็นเรื่องของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีก็ยังมีแนวคิดเกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดี หรือการออกแบบผังวัด ซึ่งการออกแบบวัดนั้นนั้นจะต้องคำนึงถึงการวางผังบริเวณภายในวัด ซึ่งเป็นการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของอาคาร สิ่งปลูกสร้างให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ เช่น ปัจจัยทางธรรมชาติ ปัจจัยด้านสุนทรียภาพ ปัจจัยด้านวัฒนธรรม และปัจจัยการใช้สอยที่ดินหรือการใช้ประโยชน์ของอาคาร โดยทั่วไปนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในวัดออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ 1) เขตพุทธาวาส 2) เขตสังฆาวาส และ 3) เขตธรณีสงฆ์ ในการดำเนินการออกแบบโบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดีก็เช่นเดียวกันจะต้องคำนึงถึงกรอบในการพิจารณาผังของวัดเป็นหลัก เพราะแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายโดยมากนั้นก็เป็วัด ดังนั้นแผนที่และผังแหล่งท่องเที่ยวหรือผังสถานที่ท่องเที่ยวจึงมีผลต่อการเดินทางมาท่องเที่ยวในพื้นที่ได้ โดยรวมโบราณคดีที่ในวัด ควรเป็นสถานที่ที่น่ารื่นรมย์ เป็นสถานที่ที่สงบ สดุดเหมาะสมที่จะเป็นอาณานิคมที่อยู่ของสมณะผู้ต้องการศึกษาปฏิบัติ ส่วนใจเนืองของการเป็นที่อาศัยของบุคคล วัด หมายถึง สถานที่พำนักพักพิงและทำกิจของสงฆ์ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา รวมถึงเป็นที่ทำบุญของชาวพุทธเนื่องในโอกาสสำคัญต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ที่ให้หลักการแนวคิดคำว่า วัด ที่หมายถึง อาราม อาวาส และวิหารไว้ว่า อาราม คือ ความยินดี, ความรื่นรมย์, ความเพลิดเพลิน, ที่สำราญ, สวน, เป็นที่รื่นรมย์ อาวาส คือ วัด, ผู้ครอบครอง, ที่อยู่โดยปรกติหมายถึงที่อยู่ของพระสงฆ์ เช่น ขรवास (ขร+อาวาส) ผู้ครอบครองเรือนหรือผู้อยู่ครองเรือน วิหาร คือ วัด ที่อยู่ของพระสงฆ์ ที่ประดิษฐานพระพุทธรูป คู่กับโบสถ์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543)

3. ประโยชน์ที่เกิดจากการใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้นสามารถที่จะพิจารณาได้จากผลการดำเนินการวิจัยเกี่ยวกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีประเภทวัดจำนวน 20 วัด โดยที่คณะผู้วิจัยได้ทำการนำเอาผังแหล่งโบราณคดีไปทดลองใช้กับนักท่องเที่ยวและชุมชนแล้วก็จะพบว่าผังแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้นมีประโยชน์ดังต่อไปนี้ คือ (1) ประโยชน์ของการใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในแง่ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ ผู้ใช้ผังแหล่งโบราณคดีสามารถที่จะ (1) ทำให้รู้จักที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน (2) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา (3) เอื้อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการ

ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น (2) ประโยชน์ในเชิงการอนุรักษ์ และ (3) ประโยชน์ในเชิงสังคม เป็นต้น สอดคล้องกับการวิจัยของสมเกียรติ ชัยพิบูลย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กรณีศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร พบว่า การที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ประสบผลสำเร็จได้สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือ ความรู้และการเข้าถึงความรู้ของนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวจะต้องมีก็คือคู่มือการท่องเที่ยวและแผนผังสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งหากนักท่องเที่ยวมีอุปกรณ์หรือเครื่องมือดังกล่าวแล้วย่อมจะสามารถเดินทางมาท่องเที่ยวได้ง่ายและมากขึ้น (สมเกียรติ ชัยพิบูลย์, 2551) และ สอดคล้องกับกรมศิลปกร ที่ได้เสนอหลักการในคู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมไว้ว่า การยืนหยัดในเรื่องของการอนุรักษ์ คือการใช้และจัดการทรัพยากรทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างฉลาด ตลอดจนมีการวางแผนอย่างรอบคอบสำหรับทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อบรรลุความต้องการในอนาคตและให้หมายรวมถึงการป้องกัน การดูแล การรักษา เพื่อให้คงคุณค่าไว้ การสงวน และการปฏิสังขรณ์ และการบูรณะด้วยหรืออีกความหมายหนึ่งก็คือ การสงวน (Preservation) หมายถึง การดูแลรักษาไว้ตามสภาพเดิมเท่าที่เป็นอยู่และป้องกันไม่ให้เสียหายต่อไป หรือการรักษาความสำคัญและหลักฐาน ในการเป็นเครื่องชี้ให้เห็นวิวัฒนาการ ความรุ่งโรจน์ของศิลปวัฒนธรรมไว้ โดยปรับสภาพให้เข้ากับสภาพสังคมและเศรษฐกิจเพื่อให้ประชาชนในสังคมสามารถ (กรมศิลปกร, 2544) สอดคล้องกับศิริวรรณ ทาปัญญาที่ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถาน กรณีการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีความเข้าใจที่ดีต่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานโดยให้ความเห็นว่าแหล่งโบราณสถานแต่ละแห่งเป็นสถานที่ควรแก่การรักษาไว้ให้เป็นมรดกแผ่นดิน ช่วยให้คนในชุมชนมีความภูมิใจในประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของตน เป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นของจังหวัด เป็นสิ่งสำคัญในการดึงดูดนักท่องเที่ยว และเห็นว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และสังคมทำให้สิ่งแวดล้อมโบราณสถานมีส่วนถูกทำลาย สภาพสิ่งแวดล้อมโบราณสถานในปัจจุบันไม่เป็นระเบียบ เพราะประชาชนให้ความร่วมมือน้อยและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานในท้องถิ่นของตน ประชากรที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมแตกต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานไม่แตกต่างกัน โดยประชากรที่ไม่รายได้ กรรมสิทธิ์ในที่ดิน ตำแหน่งทางสังคมต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณไม่แตกต่างกัน ประชากรที่ได้รับข้อมูลข่าวสารและได้รับการอบรมแตกต่างกันมีส่วนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานไม่แตกต่างกัน โดยประชากรที่ได้รับข้อมูลข่าวสาร และได้รับการอบรมมากกว่าจะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานมากกว่าประชากรที่มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถานร้าง และประชากรที่มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถานที่ไม่ร้าง มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานไม่แตกต่างกัน (ศิริวรรณ ทาปัญญา, 2539) และสอดคล้องกับเรื่องแสง ทองสุขแสงเจริญ ที่ได้ศึกษาการรับรู้ปัญหาและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของประชาชนในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา พบว่า มีการรับรู้ปัญหาที่มีสาเหตุมาจากมนุษย์ โดยเฉพาะการลักลอบขุดค้น โบราณสถานร้างไม่มีผู้ดูแล การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของประชาชนมีน้อยมากในทุกรูปแบบ และขั้นตอน ส่วนใหญ่มีเพียง

พบปะพูดคุยกันในหมู่บ้านกับญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน เนื่องจากไม่มีการมอบอำนาจในการแก้ไขปัญหาแหล่งโบราณสถานให้กับคนท้องถิ่นได้จัดการศึกษา (เรืองแสง ทองสุขแสงเจริญ, 2542)

องค์ความรู้ใหม่

การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย ผู้วิจัยได้มุ่งมองสะท้อนในเชิงวิชาการเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติ การออกแบบผังต้องสนองความต้องการทางด้านประโยชน์ใช้สอยและความงามควบคู่กันไป อันเป็นปัจจัยสำคัญที่พัฒนาคุณภาพชีวิต เพื่อการดำรงอยู่ของโบราณสถานในที่นั้นด้วย กล่าวคือ

1. การออกแบบต้องสนองความสะดวกสบายด้านพฤติกรรม การปรับปรุงพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ให้เข้าถึงกิจกรรม การเดิน การนั่ง การยืน เหมาะในการดำรงชีวิต ทำให้ชีวิตสะดวกสบายยิ่งขึ้น สอดคล้องกับสรีระทางด้านร่างกายของมนุษย์ทั้งคนแก่ เด็ก หรือคนพิการ

2. การออกแบบต้องส่งเสริมวิถีชีวิต สอดรับกับวัฒนธรรมชุมชน โครงสร้างทางสังคมค่านิยม ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา เพื่อให้รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ไม่แปลกแยกขัดหูขัดตา และขัดใจความรู้สึก

3. การออกแบบต้องสะท้อนรูปทรงศิลปะ นำค่านิยม นำจดจำนำถ่ายรูป มีประโยชน์ต่อการใช้สอย ไม่เล็กไม่ใหญ่เกินไป ประเภทวัสดุอุปกรณ์คงทนต่อการใช้งาน คุ่มค่า คุ่มราคา ผสมผสาน เรื่องประโยชน์ใช้สอย กับ ความงาม ให้เข้าด้วยกัน ภายใต้บริบทของสภาพที่ตั้ง ผู้ใช้ ตลอดถึงกิจกรรม เพื่อทำให้เกิดบรรยากาศน่าอยู่ น่าใช้งาน มีประสิทธิภาพ ประหยัด ปลอดภัย เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งในปัจจุบันและอนาคต

นอกจากนี้การออกแบบควรมีแผนการดำเนินการ ระยะต้น ระยะกลาง ระยะยาว ไม่ควรทำแล้วทิ้ง ควรทำให้เกิดความยั่งยืน ควรมีการวางแผนและบริหารจัดการ เป็นระบบ มีทิศทาง ทั้งการก่อสร้างอาคาร การวางระบบสาธารณูปโภค และการออกแบบปรับปรุงภูมิทัศน์ให้อยู่ในตำแหน่งและมีรูปแบบที่เหมาะสมนำไปสู่การจัดทำแผนการพัฒนา มีการพัฒนาสภาพกายภาพในด้านต่างๆ เช่น การจัดแบ่งเขตการใช้ที่ดิน การจัดวางอาคารและสิ่งก่อสร้าง ระบบการเดินสัญจร พื้นที่เปิดโล่ง พื้นที่สีเขียว ระบบสาธารณูปโภค เป็นต้น การแบ่งระยะการพัฒนาโดยแบ่งเป็นช่วงเวลา การบริหารจัดการ จัดเตรียมพื้นที่ บุคลากร และงบประมาณได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนการดูแลรักษาและซ่อมบำรุง แต่ทั้งนี้ ต้องรักษาสภาพธรรมชาติเดิม พยายามรกรวนหรือเปลี่ยนแปลงให้น้อยที่สุด และตอบสนองต่อการเข้าไปใช้สอยพื้นที่ มีความงามกลมกลืนกับสภาพธรรมชาติเดิม รักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร โดยรวมก็คือ พัฒนาให้เป็นที่พักอาศัย ความสมถะ สงบ ร่มรื่นกลมกลืนกับประวัติศาสตร์ มีสุนทรียภาพ สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน ทั้งรูปแบบและพฤติกรรมการใช้งาน

สรุป

สำหรับการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้นพบว่าจังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีตอันจะพบได้จากการพบหลักฐานคือมีแหล่งโบราณคดีปรากฏอยู่จำนวนมาก และแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นเป็นหลักฐานของการมีมนุษย์มาอาศัยอยู่ในพื้นที่ของจังหวัดหนองคายมาโดยตลอดและต่อเนื่องจากยุคก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงยุคปัจจุบันพื้นที่จังหวัดหนองคายไม่เคยว่างเว้นจากการมีผู้อาศัยและผู้คนเหล่านั้นก็ได้สร้างสรรค์อารยวัตถุและศาสนสถานขึ้นตามความเชื่อของตน ดังที่ปรากฏในรูปแบบของวัด พระธาตุเจดีย์หรือศาสนสถานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาที่ตนนับถือ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ซึ่งผลจากการที่มีผู้คนมาอาศัยอยู่นั้นก็เป็นผลทำให้มีระบบการเมืองการปกครองและมีการต่อสู้กันระหว่างเมืองต่างๆ ทำให้เกิดการทำลายศาสนสถานและบ้านเมืองลงเป็นเหตุทำให้เหลือเศษซากของความเจริญรุ่งเรืองในรูปแบบของแหล่งโบราณคดีหรือโบราณสถานที่ปรากฏอยู่ในทุกวันนี้

แต่อย่างไรก็ตามจะพบว่าแหล่งโบราณคดีของจังหวัดหนองคายนั้นไม่ได้รับความสนใจจากหน่วยงานของรัฐหรือแม้แต่ักท่องเที่ยวในการเข้าสู่พื้นที่การท่องเที่ยว หรือในเรื่องของการสร้างความสนใจในแหล่งโบราณคดีของชุมชนก็ยังคงอยู่ในระดับต่ำโดยปัญหาที่พบว่าทำไมผู้คนในชุมชนจึงมีความสนใจในแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายโดยเฉพาะในชุมชนใกล้บ้านตนเองนั้น คำตอบก็คือเพราะนักท่องเที่ยวหรือหน่วยราชการ ขาดความรู้ความเข้าใจในประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของจังหวัด ขาดอุปกรณ์หรือแผนผังในการดำเนินการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเหล่านั้น ดังนั้น ผู้คนจึงได้ให้ความสนใจน้อยเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้คณะผู้วิจัยจึงได้ดำเนินการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายจำนวน 20 วัดแล้วนำไปทดลองใช้ก็ปรากฏว่าผู้คนเกิดความรู้ความเข้าใจในประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีในชุมชนเป็นอย่างมาก และเป็นผลอีกประการหนึ่งก็คือนักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ง่ายมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

แหล่งโบราณคดีของจังหวัดหนองคาย นักท่องเที่ยวหรือหน่วยราชการ ขาดความรู้ความเข้าใจในประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของจังหวัด ขาดอุปกรณ์หรือแผนผังในการดำเนินการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเหล่านั้น ดังนั้น ผู้คนจึงได้ให้ความสนใจน้อย ดังนั้น ควรได้รับการบริหารจัดการพื้นที่ โดยหน่วยงานของรัฐต้องจัดสรรงบประมาณ และสร้างมูลค่าด้านการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ อีกทั้งการท่องเที่ยวหรือหน่วยงานด้านสถานศึกษา ควรสร้างค่านิยมการอนุรักษ์ และวัฒนธรรมการท่องเที่ยวถูกต้อง ไม่ท่องเที่ยวเชิงทำลาย อีกทั้งชุมชนต้องมีส่วนร่วมในฐานะความรู้สึกเป็นเจ้าของ คือสามารถสร้างรายได้ที่เกิดจากการท่องเที่ยว ส่งเสริมการค้าขายสินค้าในชุมชน และการบริการต้อนรับนักท่องเที่ยวต่างๆ ก็จะทำให้โบราณสถานเป็นสิ่งที่มิมีชีวิตและจับต้องได้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชุมชน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

จากการวิจัยเรื่อง “การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย” พบว่ามีหลายประเด็นที่เป็นประเด็นที่น่าสนใจแต่ผู้วิจัยยังไม่ได้ศึกษา ดังนั้นเพื่อให้มีการดำเนินการทำวิจัยให้เกิดองค์ความรู้อย่างสมบูรณ์ผู้ที่สนใจสามารถที่จะนำเอาข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินการวิจัยของผู้วิจัยไปทำการวิจัยในประเด็นต่างๆ ที่ยังเหลืออยู่ได้อีกในหลากหลายมุมมอง ดังต่อไปนี้

1. ควรวิจัยในประเด็นเรื่อง “การศึกษาแนวทางในการผลิตผังแหล่งโบราณคดีเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” ทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นถึงมุมมองเกี่ยวกับการนำเอาผังแหล่งโบราณคดีไปใช้ในธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยเน้นการใช้แผนผังหรือผังแหล่งโบราณคดีเป็นไกด์นำทางไปสู่การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ง่าย

2. ควรวิจัยในประเด็น “การจัดการความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาผังแหล่งโบราณคดีเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยววัฒนธรรมในจังหวัดหนองคาย” เพราะเมื่อศึกษาอย่างถี่ถ้วนแล้วจะพบว่า แหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายยังไม่ได้มีการส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างเต็มที่ จึงมีการส่งเสริมเฉพาะส่วนของแหล่งโบราณคดีบางพื้นที่หรือบางแห่งเท่านั้นทำให้ไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้ทั้งหมดของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายได้ ดังนั้นผังแหล่งโบราณคดีจึงถือว่าเป็นคำตอบในเรื่องนี้ได้

บรรณานุกรม

- กรมศิลปกร. (2544). *คู่มือถวายความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: บริษัทสมานพันธ์จำกัด.
- ณัฐ ลิ้มทอง. (2546). *การจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมชุมชน กรณีศึกษาเมืองโบราณเวียงท่ากาน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่*. การค้นคว้าอิสระหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธานี ภู่นพคุณ. *ประวัติความเป็นมาของการออกแบบ*. สืบค้น 29 มีนาคม 2562 จาก <https://www.gotoknow.org/posts/155218>.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2543). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เรืองแสง ทองสุขแสงเจริญ. (2542). *การรับรู้ปัญหาและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของประชาชนในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง. (2552). *การอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- ศิริวรรณ ทาปัญญา. (2539). *ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานกรณีศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สมเกียรติ ชัยพิบูลย์. (2551). *การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวชุมชนนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร*. มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร

อนุกุล ศิริพันธ์. (2543). การจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐและชุมชนกรณีศึกษาคูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง. การค้นคว้าอิสระหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พบบทความเผยแพร่ซ้ำซ้อน ขอระงับการอ้างอิง Retracted

การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ฝึกลงสิ่งแวดล้อมและ

แหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

Development of a Learning Activity Model for Environmental and

Archeological Planning in Nong Khai Province

¹บรรจบ บรรณรุจิ ²อติเทพ ผาธา ³แสวง นิลนามะ ⁴คงสฤณี แพงทรัพย์

⁵อุเทน วงศ์สถิต และ ⁶ศักดิ์ชัย โพธิ์สัย

¹Banjob Bannaruji, ²Athitph Phatha, ³Saweang Nillanama, ⁴Kongsarit Peangsub,

⁵Utian Wongsathit and ⁶Sakchai Phosai

¹ราชบัณฑิตยสภา

¹The Royal Society

^{2,3,4}คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{2,3,4}Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

⁵คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

⁵Faculty of Archaeology, Silpakorn University

⁶คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

⁶Faculty of Humanities, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²Corresponding Author's Email: mollamp@hotmail.com

Received: May 19, 2022; Revised: April 25, 2023; Accepted: เมษายน 25, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัดหนองคาย 2) เพื่อพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัดหนองคาย 3) เพื่อศึกษาคุณค่าของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัดหนองคาย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการมาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษาวเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน

ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดเรื่องกิจกรรมการเรียนรู้นั้นมาจากการศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ โดยแนวคิดเรื่องการเรียนรู้นั้นมีนักคิดหรือนักปรัชญาหลายท่านได้อธิบายเอาไว้โดยเฉพาะนักคิดชาวตะวันตกหลายท่านที่ได้เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้และกระบวนการรวมถึงผลของการเรียนรู้เอาไว้แตกต่างกัน ส่วน

ในทางพระพุทธศาสนาก็มีคำสอนที่เกี่ยวกับการเรียนรู้เอาไว้ว่าการเรียนรู้ของมนุษย์นั้น เกิดมาจากการะบวนการทำงานของอายตนะภายนอกและอายตนะภายใน จนก่อให้เกิดการรับรู้และแสดงพฤติกรรมการเรียนรู้ออกมาภายนอกโดยผลการเรียนรู้ที่ย่อมส่งผลต่อการแสดงออกทางกายวาจาและจิตใจ

การพัฒนาารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการพัฒนาการเรียนรู้โดยการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างหลากหลาย เพื่อกระตุ้นให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้เห็นคุณค่าของผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายผ่านกิจกรรม เช่น กิจกรรมโครงการอบรมยุวมัคคุเทศก์เพื่อการเรียนรู้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย กิจกรรมการคัดลอกและอ่านจารึกในพื้นที่ศึกษา กิจกรรมพัฒนาแหล่งโบราณคดีเพื่อชุมชน เพื่อกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมและสังคมได้เกิดการเรียนรู้และเกิดความสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตน

คำสำคัญ: รูปแบบกิจกรรม; การเรียนรู้; ผังสิ่งแวดล้อม; ผังโบราณคดี

Abstract

The objectives of this research article are 1) to analyze the learning activity model on environment and archaeological sites; in Nong Khai Province 2) to develop a model of learning activities on the environment and archeological sites in Nong Khai Province 3) to study the value of learning activities for environmental planning and archeological sites in Nong Khai Province. This research is a qualitative research by using the action research process as part of the research operation. Emphasis on analytical studies both in the area and the target groups. Organizing the research process by extracting lessons and integrating information from interviews, observations, and collaborative action in the study area and defined target audience using the Deming Cycle Process (PDCA) as a tool for Conduct participatory action research at every step.

The results showed that The concept of learning activities comes from the study of learning theory. The concept of learning has been described by many thinkers or philosophers, especially Western thinkers. Many people have proposed different theories about learning and the processes and outcomes of learning. As for Buddhism, there are teachings related to learning that human learning arises from the process of working of the outer senses and inner senses, causing the perception and display of behavior. Learning outwardly, the result of learning will affect the physical, verbal and mental expressions.

As for the development of learning activities, the research team has developed learning activities by organizing a variety of learning activities to encourage participants to see the value of environmental plans and archaeological sites in the province. Nong Khai through activities such as Activities of youth tour guides training project for learning environmental planning and archeological sites in Nong Khai Province, copying and reading activities in the study area, activities to develop archaeological sites for the community To encourage participants and society to learn and create awareness of the conservation of the environment and archaeological sites in their communities.

Keywords: Activity Model; Learning; Environmental Planning; Archeological Planning

บทนำ

จังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ และมีแหล่งโบราณคดีทางประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา เป็นจำนวนมาก เช่น ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์บ้านโคกคอน อำเภอท่าบ่อ หรือเมืองโบราณทางประวัติศาสตร์ได้แก่ เมืองปะโค เวียงคุก ซึ่งมีหลักฐานว่าเป็นเมืองที่มีมาตั้งแต่สมัยขอมโบราณ และพัฒนามาเป็นเมืองแห่งพระพุทธศาสนาในสมัยประวัติศาสตร์ ดังจะปรากฏว่าเมืองปะโค เวียงคุกนี้จะมี วัดหรือพุทธสถานที่มีชื่อเสียงอยู่เป็นจำนวนมาก และยังมีพระธาตุอันเป็นสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และเป็นที่เคารพนับถือศรัทธา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวหนองคายและประชาชนทั่วไปที่อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งโขงทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เช่น พระธาตุหล้าหนอง หรือพระธาตุกลางน้ำ พระธาตุบังพวน พระธาตุโพนจิกเวียงจัว และนอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง และศิลปะท้องถิ่นที่มีชื่อเสียงอีกเป็นจำนวนมาก เช่น หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย (พระอารามหลวง) เป็นต้น ซึ่งเราจะพบว่าแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดหนองคายนั้นหลายที่กำลังถูกลืมหรือถูกละทิ้งจากชาวบ้าน แสดงให้เห็นว่าเมืองหนองคายเป็นเมืองแห่งประวัติศาสตร์และเป็นเมืองแห่งวัฒนธรรมทางด้านพระพุทธศาสนาที่มีพัฒนาการของเมืองและความเจริญรุ่งเรืองมาเป็นระยะเวลาานาน

อย่างไรก็ตามจะพบว่า ความจริงที่เมืองหนองคายเป็นเมืองทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่เคยรุ่งเรืองมานานนั้นก็ดูเหมือนว่าจะถูกซ่อนหรือถูกแอบไว้ไม่ให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปเนื่องจากว่าภาพแห่งความเจริญรุ่งเรืองในฐานะที่เป็น (1) เมืองประวัติศาสตร์ และ (2) เมืองแห่งวัฒนธรรมนั้นไม่ได้รับการดูแลหรือเอาใจใส่เพื่อพลิกฟื้นให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปเลย ดังจะพบว่าแหล่งโบราณคดีหลายแห่งทั้ง ๆ ที่เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย หรือเมืองประวัติศาสตร์ คือเมืองปะโค เมืองเวียงคุกที่เคยเป็นเมืองคู่แฝดของเวียงจันทน์ในอดีตที่ยังคงมีซากปรักหักพังของวัดและเมืองหลงเหลืออยู่ให้เห็นเป็นจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏว่าภาพแห่งความเจริญรุ่งเรืองในอดีตเหล่านี้กลับไม่ได้รับการเปิดเผยหรือฟื้นฟูให้เห็นเป็นประจักษ์อันเป็นเหตุทำให้เมืองหนองคายหรือจังหวัดหนองคายก็ยังคงเป็นเมืองที่ยังคงถูกซ่อนแอบหรือยังเป็นเมืองที่ถูกปกปิดเอาไว้เหมือนเดิม เพราะผู้คนหรือสังคมยังไม่สามารถที่จะเข้าถึง “พื้นที่แห่งความเจริญรุ่งเรืองในอดีตนั้นได้เลย” อันเนื่องมาจาก (1) ขาดการศึกษาค้นคว้าวิจัยที่เพียงพอจากนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง (2) ขาดการประชาสัมพันธ์เพื่อยกระดับให้เป็นเมืองแห่งวัฒนธรรมหรือเมืองแห่งประวัติศาสตร์จากทั้งรัฐและเอกชน

กิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีถือว่าเป็นอีกรูปแบบของกิจกรรมหนึ่งที่จะเข้ามามีส่วนช่วยทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีได้มากยิ่งขึ้นด้วยสอดคล้องกับหลักการของโจเซฟ ดี. โนวาคว ที่ได้แนวทางไว้ว่า การเรียนรู้เป็นการให้การศึกษ อันเป็นกระบวนการซึ่งแสวงหาประสบการณ์ไปสู่อิสรภาพ (Joseph D. Novak) และฮาโรลด์ ดับบลิว. เบอ์นาร์ต ได้แบ่งระดับของการเรียนรู้ด้านทักษะไว้ 2 ระดับ ได้แก่ 1) ทักษะทางกลไกสัมผัส (sensorimotor skill) เป็นกลไกที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ เช่น การเดิน การแต่งกาย การเดินร่ำ ฯลฯ ทักษะนี้มักเกี่ยวข้องกับกล้ามเนื้อและข้อต่อ 2) ทักษะทางกลไกการรับรู้ (perceptual motor skill) เป็นทักษะที่มีระดับสูงขึ้น เพราะเกี่ยวข้องกับ

การจำและการคิด ตัวอย่างเช่น ในขณะที่เราใช้นิ้วเขียนหนังสือ ลำดับขั้นของทักษะในการเขียนอักษรแต่ละตัว เราจะต้องใช้การคัดลอก การจำ การคิด ดังนั้นทักษะด้านนี้จะเป็นเรื่องของการเรียนรู้ความสัมพันธ์ (association learning) ของสิ่งต่าง ๆ (Bernard, 1972) นอกจากนี้ เบลกิน และ สกายเดลล์ ได้ชี้หลักการว่า พฤติกรรมการเรียนรู้และทัศนคติของมนุษย์เป็นแนวโน้ม ที่บุคคลจะตอบสนองในทางที่พอใจหรือไม่พอใจต่อ สถานการณ์ต่าง ๆ (ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2548) คือ ความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ หลังจากที่บุคคล ได้มีประสบการณ์ในสิ่งนั้น การเรียนรู้ของมนุษย์จึงมีองค์ประกอบ 1) ความรู้ความเข้าใจ (cognitive component) เป็นความรู้สึกเกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ เช่น ขนมเค้กมีรสหวาน ทำจากแป้งและน้ำตาล มีหลายสี ฯลฯ 2) ความรู้สึกและอารมณ์ (affective component) เป็นองค์ประกอบด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งเร้าที่ได้พบเจอ (Keachie and Doyle, 1967)

ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาแนวคิดการจัดการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่ง โบราณคดี ในจังหวัดหนองคาย เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการจัดการจัดกิจกรรมส่งเสริม การเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี เพื่อการพัฒนาการจัดการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อม และแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย และเพื่อศึกษาคุณค่าจากการใช้ประโยชน์จากกิจกรรมส่งเสริมการ เรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย โดยคณะผู้วิจัยได้ศึกษาผ่านการนำเอาทฤษฎีที่ เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ และทฤษฎีการจัดการจัดกิจกรรมการเรียนรู้มาใช้ในการพัฒนาการจัดการจัดกิจกรรมส่งเสริมการ เรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย โดยมีข้อค้นพบที่จะสามารถนำมาเป็นแนวทาง ปฏิบัติได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดการจัดการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัดหนองคาย
2. เพื่อพัฒนาการจัดการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัดหนองคาย
3. เพื่อศึกษาคุณค่าจากการจัดการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ในจังหวัด

หนองคาย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่ และ กลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจร เดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยมีลำดับ การดำเนินการดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อหา เอกสาร แนวคิดทฤษฎี (Documentary Study) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คณะผู้วิจัย ได้ทำการรวบรวมข้อมูลจาก แนวคิดทฤษฎี การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ฝังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนาม พื้นที่กรณีศึกษา (Field Study) เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกต (Observation) การสัมภาษณ์ (Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามมาจัดกระทำข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล จากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ศึกษามาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกตามความมุ่งหมายของการวิจัย และนำเสนอข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ กลุ่มประเภทประชากร (Key Informant) การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้จำแนกประชากรและผู้ให้ข้อมูลดังนี้ ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำศาสนา ผู้บริหารภาครัฐส่วนท้องถิ่น และ ตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แหล่งโบราณคดีใน 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย อำเภอท่าบ่อ โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้ 1) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนาจำนวน 10 รูป 2) กลุ่มผู้นำชุมชนจำนวน 10 คน 3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการจำนวน 10 คน 4) กลุ่มนักเรียนและกลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรมหมู่บ้าน รวม 50 คน รวม 80 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

1. แบบสำรวจ ใช้ในการสำรวจพื้นที่ในการกำหนดพื้นที่การวิจัย เพื่อกำหนดพื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการสำรวจข้อมูลก่อนทำการวิจัย และข้อมูลเบื้องต้นในการเข้าถึงพื้นที่การวิจัย

2. แบบสังเกต (Observation) ใช้ในการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน พื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีชุมชนแวดล้อมและนโยบายของหน่วยงานปกครองของท้องถิ่น ซึ่งการเก็บข้อมูลจะประกอบด้วย การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

3. แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบผังโบราณคดีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน หรือประชาชนชาวชุมชนนั้นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ฝังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีนั้นๆ ซึ่งการดำเนินการสัมภาษณ์จะใช้รูปแบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interviews) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากกรอบแนวคิดและตามความมุ่งหมายของการวิจัย

4. การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้กับกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งมีการจัดสนทนาเป็นกลุ่ม ตั้งแต่ 8-10 คน มีการกำหนดเนื้อหาในการสนทนา และสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับแนวการพัฒนา รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ฝังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย รวมถึงผู้มีส่วนได้เสียหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีเพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและสภาพในอดีตที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝังแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล ในการวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ฝังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

1) การสำรวจ เป็นการสำรวจพื้นที่ก่อนการลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการกำหนดพื้นที่ เพื่อให้การเก็บข้อมูลในขั้นต่อไปได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริง

2) การสังเกต (Observation) ประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Participant And Non Participant Observation) ดังนี้

(2.1) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม พร้อมกับสังเกต ซักถามข้อมูลที่ยังสงสัยและจดบันทึกอย่างเป็นระบบ

(2.2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ผู้วิจัยจะทำการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนและสิ่งแวดล้อม แหล่งโบราณคดีในชุมชนเพื่อนำไปสู่การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ฝังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายอย่างจริงจัง

3) การสัมภาษณ์ (Interview Guide) ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interviews) คือ การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที เพื่อหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (No Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที และมีแนวคำถามที่สามารถสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกได้ ไม่ได้เป็นคำถามที่ตายตัว การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม ในแต่ละกลุ่มจัดผู้เข้าร่วมสนทนา 8-10 คน เพื่อให้ได้การสนทนาตามแนวของวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อให้ได้ผลคือประเด็นคำตอบเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ฝังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

- ดำเนินการศึกษาริบทพื้นที่โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย

- สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการ สัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย อำเภอท่าบ่อ สนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน จัดเวทีแสดงความคิดเห็นทั้ง 3 อำเภอ ชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ กล่าวคือ ประวัติความเป็นมา ของแหล่งโบราณคดี ความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จากนั้นจะนำผลการวิเคราะห์มาเผยแพร่สู่สังคม ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับต่างๆ

- วิเคราะห์สภาพของพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของสิ่งแวดลอมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย 3 อำเภอ แล้วดำเนินการออกแบบผังสิ่งแวดลอมและแหล่งโบราณคดีโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การ สร้างความเข้าใจผ่านข้อเท็จจริงที่ถูกต้องให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน

- สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า แนวคิดเรื่องกิจกรรมการเรียนรู้นั้นมาจากการศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ โดยแนวคิดเรื่องการเรียนรู้นั้นมีนักคิดหรือนักปรัชญาหลายท่านได้อธิบายเอาไว้โดยเฉพาะนักคิดชาวตะวันตก โดยนักคิดแต่ละท่านก็ได้เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้และกระบวนการรวมถึงผลของการเรียนรู้เอาไว้แตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาแล้วนักคิดตะวันตกล้วนมุ่งถึงการเรียนรู้ในเชิงพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงความต้องการทางจิตออกมาภายนอกผ่านรูปแบบของพฤติกรรมที่แตกต่างกัน นอกจากนั้นในส่วนของนักคิดหรือผู้สอนทางตะวันออกนั้น พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงอธิบายคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้เอาไว้หลายประการ โดยเฉพาะทรงสอนว่าการเรียนรู้ของมนุษย์นั้นเกิดมาจากการรับรู้จากกระบวนการทำงานของอายตนะภายนอกและอายตนะภายในจนก่อให้เกิดการรับรู้และแสดงพฤติกรรมการเรียนรู้ออกมาภายนอก ซึ่งหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมองว่าการเรียนรู้เกิดมาจากกระบวนการทำงานของกายและจิต

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า การพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้นั้นคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการพัฒนาการเรียนรู้โดยการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างหลากหลายเพื่อกระตุ้นให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้เห็นคุณค่าของผังสิ่งแวดลอมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายผ่านกิจกรรม 3 กิจกรรมคือ กิจกรรมโครงการอบรมยุวมัคคุเทศก์เพื่อการเรียนรู้ผังสิ่งแวดลอมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้ความรู้กับผู้เข้าร่วมอบรมให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเป็นยุวมัคคุเทศก์หรือเป็นเจ้าของในการต้อนรับและให้ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองหรือในชุมชนให้กับนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจทั่วไป และมุ่งที่จะสร้างให้มียุวมัคคุเทศก์ผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการนำเที่ยว ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาการใช้ผังการท่องเที่ยว, กิจกรรมการคัดลอกและอ่านจารึกในพื้นที่ศึกษา, กิจกรรมการพัฒนาแหล่งโบราณคดีเพื่อชุมชน เพื่อกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมและสังคมได้เกิดการเรียนรู้และเกิดความสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดลอมและแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตน ส่วนกิจกรรมการคัดลอกและอ่านจารึกนั้น เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้มีโอกาสในการทดลองการคัดลอกและเรียนรู้ขั้นตอนการคัดลอกจารึกและเรียนรู้การ

อ่านจารึกจากผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งจากการทำกิจกรรมนั้นผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความสนใจและร่วมทำกิจกรรมกับนักวิจัยและรู้สึกดีใจที่ได้รับรู้ถึงประวัติความเป็นมาของวัดในชุมชนของตนเอง

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายทั้ง 3 กิจกรรมนั้นให้คุณค่าสำคัญ คือ (1) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว เป็นคุณค่าจากการดำเนินการจัดกิจกรรมอบรมยุวมัคคุเทศก์เพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายเนื่องจากเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการท่องเที่ยวหรือทำให้ประชาชนได้เห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในชุมชนของตนเองจากนั้นก็เกิดการศึกษหรือการเรียนรู้ผ่านการท่องเที่ยวหรือใช้กิจกรรมการนำเที่ยวนั้นเป็นแนวทางในการสร้างรายได้ และหน่วยงานของรัฐได้เห็นคุณค่าของกิจกรรมดังกล่าวก็นำไปใช้เพื่อการกระตุ้นการท่องเที่ยวในชุมชนต่อไป (2) คุณค่าด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน เป็นคุณค่าที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมการคัดลอกจารึกและกิจกรรมเด็กวัดร่วมใจอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ปลูกจิตสำนึกทำให้เกิดคุณค่าในเรื่องดังกล่าว (3) คุณค่าด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน เป็นคุณค่าที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมทั้ง 3 ประเภทนั้นแล้วก่อให้เกิดการจ้างงานหรือการท่องเที่ยว เมื่อมีการท่องเที่ยวก็ย่อมมีเม็ดเงินเกิดขึ้นมาจากการท่องเที่ยว เมื่อนักท่องเที่ยวเดินทางมาเที่ยวแล้วก็ทำให้ชุมชนมีงานทำทำให้เกิดการหมุนเวียนทางด้านเศรษฐกิจในชุมชนมากขึ้น ซึ่งก็เป็นผลมาจากกิจกรรมที่ได้ทำขึ้นนั่นเอง

อภิปรายผลการวิจัย

1. แนวคิดเรื่องกิจกรรมการเรียนรู้ที่นั้นมาจากการศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ นักคิดตะวันตกล้วนมุ่งถึงการเรียนรู้ในเชิงพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงความต้องการทางจิตออกมาภายนอกผ่านรูปแบบของพฤติกรรมที่แตกต่างกัน การเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาเกิดมาจากการรับรู้จากกระบวนการทำงานของอายตนะภายนอกและอายตนะภายในจนก่อให้เกิดการรับรู้และแสดงพฤติกรรมการเรียนรู้ออกมาภายนอก ซึ่งหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมองว่าการเรียนรู้เกิดมาจากการกระบวนการทำงานของกายและจิต สอดคล้องกับแนวคิด ชิกมุนด์ ฟรอยด์ที่เห็นว่าการเรียนรู้หรือการแสดงออกซึ่งการเรียนรู้ของมนุษย์นั้นเป็นการแสดงออกของจิตผ่านกิจกรรมหรือพฤติกรรมทางกาย โดยจิตของมนุษย์นั้นประกอบไปด้วยลักษณะพื้นฐานทางจิต 3 ประการก็คือ อิด (Id) อีโก้ (Ego) และ ซุปเปอร์อีโก้ (Supper Ego) และ พาฟลอฟ สกินเนอร์ ที่เขาเชื่อว่าการเรียนรู้ของสิ่งมีชีวิตจำนวนมากเกิดจากการวางเงื่อนไข กล่าวคือ การตอบสนองหรือการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นต่อสิ่งเร้าหนึ่งมักมีเงื่อนไขหรือ สถานการณ์เกิดขึ้น (Bolles, 1975) สอดรับกับผลงานวิจัยของณัฐพนธ์ อนุสรณ์ทรงกูรที่พบว่า ทฤษฎีการเรียนรู้ของนักคิดชาวตะวันตกหลายทฤษฎีสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการจัดการเรียนรู้ของเด็กหรือนิสิตนักศึกษาได้ (ณัฐพนธ์ อนุสรณ์ทรงกูร, 2555) สอดรับกับผลงานวิจัยของพระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล) ที่พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของพระพุทธศาสนานั้นสามารถนำมาปรับใช้ในการจัดการเรียนรู้และพัฒนาทักษะการใช้ชีวิตของมนุษย์เราในสังคมได้ (พระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล), 2560) และสอดคล้องกับพระมหาหุนพัฒนา กอบบาง ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการในพระสูตรต้นตปิฎก สรุปได้ว่า วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการแบ่งได้เป็น 10 วิธี ซึ่งครอบคลุมวิธีคิดทั้งสองของฝ่ายตะวันตก คือ วิธีคิดตามแนวทางวิทยาศาสตร์และวิธีคิดตามแนวตรรกศาสตร์ สามารถนำไปใช้ได้หลาย ๆ สถานการณ์รวมเป็นวิธีคิดที่มีความจำ เป็นต่อการปฏิบัติตามแนวทางในพระพุทธานุศาสน์ เช่นการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 รวมทั้งการปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพาน (พระมหาหันทูพัฒน์ กงบาง, 2544)

2. การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีทั้ง 3 กิจกรรม คือ (1) กิจกรรมอบรมยุวมัคคุเทศก์เพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้ฝั่งสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย (2) กิจกรรมการคัดลอกจารึกและ (3) กิจกรรมเด็กวัดร่วมใจอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี โดยกิจกรรมทั้งสามนั้นถือว่าเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับการนำมาใช้เพื่อเป็นกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ กล่าวคือ ชุมชนเป็นผู้ได้เสียกับกิจกรรมหรือเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินกิจกรรมก็ว่าได้เห็นและได้เกิดแรงจูงใจในการที่จะหันมาให้ความสนใจกับแหล่งโบราณคดีใกล้บ้านตนเองมากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับพระมหานรินทร์ ทวีสิทธิ์ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดของกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้หลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ สรุปได้ว่าแนวคิดของสิ่งแวดล้อมศึกษามีพื้นฐานแนวคิดเช่นเดียวกับกับวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการสามารถนำแนวคิดแบบโยนิโสมนสิการทั้ง 7 วิธี มาประยุกต์ใช้ในการสอนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมทั้ง 5 ประการได้ คำ สอนในพระพุทธานุศาสน์เรื่องโยนิโสมนสิการนี้มีความละเอียดลึกซึ้งและเข้าใจจิตวิทยาของมนุษย์ในการใช้ความคิดเพื่อปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้จะช่วยให้พุทธศาสนิกชนได้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้มีสติสัมปชัญญะในการคิดอย่างมีเหตุและผล รวมทั้งตระหนักสำคัญที่จะนำไปสู่การตัดสินใจ เพื่อจัดการชีวิตตนเอง ชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้อง (พระมหานรินทร์ ทวีสิทธิ์, 2547)

3. คุณค่าของการจัดกิจกรรมนั้นก็ยังมีหลายประการ คือ คุณค่าในด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชน มุ่งให้เด็กมีความรู้ความสามารถในการอธิบายประวัติความเป็นมาและการอ่านผังแหล่งโบราณคดีให้กับประชาชนได้อย่างละเอียดกระชับ และสามารถสร้างความเข้าใจให้กับประชาชนที่มาชมหรือมารับฟังความรู้ที่ได้จากมัคคุเทศก์น้อย สอดคล้องกับศิริกุล ทรัพย์จันทร์ ที่ได้ศึกษาเรื่อง มัคคุเทศก์น้อยเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ช่วงชั้นที่ 2 โรงเรียนบ้านโป่ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่จากการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนอยู่ในระดับดีส่วนผลสัมฤทธิ์ทางด้านทักษะพิสัยอยู่ในระดับดีมาก และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนด้าน จิตพิสัย อยู่ในระดับดีมาก ในด้านผลการทดลองใช้หลักสูตรนั้น ครูผู้สอนโรงเรียนบ้านโป่งได้ให้ความร่วมมือในการเขียนหลักสูตร เกิดความร่วมมือกันของบุคลากรทุกคนในด้านกระบวนการ ดำเนินงาน เน้นการปฏิบัติจริง เนื้อหาและกิจกรรมมีความยืดหยุ่น สามารถบรรลุจุดมุ่งหมายโดยจะ เห็นได้ว่านักเรียนกลุ่มตัวอย่างผ่านเกณฑ์การประเมินทุกคน (ศิริกุล ทรัพย์จันทร์, 2548) และสอดคล้องกับ สำลี ทองทิว และคณะ เรื่องโครงการพัฒนาหลักสูตรมัคคุเทศก์น้อยงานไม้ แกะสลักและงานไม้สำหรับหมู่บ้านหัตถกรรมไม้และแกะสลักบ้านถวาย: กรณีศึกษาโรงเรียนบ้าน ต้นแก้ว อำเภอลำดอง จังหวัดเชียงใหม่จากการวิจัยพบว่า ครูโรงเรียนบ้านต้นแก้วขาดพื้น ฐานความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหน้าที่และบทบาทต่าง ๆ ของมัคคุเทศก์นาเที่ยว

แต่อย่างไรก็ตาม ครู มีความสามารถในการออกแบบกิจกรรมการเรียนการสอนตามรูปแบบที่กำหนดไว้ในหลักสูตร แกนกลาง แต่ยังไม่สามารถจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีการเรียนรู้ของชาวบ้านครูแต่ละคน สามารถบูรณาการเนื้อหาสาระที่รับผิดชอบอยู่ได้พอสมควรแต่ไม่สามารถบูรณาการกลุ่มสาระทั้งหมดเข้าด้วยกัน ผลการศึกษาผลกระทบของหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องมัคคุเทศก์น้อยงานไม้ แกะสลักและงานไม้ผลกระทบโดยตรงต่อความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับโรงเรียนเปลี่ยนไป ความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมในโรงเรียนกับวัฒนธรรมชาวบ้านส่งผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ เป็นการกระตุ้นศักยภาพของชาวบ้านในการกำหนดทิศทางการศึกษา และได้หลักสูตรท้องถิ่นที่มี วิธสอนเทคนิคการสอนและกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีการเรียนรู้ในชุมชน (สำลีทองทิพย์ และคณะ, 2544)

องค์ความรู้ใหม่

การพัฒนา รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี เช่น มัคคุเทศก์หรือมัคคุเทศก์น้อย เป็นต้น มีประโยชน์สำหรับการศึกษามากเพราะแนวคิดนี้คณะผู้วิจัยสามารถที่จะนำไปปรับประยุกต์ใช้กับการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อก่อให้เกิดความรู้เชิงจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายได้ โดยโครงการอบรมมัคคุเทศก์น้อยนี้ย่อมทำให้เกิดความรู้และประสบการณ์รวมถึงสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นกับเยาวชนในพื้นที่ที่มีแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายได้ และสร้างเยาวชนที่มีความรู้ความสามารถในการเป็นมัคคุเทศก์ในฐานะของตัวแทนของชุมชนแลจังหวัดหนองคายได้ ทำให้ผู้วิจัยพบมุมมองการทำกิจกรรมที่มีสาระสำคัญที่ซ่อนอยู่ คือ

1. กิจกรรมสะท้อนการเรียนรู้มิติทางกาย มนุษย์เรานั้นจะเกิดการเรียนรู้ได้ก็เพราะเกิดมาจากการสัมผัสและมีกระบวนการรับรู้ที่มีองค์ประกอบทั้งภายในและภายนอกผสมกันจึงก่อให้เกิดการเรียนรู้ได้ สรุปคือพระพุทธศาสนาให้ความรู้ การเรียนรู้เกิดมาจากพฤติกรรมทางกาย การได้รับการพัฒนาทางกายรู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง 5 ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ทำให้กุศลธรรมเจริญงอกงาม ทำให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญไป ช่วยทำให้เกิดความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกาย ซึ่งก็เกี่ยวเนื่องกับการได้รับการพัฒนาด้านพฤติกรรมทางสังคม ทำให้เป็นผู้ที่มีระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียน ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่น ย่อมทำให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกิดความเกื้อกูลกันในสังคม

2. มิติทางจิต การเรียนรู้เกิดมาจากพฤติกรรมทางจิต โดยความจริงในเรื่องนี้เราสามารถนำมาปรับใช้กับการศึกษาการพัฒนา รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีและสิ่งแวดล้อม การได้รับการพัฒนา ด้านจิตใจ จนมีความเข้มแข็ง มั่นคง เกิดความเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีความเมตตา กรุณา มีความขยันหมั่นเพียร มีความอดทน มีสมาธิ และความสดชื่นเบิกบาน เป็นสุข ผ่องใสในจิตใจ

เราสามารถให้ความรู้เกิดกับเด็กหรือผู้เข้ารับการเรียนรู้ทั้งในด้านทางร่างกาย และทางจิตใจ ทางร่างกายก็คือการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม ส่วนทางจิตใจก็คือการใช้ระบบความคิดหรือสติปัญญาในการตัดสินใจหรือแก้ไขปัญหาได้ จะก่อให้เกิดเป็นผลรวมในแง่ของการแสดงพฤติกรรมที่มุ่งถึงประโยชน์ที่มีทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น ซึ่งมีอยู่ 2 ประการ คือ (1) อุตตตถสมบัตติ (หรือ อุตตहितสมบัตติ) ได้แก่ ความพร้อมที่เกิดกับตนเอง คือ

ตนเองได้ทำประโยชน์เพื่อตนเองคือบรรลุความพร้อมมูลทุกอย่างแล้ว (2) ปรารถนปฏิบัติ (หรือ ปรหิตปฏิบัติ) ได้แก่ การปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น เมื่อตนเองพัฒนาจนบรรลุประโยชน์ตนโดยสมบูรณ์แล้วก็พร้อมที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นได้

สรุป

การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย โดยใช้กิจกรรมนั้นให้คุณค่าสำคัญ คือ คุณค่าด้านการท่องเที่ยว ด้วยการจัดกิจกรรมอบรมยุวมัคคุเทศก์เพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้ฝังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย ส่วนคุณค่าด้านการปลูกจิตสำนึกรักษาแหล่งโบราณคดีในชุมชน เป็นคุณค่าที่เกิดมาจากการจัดกิจกรรมการคัดลอกจารึกและกิจกรรมเตี๊กวัดร่วมใจอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี และสุดท้ายคุณค่าด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน กิจกรรมการค้าขายสินค้าในชุมชน การผลิตสินค้าเกี่ยวกับพื้นที่แหล่งโบราณคดีก่อให้เกิดการจ้างงานหรือการท่องเที่ยว เมื่อนักท่องเที่ยวเดินทางมาเที่ยวทำให้เกิดการหมุนเวียนทางด้านเศรษฐกิจในชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ครอบคลุมส่งเสริมทั้งด้านร่างกาย และจิตใจของชุมชน แต่ทั้งนี้กิจกรรมดังกล่าวจะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าหากขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชน และการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ดังนั้น ไม่ควรปล่อยให้ชุมชนรับผิดชอบแต่ฝ่ายเดียว หน่วยงานภาครัฐและเอกชนควรให้การสนับสนุนส่งเสริมทั้งทางตรงคืออบรมพาทำกิจกรรม พาศึกษาดูงานแหล่งเรียนรู้ต้นแบบ และทางอ้อมคือการกระจายสินค้า ส่งเสริมประชาสัมพันธ์ ให้รางวัลแก่ผู้มีจิตอาสาหรือแก่ผู้เป็นผู้นำต้นแบบในการถ่ายทอดและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย โดยใช้กิจกรรมอบรมยุวมัคคุเทศก์ กิจกรรมการคัดลอกจารึกและกิจกรรมเตี๊กวัดร่วมใจอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี และกิจกรรมการค้าขายสินค้าในชุมชน การผลิตสินค้าเกี่ยวกับพื้นที่แหล่งโบราณคดีก่อให้เกิดการจ้างงานหรือการท่องเที่ยว เป็นกิจกรรมที่ครอบคลุมส่งเสริมทั้งด้านร่างกาย และจิตใจของชุมชน หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ตลอดจนสถานศึกษา และองค์กรด้านพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นนั้น ควรเข้ามามีส่วนร่วมช่วยกันพัฒนา และประชาสัมพันธ์สานต่อให้สังคมภายนอกได้รับทราบมากยิ่งขึ้น

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การพัฒนาแบบการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ฝังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย มีหลายประเด็นที่เป็นประเด็นที่น่าสนใจแต่ผู้วิจัยยังไม่ได้ศึกษา ดังนั้นเพื่อให้มีการดำเนินการทำวิจัยให้เกิดองค์ความรู้อย่างสมบูรณ์ผู้ที่สนใจสามารถที่จะนำเอาข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินการวิจัยของผู้วิจัยไปทำการวิจัยในประเด็นต่างๆ ที่ยังเหลืออยู่ได้อีกในหลากหลายมุมมอง ดังต่อไปนี้

1. ควรวิจัยในประเด็นเรื่อง “แนวทางในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดหนองคาย” ทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นถึงแนวทางหรือการกำหนดแนวทางในการกระตุ้นการท่องเที่ยวในชุมชน โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากว่าจังหวัดหนองคายนั้นมีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาจำนวนมาก

2. ควรวิจัยในประเด็น “การจัดการความรู้เรื่อง “การท่องเที่ยวในชุมชนเวียงคุก” โดยการใช้กิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยมีคัคเทศก์น้อย” เนื่องจากว่าจังหวัดหนองคาย มีทรัพยากรการท่องเที่ยวหลายประเภทและเป็นการท่องเที่ยวภายในชุมชนที่ไม่ไกลจากตัวเมืองมากนัก เดิมทีไม่มีการจัดการความรู้ในเรื่องของการจัดการท่องเที่ยวในชุมชนมาก่อนเลย ดังนั้นหากดำเนินการวิจัยไปตามแนวทางนี้ย่อมก่อให้เกิดองค์ความรู้ที่ผ่านการจัดการแล้วส่งผลต่อการกระตุ้นการท่องเที่ยวในชุมชนได้

3. ควรวิจัยในประเด็น “แนวทางฟื้นฟูกิจกรรมการท่องเที่ยววิถีพุทธเพื่อรองรับการท่องเที่ยวในพุทธศตวรรษที่ 21” เนื่องจากพบว่าสังคมปัจจุบันนั้นได้พัฒนาเคลื่อนตัวอย่างรวดเร็วมาก ดังนั้นรูปแบบการท่องเที่ยวก็ย่อมจะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ดังนั้น การจัดการท่องเที่ยวจำเป็นจะต้องมีการปรับรูปแบบและกิจกรรมให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้

บรรณานุกรม

โจเซฟ ดี. โนแวก และ โกวิน ดี. บ็อบ. (2534). *ศิลปะการเรียนรู้*. แปลโดย สวนิต ยมาภัย และ สวัสดิ์ ปทุมราช, งานแปลของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ อันดับที่ 136, กรุงเทพฯ: ศุภสภาลาดพร้าว.

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. (2548). *จิตวิทยาการศึกษา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์สื่อเสริมกรุงเทพ.

ณัฐพันธ์ อนุสรณ์ทรงกูร. (2555). *ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้พื้นฐานการใช้คอมพิวเตอร์เพื่อสร้างงานออกแบบของผู้เรียนที่มีพื้นฐานด้านการเรียนที่แตกต่างกัน*. รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

พระครูปลัดธีระชัย อชิโต (ธีรญาณ วีระชัยกุล). (2560). รูปแบบการเรียนรู้เชิงพุทธในศตวรรษที่ 21. *วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร*. 8(2), 70-79.

พระมหาหนูพัฒน์ กองบาง. (2544). *การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการในพระสูตรต้นตปิฎก*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระมหาอรินทร์ ทวีสิทธิ์. (2547). *การวิเคราะห์แนวคิดของกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้หลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ศิริกุล ทรัพย์จันทร์. (2548). *การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง คัคเทศก์น้อยเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศช่วงชั้นที่ 2 โรงเรียนบ้านโป่ง อาเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สาตี ทองทิว. (2542). *การพัฒนาหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นงานไม้แกะสลักและงานไม้สำหรับหมู่บ้านหัตถกรรมไม้แกะสลักบ้านถวายเป็นกรณีศึกษาโรงเรียนบ้านต้นแก้ว อําเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Bernard, H. W.. (1972). *Psychology of Learning and Teaching*. New York: McGRAW-Hill Book Company, Inc..

Bolles, R. C. (1975). *Learning Theory*. New York: Holt Rinehart and Winston.

Keachie, W. J. Mc & Doyle, C. L.. (1967). *Psychology*. Addison-Wealey Publishing Company, Inc..

การพัฒนาแอปพลิเคชันในการจัดการเรียนรู้และการจัดการสิ่งแวดล้อม
และแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

Development of Application in Learning Management and Environmental
Management and Archeology in Nongkhai Province

¹อิทธิเทพ ผาธา ²สอนประจันต์ เสียงเย็น ³ศรุต อัครเรืองสุข

⁴อุทัย สติมัน และ ⁵ธัญชาภาวี ชัยประภา

¹Athithep Phatha, ²Sornprachan Siangyen, ³Sarute Assavaruangsuks,

⁴Uthai Satiman and ⁵Thananchapa Chaiphapa

¹คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

^{2,3}คณะครุศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

^{2,3}Faculty of Education, UdonThani Rajabhat University

⁴คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยสวนดุสิต

⁴Faculty of Humanities and SciencesSuan, Dusit University

⁵วิทยาเขตหนองคาย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

⁵Nongkhai Campus, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²Corresponding Author's Email: mollamp@hotmail.com

Received: May 19, 2022; Revised: April 25, 2023; Accepted: April 25, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ 1) เพื่อศึกษาแนวทางการสร้างแอปพลิเคชัน 2) เพื่อการพัฒนาและใช้แอปพลิเคชันในการเข้าถึงสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย 3) เพื่อศึกษาคุณค่าของพัฒนาแอปพลิเคชันในการจัดการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย เป็น การวิจัยเชิงคุณภาพใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เน้นการศึกษาวเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย ถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันโดยใช้ กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA)

ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวคิดการสร้างและพัฒนาแอปพลิเคชันนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด เรื่องของ (1.1) สมาร์ทโฟน หรือโทรศัพท์มือถือ (1.2) โปรแกรมการสร้างแอปพลิเคชัน จะต้องมีการพัฒนา โปรแกรมให้เท่าทันการพัฒนาของสมาร์ทโฟน หรือโทรศัพท์มือถือ 2) ในการศึกษาเกี่ยวกับผังสิ่งแวดล้อมและ แหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายจำเป็นต้องมีการพัฒนาแอปพลิเคชันและนำมาใช้เพื่อให้เกิดการเข้าถึง แหล่งโบราณคดีได้ 3) ในการพัฒนาแอปพลิเคชันเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดคุณค่าในการเข้าถึง และการจัดการซึ่ง สามารถนำเอาแหล่งโบราณคดีทั้งหมดในพื้นที่ศึกษามาไว้ในโทรศัพท์เพียงเครื่องเดียวได้

คำสำคัญ : การพัฒนา; แอปพลิเคชัน; การเรียนรู้; ชุมชน

Abstract

The objectives of this research article are 1) to study the guidelines for creating applications.2.) for the development and use of applications to enhance the body of knowledge about environmental management and archaeological sites in Nong Khai Province; 3.) to study the value of application development. (Application) in learning management and environmental management and archeological sites in Nong Khai Province This research is a qualitative research by using the action research process as part of the research operation. Emphasis on analytical studies both in the area and the target groups. Organizing the research process by extracting lessons and integrating information from interviews, observations, and collaborative action in the study area and defined target audience using the Demming Cycle Process (PDCA).

The results found that 1) Application creation and development concept is related to the concept of (1 .1) smart phone or mobile phone (1 .2) application creation program. Programs must be developed to keep pace with the development of smart phones. or mobile phone. 2) In studying about environmental plans and archaeological sites in Nong Khai Province, it is necessary to develop applications and be used to achieve access to archaeological sites. 3) In developing applications It is what creates accessibility value. and management, which can bring all the archaeological sites in the study area into one phone.

Keywords: Development;Applications;Learning; Community

บทนำ

พระพุทธศาสนานั้นถือได้ว่าเป็นศาสนาที่มีแหล่งกำเนิดมาจากอินเดียหรือชมพูทวีป เมื่อ 2600 ปีที่ผ่านมา จากนั้นก็ได้รับการเผยแผ่ไปยังดินแดนต่างๆ ภายหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงปรินิพพานแล้ว โดยได้ถูกนำไปเผยแผ่ ณ ดินแดนทางเหนือก่อน แต่การเผยแผ่ในยุคแรกๆ นั้นก็ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเท่าใดนัก ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 236 ตรงกับสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้ทรงทำการสังคายนาและทรงส่งพระสมณทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปทั่วโลก จำนวน 9 สาย โดยพบว่าสายที่มีอิทธิพลต่อการเกิดขึ้นหรือได้รับกระแสความเชื่อของพระพุทธศาสนาเถรวาทในดินแดนอุษาคเนย์ หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นก็มีอยู่ 2 สายก็คือ สายที่ 8 คือ พระโสณเถระ และพระอุตตรเถระ ไปสุวรรณภูมิ ได้แก่ ไทย พม่า และมอญ และสายที่ 9คือ พระมหินทเถระ ไปประเทศเกาะสิงหล หรือประเทศศรีลังกา (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2535) หรือหากกล่าวเฉพาะพื้นที่ของประเทศไทยนั้นก็คือสายที่ 8 คือพระโสณะ พระอุตตระ ซึ่งในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎกระบุว่านำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานที่อาณาจักรสุวรรณภูมิ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 1/1/118) ซึ่งคำว่า สุวรรณภูมินั้น นักวิชาการไทยและต่างประเทศส่วนหนึ่งเชื่อว่า ได้แก่ บริเวณประเทศไทย คือจังหวัดนครปฐม โดยมีโบราณสถานและโบราณวัตถุต่าง ๆ เช่น พระปฐมเจดีย์ เป็นต้น เป็นประจักษ์พยานอยู่จนบัดนี้ ส่วนนักวิชาการพม่าและต่างประเทศอีกส่วนหนึ่งสันนิษฐานว่า พม่าว่า สุวรรณภูมิได้แก่ เมืองสะเทิมในพม่าตอนใต้ (พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต), 2540)

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีนักวิชาการไทยก็เชื่อมั่นว่าพระพุทธศาสนากระแสแรกที่เข้ามาสู่สุวรรณภูมิเป็นครั้งแรกก็คือสมัยการสังคายนาและคำว่าสุวรรณภูมิก็คือบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือจังหวัดนครปฐม ราชบุรี เป็นต้น และหากพิจารณาถึงภาพรวมของการเข้ามาของพระพุทธศาสนาเถรวาทนับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้นมาก็จะพบว่า เมืองไทยนั้นได้รับกระแส

พระพุทธศาสนาที่แตกต่างกัน โดยนักวิชาการไทยได้ระบุถึงกระแสการเข้ามาของพระพุทธศาสนาจากอินเดียสู่ไทยนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 4 ยุค คือ (1) ยุคเถรวาทแบบสมัยอโศก (2) ยุคมหายาน เริ่มจากการส่งสมณทูตออกประกาศศาสนาในเอเชียกลางหลังการสังคายนาครั้งที่ 4 ของฝ่ายมหายาน ซึ่งอุปถัมภ์โดยพระเจ้ากนิษกะมหาราช เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเข้าไปเผยแพร่ในประเทศจีน พระเจ้ากรุงจีนคือ มิ่งตี้ ได้ส่งทูตสันถวไมตรีมายังขุนหลวงเม้า กษัตริย์ไทยผู้ครองอาณาจักรอ้ายลาว คณะทูตได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาด้วยทำให้หัวเมืองทั้ง 77 มีราษฎร 51,890 ครอบครัว หันมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2540) (3) ยุคเถรวาทแบบพุกาม พ.ศ.1600 พระเจ้าอนुरुทมหาราช หรืออินรธามังช่อกษัตริย์พุกามเรืองอำนาจขึ้น ทรงปราบรามัญรวมพม่าเข้าได้ทั้งหมดแล้วแผ่อณาเขตเข้ามาถึงอาณาจักรล้านนา ล้านช้าง จรดลพบุรี และทวารวดี พระเจ้าอนुरुท ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เมื่ออาณาจักรพุกามแผ่เข้ามาครอบงำคนไทยในถิ่นนี้ ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาสืบ ๆ มาอยู่แล้ว ก็รับนับถือพระพุทธศาสนาแบบพุกามจนเจริญแพร่หลายทั่วไปในฝ่ายเหนือ

หลังจากพระพุทธศาสนาได้แพร่เข้ามาสู่สุวรรณภูมิแล้ว พระพุทธศาสนาเถรวาทก็ได้มีการเผยแผ่หรือแพร่ขยายตัวไปยังอาณาจักรโบราณต่างๆ ในดินแดนสุวรรณภูมิทั้งที่รู้จักกันในนามของอาณาจักรโบราณหลายอาณาจักรทั้งในยุคก่อนประวัติศาสตร์ เช่น อาณาจักรทวารวดี อาณาจักรศรีวิชัย อาณาจักรกัมพูชา และล่องเลยมาถึงอาณาจักรในยุคประวัติศาสตร์ของไทย เช่น อาณาจักรสุโขทัย อโยธยา เป็นต้น ในส่วนของอาณาจักรที่เกิดขึ้นในยุคประวัติศาสตร์นั้น อาณาจักรสุโขทัยถือว่าเป็นอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรืองในราวพุทธศตวรรษที่ 18 และได้แผ่ขยายอำนาจไปสู่ดินแดนต่าง ๆ หลายแห่ง ซึ่งมีระบุไว้ชัดเจนในศิลาจารึกว่าอาณาจักรสุโขทัยนั้นได้แผ่ขยายอาณาเขตมาจนถึงดินแดนทางภาคอีสานของไทยก็คือเมืองเวียงจันทน์ เวียงคุก และเวียงคำดังที่ปรากฏในจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ 1 ด้านที่ 4 ความว่า “เส็ก มีเมืองกว้างช้างหลายปราบเปื้องตะวันออก ฮอดสรลงสองแควลุมบาจายสคาเท้าฝั่งของเถิงเวียงจันทน์ เวียงคำเป็นที่แล้ว” (จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2562) และผลการแผ่ขยายอำนาจมานั้นก็ทำให้เมืองที่มีชื่อและมีตัวตนตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ก็ได้มีปรากฏร่องรอยของพระพุทธศาสนาได้มาเจริญรุ่งเรืองในดินแดนนั้นๆ

จังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ และมีแหล่งโบราณคดีทางประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา เป็นจำนวนมาก เช่น ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์บ้านโคกคอน อำเภอท่าบ่อ หรือเมืองโบราณทางประวัติศาสตร์ได้แก่ เมืองปะโค เวียงคุก ซึ่งมีหลักฐานว่าเป็นเมืองที่มีมาตั้งแต่สมัยขอมโบราณ และพัฒนามาเป็นเมืองแห่งพระพุทธศาสนาในสมัยประวัติศาสตร์ ดังจะปรากฏว่าเมืองปะโค เวียงคุกนี้จะมี วัดหรือพุทธสถานที่มีชื่อเสียงอยู่เป็นจำนวนมาก และยังมีพระธาตุอันเป็นสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และเป็นทีเคารพนับถือศรัทธา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวหนองคายและประชาชนทั่วไปที่อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งโขงทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เช่น พระธาตุห้วยหนอง หรือพระธาตุกลางน้ำ พระธาตุบังพวน พระธาตุโพนจิกเวียงจัว และนอกจากนั้นยังมีพระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง และศิลปะท้องถิ่นที่มีชื่อเสียงอีกเป็นจำนวนมาก เช่น หลวงพ่อพระใสและ เป็นต้น (สำนักโยธาธิการและผังเมือง จังหวัดหนองคาย: มปป.:1) ซึ่งเราจะพบว่า แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดหนองคายนั้นหลายที่กำลัง

ถูกลืมหรือถูกละทิ้งจากชาวเมือง แสดงให้เห็นว่าเมืองหนองคายเป็นเมืองแห่งประวัติศาสตร์และเป็นเมืองแห่งวัฒนธรรมทางด้านพระพุทธศาสนาที่มีพัฒนาการของเมืองและความเจริญรุ่งเรืองมาเป็นระยะเวลาช้านาน

อย่างไรก็ตามจะพบว่าความจริงที่เมืองหนองคายเป็นเมืองทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่เคยรุ่งเรืองมานานนั้นก็ดูเหมือนว่าจะถูกซ่อนหรือถูกแอบไว้ไม่ให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป เนื่องจากว่าภาพแห่งความเจริญรุ่งเรืองในฐานะที่เป็น (1) เมืองประวัติศาสตร์ และ (2) เมืองแห่งวัฒนธรรมนั้นไม่ได้รับการดูแลหรือเอาใจใส่เพื่อพลิกฟื้นให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปเลย ดังจะพบว่าแหล่งโบราณคดีหลายแห่งทั้ง ๆ ที่เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย หรือเมืองประวัติศาสตร์ คือเมืองปะโค เมืองเวียงคุกที่เคยเป็นเมืองคู่แฝดของเวียงจันทน์ในอดีตที่ยังคงมีซากปรักหักพังของวัดและเมืองหลงเหลืออยู่ให้เห็นเป็นจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏว่าภาพแห่งความเจริญรุ่งเรืองในอดีตเหล่านี้กลับไม่ได้รับการเปิดเผยหรือฟื้นฟูเพื่อให้เห็นเป็นประจักษ์อันเป็นเหตุทำให้เมืองหนองคายหรือจังหวัดหนองคายก็ยังคงเป็นเมืองที่ยังคงถูกซ่อนแอบหรือยังเป็นเมืองที่ถูกปกปิดเอาไว้เหมือนเดิม เพราะผู้คนหรือสังคมยังไม่สามารถที่จะเข้าถึง “พื้นที่แห่งความเจริญรุ่งเรืองในอดีตนั้นได้เลย” อันเนื่องมาจาก (1) ขาดการศึกษาค้นคว้าวิจัยที่เพียงพอจากนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง (2) ขาดการประชาสัมพันธ์เพื่อยกระดับให้เป็นเมืองแห่งวัฒนธรรมหรือเมืองแห่งประวัติศาสตร์จากทั้งรัฐและเอกชน

จากสภาพปัญหาดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ควรที่จะต้องมีการเร่งพัฒนาเรื่องการสร้างเครื่องมือเพื่อเข้ามาช่วยเหลือในการที่จะทำให้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย ได้รับความสนใจและสามารถที่จะเข้าถึงกลุ่มผู้ใช้สื่อออนไลน์ในยุคปัจจุบันให้ได้ง่ายขึ้นด้วยการสร้างแอปพลิเคชัน ขึ้นมาเพื่อที่จะสามารถนำเอาองค์ความรู้ที่มีอยู่ในงานวิจัยทั้งหมดไปเผยแพร่ให้กับสังคมในโลกออนไลน์ในวงกว้างได้ ซึ่งจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะสามารถทำให้องค์ความรู้ในเรื่องดังกล่าวสามารถที่จะเข้าถึงผู้คนได้อย่างหลากหลายและมากขึ้นได้ ทั้งนี้เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาและการเข้าถึงองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีของชุมชนในจังหวัดหนองคายนั้นให้ละเอียดต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวทางการสร้างแอปพลิเคชันส่งเสริมการเรียนรู้ในเรื่องของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย
2. เพื่อการพัฒนาและใช้แอปพลิเคชันเพื่อเสริมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย
3. เพื่อศึกษาคูณค่าของการพัฒนาแอปพลิเคชันในการจัดการเรียนรู้และการจัดการสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และ

กลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยใช้กระบวนการตามวงจร เดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยมีลำดับ การดำเนินการดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อหา/เอกสาร/แนวคิดทฤษฎี ในด้านการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) หรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คณะผู้วิจัย ได้ทำการรวบรวมข้อมูลจาก แนวคิดทฤษฎี การทบทวนวรรณกรรม/ สารสนเทศ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแอปพลิเคชัน (Application) ในการจัดการเรียนรู้และ การจัดการสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนามหรือพื้นที่กรณีศึกษาเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกต (Observation) การสัมภาษณ์ (Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามมาจัด กระทำข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล จากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ แนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ศึกษามาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกตาม ความมุ่งหมายของการวิจัย และนำเสนอข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ กลุ่มประเภทประชากรการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้จำแนกประชากร และผู้ให้ข้อมูลดังนี้ ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำศาสนา ผู้บริหารภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น และ ตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แหล่งโบราณคดีใน 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย อำเภอรัตนวาปี อำเภอท่าบ่อ อำเภอโพธิ์ตาก อำเภอศรีเชียงใหม่ โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้(1) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนา จำนวน 10 รูป (2) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 10 คน(3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ ประชาชนชาวบ้าน/นักวิชาการจำนวน 10 คน(4) กลุ่มนิสิตนักศึกษาและกลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรม หมู่บ้านรวม 20 คน รวม 50 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล ในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย 1) แบบสำรวจ ใช้ในการสำรวจพื้นที่ในการกำหนดพื้นที่การวิจัย เพื่อกำหนด พื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการสำรวจข้อมูลก่อนทำการวิจัย และข้อมูลเบื้องต้นในการเข้าถึงพื้นที่การ วิจัย 2) แบบสังเกต (Observation) ใช้ในการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน พื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี ชุมชน แวดล้อมและนโยบายของหน่วยงานปกครองของท้องถิ่น ซึ่งการเก็บข้อมูลจะประกอบด้วย การสังเกตแบบมี ส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non- Participant Observation) 3) แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบผังโบราณคดี และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน หรือประชาชนชาวชุมชนนั้นที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแอปพลิเคชัน

(Application) ในการจัดการเรียนรู้และการจัดการสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายซึ่งการดำเนินการสัมภาษณ์จะใช้รูปแบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interviews) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากกรอบแนวคิดและตามความมุ่งหมายของการวิจัย 4) ใช้กับกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งมีการจัดสรรเป็นกลุ่ม ตั้งแต่ 8-10 คน มีการกำหนดเนื้อหาในการสนทนา และสนทนาดังกล่าวไม่เป็นทางการเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนาแอปพลิเคชัน (Application) ในการจัดการเรียนรู้และการจัดการสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายรวมถึงผู้มีส่วนได้เสียหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีเพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและสภาพในอดีตที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาการพัฒนาแอปพลิเคชัน (Application) ในการจัดการเรียนรู้และการจัดการสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล ในการวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้ (1) การสำรวจ เป็นการสำรวจพื้นที่ก่อนการลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการกำหนดพื้นที่เพื่อให้การเก็บข้อมูลในขั้นต่อไปได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริง (2) การสังเกต (Observation) ประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Participant And Non Participant Observation) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมพร้อมกับสังเกต ซักถามข้อมูลที่ยังสงสัยและจดบันทึกอย่างเป็นระบบ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ผู้วิจัยจะทำการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนและสิ่งแวดล้อม แหล่งโบราณคดีในชุมชนเพื่อนำไปสู่การสำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายอย่างจริงจัง (3) การสัมภาษณ์ (Interview Guide) ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที เพื่อหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (No Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที และมีแนวคำถามที่สามารถสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกได้ ไม่ได้เป็นคำถามที่ตายตัว การสนทนาดังกล่าว (Focus Group Discussion) การเก็บข้อมูลด้วยการสนทนาดังกล่าว ในแต่ละกลุ่มจัดผู้เข้าร่วมสนทนา 8-10 คน เพื่อให้ได้การสนทนาตามแนวของวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อให้ได้ผลคือประเด็นคำตอบเกี่ยวข้องกับสาระสำคัญของการพัฒนาแอปพลิเคชันเพื่อการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้ ดำเนินการศึกษาบริบทพื้นที่โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย และสรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการ สัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย 3 อำเภอ ได้แก่

อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย อำเภอท่าบ่อ สนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน จัดเวทีแสดงความคิดเห็นทั้ง 3 อำเภอ ชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ กล่าวคือ ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี ความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจากนั้นจะนำผลการวิเคราะห์มาเผยแพร่สู่สังคม ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับต่างๆ พร้อมทั้งวิเคราะห์สภาพของพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของสิ่งแวดลอมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย 3 อำเภอ แล้วการพัฒนาแอปพลิเคชัน (Application) ในการจัดการเรียนรู้และการจัดการสิ่งแวดลอมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การสร้าง ความเข้าใจผ่านข้อเท็จจริงที่ถูกต้องให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน จากนั้นนำผลที่ได้ทั้งหมดมาสรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า แนวคิดการสร้างและพัฒนาแอปพลิเคชันนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องของ(1) สมาร์ทโฟน หรือโทรศัพท์มือถือ ซึ่งมือถือนั้นปัจจุบันได้มีการพัฒนาออกมาหลากหลายรุ่นดังนั้นการพัฒนาหรือการสร้างโปรแกรมแอปพลิเคชันนั้นจะต้องมีการสำรวจการพัฒนาของสมาร์ทโฟน หรือโทรศัพท์มือถือไปด้วย (2) โปรแกรมการสร้างแอปพลิเคชัน เป็นโปรแกรมที่นำมาสร้างเป็นแอปพลิเคชันซึ่งจะต้องมีการพัฒนาโปรแกรมให้เท่าทันการพัฒนาของสมาร์ทโฟน หรือโทรศัพท์มือถือ ซึ่งจะต้องมีการสำรวจ สร้าง และการพัฒนารวมถึงการทดลองใช้และมีการปรับปรุงไปเป็นระยะๆเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์และเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า การใช้เทคโนโลยีเพื่อการเข้าถึงข้อมูลต่างๆนั้นสามารถที่จะทำได้ง่ายและเข้าถึงแหล่งข้อมูลได้โดยละเอียดในการศึกษาเกี่ยวกับฝั่งสิ่งแวดลอมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายก็เช่นกันจำเป็นจะต้องใช้เทคโนโลยีในการเข้าถึงข้อมูลได้อย่างรวดเร็ว แอปพลิเคชันถือว่าเป็นตัวเลือกหนึ่งของการสื่อสารการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่าย โดยแอปพลิเคชันนั้นถือว่าเป็นนวัตกรรมที่มีการพัฒนาขึ้นมาเพื่อให้สามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสังคมที่จำเป็นอย่างหนึ่งในปัจจุบันในการเข้าถึงพื้นที่และข้อมูลของสิ่งแวดลอมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้นจำเป็นจะต้องใช้แอปพลิเคชัน โดยจะต้องมีการพัฒนาและนำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดคือการที่เราสามารถรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีได้ผ่านแอปพลิเคชัน โดยการดำเนินการสร้างและพัฒนาแอปพลิเคชันของคณะนักวิจัยในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้มีชื่อว่า แอปพลิเคชัน “โบราณคดี @ หนองคาย” เป็นแอปพลิเคชันที่รวบรวมข้อมูลของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายที่ได้คัดเลือกมาแล้วจำนวน 20 แห่งเพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินการวิจัยและพัฒนาแอปพลิเคชันขึ้นมาเพื่อให้ผู้ใช้สามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้อย่างสะดวก รวดเร็วและมีข้อมูลสนับสนุนการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีอย่างพร้อมมูล

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า การใช้แอปพลิเคชัน “โบราณคดี @ หนองคาย” เพื่อการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีนั้นย่อมก่อให้เกิดคุณค่าหลายประการได้แก่ (1) คุณค่าในการเรียนรู้เทคโนโลยี กล่าวคือการใช้แอปพลิเคชัน “โบราณคดี @ หนองคาย” ถือว่าเป็นการเปิดโอกาสให้คนรุ่นเก่าในชุมชนได้มีโอกาสในการ

เรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ๆ และสามารถเข้าถึงข้อมูลท้องถิ่นได้ง่ายขึ้น (2) คุณค่าในการศึกษาสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย หมายถึง คุณค่าที่เกิดจากการใช้ “โบราณคดี @ หนองคาย” แล้วก่อให้เกิดผลที่ดีกับการศึกษา กล่าวคือเร่งให้เกิดการเรียนรู้ข้อมูลแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายของชุมชนต่างๆที่อยู่สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณคดีได้มากขึ้นไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์หรือว่าเป็นการศึกษาในเชิงศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น (3) คุณค่าในการส่งเสริมการท่องเที่ยว การใช้ “โบราณคดี @ หนองคาย” ย่อมก่อให้เกิดการกระตุ้นให้มีการเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งโบราณคดีในชุมชนมากขึ้นเนื่องจากว่านักท่องเที่ยวมีความรู้ในเรื่องนั้นๆมากขึ้นนั่นเอง (4) คุณค่าในการจัดการการเรียนรู้ การจัดทำหรือการสร้างและพัฒนา “โบราณคดี @ หนองคาย” เพื่อการเรียนรู้ข้อมูลของท้องถิ่นนั้นถือว่าเป็นการจัดการความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีชุมชนเอาไว้จำนวนมาก (5) คุณค่าในการเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรมในท้องถิ่น หมายถึงการใช้แอปพลิเคชัน “โบราณคดี @ หนองคาย” ถือว่าเป็นการเข้าถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเนื่องจากแหล่งโบราณคดีทั้งหมดเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง

อภิปรายผลการวิจัย

1. ประเด็นเรื่องของแนวคิด-ทฤษฎีการสร้างและการพัฒนาแอปพลิเคชันนั้นเป็นการนำแนวคิดทฤษฎีของการสร้างแอปพลิเคชันที่มุ่งถึงการพัฒนาโปรแกรมให้เหมาะสมกับสมาร์ตโฟน หรือมือถือที่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยการพัฒนานั้นมุ่งถึงการสำรวจแหล่งข้อมูลด้านโปรแกรมการทำแอปพลิเคชันจากนั้นก็ดำเนินการออกแบบและพัฒนา จากนั้นก็มีการนำไปใช้หรือทดสอบเมื่อทดสอบเสร็จก็จะนำไปสู่การใช้จริง ซึ่งหลักการดำเนินการพัฒนาแอปพลิเคชันนั้นขึ้นอยู่กับทางเลือกโปรแกรมและแนวทางในการพัฒนาโปรแกรมเพื่อให้เข้าได้กับสมาร์ตโฟนในแต่ละช่วงเวลา สอดคล้องกับกิติมา สุรสุนธิ ที่ได้เสนอหลักการไว้ว่า การสื่อสารแบ่งเป็นการสื่อสารภายในบุคคล เป็นการสื่อสารของบุคคลคนเดียว โดยคนเดียวกันทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร กล่าวคือระบบประสาทส่วนกลางของบุคคลนั้นจะทำหน้าที่ทั้งส่งสารและรับสาร ตัวอย่างของการสื่อสารภายในบุคคล ได้แก่ การพูดกับตัวเอง การร้องเพลง ฟังคนเดียว การเขียนจดหมายแล้วอ่านตรวจทานก่อน การคิดถึงงานที่จะทำ เป็นต้น และการสื่อสารระหว่างบุคคล คือ การสื่อสารที่ประกอบด้วยบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมาทำการสื่อสารในลักษณะตัวต่อตัว กล่าวคือ ทั้งฝ่ายผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถที่จะติดต่อแลกเปลี่ยนสารกันได้โดยตรง ในขณะที่คนหนึ่งทำหน้าที่ส่งสาร พร้อมทั้งการสื่อสารมวลชน เป็นการสื่อสารกับมวลชนจำนวนมาก ในเวลาเดียวกันพร้อม ๆ กัน โดยที่สมาชิกของมวลชนแต่ละคนอยู่ที่ต่าง ๆ กัน เพื่อให้ข่าวสารไปถึงมวลชนได้พร้อมกันจึงต้องอาศัยสื่อที่เข้าถึงประชาชนจำนวนมากได้ในเวลาอันรวดเร็ว คือ สื่อสารมวลชนซึ่งได้แก่ หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น (กิติมา สุรสุนธิ, 2537) สอดคล้องกับกระบวนการสื่อสารตามแนวพระพุทธศาสนาที่เห็นว่าจะเห็นว่าการฟังธรรมนั้น จัดได้ว่าเป็นขั้นตอนในภาคของการปฏิบัติซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นรูปธรรมที่เมื่อมีการคบคนดีและรับฟังหลักปฏิบัติอันควรแล้ว ขั้นตอนต่อไปที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการนั้น เป็นขั้นตอนในภาคของความคิด (จินตมย) อันเป็นลักษณะของการใช้ปัญญาที่ยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรม เป็นเพียงการคิดใคร่ครวญไว้ในใจหรือไตร่ตรองเท่านั้น ซึ่งถือว่าการ

คิดเช่นนี้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะถ้าคิดถูก การกระทำก็จะถูก แต่ถ้าคิดผิด การกระทำก็จะผิดตามไปด้วย โดยการคิดจะถูกเก็บไว้ในรูปของปัญญา คือความรู้ หรือความฉลาดที่เรียกว่า กุศล หรือโกศลละ ซึ่งมีอยู่ 3 ประการคือ 1) ความเป็นผู้ฉลาดในเหตุ (ทาง, หลักปฏิบัติ) แห่งความเจริญความดี เรียกว่า อายโกศล 2) ความเป็นผู้ฉลาดในเหตุแห่งความเสื่อม ความเสียหาย เรียกว่า อปายโกศล 3) ความเป็นผู้ฉลาดในเหตุแห่งความเจริญและความเสื่อม (วิสุทธิมรรคแปล ภาค 3, 2532) เป็นกระบวนการสื่อสารใน 4 ประการ คือ 1) ผู้ส่งสาร 2) ผู้รับสาร 3) เนื้อหาของสาร และ 4) ช่องทางในการสื่อสาร โดยหลักการของการสื่อสารนั้นพระพุทธองค์ เสนอว่าจะต้องเป็นไปตามหลักการพัฒนาปัญญาหรือแนวทางในการสื่อสารที่จะก่อให้เกิดปัญญา 3 ประการ คือ จินตมยปัญญา สุตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554; พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 12/286/311-312)

2. สำหรับการใช้แอปพลิเคชัน “โบราณคดี @ หนองคาย” ถือว่าเป็นการใช้แอปพลิเคชันที่เป็นการพัฒนาเพื่อให้ผู้ใช้สามารถที่จะค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายได้อย่างสะดวก เนื่องจากว่าแอปพลิเคชันนั้นถือว่าเป็น อุปกรณ์หรือเครื่องมือที่เข้ามาช่วยเหลือในการศึกษา แหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายทั้งในส่วนของ (1) ที่ตั้ง, เส้นทางการเดินทาง (2) ประวัติความเป็นมา (3) ภาพประกอบ (4) แผนผังของแหล่งโบราณคดีนั้นๆ ซึ่งองค์ความรู้หรือองค์ประกอบของการศึกษาเหล่านี้สามารถที่จะเข้าถึงได้ภายในแอปพลิเคชันเพียงแอปเดียวก็สามารถช่วยให้ท่านเข้าถึงแหล่งข้อมูลของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายได้อย่างง่ายดายเพียงที่สัมผัสกับหน้าจอมือถือของท่านก็สามารถที่จะเข้าถึงข้อมูลดังกล่าวได้เลย สอดคล้องกับแนวคิดเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่ปรากฏขึ้นและเป็นที่รู้จักครั้งแรกในปี ค.ศ 1997 โดยเว็บไซต์ Six Degrees.com อธิบายว่าแต่ละบุคคลสามารถติดต่อสื่อสารกันได้มากที่สุด แม้จะมีช่วงเวลาที่แตกต่างกับการดำเนินชีวิต โดยแต่ละคนสามารถเชื่อมต่อกับคนอื่นที่อาจรู้จักใกล้ชิด หรือคนที่ซึ่งอาจเป็นคนไกล มีความเกี่ยวข้องทางใดทางหนึ่ง ทำให้เครือข่ายสังคมออนไลน์เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพสำหรับการเผยแพร่หรือการรับข้อมูล เนื่องจากมีส่วนช่วยในการกระจาย ส่งต่อ และเป็นสื่อกลาง ระหว่างบุคคล เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้ผู้คนสามารถเชื่อมต่อและส่ง ข้อความหากันได้ เป็นผู้ริเริ่มเครือข่ายสังคมออนไลน์ในปัจจุบัน เนื่องจากเทคโนโลยีที่พัฒนาไปอย่างมากมีส่วนสำคัญในการให้คนแปลกหน้าที่ไม่รู้จักกันสามารถเชื่อมต่อกันได้ หากมีความสนใจ มีมุมมอง หรือกิจกรรมต่างๆ ที่คล้ายคลึงกัน อีกทั้งเครือข่ายสังคมออนไลน์ยังสามารถรองรับความหลากหลายทางด้านภาษา เชื้อชาติ ศาสนา เพศ ที่แตกต่างกันไป นอกจากนี้บัญชีผู้ใช้งาน (Profile) ที่สามารถสร้างขึ้นในรูปแบบ สาธารณะหรือกึ่งสาธารณะได้ (Boyd & Ellison, 2007)

3. คุณค่าที่เกิดจากการใช้ “โบราณคดี @ หนองคาย” ย่อมก่อให้เกิดผลที่ดีกับการศึกษากล่าวคือ เร่งให้เกิดการเรียนรู้ข้อมูลแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายของชุมชนต่างๆที่อยู่แวดล้อมแหล่งโบราณคดีได้มากขึ้นไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์หรือว่าเป็นการศึกษาในเชิงศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น หรือ คุณค่าในการส่งเสริมการท่องเที่ยว การใช้ “โบราณคดี @ หนองคาย” ย่อมก่อให้เกิดการกระตุ้นให้มีการเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งโบราณคดีในชุมชนมากขึ้นเนื่องจากว่านักท่องเที่ยวมีองค์ความรู้ในเรื่องนั้นๆมากขึ้นนั่นเอง หรือ คุณค่าในการจัดการการเรียนรู้ การจัดทำหรือการสร้างและพัฒนา “โบราณคดี @ หนองคาย” เพื่อการ

เรียนรู้ข้อมูลของท้องถิ่นนั้นถือว่าการจัดการความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีชุมชนเอาไว้จำนวนมาก หรือคุณค่าในการเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรมในท้องถิ่น หมายถึงการใช้แอปพลิเคชัน “โบราณคดี @ หนองคาย” ถือว่าเป็นการเข้าถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเนื่องจากแหล่งโบราณคดีทั้งหมดเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง สอดคล้องกับลักษณะและการตั้งชื่อของเครือข่ายสังคมออนไลน์ นำไปสู่การติดต่อสื่อสารบุคคลต่าง ๆ ซึ่งทำให้ผู้ใช้งาน พุดคุย ทำความรู้จัก เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย และระบบอินเทอร์เน็ต (Social Networks and Internet Connectivity Effects, 2005) โดยผ่านเครื่องคอมพิวเตอร์ (Personal Computer) หรือผ่านทางโทรศัพท์เคลื่อนที่สมาร์ทโฟน(Smartphone) เครือข่ายสังคมออนไลน์กลายเป็นส่วนหนึ่งของสื่อสังคมออนไลน์ (Social Media) ซึ่งเป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางให้บุคคลทั่วไปมีส่วนร่วมสร้างและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่าง ๆ ผ่านระบบอินเทอร์เน็ตโดยมีบริษัทเป็นผู้ให้บริการเครือข่ายตามลักษณะการใช้งานเช่น เฟซบุ๊ก (Facebook) ไฮไฟว์ (Hi5) ทวิตเตอร์ (Twitter) วิกิพีเดีย (Wikipedia) เป็นต้น ซึ่งช่วยให้ผู้ใช้สามารถติดต่อสื่อสารกันได้ สามารถนำมาใช้ได้ทั้งกับเรื่องส่วนตัวหรือทางธุรกิจ และใช้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเพื่ออำนวยความสะดวกในการสร้างเครือข่ายการเชื่อมต่อใหม่ ๆ กับผู้อื่น (Trampedach, 2008)

องค์ความรู้ใหม่

ในการดำเนินการศึกษาเรื่องการพัฒนาแอปพลิเคชัน (Application) ในการจัดการเรียนรู้และการจัดการสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายได้รับองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้

1. องค์ความรู้เรื่องแนวคิดเรื่องการสร้างและพัฒนาแอปพลิเคชัน เป็นองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องการสร้างและพัฒนาแอปพลิเคชัน ซึ่งถือว่าเป็นนวัตกรรมหรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นมาเพื่อช่วยให้มนุษย์สามารถเข้าถึงหรือจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ให้สามารถเข้าถึงได้โดยง่ายจากเดิมที่ไม่สามารถที่จะทำได้ โดยการสร้างและการพัฒนาแอปพลิเคชันนั้นสามารถทำได้ผ่านสมาร์ทโฟน หรือโทรศัพท์มือถือที่ได้รับการพัฒนามาโดยลำดับและผลจากการพัฒนาหรือสร้างแอปพลิเคชันนั้นก็สามารถที่จะให้ประโยชน์กับชุมชนและสังคมในการเข้าถึงองค์ความรู้ด้านอื่นๆได้ง่ายมากขึ้น

2. องค์ความรู้เรื่องการใช้แอปพลิเคชันในการจัดการการเรียนรู้ ทางคณะผู้วิจัยได้ทำการสร้างและพัฒนาแอปพลิเคชัน “โบราณคดี@ หนองคาย” ขึ้นมา โดยที่แอปพลิเคชัน “โบราณคดี@ หนองคาย” นั้นสามารถที่จะรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายในทุกมิติเอาไว้ในแอปพลิเคชันเดียว ซึ่งผู้ใช้แอปพลิเคชันนี้สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้ในเรื่องต่างๆของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่หรือในชุมชนได้อย่างสะดวก

3. องค์ความรู้เรื่องแอปพลิเคชันกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว สำหรับองค์ความรู้นี้เกิดมาจากการนำเอาแอปพลิเคชัน “โบราณคดี@ หนองคาย” มาใช้ในพื้นที่ที่เกิดการรับรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีหรือแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมมากขึ้นเป็นผลทำให้เกิดมากระแสนการท่องเที่ยวในพื้นที่มากขึ้น

สรุป

สำหรับการพัฒนาแอปพลิเคชัน (Application) ในการจัดการเรียนรู้และการจัดการสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้นพบว่าจังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีตอันจะพบได้จากการพบหลักฐานคือมีแหล่งโบราณคดีปรากฏอยู่จำนวนมาก และแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นเป็นหลักฐานของการมีมนุษย์มาอาศัยอยู่ในพื้นที่ของจังหวัดหนองคายมาโดยตลอดและต่อเนื่องจากยุคก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงยุคปัจจุบันพื้นที่จังหวัดหนองคายไม่เคยว่างเว้นจากการมีผู้อาศัยและผู้คนเหล่านั้นก็ได้สร้างสรรค์อารยวัตถุและศาสนสถานขึ้นมาตามความเชื่อของตน ดังที่ปรากฏในรูปแบบของวัด พระธาตุเจดีย์หรือศาสนสถานอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับศาสนาที่ตนนับถือโดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ซึ่งผลจากการที่มีผู้คนมาอาศัยอยู่นั้นก็เป็นผลทำให้มีระบบการเมืองการปกครองและมีการต่อสู้กันระหว่างเมืองต่างๆทำให้เกิดการทำลายศาสนสถานและบ้านเมืองลงเป็นเหตุทำให้เหลือเศษซากของความเจริญรุ่งเรืองในรูปแบบของแหล่งโบราณคดีหรือโบราณสถานที่ยังปรากฏอยู่ในทุกวันนี้

แต่อย่างไรก็ตามจะพบว่าแหล่งโบราณคดีของจังหวัดหนองคายนั้นไม่ได้รับความสนใจจากหน่วยงานของรัฐหรือแม้แต่นักท่องเที่ยวในการเข้าสู่พื้นที่การท่องเที่ยว หรือในเรื่องของการสร้างความสนใจในแหล่งโบราณคดีของชุมชนก็ยังอยู่ในระดับต่ำโดยปัญหาที่พบว่าทำไมผู้คนในชุมชนจึงมีความสนใจในแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายโดยเฉพาะในชุมชนใกล้บ้านตนเองนั้น เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้คณะผู้วิจัยจึงได้การพัฒนาแอปพลิเคชัน (Application) ในการจัดการเรียนรู้และการจัดการสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย โดยคัดเลือกวัดที่เป็นพื้นที่ศึกษา จำนวน 20 วัดแล้วนำไปสร้างแอปพลิเคชันจากนั้นได้นำไปทดลองใช้ซึ่งได้ผลและเกิดคุณค่าต่อการเรียนรู้ของชุมชนเป็นอย่างมาก

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแอปพลิเคชัน (Application) ในการจัดการเรียนรู้และการจัดการสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย” พบว่า มีคุณค่าหลายประการได้แก่ คุณค่าในการเรียนรู้เทคโนโลยี คุณค่าในการศึกษาสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย คุณค่าในการส่งเสริมการท่องเที่ยว คุณค่าในการจัดการการเรียนรู้ คุณค่าในการเผยแพร่ศาสนาและวัฒนธรรมในท้องถิ่น โดยภาคภาครัฐ ภาคธุรกิจท่องเที่ยว และชุมชนในพื้นที่ ต้องร่วมมือประสานทำงานร่วมกันเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และสืบทอดวัฒนธรรมที่กันมาแต่โบราณให้เกิดกับชุมชน ประชาชนในยุคใหม่จึงจะทำให้เกิดความสำคัญกับการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีเป็นอย่างดีด้วยการร่วมมือกันสอดส่องดูแลโบราณสถานเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายต่อไป

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรวิจัยในประเด็นเรื่อง “การจัดการความรู้เกี่ยวกับแอปพลิเคชันเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดหนองคาย” ทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นถึงมุมมองเกี่ยวกับการท่องเที่ยวผ่านสื่อคือแอปพลิเคชันว่า การใช้แอปพลิเคชันอย่างไรจึงจะสามารถเข้าถึงความต้องการของนักท่องเที่ยวได้

2. ควรวิจัยในประเด็น “การพัฒนาแอปพลิเคชันเพื่อการเรียนการสอนเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย” เนื่องจากว่าปัจจุบันมีการตื่นตัวในเรื่องของการเรียนการสอนเรื่องแหล่งโบราณคดีท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาไปสู่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนมากขึ้น ดังนั้น การวิจัยครั้งต่อไปควรเน้นเรื่องของการจัดการเรียนการสอนผ่านแอปพลิเคชันเพื่อให้เกิดความรู้เชิงลึกในเรื่องของแหล่งโบราณคดีในชุมชนได้

3. ควรวิจัยในประเด็น “กระบวนการพัฒนาสื่อออนไลน์เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แหล่งเรียนรู้ วัฒนธรรมชุมชนในจังหวัดหนองคาย” ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะให้เกิดความตระหนักรู้ในเรื่องของแหล่งเรียนรู้ทาง วัฒนธรรมในชุมชนของภาคส่วนต่างๆในจังหวัดหนองคายให้มีความตระหนักรู้ให้มากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่

บรรณานุกรม

กิติมา สุรสนธิ. *ความรู้ทางการสื่อสาร*. พิมพ์ครั้งที่ 3. คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2537.

จารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. *จารึกพ่อขุนรามคำแหง ด้านที่ 4. [ออนไลน์]*. สืบค้น 12 กุมภาพันธ์ 2562 จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=51

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2540). *พระพุทธศาสนาในเอเชีย*. กรุงเทพฯ:ธรรมสภา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2554). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 16 กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2532). *วิสุทธิมรรคแปล ภาค 3*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร โปธินันทะ. (2535). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

Boyd. D. M.. & Ellison. N. B (2 0 0 7). Social Network Sites: SNS. Definition. History and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 13 (1). Retrieved 10 November 2021 <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html>

Social Networks and Internet Connectivity Effects. (2005). Information. *Communication and Society*. 8 (2), 125-147.

Trampedach. T. (2 0 0 8). *Intro to Social Networking*. Retrieved 25 November 2021 from http://www.edidaktik.at/fachtagung08/trampedach_intro-to-socialnetworking.pdf.

Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm: Creative Arts for Cultural Enhancement

Farida Virunhaphol

Faculty of Fine and Applied Arts, Suan Sunandha Rajabhat University

Corresponding Author's Email: farida@ssru.ac.th

Received: February 22, 2023; **Revised:** April 26, 2023; **Accepted:** April 26, 2023

Abstract

Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm, or Wat Pho, is a prominent Buddhist monastery in Bangkok, Thailand, with historical and cultural importance. However, the site faces challenges in preserving its cultural relevance as a tourist attraction. This study explores the potential of creative arts, including visual arts, music, theater, and dance, to enhance the cultural value of Wat Pho and provide unique experiences for tourists. The primary focus is on how creative arts can deepen visitors' understanding and appreciation of Wat Pho's historical and cultural significance, thereby enriching their experiences.

A comprehensive and collaborative strategy involving artists, cultural institutions, local communities, and other stakeholders is crucial to harness the potential of creative arts in promoting Wat Pho. By working together, these stakeholders can create innovative approaches to showcase Wat Pho's heritage, ensuring authenticity and integrity while augmenting the visitor experience. Creative arts can make a significant contribution to Wat Pho's cultural value by offering novel insights and fostering emotional connections. By encouraging deeper engagement with the site's history and traditions, creative arts enrich the visitor experience at Wat Pho and serve as a catalyst for broader cultural understanding and appreciation. The creative arts and Wat Pho both play significant roles in enhancing and preserving Thai culture. Through various means, they contribute to the expression, development, and dissemination of cultural values and traditions.

Keywords: Cultural Enhancement; Creative Arts; Buddhist Monastery; Wat Pho

Introduction

The study of Wat Pho examines its historical significance, cultural relevance, and preservation challenges as a tourist destination. Wat Pho, a crucial part of Thailand's cultural heritage, reflects the country's history, art, and religion. As an important tourist attraction in Bangkok, it receives millions of visitors annually. The temple must balance its authenticity and integrity with diverse tourist expectations. Wat Pho's popularity offers opportunities and challenges for sustainable development. The study addresses challenges like preserving architectural features, managing tourism impact, and enhancing visitor experience without losing authenticity. Potential solutions, like creative arts, are explored to contribute to sustainable development. Understanding these aspects helps stakeholders ensure Wat Pho's continued significance as a cultural heritage site and tourist destination.

Contexts

Theravada Buddhism as a way of life in Southeast Asia

Theravada Buddhism is one of the oldest and most traditional sects or schools of Buddhism. It is also known as the "Way of the Elders" and is the dominant form of Buddhism in Southeast Asia, including Thailand, Cambodia, Laos, and Sri Lanka. Theravada Buddhism is considered to be the original form of Buddhism, and it is based on the teachings of the

Buddha as recorded in the Pali Canon, a collection of Buddhist scriptures. Theravada Buddhism is important for several reasons. Firstly, it is an ancient tradition that has shaped the cultural and religious landscape of Southeast Asia for centuries. Secondly, it provides a way of life and a path to enlightenment that can help individuals to overcome suffering and attain inner peace. Thirdly, it offers a rich philosophical and spiritual tradition that has inspired countless people to lead more meaningful and fulfilling lives.

A brief history of Theravada Buddhism

The history of Theravada Buddhism traces its roots to the teachings of Siddhartha Gautama, also known as the Buddha, who lived in India more than 2,500 years ago. Born into a royal family, the Buddha renounced his privileged life and embarked on a spiritual quest, eventually attaining enlightenment under the Bodhi tree. His teachings, known as the Dharma, emphasized the Four Noble Truths and the Noble Eightfold Path as the means to achieve liberation from the cycle of birth, death, and rebirth (samsara). After the Buddha passed away (Parinirvana), his teachings were preserved through an oral tradition, passed down from teacher to disciple for several centuries. This period is referred to as the Early Buddhist period. During this time, various councils were convened by Buddhist monastics to maintain the purity and consistency of the teachings. The First Buddhist Council, held shortly after the Buddha's passing, aimed to recite and preserve his teachings, while the Second and Third Councils focused on resolving disputes and clarifying doctrinal matters.

It was during the Fourth Buddhist Council, held in Sri Lanka during the 1st century BCE, that the oral teachings were finally committed to writing, forming the Pali Canon or Tipitaka. The Pali Canon is the foundational scripture of Theravada Buddhism and consists of three main sections: the Vinaya Pitaka, which outlines the rules and regulations for monastic life; the Sutta Pitaka, containing the discourses of the Buddha; and the Abhidhamma Pitaka, a compilation of philosophical and psychological analyses of the Dharma. As Theravada Buddhism continued to develop, it spread to various regions of South and Southeast Asia, including Sri Lanka, Burma (Myanmar), Thailand, Cambodia, and Laos. Each country incorporated local customs and traditions into their practice of Theravada Buddhism, resulting in unique expressions of the tradition throughout the region. Monasteries and temples were established to preserve and transmit the teachings, and the tradition became deeply ingrained in the social, cultural, and political life of these countries. Throughout its history, Theravada Buddhism has faced various challenges, including invasions, internal strife, and competition with other religious traditions like Mahayana Buddhism and Hinduism. Despite these challenges, the core teachings of Theravada Buddhism have remained remarkably consistent over the centuries, and the tradition continues to thrive in Southeast Asia and beyond, attracting new adherents and inspiring countless individuals on their spiritual journeys.

During the colonial era, the expansion of European powers in Southeast Asia led to the destruction of numerous Buddhist temples across the region. Various factors contributed to the destruction of these temples, which varied depending on the colonial power and the specific circumstances in each country. In Sri Lanka, the Portuguese, who controlled parts of the island from 1505 to 1658, sought to spread Catholicism and undermine the influence of Buddhism. They destroyed numerous temples, especially in the coastal areas, and confiscated religious artifacts. In some instances, Buddhist temples were replaced with Catholic churches, and the local population was forced to convert to Christianity. The Dutch, who succeeded the Portuguese in Sri Lanka, were somewhat more tolerant of Buddhism but still prioritized the spread of Protestant Christianity (Gombrich, 2006).

In Cambodia, the Thai invasion in the 15th century led to the decline of the Khmer Empire and the destruction of many Buddhist temples. Later, during the French colonial period,

some temples were neglected or repurposed for other uses, as the French administration focused on other aspects of governance and cultural heritage. In Laos, the 19th-century invasion by the Siamese (Thai) forces resulted in widespread destruction of Buddhist temples and the looting of religious artifacts (Gombrich, 2006). Later, during the French colonial rule, the administration's policies prioritized the spread of Christianity, although they did not engage in large-scale destruction of Buddhist temples.

The British colonization of Burma (now Myanmar) in the 19th century led to the decline of the traditional patronage system between the Buddhist monastic community and the monarchy, which had a negative impact on the support and maintenance of Buddhist temples. Some temples were destroyed during the Anglo-Burmese wars, while others fell into disrepair due to the lack of support from the colonial government. Despite the widespread destruction and challenges faced by Theravada Buddhism during the colonial era, the tradition managed to survive and adapt, eventually experiencing a resurgence in the post-colonial period (Gombrich, 2006). Today, many temples have been restored and revitalized, and Theravada Buddhism continues to play an important role in the religious and cultural landscape of Southeast Asia. However, despite these challenges, Theravada Buddhism has remained a vibrant and resilient tradition, and it continues to play an important role in the lives of many people in Southeast Asia today (Norman, 2000).

The connection between Theravada Buddhism and Wat Pho

Theravada Buddhism is a significant tradition that has shaped the religious and cultural landscape of Southeast Asia for centuries. It provides a path to enlightenment and inner peace, and it offers a rich philosophical and spiritual tradition that has inspired countless people to lead more meaningful and fulfilling lives (Gombrich, 2006). Despite challenges and persecution, Theravada Buddhism remains a vibrant and resilient tradition that continues to play an important role in the lives of many people today (Harris, 2006). Theravada Buddhism and Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm (Wat Pho) are deeply interconnected, with one being a religious tradition and the other being a religious institution. Wat Pho is a temple in Bangkok, Thailand, that is dedicated to the practice and promotion of Theravada Buddhism. As a result, the temple plays a crucial role in the preservation and transmission of Theravada Buddhist teachings and practices. Theravada Buddhism is the dominant form of Buddhism in Thailand, and it is based on the teachings of the Buddha as recorded in the Pali Canon. The teachings of Theravada Buddhism emphasize the importance of mindfulness, wisdom, and moral conduct in the quest for enlightenment. Wat Pho, as one of the largest and most influential Buddhist temples in Thailand, plays an important role in promoting these teachings and helping to preserve the tradition of Theravada Buddhism.

Significance of Wat Pho

Wat Pho is most famous for its enormous Reclining Buddha statue, measuring 46 meters long and 15 meters high. The statue is an impressive example of Thai Buddhist art and serves as a symbol of the Buddha's passing into Nirvana. Visitors can learn about the significance of the Reclining Buddha in Buddhist iconography and symbolism.

Thai traditional medicine: Wat Pho is also known as the birthplace of traditional Thai massage, and it has been a center for the study and practice of Thai traditional medicine for centuries. Visitors can learn about various aspects of Thai traditional medicine, including herbal remedies, and even receive a traditional Thai massage at the temple's massage school.

Buddhist murals and sculptures: The temple complex is adorned with intricate murals depicting scenes from the life of the Buddha and the Jataka tales (stories of the Buddha's previous lives). The temple also houses many Buddhist sculptures, including a collection of

stone inscriptions on various subjects like history, literature, and medicine. These artworks offer a fascinating glimpse into Thai Buddhist art and iconography.

Meditation and Buddhist teachings: Wat Pho is an active temple where monks live and practice, and visitors can often attend meditation sessions, Dharma talks, or other religious activities. This provides an opportunity to learn about Theravada Buddhist teachings and practices directly from the practitioners themselves.

Wat Pho and the Thai education

Wat Pho is also a center for Buddhist education, offering courses and programs for those interested in learning more about Theravada Buddhism. The temple is home to a vast collection of Buddhist scriptures and other religious texts, as well as numerous works of art, sculptures, and other cultural artifacts that reflect the rich heritage of Theravada Buddhism. The relationship between Theravada Buddhism and Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm is one of mutual support and interdependence. Wat Pho plays an important role in promoting and preserving the teachings and practices of Theravada Buddhism, while Theravada Buddhism provides the religious and philosophical framework for the temple's activities and programs. Together, they are formed rich cultural and spiritual tradition that has had a profound impact on the lives of countless people in Thailand and beyond.

Theoretical Framework

The theoretical framework underpinning this paper is centered around the notion that creative arts can significantly contribute to the promotion and enhancement of cultural heritage sites. A wealth of studies demonstrates the positive impact of incorporating creative arts into the development and preservation of such sites, resulting in increased visitor attraction, deeper engagement, and a heightened overall value of the cultural landmarks. The underlying theory, idea, or concept driving the article is that the effective use of creative arts can play a pivotal role in promoting and preserving cultural heritage sites (Timothy and Nyaupane, 2009) like Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm (Wat Pho). In order to support this idea, the article cites several research studies that reinforce the benefits of integrating creative arts into these heritage sites. Examples of these benefits include the ability to attract a more diverse range of visitors, stimulate greater engagement and enjoyment from these visitors, and ultimately, enhance the cultural and historical value of the site. By leveraging creative arts, stakeholders can ensure a rich and meaningful connection between visitors and the cultural heritage sites they explore, while also fostering long-term sustainability and appreciation.

Enhancing Wat Pho as a destination for cultural heritage and tourism

The promotion of Wat Pho as a cultural heritage and tourism spot involves adherence to specific principles, concepts, theories, academic approaches, practical guidelines, and problem-solving standards. These components are essential for fostering sustainable development while preserving the site's historical and cultural integrity. Firstly, the principles encompass three crucial aspects: respecting and preserving the historical and cultural integrity of Wat Pho, engaging local communities in the preservation and promotion process, and fostering sustainable tourism practices to minimize negative impacts on the site and its surroundings. These principles serve as the foundation for all other elements in the development process. Secondly, the concepts involve cultural revitalization, inclusive tourism, and community-based development. Cultural revitalization employs creative arts to enhance the cultural value of Wat Pho, while inclusive tourism encourages diverse visitor engagement through accessible and educational experiences. Community-based development promotes local involvement and economic benefits for nearby communities, thereby ensuring a holistic

approach to development. Thirdly, the theories of heritage interpretation and experience economy guide the development process. Heritage interpretation facilitates a meaningful connection between visitors and the cultural heritage through storytelling and interpretation. The experience economy focuses on offering unique and engaging experiences to create memorable and valuable tourist experiences. Fourthly, academic approaches involve interdisciplinary collaboration and evidence-based planning. Interdisciplinary collaboration combines insights from various disciplines, such as anthropology, history, tourism management, and arts, to develop effective strategies. Evidence-based planning uses research and case studies to inform decisions and evaluate the effectiveness of implemented strategies. Fifthly, practical guidelines include the development of comprehensive plans, establishing partnerships with relevant stakeholders, and implementing creative arts programs. Comprehensive plans should encompass short-term and long-term goals for the site's preservation and promotion. Partnerships with artists, cultural organizations, and tourism authorities ensure a collaborative effort.

Creative Arts Initiatives: Engaging Visitors and Amplifying Wat Pho's Cultural Significance

Creative arts programs, including exhibitions, performances, and workshops, serve as effective tools to engage visitors and deepen their understanding of Wat Pho's cultural significance. In order to address the various challenges associated with promoting and preserving the site, problem-solving standards have been established. These standards involve regular monitoring and assessment of the impact of tourism on Wat Pho, as well as continuous adaptation and refinement of strategies based on feedback from various stakeholders. Furthermore, these standards emphasize the importance of prioritizing solutions that strike a balance between satisfying tourists' needs, preserving cultural heritage, and ensuring the well-being of local communities. Adherence to these problem-solving standards ensures that potential issues are addressed in a timely manner, and that the development process remains flexible and responsive to the ever-evolving needs of all parties involved.

The Driving Factors Behind Undertaking the Study

The motivation to study Wat Pho as a cultural heritage and tourism site and promote it using creative arts arises from various factors, reasons, and expectations, each of which contributes to its value and benefits. One such factor includes the desire to preserve and showcase Thailand's rich cultural and historical heritage, highlighting the importance of Wat Pho as a symbol of the nation's spiritual and artistic traditions. Another factor is the aim to enhance the visitor experience by providing immersive and interactive opportunities that showcase the temple's cultural significance, ultimately leading to increased tourism and local economic benefits. Furthermore, the reasons for promoting Wat Pho encompass addressing challenges in maintaining the cultural value and authenticity of the site amid urbanization and modernization. By employing creative arts, these promotional efforts strive to emphasize Wat Pho's heritage while raising awareness of the need for preservation and conservation. Additionally, the promotion seeks to encourage sustainable tourism practices that respect the site's integrity and minimize negative impacts on the environment and local communities.

Expectations from this endeavor include increased visitor engagement and appreciation of Wat Pho's cultural significance through creative arts, as well as the strengthening of relationships between the site, local communities, and cultural organizations. These expectations serve as a driving force behind the promotional efforts, inspiring collaboration, and innovative approaches to showcasing Wat Pho's heritage. The value of promoting Wat Pho as a cultural heritage and tourism site lies in its potential to contribute to

academic research on heritage preservation and the role of creative arts in tourism. By exploring the challenges and successes of incorporating creative arts into the promotion of Wat Pho, researchers can gain valuable insights into effective strategies and best practices in this field. Furthermore, this study offers insights and strategies for other cultural heritage sites facing similar challenges, promoting a broader understanding of the issues and potential solutions. Ultimately, examining Wat Pho's promotion through the lens of creative arts contributes to a more nuanced and comprehensive perspective on the preservation and promotion of cultural heritage sites worldwide.

Advantages of Promotional Endeavors

The numerous advantages of these promotional efforts extend beyond merely providing economic growth for local communities through increased tourism and cultural activities. They also play a crucial role in cultivating an enhanced global awareness and appreciation of Thai culture and history. Furthermore, these concerted efforts enable the sustainable preservation of Wat Pho, guaranteeing that future generations can continue to experience, appreciate, and learn from this extraordinary site. By comprehensively understanding and addressing the array of motivations, reasons, expectations, values, and benefits involved in promoting Wat Pho, stakeholders can collaborate more effectively to ensure the site's successful development and recognition as a distinguished cultural heritage and tourism destination for years to come.

Creative Arts: Enhancing Cultural Heritage Promotion

Creative arts play a significant role in promoting cultural heritage, supported by research in cultural heritage, tourism, and arts management. Creative arts can help attract visitors, increase engagement and enjoyment, and enhance the cultural and historical value of sites like Wat Pho. Examples of creative arts include visual arts, music and theater performances, dance, and multimedia experiences. By incorporating creative arts into the promotion and preservation of cultural heritage sites, stakeholders can ensure a vibrant and meaningful connection between visitors and the rich history of these sites. As with many cultural heritage sites, there is a need to promote Wat Pho to attract visitors and ensure its sustainability. One way to do this is through the use of creative arts. Studies have shown that the use of creative arts can help to attract visitors to cultural heritage sites, increase visitor engagement and enjoyment, and enhance the cultural and historical value of the site (Higham and Moseley, 2010). For example, a study by researchers at the University of the West of England found that the use of creative arts can help to "re-imagine" cultural heritage sites, creating new cultural experiences and perspectives for visitors. Another study by researchers at the University of South Australia found that the use of creative arts can help to "activate" cultural heritage sites, creating new and engaging experiences for visitors (Buckley and Zhong, 2016). This can help to attract new visitors to the site and increase visitor engagement and enjoyment, which can have a positive impact on the cultural heritage site's overall sustainability and viability (Feser, 2015; Moscardo, 2015).

In addition to attracting visitors, creative arts can also help to preserve the cultural heritage of Wat Pho by creating new works of art and cultural experiences that celebrate the temple's cultural and historical significance. For example, visual arts such as paintings, sculptures, and installations can help to educate visitors about the cultural and historical significance of Wat Pho and create a deeper appreciation for the temple's cultural heritage (Smith, 2015). Music and theater performances can provide visitors with a unique and immersive cultural experience, while dance performances can bring new life to the temple's historic spaces. Another example of creative arts that can be related to Wat Pho is the creation

of a multimedia experience that showcases the history and cultural significance of the temple. This experience could include interactive exhibits, virtual reality simulations, and other multimedia elements that help visitors to understand and appreciate the cultural heritage of Wat Pho (Teixeira, and Costa, 2015). Studies shows that the use of creative arts can help to attract visitors to cultural heritage sites, increase visitor engagement and enjoyment, and enhance the cultural and historical value of the site. For example, a study by researchers at the University of the West of England found that the use of creative arts can help to "re-imagine" cultural heritage sites, creating new cultural experiences and perspectives for visitors (Higham and Moseley, 2010). Another study by researchers at the University of South Australia found that the use of creative arts can help to "activate" cultural heritage sites, creating new and engaging experiences for visitors (Buckley and Zhong, 2016). This can help to attract new visitors to the site and increase visitor engagement and enjoyment, which can have a positive impact on the cultural heritage site's overall sustainability and viability.

In conclusion, the use of creative arts can play a significant role in promoting Wat Phra Chetuphon Vimolmangklaram (Wat Pho) by enhancing the cultural and historical value of the temple, improving the visitor experience, and preserving the cultural heritage of Wat Pho. The use of visual arts, music, theater, dance, and multimedia experiences can all help to promote Wat Pho and create new cultural experiences for visitors (Chon, 2011; Koens, 2011; Hall and Sharpley, 2015). While there is a growing body of research that supports the idea that creative arts can play a role in promoting cultural heritage sites like Wat Pho, it is important to note that the use of creative arts should be carefully planned and implemented in a way that is consistent with the cultural and historical significance of the site. This may require the involvement of experts in the fields of cultural heritage, tourism, and arts management, as well as close collaboration with local communities and other stakeholders (Yoon, 2002).

The Impact of Enhancing Sustainability and Viability of Cultural Heritage Sites

Utilizing creative arts in cultural heritage sites can significantly enhance their sustainability and viability. By incorporating various forms of art, such as visual arts, music, theater, dance, and multimedia experiences, these sites can attract more visitors, boost engagement, and deepen appreciation for the site's cultural and historical significance. As a result, creative arts can play a crucial role in promoting and preserving the cultural heritage of these sites while simultaneously ensuring their long-term success and relevance.

1. New findings from researchers: Recent studies have shown the effectiveness of creative arts in promoting cultural heritage sites, such as Wat Pho, by attracting more visitors and enhancing their overall experience.

2. Emphasis on the significance of concepts, theories, and practical approaches: Creative arts employ various theories and methodologies that can help create an engaging experience for tourists, encouraging them to visit and appreciate cultural heritage sites. Example: (Higham and Moseley, 2010) found that using creative arts can help "re-imagine" cultural heritage sites, providing new cultural experiences and perspectives for visitors.

3. Fresh perspectives on knowledge organized categorically, systematically, and sequentially: By integrating creative arts, cultural heritage sites like Wat Pho can present information and experiences in a more structured and organized manner, improving visitor understanding and appreciation. Example: Visual arts, such as paintings and sculptures, can help convey the history and cultural significance of Wat Pho, while music, theater, and dance performances can provide immersive cultural experiences.

4. Providing alternative solutions for addressing various problems or promoting development: Creative arts can offer innovative ways to address challenges faced by cultural heritage sites, such as visitor engagement, sustainability, and preservation. Example: A

multimedia experience incorporating interactive exhibits and virtual reality simulations can attract new visitors and enhance their understanding of Wat Pho's cultural heritage.

5. Adherence to academic principles: The use of creative arts is grounded in research and academic principles, ensuring that their implementation is both effective and well-founded.

6. Contribution to the existing body of knowledge: By employing creative arts, new insights and discoveries can be made regarding the cultural heritage of sites like Wat Pho, adding to the existing understanding of their history and significance.

7. Further understanding of the topic under investigation: The integration of creative arts into cultural heritage sites can lead to new research questions and avenues for exploration, promoting a deeper understanding of how these sites can be better preserved and promoted.

Conclusion

In conclusion, the article about Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm: Enhancing Cultural Value through Creative Arts highlights the important role that creative arts can play in promoting cultural heritage sites like Wat Pho. The use of creative arts in promoting cultural heritage sites is seen as a way to attract visitors, increase visitor engagement and enjoyment, and enhance the cultural and historical value of the site. The use of creative arts can also help to preserve the cultural heritage of Wat Pho by creating new works of art and cultural experiences that celebrate the temple's cultural and historical significance. From a metaphysical perspective, the idea that creative arts can play a role in promoting cultural heritage sites can be seen as an expression of the belief that creativity and artistic expression have the power to shape and influence reality. This belief is rooted in the idea that reality is not fixed or determined but is instead shaped and influenced by human thought, beliefs, and actions. From a social perspective, the use of creative arts in promoting cultural heritage sites like Wat Pho can be seen as a result of social and cultural trends that prioritize cultural and creative expression as a means of attracting visitors and promoting cultural heritage sites. This trend is driven by a growing interest in cultural tourism, as well as a desire to create unique and immersive cultural experiences for visitors. The idea that creative arts can help to preserve the cultural heritage of Wat Pho can be seen as an expression of the social and cultural values that prioritize the preservation of cultural heritage. To effectively use creative arts to promote cultural heritage sites like Wat Pho, it is important to carefully plan and implement the use of creative arts in a way that is consistent with the cultural and historical significance of the site. This may require the involvement of experts in the fields of cultural heritage, tourism, and arts management, as well as close collaboration with local communities and other stakeholders. Overall, the article highlights the potential for creative arts to play a significant role in promoting cultural heritage sites like Wat Phra Chetuphon Vimolmangklararm (Wat Pho) and enhancing the cultural and historical value of such sites. By carefully planning and implementing the use of creative arts, cultural heritage sites like Wat Pho can be preserved and celebrated, ensuring that their cultural and historical significance is passed on to future generations.

References

- Buckley, R. & Zhong, L. (2016). Activating cultural heritage: An exploratory study of the use of creative arts in cultural heritage visitor experiences. *Current Issues in Tourism*. 19(2), 208-224. <https://doi.org/10.1080/13683500.2014.929873>
- Chon, K. (2011). Cultural tourism: An assessment of the role of cultural heritage in tourism development. *Tourism Management*. 32(3), 554-564. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.06.014>
- Feser, E. J. (2015). *The impact of cultural heritage on tourism*. Routledge.

- Gombrich, R. (2006). *The Theravada Buddhist tradition: A historical, cultural, and political analysis*. Cambridge University Press.
- Hall, C. M. & Sharpley, R. (2015). *Tourism and cultural heritage: An overview*. Routledge.
- Harris, E. J. (2006). *Theravada Buddhism and the British Encounter: Religious, Missionary, and Colonial Experience in Nineteenth Century Sri Lanka*. Routledge.
- Higham, J. & Moseley, R. (2010). *Re-imagining cultural heritage*. In *Re-imagining the Museum* (pp. 1-14). Routledge.
- Koens, K. (2011). Creative tourism: An exploratory study of the potential of creative tourism for rural development. *Journal of Sustainable Tourism*. 19(4), 425-447. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.572676>
- Moscardo, G. (2015). *The role of creative and cultural industries in sustainable tourism development*. Routledge.
- Norman, K. R. (2000). *A history of Theravada Buddhism in South-East Asia: With special reference to India and Ceylon*. Motilal Banarsidass Publ.
- Smith, V. L. (2015). *Cultural heritage tourism*. Routledge.
- Teixeira, R. & Costa, C. (2015). The role of cultural heritage in sustainable tourism development: A case study of the historic centre of Évora, Portugal. *Journal of Sustainable Tourism*. 23(4), 467-487. <https://doi.org/10.1080/09669582.2014.931953>
- Timothy, D. J. & Nyaupane, G. P. (2009). Creative tourism and cultural heritage: A new perspective. *International Journal of Heritage Studies*. 15(3), 237-254. <https://doi.org/10.1080/13527250902890749>
- Yoon, Y. (2002). An analysis of the effects of cultural attractions on tourist behavior. *Annals of Tourism Research*. 29(1), 78-102. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(01\)00061-8](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(01)00061-8)

The source of the information is incomplete. Publication is suspended, and do not use it as a source of reference. (Retracted).

การปฏิบัติธรรมตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร

Dhamma Practice base on Mahāsatiṭṭhānasutta

¹พระเจริญ วฑฒโน ²พระครูวินัยธรกิตติเชษฐ สิริวฑฒโก และ³พระวิระชัย เมตตาธิโร

¹Phra Charoen vaddhano, ²Phra Khruwinaithorn

Kittiched Siriwattago and ³Phra Wirachai Mettatheero

¹คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹Faculty of Buddhism, Mahachulalongkomrajavidyalaya University

²วัดพุทธเมตตาบุญญาภา

²Wat Buddhamettabunyanupab

³ธรรมสถานมูลนิธิพุทธะมหาเมตตา

³Buddhamahametta Foundation

¹Corresponding Author's Email: vipassanathai2557@gmail.com

Received: April 11, 2023; Revised: April 25, 2023; Accepted: April 25, 2023

บทคัดย่อ

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตรมีการสั่งสอนสืบทอดมาตามลำดับเป็นเวลานานับด้วยสองพันกว่าปี ในยุคต่อมาพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) ได้ก่อตั้งการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน สายพอง-ยุบ ในประเทศไทย เป็นพัฒนาการในการสอนตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร ที่มีการประยุกต์หลักการหายใจและอิริยาบถต่างๆ มาเป็นวิธีปฏิบัติที่มีคำบริกรรมว่า นอ เป็นการเจริญสติตามแนวสติปัฏฐาน 4 สำนักปฏิบัติวิปัสสนาที่เป็นศิษยานุศิษย์ของพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) ได้เปิดตัวออกมามากมาย ในการศึกษากรณีสำนักปฏิบัติวิปัสสนาที่เป็นศิษยานุศิษย์ พบว่าทุกแห่งมีการพัฒนาหลักสูตรการสอน และวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันไปแต่ก็ยังยึดมั่นในการสอนตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร มีพัฒนาการด้วยการประยุกต์การบริกรรมพองหนอ ยุบหนอ เข้ากับวิธีการที่เป็นนวัตกรรมของตน

คำสำคัญ: การปฏิบัติธรรม; วิปัสสนากรรมฐาน; มหาสติปัฏฐานสูตร

Abstract

The practice of Vipassana Meditation base on the Mahāsatiṭṭhāna Sutta had been taught successively. For more than two thousand years. This moment In the later era, Phra Thamtheerarajamahamuni (Chodok Yānsitthi) established the Pong-Yup Vipassana Meditation practice in Thailand. It was a development in teaching according to the Mahāsatiṭṭhāna Sutta. with the application of breathing principles and various postures, become a method of practice with the word “Nor”, which is the development of mindfulness according to the atipatthanas 4. Many schools of Vipassana meditation practiced, as disciples of Phra Thammathirat Mahamuni

(Chodok Yanasitthi) have been launched. In the case of a disciple of a Vipassana practice school. Found that every teaching curriculum had been developed, and different practices, but still adhering to the teachings according to the MahaSatipatthāna Sutta. It had developed by applying the Pong Nor-Yub Nor to their own innovative methods.

Keyword: Dhamma Pracetice; Vipassanā Meditation; Mahāsatiapatthānasutta

บทนำ

วิปัสสนากรรมฐานเป็นการฝึกฝนให้เข้าถึงจิตภายใน เพื่อเข้าใจเรื่องการทำงานของจิต การรู้ตามอารมณ์ต่างๆ และ วิธีจัดการอารมณ์ เช่น โลกะ (ความสุข ความยินดีพอใจ ความยึด ติด ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น) โทสะ (ความโมโห ไม่พอใจ ไม่อยากได้ ไม่อยากมี ไม่อยากเป็น) และ โมหะ (ความคิด ฟุ้งซ่าน เหม่อลอย ขาดสติ) เป็นต้น ผลของวิปัสสนากรรมฐาน คือ การมีอิริยโธตตัมปะ (การละอายและเกรงกลัวต่อความผิด) ทางกาย วาจาและใจ ซึ่งทำให้มีสติ รับรู้ และรู้สึกผิดจนไม่กล้าทำผิด เช่น ละเมิดศีล 5 เป็นต้น เกิดศรัทธาในเรื่องของการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ไม่ว่าจะบุญหรือบาป วิปัสสนากรรมฐาน คือการเพียรใช้สติสัมปชัญญะ เข้าไปกำหนดสิ่งที่เกิดขึ้นทางกาย และใจเพื่อให้เกิดปัญญาหยั่งรู้อย่างแจ่มแจ้ง ในธรรมชาติ ในรูปนามชั้น 5 ว่า เป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ หนได้ยาก (ทุกขัง) เป็นสภาวะที่ไม่ใช่บุคคล ตัวตนเราเขา บังคับบัญชาไม่ได้ (อนัตตา)เป็นวิธีการปฏิบัติที่ทำให้กายและใจของผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงการดับ

ความหมายโดยตรงของวิปัสสนา คือ ข้อปฏิบัติต่างๆ ที่เป็นการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน คือให้เข้าใจตามความเป็นจริงหรือ ตามที่สิ่งเหล่านั้นเป็น (ไม่ใช่เห็นไปตามที่เราวาดภาพให้มันเป็นด้วยความชอบความชัง ความอยากได้หรือ ความขัดใจของเรา) รู้แจ้งชัดเข้าใจจริง จนถอนความหลงผิดรู้ผิดและยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าทีต่อโลกและชีวิตใหม่ทั้งท่าทีแห่งการมอง การรับรู้ การวางจิตใจและความรู้สึกทั้งหลาย ความรู้ความเข้าใจถูกต้องที่เกิดขึ้นเรื่อยๆ ในระหว่างการปฏิบัตินั้น เรียกว่า ญาณ มีหลายระดับญาณสำคัญ

ในขั้นสุดท้ายเรียกว่า วิชชา เป็นภาวะตรงข้ามที่กำจัดอวิชชา คือความหลงผิดไม่รู้แจ้งไม่รู้จริงให้หมดไป ภาวะจิตที่มีญาณหรือวิชชานั้น เป็นภาวะที่สุขสงบผ่องใสและเป็นอิสระ เพราะเป็นการล่อยตัวพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส เช่น ความชอบความชังความติดใจ และความขัดใจเป็นต้นไม่ถูกบังคับหรือชักจูงโดยกิเลสเหล่านั้น ให้มองเห็นหรือรับรู้สิ่งต่างๆ อย่างบิดเบือน จนพาความคิด และการกระทำที่ติดตามมาให้หันเหเฉไปและไม่ต้องเจ็บปวดหรือเร่าร้อนเพราะถูกบีบคั้นหรือต่อสู้กับกิเลสเหล่านั้น ญาณและวิชชาจึงเป็นจุดมุ่งหมายของวิปัสสนา เพราะนำไปสู่วิมุตติ คือความหลุดพ้น เป็นอิสระที่แท้จริง ซึ่งยั่งยืนถาวร ท่านเรียกว่า สมุจเฉทนิโรธหรือสมุจเฉทวิมุตติ ดับกิเลสหรือหลุดพ้นโดยเด็ดขาด (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2564)

พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญการปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร ทรงเน้นความสำคัญของการปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน คือการเป็นอยู่อย่างถูกต้อง มีสติอันเป็นมหากุศล ยังผลให้มีความสุขในชีวิตและประโยชน์ในภายภาคหน้า ดังเช่นในมหาสติปัฏฐานสูตรกล่าวถึงอานิสงส์ ว่า บุคคลผู้เจริญ สติปัฏฐาน

4.....หวังได้ผลอย่างหนึ่งใน 2 อย่าง คือ ורתผลในปัจจุบันหรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็เป็น พระอนาคามี
สรุปความว่าการปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน 4 เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ นอกจากจะ
เป็นการสั่งสมคุณงามความดีแล้ว ยังเป็นหนทางเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์มีเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุธรรม เข้าสู่
พระนิพพาน (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 10/404/338)

ในปัจจุบันมีสำนักปฏิบัติธรรมเกิดขึ้นในประเทศไทยจำนวนมาก แต่ก็พบว่ามีปัญหาเหมือนกัน
ปัญหาที่พบคือในบางสำนักนั้นหลักสูตรการสอนและการปฏิบัติยังไม่มี ความชัดเจนเพียงพอ มีแนวคิดเห็นที่ไม่
ถูกต้องตามแนวทางในพระพุทธศาสนา คือหลักการในมหาสติปัฏฐานสูตร ทำให้มีผลกระทบต่อความเข้าใจ
คลาดเคลื่อนในหลักธรรม เป็นอันตรายต่อปัจเจกบุคคลเป็นอย่างมาก สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาน อสภเถระ)
อดีตอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร ต้องการที่จะลงรากฐานในการ การปฏิบัติ
วิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตรที่ถูกต้องในประเทศไทย จึงนำพระธรรมธีรราช มหามุนี (โชดก
ญาณสิทธิ) ขณะนั้นคือพระมหาโชดก ญาณสิทธิ เข้าไปฝากฝังให้ปฏิบัติในสำนักวิปัสสนา สาสนยิสสา นครย่าง
กุ้ง เป็นลูกศิษย์ฝึกปฏิบัติธรรมอยู่ในความดูแลของพระโสภณมหาเถระ (มหาสี สะยาตอว์) ที่มีความชัดเจนใน
สภาวะธรรมต่างๆ มีความยึดมั่นในการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 ได้พัฒนาวิธีปฏิบัติ ในมหาสติปัฏฐานสูตร
ให้เข้าใจ สามารถปฏิบัติได้ง่าย พระธรรมธีรราชมหามุนีประสบความสำเร็จในการศึกษาเดินทางกลับมา
ประเทศไทย และตั้งสำนักปฏิบัติธรรมขึ้นที่สำนักวิปัสสนาธุระคณะ 5 วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
กรุงเทพมหานคร พัฒนาการในการปฏิบัติธรรมตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร ของพระธรรมธีรราชมหามุนี
(โชดก ญาณสิทธิ) มีหลักการสำคัญ คือ สอนการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 ตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา
ส่วนใหญ่จะใช้ความรู้จากวิสุทธิมรรคในการอธิบายลำดับญาณ มีเอกลักษณ์เฉพาะตนด้วยการบริการรรมคำว่า
“หนอ” ตามหลังอิริยาบถต่างๆ ให้มีสติทุกขณะไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใดก็ตาม การเจริญสติปัฏฐาน 4 นี้
ต้องเอาขันธ 5 มาเป็นอารมณ์ ขันธ 5 เมื่อย่อลงมาแล้วก็คือ รูปนาม ในการกำหนดรู้ขันธจะใช้วิธีการกำหนด
พองหนอ ยุบหนอ กับรูปนามเพื่อการรู้เห็นตามความเป็นจริงของธรรมชาติว่าแท้ที่จริงไม่มีตัวตน มีเพียง รูป
นาม เป็นเพียงธาตุ 4 สภาวะพอง-ยุบ เป็นการทำงานของธาตุลมเท่านั้น

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนว “พองหนอ-ยุบหนอ” มีการพัฒนาไปอย่างกว้างขวาง มีการ
ขยายสาขาออกไปตั้งสำนักใหม่ขึ้นสอนหลักปฏิบัติจากความรู้และประสบการณ์ ซึ่งแต่ละแห่งมีการประยุกต์
การบริการรรม พองหนอ ยุบหนอ เข้ากับวิธีการของแต่ละท่าน เปิดตัวออกมาหลายสำนักทั้งในประเทศไทย และ
ต่างประเทศทั่วโลก เช่น วัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี วัดพระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ วัดศรีโสดา เมือง
ชั้นแวลเลย์ ประเทศสหรัฐอเมริกา ฯลฯ และมีบางส่วนที่มีการขยายสำนักปฏิบัติธรรมไปยังประเทศ เพื่อนบ้าน
โดย พระมหาปาน อานนโท ได้ก่อตั้งสำนักขึ้นที่วัดมหาพุทธวงศา นครเวียงจันทน์ ต่อมาได้ขยายสาขาออกไป
ถึง 21 แห่งในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (พระกอบชัย เขมจารี, 2561)

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง ในฐานะ
ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติได้ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น และเพื่อให้เป็นไปตาม
ระเบียบมหาเถรสมาคม ที่ระบุให้มีการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานสำหรับสำนักปฏิบัติธรรม มีหลักการที่สำคัญก็

คือสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในประเทศไทยทุกแห่งต้องมีการฝึกอบรมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตรหรือสติปัฏฐาน 4 (มหาเถรสมาคม, 2558) จึงจัดทำโครงการสื่อประชาสัมพันธ์สำนักปฏิบัติที่มีเกณฑ์มาตรฐาน และมีการฝึกอบรมปฏิบัติตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร ทำการคัดเลือกสถานปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อเป็นต้นแบบจากสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานประจำจังหวัดทั่วประเทศ พบว่ามีจำนวน 15 สำนัก (ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2558) ล้วนแล้วแต่เป็นสำนักปฏิบัติตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นศิษยานุศิษย์ในพระธรรมธีรราชฆาตุมณี (โศลก ญาณสิทธิ) ทั้งสิ้น จะเห็นได้ว่ามีความสำคัญตลอดจนคุณประโยชน์ที่จะพึงได้รับการเผยแผ่ลงมาสู่สังคม

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันการปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานสูตรในประเทศไทยอยู่ในความดูแลของมหาเถรสมาคม ซึ่งมีระเบียบว่าด้วยลักษณะการปฏิบัติวิปัสสนาว่า เพื่อการส่งเสริมเผยแผ่พระพุทธศาสนา มหาเถรสมาคมจึงได้กำหนดเกณฑ์มาตรฐานสำหรับสำนักปฏิบัติ โดยมีหลักการที่สำคัญ คือ “จัดการฝึกอบรมปฏิบัติให้เป็นไปตามหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรและต้องไม่ดำเนินการสอนสมณะวิปัสสนากรรมฐาน ให้วิปริตผิดไปจากหลักพระบาลี” (มหาเถรสมาคม, 2558)

มหาสติปัฏฐานสูตรในพระไตรปิฎก

มหาสติปัฏฐานสูตรหรือ สติปัฏฐานสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการเจริญสติ ที่เรียกว่าสติปัฏฐาน 4 อันเป็นทางสายเอกในอันที่จะนำพาผู้ปฏิบัติไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพานได้ มหาสติปัฏฐานสูตรหรือ สติปัฏฐานเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นแนวทางปฏิบัตินี้มีเป้าหมายเดียว คือ การบรรลุนิพพาน

1. ความสำคัญของมหาสติปัฏฐานสูตร

มหาสติปัฏฐานสูตรมีความสำคัญดังที่พระพุทธเจ้าทรงรับรองว่า มีความสำคัญขนาดที่มี อิทธิพลต่อพระศาสนาว่าจะดำรงอยู่ได้ตราบเท่าที่ยังมีผู้ปฏิบัติในมหาสติปัฏฐานสูตรหรือสติปัฏฐาน 4 ดังมีมาในพระไตรปิฎกว่า พราหมณ์ผู้หนึ่งทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้าในเรื่องที่ว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัยให้ พระสัทธรรมดำรงตั้งอยู่ไม่ได้นาน พระองค์ตรัสตอบว่า เพราะบุคคลไม่เจริญสติปัฏฐาน 4 ประการ พระสัทธรรมจึงตั้งอยู่ไม่ได้นาน ถ้าบุคคลเจริญสติปัฏฐาน 4 พระสัทธรรมจึงดำรงตั้งอยู่ได้ชั่วนาน (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 19/367/210) ในพระไตรปิฎกที่ขนิทาย มหาพรรคกล่าววาทะพระพุทธเจ้า ทรงแสดงพระสูตรนี้แก่ชาวกุรุ ทรงประกาศแนวทางเจริญสติอย่างสมบูรณ์ เรียกว่ามหาสติปัฏฐานสูตรเป็นครั้งแรก ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จไปยังแคว้นกุรุ นิคมกัมมาธัมมะ มีเรื่องเล่าว่าชาวกุรุ ในสมัยนั้นมีสุขภาพสมบูรณ์ จะไม่มีการพูดคุยกันถึงเรื่องที่ไร้สาระเลย จะพากันพูดแต่ เรื่องสติปัฏฐาน มหาชนในแคว้นกุรุนั้นต่างก็พากันเพียรเจริญสติปัฏฐานอยู่โดยปกติในทุกกลุ่ม ทรงเล็งเห็นด้วยปัญญาญาณว่า พวกเขามีอุปนิสัยเหมาะแก่การฟังพระสูตรนี้ จึงทรงแสดงมหาสติปัฏฐานสูตรแก่ชาวกุรุ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 10/372/301)

มหาสติปัฏฐานสูตร คือ สติปัฏฐาน มี 4 ประการ เป็นที่ตั้งแห่งสติ คือการรับรู้ การระลึกรู้อย่างมั่นคงในกองรูป เวทนา จิต และธรรม (พระโสภณมหาเถระ (มหาสี สะยาตอร์), 2549)

สติปัฏฐาน คือ ที่ตั้งแห่งสติ ข้อปฏิบัติมีสติเป็นหลักใหญ่ การมีสติกำกับดูสิ่งต่างๆ และความเป็นไปทั้งหลายโดยรู้เท่าทัน ไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดี ยินร้าย ที่ทำให้มองเห็นเพียงไปตามอำนาจกิเลส ที่ครอบงำจิตด้วยโลภะ โทสะ โมหะ มี 4 อย่าง คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ความหมายของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในมหาสติปัฏฐาน 4 คือการตั้งมั่นในสติจากฐานที่ตั้งทั้ง 4 ทำให้สติเกิดขึ้นที่มั่นคง เพราะการฝึกฝนและพัฒนาสติ ในกรณีของบุคคลทั่วไปสติที่มีอยู่ อาจมีคุณภาพเพียงพอแก่การปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ทั่วไป ให้เกิดความเรียบร้อยและประสบความสำเร็จด้วยดีเท่านั้น แต่ไม่เพียงพอที่จะนำไปใช้ในการกระทำเพื่อให้กิเลส หดไปหรือทำให้บุคคลหลุดพ้นจากกองทุกข์ได้ ดังนั้นจึงต้องมีการปฏิบัติและพัฒนาสติให้ยิ่งๆ ขึ้นไป เป็นสติที่ทำให้จิตไม่ไปตามอำนาจของกิเลส ดังในตอนท้ายของมหาสติปัฏฐานสูตร ที่ทรงกล่าวว่า “อีกอย่างหนึ่งสติของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กาย เวทนา จิต และธรรม มีอยู่ ก็เพียงสักว่าความรู้ เพียงสักว่า อาศัยระลึกเท่านั้น เธอเป็นผู้ อันตณหาและทิวี่ไม่อาศัยอยู่แล้ว และไม่ถือมั่นอะไรๆ ในโลก” (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 10/404/340)

2. โครงสร้างมหาสติปัฏฐาน โครงสร้าง มีหลัก 4 ประการ คือ 1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน 2) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน 3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน 4) ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การใช้สติกำหนดรู้กาย คือ พิจารณาลมหายใจ เข้าออก โดยการติดตามพิจารณาลักษณะของการหายใจเข้าออกอย่างใกล้ชิด รวมไปถึง การกำหนดอิริยาบถใหญ่ และอิริยาบถย่อย ผู้ปฏิบัติยังจะต้องกำหนดรู้อาการที่ปรากฏทั้งหลายอื่นอีกด้วย เช่น อาการเคลื่อนไหวของอิริยาบถต่างๆ ยืน เดิน นั่ง นอน การแลดู การเหยียดตัว การคู้เอว ฯลฯ ในทุกขณะที่เคลื่อนไหว การทำกิจประจำวันต่างๆ ก็ต้องกำหนดรู้อยู่ทุกขณะเช่นเดียวกัน มีความตระหนักรู้ในกายสังขาร เป็นการดำรงสติไว้ว่ากายมีเพียงเป็นที่รู้เป็นที่ระลึก ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติ เพื่อละตณหา และทิวี่ฐิ ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง

2) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การใช้สติกำหนดรู้อาการของเวทนา คือขณะที่กำลังติดตามพิจารณา ลมหายใจเข้าออกอย่างใกล้ชิดอยู่นั้น ถ้าเกิดมีเวทนาที่ปรากฏชัดเจน เข้าแทรกซ้อน ก็ให้กำหนดรู้ในเวทนานั้น เช่น เมื่อรู้สึกเจ็บหรือปวดหรือเมื่อยหรือเสียใจ แค้นใจ อึดใจ ฯลฯ ก็มีสติกำหนดรู้ชัดว่า กำลังรู้สึกเช่นนั้นอยู่

3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติปัฏฐานว่าด้วยการตามเห็นจิตในจิต ตามดูจิต ให้ตามดู อย่างมีสติรู้เท่าทันจิต ให้มีสติรู้อยู่ทุกขณะ คือการตั้งสติตามดูจิตใจของตน ให้รู้เท่าทันอาการของจิต คืออาการเกิดขึ้นเปลี่ยนแปลง และเสื่อมไป ให้รู้ทัน และตั้งสติไว้ เพียงเป็นที่รู้เป็นที่ระลึกว่าจิตมีเท่านั้น ไม่ยึดติด ไม่ยึดถืออะไรอะไรในโลก

4) ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน กล่าวถึงหลักธรรมสำคัญ 5 หมวด ด้วยกัน คือ หมวดนิรวณั หมวดขันธั หมวดอายตนะ หมวดโพชฌงค์และหมวดสังขะ การมีสติเข้าไปกำหนดรู้สภาวธรรมให้มีสติกำหนดพิจารณา เข้าไปรู้เท่าทัน ไม่มีตณหาและทิวี่ฐิ พิจารณาเห็น เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ของรูปนาม

3. อานิสงส์การเจริญสติปัฏฐาน 4 ในการศึกษาจากการบรรยายของพระธรรมธีรราชมหามุนี มีใจความว่า “อเนกสทสสา” แปลว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้นมีประโยชน์ มีอานิสงส์หลายร้อย หลายพันจนไม่สามารถจะนับ จะประมาณได้ดังนี้

1) อานิสงส์ในเบื้องต้น ทำให้นักปฏิบัติเข้าใจธรรม ทั้งด้านปริยัติ และด้านปฏิบัติได้ดี และละเอียดละออยิ่งขึ้น ทำให้มีกำลังใจเข้มแข็ง มีความขยัน มีความอดทน มีความรู้จักประหยัดยิ่งขึ้นเป็นพิเศษกว่าแต่ก่อน เข้าใจหลักที่ว่า “วินัย ขยัน อดทน ประหยัด พัฒนา ลดปัญหาได้ทุกอย่าง” พัฒนาจิตใจให้เป็นนักเสียสละขึ้นอีกมาก เห็นแก่ส่วนรวม ทำงานไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย และไม่เบื่อง่าย ยิ่งทำยิ่งเพลิน ตรงกันข้ามกับสมัยก่อนเมื่อยังไม่ได้เข้าปฏิบัติธรรม ทำให้มีความเชื่อ ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยหนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้นไปชื่อว่าได้บูชาพระพุทธเจ้าด้วยการบูชาอย่างสูงสุด

2) การใช้ในชีวิตประจำวัน ทำให้ฉลาดรู้จักหลักความจริง และรู้จักหลักชีวิตประจำวันดีขึ้น ทำให้คนเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย ไม่มีมานะทิฐิ ไม่ถือตัว ทำให้คนมีเมตตา กรุณา เอ็นดู สงสารกัน พลอยยินดีอนุโมทนา สาธุการในเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี ไม่มีความริษยา กันและกัน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่เอารัศเอาเปรียบ ไม่อิจฉาริษยา กัน และกัน ทำคนให้เดินทางถูก ไม่หลงทางไม่มัวเมา ไม่ประมาท ทำให้เป็นคนมีศีลธรรม มีศีล 5 มั่นคง

3) ผลดีต่อการพัฒนาจิต ทำให้สติดีขึ้น ความจำดีขึ้น จำได้แม่นยำ จำได้แล้วไม่ค่อยหลงไม่ค่อยลืม เป็นคนไม่ประมาท เพราะมีสติระลึกรู้กับรูปนามเป็นส่วนมาก ทำให้คนรู้จักตัวเอง รู้จักปกครองตัวเอง ทำคนให้เป็นผู้หนักแน่นในกตัญญู กตเวทิตาธรรม คือ เป็นคนมีความกตัญญู กตเวทิตานั้นเอง ทำให้มี กาย วาจา ใจ บริสุทธิ์ อ่อนน้อม เยือกเย็นทำให้คนเป็นมีใจสุขุม เยือกเย็น ทำให้เป็นคนมีสติรอบคอบ ดูจรดที่มีเครื่องห้ามล้อ ดีฉะนั้น ทำให้สมาธิดี ทำให้ความจำดีขึ้น ทำให้โรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ หายไป เช่น โรคประสาท โรคอัมพาต โรคกระเพาะ โรคปวดศีรษะ เป็นต้น เป็นคนมีวิริยอุตสาหะ ละเอียดซื่อสัตย์ ประณีต ทำให้เป็นคนสุขภาพ อ่อนหวานเพราะภูมิจิตจะละเอียดขึ้นกิเลสถูกขัดเกล่าให้บรรเทาเบาบางลงไป

4. ทำคนให้พ้นความเศร้าโศก พบความสุขที่แท้จริงที่ทำให้คนให้ได้รับความสุข 7 ประการ คือ สุขของมนุษย์ สุขทิพย์ สุขในฉันท สุขในวิปัสสนา สุขในมรรค สุขในผล สุข คือพระนิพพาน ตามสมควรแก่การปฏิบัติของตน ๆ หรือตามสมควรแก่วาสนาบารมีของตน

5. เป็นมหาบุคคล เป็นบุญทุกขณะที่ลงมือปฏิบัติหรือลงมือสอนผู้อื่นแนะนำผู้อื่น ได้บำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญา ได้เดินทางสายกลาง ได้บำเพ็ญบารมี ได้สร้างบารมี ได้เตรียมตัวก่อนตายไว้พร้อมแล้ว ทำให้รู้จักปรมาตมธรรม ไม่หลงติดอยู่ในสมมติบัญญัติทำคนให้มีปัญญา ชื่อว่าได้บำเพ็ญกองกุศลอันยิ่งใหญ่

สรุปโดยรวมได้ว่าผู้ที่ได้ศึกษาจะเกิดความมั่นใจอย่างเต็มเปี่ยมในสติปัญญา พระศาสนาว่าจะดำรงอยู่ได้ตราบเท่าที่ยังมีผู้ปฏิบัติในมหาสติปัญญาสูตร การปฏิบัติในระบบสติปัญญา 4 สติปัญญา คือที่ตั้งแห่งสติ ข้อปฏิบัติที่มีสติกำกับดูความเป็นไปทั้งหลายโดยรู้เท่าทัน ตลอดจนสามารถนำทุกอย่างหรือ ทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องมาเป็นอุปการะสำหรับการปฏิบัติในทุกขณะชีวิต ซึ่งจะช่วยให้โลกทัศน์เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาขยายตัวออกไปอย่างมหาดล ไม่ถูกจำกัดด้วยรูปแบบ ลักษณะหรือกิริยาอาการอะไรบางอย่างเท่านั้น ทำกิเลส ให้เบาบางลง ผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานชื่อว่าได้บูชาพระพุทธเจ้าด้วยการบูชาอย่างสูงสุดทำให้มีความเชื่อ ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยหนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้นไป

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร

มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นข้อปฏิบัติเพื่อรู้แจ้ง คือเข้าใจตามเป็นจริงของสิ่งทั้งปวงโดยไม่ถูกกิเลสครอบงำ สติปัฏฐานมี 4 ระดับ คือ กาย เวทนา จิต และ ธรรม ใน มหาสติปัฏฐานสูตร และ สติปัฏฐาน 4 หมายถึง ความตั้งมั่น, ความแน่วแน่, ความมุ่งมั่นโดยรวมคือเข้าไปรู้เห็นในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ตามมุ่งมองของไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ โดยไม่มีความยึดติดด้วยอำนาจกิเลสทั้งปวง มีหลักปฏิบัติ ดังนี้

1. หลักปฏิบัติในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน มี 21 ปัพพะ ดังนี้

-อานาปานุปัพพะ จะทำให้รู้เท่าทันความจริง ของลมหายใจที่มีต่อชีวิต และสามารถนำลมหายใจมาปรับปรุงพัฒนาชีวิตได้อย่างกว้างขวาง ซึ่งนอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อชีวิตฝ่ายกายโดยตรงแล้ว ยังจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การปฏิบัติในหมวดต่อไป เป็นอย่างมาก ทำกายสังขารให้สงบระงับนอกจากจะทำให้นิเวศน์ 5 สงบลง แล้วจะทำให้จิตมีคุณภาพที่เหมาะสมและพร้อมที่จะปฏิบัติต่อไปให้บรรลุผลด้วยดี

-อิริยาบถูปัพพะ ก. การกำหนดอิริยาบถยืน ข. การกำหนดอิริยาบถเดิน ค. การกำหนดอิริยาบถนั่ง ง. การกำหนดอิริยาบถนอน ให้กำหนดรู้ตามอิริยาบถนั้นๆ

-สัมปชัญญูปัพพะ กระทำสัมปชัญญะในการติดตามดูการเคลื่อนไหวในอิริยาบถย่อยใน ส่วนกาย สัมปชัญญะบรรพ คือ สัมปชัญญะ คือความรู้ทั่วพร้อม รู้รอบคอบ รู้ตัวเสมอ รู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ รู้ตามการเคลื่อนไหวในอิริยาบถย่อยต่างๆ ของกาย รู้เท่าทันความเป็นจริง

-ธาตุมนสิการูปัพพะ การพิจารณาโดยความเป็นธาตุ 4 ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุทั้ง 4 นี้ เกิดร่วมกัน และ ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ส่วนในการกำหนดฟอง-ยุง เป็นการกำหนดธาตุลม

-ปฏิภูมมนสิการบรรพ (บทว่าด้วยความไม่เป็นของไม่สะอาด) การปฏิบัติ สติปัฏฐาน ในบรรพนี้ เป็นการตั้งสติเพื่อตามเห็นความเป็นจริงของกาย ในรูปแบบที่เป็น อวัยวะ และดูเป็นสิ่งที่ไม่สะอาด

-นวิสวธิกาบรรพ (บทว่าด้วยสภาพที่เป็นศพ 9 ลักษณะ) เป็นการตั้งสติเพื่อตามเห็นความเป็นจริงที่เป็นที่สุดของกาย กล่าวคือ การถึงซึ่งความตายหรือความแตกดับของกาย ดังที่ได้มีพระพุทธรูปพระ ตรีสถิงสภาพของกายหลังจากที่แตกดับ ในสภาพต่างๆ เป็น 9 ลักษณะ ตั้งแต่เริ่มฟอง บวม ขึ้นอืด เนื้อ เลือด เส้นเอ็น ค่อยๆ เน่า และหลุดร่วงไป จนอยู่ในสภาพของกระดูกที่หลุดออกอยู่กระจัดกระจาย เห็นเป็นสีขาวและผุพัง กลายเป็นจุ่มไปในที่สุด ที่สุดของกาย มีจุดจบในลักษณะนี้ด้วยกันทุกคน ที่สุดแล้วก็เป็นอย่างนี้เอง ซึ่งจะทำให้บุคคลเอาชนะความรู้สึกกลัว ต่อความตายได้ เพื่อให้เกิดความปลอดกังวล ไม่ลุ่มหลงหรือปรนเปรอกายจนเกินไป เพื่อเป็นอนุสติเตือนใจว่า เมื่อบุคคลตายแล้ว ย่อมไม่สามารถนำทรัพย์สมบัติ วัตถุสิ่งของหรือสิ่งที่รักที่พึงพอใจ ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดก็ตามติดไปได้แม้เพียงสิ่งเดียว นอกจากนั้น ยังทำให้เกิดความไม่ประมาทในเรื่องของเวลาว่า จะมีเท่าที่เมื่อความตายยังมาไม่ถึงเท่านั้น ดังนั้น บุคคลจึงไม่ควรนิ่งนอนใจ ควรเร่งกระทำในสิ่งที่ควรกระทำใช้เวลาที่ยังมีชีวิตอยู่นี้ ให้มีประโยชน์ และมีประสิทธิภาพที่สุด เท่าที่จะสามารถกระทำได้ ไม่ลุ่มหลงและยึดติดถือมั่นในกาย

2. หลักปฏิบัติในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในวงจรปฏิจัจจสมุปบาท เวทนาเป็นเหตุปัจจัยที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ทั้งสุขเวทนาและทุกขเวทนา เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลสูงส่งในการ

ครอบงำ และชักจูงให้เกิดการกระทำทั้งหมดของมนุษย์ตามเห็นความเป็นจริงของเวทนา 9 ประมวลได้ 3 กลุ่ม

1) กลุ่มเวทนาทางกาย เป็นเวทนาทางกายที่เกิดขึ้นจากการกระทบกันของอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย กับอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ คือสิ่งที่มาผัสสะกาย ซึ่งกล่าวโดยสรุปคือ สภาพ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ไหว ที่มาสัมผัสกับประสาทกาย)หรือที่เรียกว่า ปฏิสัมผัสหรือการสัมผัสทางรูป ทุกขเวทนาทางกายนั้น ไม่มีใครที่สามารถละหรือทำให้หมดสิ้นไปได้อย่างเด็ดขาด ส่วนที่สามารถทำให้หมดสิ้นไปได้อย่างเด็ดขาด คือ ทุกขเวทนาทางใจเท่านั้น ดังมีปรากฏในสังยุตตนิกายสฬายตนวรรค โดยเปรียบเทียบผู้ที่ถูกยิงด้วยธนู 2 ดอก คือยังมีทุกขเวทนาทั้งทางกายและทางใจ ส่วนพระอรหันต์ ถูกยิงด้วยธนูเพียงดอกเดียว คือ มีแต่ทุกขเวทนาทางกายเท่านั้น ไม่มีทุกขเวทนาทางใจเลย

2) กลุ่มเวทนาทางใจที่มีอามิส อามิส แปลว่า วัตถุ สิ่งของ เหยื่อหรือเครื่องล่อ ในที่นี้หมายความว่าต้องอิงอาศัยวัตถุภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ เป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดกาม สมดังพระพุทธวจนะที่ตรัสว่า “อารมณ์อันวิจิตรทั้งหลายในโลก ไม่ชื่อว่ากาม ความกำหนัดที่เกิดขึ้นด้วยความดำริของบุรุษ ชื่อว่ากาม อารมณ์อันวิจิตรทั้งหลายในโลกย่อมตั้งอยู่ตามสภาพของตน ส่วนว่าอิริยบททั้งหลายย่อมกำจัดความพอใจในอารมณ์อันวิจิตร เหล่านั้น ฯ” ส่วนใน มัชฌิมนิกาย มหารวรรค มีความปรากฏว่า ความสุขประเภทนี้หรือที่เรียกว่า กามสุข เป็นความสุขที่มีคุณน้อย มีโทษมาก เป็นความสุขที่ไม่ควรเสพ และเป็นความสุขที่ควรกลัว สรุปได้ว่าไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง เป็นความสุขที่เป็นของหลอก ที่เกิดจากการปรุงแต่งเนื่องจากอำนาจกาม

3) กลุ่มเวทนาทางใจที่ไม่มีอามิส หมายถึง เวทนาที่ไม่ต้องอาศัยเหยื่อล่อหรือไม่ต้องอิงอาศัยวัตถุภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส และ โผฏฐัพพะ สามารถจำแนกย่อยได้ เป็น สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาหรือที่ไม่เจือด้วยกามคุณ คือ สุขเวทนาที่ไม่มีอามิสหรือ สุขที่เกิดจากฌานหรือที่เรียกว่า ฌานสุข มีพระพุทธพจน์ตรัสสรรเสริญความสุขประเภทนี้ว่าเป็นความสุขที่บุคคลควรเสพ ควรให้เกิดมี ควรทำให้มาก ไม่ควรกลัวแต่สุขนั้น สุขประเภทนี้ ยังละเอียด ประณีต สุขุม สุขเวทนาเป็นอาหารหรือสิ่งหล่อเลี้ยงจิตใจจึงจะดำรงอยู่ได้อย่างเป็นปกติสุข สมดังพระพุทธวจนะที่ว่า จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น บุคคลควรรู้จักและฝึกฝนปฏิบัติให้มีสุขเวทนา ทางใจที่ไม่มีอามิส ไว้หล่อเลี้ยงจิตใจด้วยเป็นเหตุใกล้ของสัมมาสมาธิ

ในชีวิตมนุษย์ทั้งหลายมักพอใจสุขเวทนาและคิดว่านั้นคือที่สุดของชีวิต ทั้งที่โดยความเป็นจริงแล้วเวทนาทั้งหมดไม่ใช่สิ่งที่เป็นเป้าหมายของชีวิต ยังไม่แน่ว่าจะเป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องหรือไม่ เพราะในหลักธรรมได้แสดงไว้ว่า จิตของบุคคลในขณะที่มีความโลภเกิดขึ้น ก็สามารถทำให้เกิดสุขเวทนาได้เช่นกัน ปัญหาของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับเวทนา คือ หลงเข้าใจผิดว่า สุขเวทนาเป็นสิ่งที่ดี โดยส่วนเดียว และเป็นเป้าหมายของชีวิต จึงเกิดความรู้สึกไปในทาง รักสุข เกลียดทุกข์ และทนเฉยนิ่งอยู่ไม่ได้ ต้องคอยวิงวาทสุขวิงวาททุกข์ เพราะไม่เข้าใจ ไม่รู้ชัดในเวทนา ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิดหรือวงจรแห่งทุกข์

3. หลักปฏิบัติในจิตตานุปัตสนาสติปัญญา คือการตั้งสติเพื่อตามเห็นความเป็นจริงของจิต ในมหาสติปัญญาสูตร ได้แสดงจิต คือวิญญาณขันธ์มี 16 ประการ คือราคะ ปราศจากราคะ โทสะ ปราศจากโทสะ โมหะ ปราศจากโมหะ จิตหดหู่และท้อถอย จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นนหคคตะ จิตไม่เป็นนหคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตสงบ จิตไม่สงบ พ้นจากกิเลส จิตไม่พ้นจากกิเลส จะมองเห็นธรรมชาติของจิตประเภท

ต่างๆ คือ จิตในฝ่ายที่เป็นโทษ คือ จิตมีราคะ (จิตที่ยินดีในอารมณ์หรือที่ประกอบด้วยโลภะ) จิตมีโทสะ (จิตที่ไม่พอใจในอารมณ์หรือที่ประกอบด้วย โทสะ) จิตมีโมหะ (จิตที่หลงในอารมณ์หรือที่ประกอบด้วยโมหะ) จิต หด หู่ (จิตที่ซึม ท้อแท้) จิตฟุ้งซ่าน (จิตที่คิดจับจด) จิตในฝ่ายที่เป็นคุณ คือ จิตปราศจากราคะ (จิตที่ไม่มีโลภะ) จิตปราศจากโทสะ (จิตที่ไม่มีโทสะ) จิตปราศจากโมหะ (จิตที่ไม่มีโมหะ) จิตเป็นมรรคต (จิตที่อยู่ในระดับฌาน) ซึ่งบุคคลผู้เข้าถึงจะต้องสามารถแยกแยะได้ถูกต้องว่าแตกต่างจาก จิตไม่เป็นมรรคต (จิตที่ไม่อยู่ในระดับฌาน) จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า (จิตที่พัฒนาไปจนถึงระดับสูงสุด) ซึ่งบุคคลผู้เข้าถึงจะต้องสามารถแยกแยะได้ถูกต้องว่าแตกต่างจากจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า (จิตที่ยังจะต้องพัฒนาต่อไปอีก) จิตเป็นสมาธิ (จิตที่ตั้งมั่น) ซึ่งบุคคลผู้เข้าถึงจะต้องสามารถแยกแยะได้ถูกต้องว่าแตกต่างจากจิตไม่เป็นสมาธิ (จิตที่ไม่ตั้งมั่น) อย่างไรก็ตาม จิตหลุดพ้น (จิตที่บรรลอรหัตผล) ซึ่งบุคคลผู้เข้าถึงจะต้องสามารถแยกแยะได้ถูกต้องว่าแตกต่างจากจิตไม่หลุดพ้น (จิตที่ไม่บรรลอรหัตผล) อย่างไร

สิ่งที่ถูกต้องที่ควรทำคือ ให้รู้เท่าทันจิตจะไม่ไหลไปตามกิเลส การมีสติรู้เท่าทันจิตจะเป็นการพัฒนาศีลสมาธิ ปัญญา จนกระทั่งเห็นพระไตรลักษณ์ รู้เท่าทันว่าสรรพสิ่งเป็นเพียงแค่ว่า เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นกองทุกข์ที่ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา การกำหนดรู้จิตตามหลักจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการตั้งสติพิจารณาจิตว่าจิตมีกัฏฐแต่ยังมี ประกอบด้วยการพิจารณาจิตที่มีราคะ จิตที่มีโทสะ เป็นผู้ที่ยังเห็นความเกิดดับในจิต ย่อมปราศจากความยึดมั่นในอุปาทานชั้น 5 ไม่ทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งอันจะเป็นการสร้างภพชาติ จึงบรรลุความพ้นทุกข์

4. หลักปฏิบัติในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน บุคคลมีสติตั้งมั่นพิจารณาเนื่องๆ ซึ่งธรรม 5 หมวด คือ นิรวรรณ 5 ชั้น 5 आयตนะ 12 โพชฌงค์ 7 อริยสัจ 4 สภาวะธรรมที่เกิดเรียกว่าธรรมารมณ์ กำหนดรู้ให้ทันปัจจุบัน โดยอาศัยความเพียรมีสติระลึกรู้อยู่ทุกขณะ การปฏิบัติสติปัฏฐาน 4 ที่ผ่านมาทั้งหมดล้วนแต่เป็นกระบวนการในชั้น 5 ทั้งสิ้น เป็นการตั้งสติเพื่อตามเห็นความเป็นจริงของธรรมในเบื้องต้น เพื่อให้มีพื้นฐานของจิตที่สำคัญที่จะต้องรู้ให้ครบถ้วนและเพียงพอเสียก่อน คือสติปัฏฐานหมวดกาย เวทนา จิต และ รู้ถึงกระบวนการเกิดขึ้นของชั้น 5 จากผัสสะที่เกิดขึ้นตลอดจนถึงหลังผัสสะ และถูกปรุงแต่งต่อจนกลายเป็นอุปาทานชั้น 5 (คือ ชันธบรรพ) ต่อมาในเบื้องกลางเป็นการปฏิบัติในสติปัฏฐาน หมวดธรรมในโพชฌงค์ให้สมบูรณ์ขึ้น ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญในการปรับเปลี่ยนภูมิจิตที่จะนำไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริง ส่วนในเบื้องปลาย เพื่อนำหลักโพชฌงค์ 7 พิจารณาเพื่อกำจัดอวิชชาให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงหลุดพ้นจากทุกข์อย่างสิ้นเชิงในที่สุด

สรุปความว่า การเกิดและดับของชั้น 5 ย่อมมีเพราะการเกิดขึ้นและดับลงของผัสสะนั่นเอง การตามเห็นและรู้เท่าทันความเป็นจริงของชั้น 5 จะทำให้บุคคลรู้เท่าทันความจริงแท้ของชีวิต เหตุที่ทำให้เกิดพฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ นอกจากนั้นทำให้สามารถกำหนดรู้ในทุกข อริยสัจว่า คืออุปาทานชั้น 5 และสิ่งที่สำคัญคือการนำความรู้ ความเข้าใจ ไปใช้ในชีวิตประจำวัน รู้ถึงสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ว่าแท้จริงคือ เป็นทุกข์เพราะอุปาทานชั้น 5 ให้กลายเป็นชั้น 5 ที่ไม่เป็นทุกข์ ส่วนความเข้าใจในการรู้ว่า ชั้น 5 เกิดขึ้นและดับลง เพราะความเกิดขึ้นและดับลงของผัสสะ จะทำให้รู้ว่าทุกข์ ดับลงได้ด้วยการดับผัสสะนั้น

มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ กำจัดอกิขมา และโทมนัสในโลกเสียได้ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 12/131/105)

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร

หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ 3 เดือนมีการทำสังคายนาครั้งแรกที่แคว้นมคธ นับเป็นบ่อเกิดของพระไตรปิฎกที่บรรจุหลักธรรมคำสอนและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ต่อมาในยุคสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช มีการส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ ถึง 9 สาย และเข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิโดยพระโสณะและพระอุตตระเป็นพระเถระหนึ่งใน 9 สายที่เดินทางมาเผยแผ่หลักธรรม ในสุวรรณภูมิ ทำให้ได้มีการปฏิบัติวิปัสสนาที่มีพัฒนาการมาตามลำดับ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2548) ในลำดับของการสอนปรากฏว่ามีเหล่ากุลบุตรพากันศรัทธา ต่างตั้งใจเคารพเชื่อฟังและปฏิบัติธรรม ตามแนววิปัสสนาภาวนานับแต่บัดนั้น พระภิกษุที่บวชใหม่ตั้งใจปฏิบัติตามคำสอนจนบรรลุผลเป็น พระอริยบุคคล เรียกว่า พระพุทธศาสนาตามแนววิปัสสนาวงศ์ ได้เผยแผ่ออกไปกว้างขวางทั่วแผ่นดินสุวรรณภูมิ ในบริบทของกาลเวลาเหล่าพระสาวกรุ่นหลังต่างพากันช่วยเผยแผ่วิธีบำเพ็ญภาวนาจนดำรงอยู่ได้เป็นเวลานาน สืบทอดต่อกัน มาจนถึงปัจจุบัน การสืบทอดวิปัสสนาวงศ์หรือวิธีการบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานก็ยังคงสั่งสอนตลอดมาตามลำดับเป็นเวลานานด้วยพันปี (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), 2548)

1. ความเป็นมาของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร

พระโสณะและพระอุตตระเถระได้สอนวิปัสสนาภาวนาแก่ภิกษุใหม่ที่มาบวช และกุลบุตรที่มาปฏิบัติ มีการฝึกสอนให้ตั้งสติมั่น ให้เป็นมหาสติปัฏฐานติดตามรู้จิตในอนุสสนาทั้ง 4 คือ กายานุสสนา เวทนาอนุสสนา จิตตานุสสนา ธรรมานุสสนา จนภิกษุเหล่านั้นได้บรรลุผลเป็นพระอริยบุคคล ตามบุรพวาสนาบารมีของตน พระโสณะและพระอุตตระ ได้ประกาศพระพุทธศาสนา ประดิษฐานวิปัสสนาวงศ์ลงในสุวรรณภูมิ เมืองสุธรรมบุรีตามคำบัญชาของพระโมคคัลลิตุตรองค์พระอุปฌาย์ของท่านสำเร็จลงเรียบร้อยแล้วทุกประการ เมืองสุธรรมบุรี ในขณะนั้นเป็นเมืองที่รุ่งเรืองด้วยอานุภาพของพระพุทธศาสนา (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), 2548)

การสืบทอดวิปัสสนาวงศ์หรือวิธีการปฏิบัติธรรมตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตรได้มีการเผยแผ่สั่งสอนตลอดมาเป็นเวลานานด้วยพันปี มาจนถึง พ.ศ. 2446 ในสมัยราชวงศ์อลองพญาซึ่งเป็นราชวงศ์สุดท้ายของพม่า มีพระผู้คร่ำคร่งในการปฏิบัติ คือ พระมิ่งกุล เขตะวัน และ พระนารทมหาเถระ ผู้สืบเชื้อสายวิปัสสนาวงศ์อรหันตะ (จํารูญ ยาสมุทฺธ, 2552) ปรากฏมีศิษย์บรรพชิตนามว่าพระโสภณภิกขุ (มหาสี สะยาตอว์) ที่เกิดความเลื่อมใสขอถวายตัวเป็นศิษย์ และปฏิบัติอย่างคร่ำคร่งอยู่ ท่านผ่านวิปัสสนาญาณตามลำดับแล้วจนได้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ที่ยิ่งใหญ่ เป็นผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตรในสายวิปัสสนาวงศ์ที่มีพัฒนาการมาตามลำดับ ท่านได้บันทึกไว้ว่า เราจะปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน 4 ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยเฝ้าตามดูธรรมในธรรมทั้งหลายปฏิบัติกัน ... อย่างไรก็ตาม สำหรับโยคีบุคคลทั่วไปเมื่อเข้ามาปฏิบัติวิปัสสนา ถ้าปราศจากพระอาจารย์ที่ดีคอยแนะนำพร่ำสอนแล้ว จะไม่สามารถ

ปฏิบัติในการเฝ้าตามดูอาการทั้ง 4 เหล่านี้ได้อย่างถูกต้องตามหลักธรรม ทั้งไม่สามารถปฏิบัติได้ เจริญก้าวหน้าในการบำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาได้เลย” (พระโสภณมหาเถระ (มหาสี สะยาดอร์), 2549) พระโสภณมหาเถระมีความแม่นยำในสภาวะธรรมต่างๆ มีความยึดมั่นในการปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน 4 ได้พัฒนาวิธีปฏิบัติในมหาสติปัฏฐานให้สามารถปฏิบัติได้ง่ายด้วยคำบริกรรมว่า พองแแต่ เป้งแแต่

พระโสภณภิกขุ (มหาสี สะยาดอร์) เป็นอาจารย์ของพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) เนื่องจากพระดำริของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) อดีตอธิบดีสงฆ์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ ต้องการที่จะลงรากฐานในการปฏิบัติธรรมขึ้นในประเทศไทยจึงนำพระมหาโชดกญาณสิทธิ (พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ)) เข้าไปฝากฝังให้ปฏิบัติธรรมในสำนักวิปัสสนาสาสนนิยสา ย่างกุ้ง เป็นลูกศิษย์ฝึกปฏิบัติธรรมอยู่ในความดูแลของพระโสภณมหาเถระผู้เป็นเจ้าของสำนัก เมื่อสำเร็จในการศึกษาเดินทางกลับมาประเทศไทย มีพระวิปัสสนาจารย์ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญในการปฏิบัติธรรมและพระอภิธรรม มาช่วยสอนในประเทศไทย 2 รูป คือ พระภักทันทะ อาสภมหาเถระ และ พระอินทวังสะ ภาวนาจริยะ

2. การประยุกต์ใช้คำว่าหนอ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) มีพัฒนาการการเรียนการสอนตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร มีการกำหนดการบริกรรมแบบพอง-ยุบ ในประเทศไทย ที่แปลมาจากภาษาพม่าว่า พองแแต่ เป้งแแต่ (ธนิต อยู่โพธิ์, 2548) เป็นผู้บัญญัติคำว่า หนอ ขึ้นมาใช้ก่อนเป็นคนแรก และนำมาสอนศิษยานุศิษย์สืบต่อมา มีวิธีการปฏิบัติที่เป็นอัตลักษณ์ด้วยการบริกรรม คำว่า หนอ” ในการติดตามจิตที่เป็นปัจจุบันที่เข้าใจง่าย และเข้ากับบริบทในวัฒนธรรมการใช้ภาษาของคนไทย พัฒนาการหลักปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐานสูตร โดยการบูรณาการสภาวะธรรม กับอริยาบถต่างๆ และหลักการหายใจที่เป็นการเคลื่อนไหวของธาตุลมในกาย ในสภาวะ พอง-ยุบ จนเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในนามสาย พองหนอ-ยุบหนอ นับว่าเป็นนวัตกรรมที่เห็นพัฒนาการอย่างชัดเจนในการบูรณาการสติปัฏฐาน 4 เข้ากับหลักการหายใจ ซึ่งในกรอบแนวคิดของพระธรรมธีรราช มหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) นั้น ระบุว่า การบริกรรมเบื้องต้นเพื่อให้มีสติต้องบริกรรม ว่า หนอ เพื่อให้จิตอยู่ที่คำบริกรรม เป็นพัฒนาการมาจากหลักการสอนในมหาสติปัฏฐานสูตรของพระโสภณมหาเถระ สืบเนื่องจากในภาษาเมียนมาร์เป็นคำคู่ ในภาษาไทยเป็นคำโดด ในเมียนมาร์ใช้คำว่า พองแแต่ เป้งแแต่ ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า พองอยู่ ยุบอยู่ เนื่องจากคำในเมียนมาร์เป็นคำประกอบที่เป็นกิริยาคุณพากย์ ดังนั้นคำบริกรรมจึงมี 2 พยางค์ พองแแต่ เป้งแแต่ (พองอยู่ ยุบอยู่)¹ เพื่อรักษารูปแบบของคำคู่ไว้ ท่านจึงบัญญัติใช้คำว่า หนอ เข้ามาแทนคำว่า แแต่ ในการบริกรรม อธิบายได้ว่าในลักษณะของการปฏิบัติ ในการบริกรรมเบื้องต้นเพื่อให้มีสติต้องบริกรรมว่าหนอ (พระครูประสาทสังวรกิจ, 2543) กล่าวโดยสรุป การปฏิบัติธรรมตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตรของพระธรรมธีรราชมหามุนี เป็นการฝึกสอนให้ตั้งสติมั่น ให้เป็นมหาสติปัฏฐานติดตามรู้จิตในอนุปัสสนาทั้ง 4 คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา ธรรมานุปัสสนา เป็นการติดตามดูสภาวะพอง-ยุบ กับสภาวะธรรมที่ปรากฏ หลักการกำหนดลมหายใจและอริยาบถ ในเบื้องต้นต้องกำหนดดูอาการที่ท้องพองยุบอย่างจรดจ่อต่อเนื่องให้จิตมีสมาธิด้วยการกำหนดคำว่าหนอ รู้การปรากฏของรูปกับนามให้ทันปัจจุบัน ในบริบทนี้จะทำให้กำลังสมาธิ กำลังสติ แข็งแรงขึ้น มีสติตามรู้ เป็นการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาญาณ

2. สำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร

สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภโระ) ประกาศตั้งวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ให้เป็นสำนักปฏิบัติขึ้นแผนกหนึ่งในพ.ศ. 2497 ตั้งแต่นั้นมา การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร ก็พัฒนาไปทั่วประเทศไทยอย่างรวดเร็ว โดยเหล่าศิษยานุศิษย์มีการสร้างสำนักใหม่ขยายสาขาออกไปสอนหลักปฏิบัติจากความรู้และประสบการณ์ ซึ่งแต่ละแห่งมีการประยุกต์การบริการมรณอ ยูบหนอ เข้ากับวิธีการของแต่ละท่าน มีสำนักปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐานที่เป็นลูกศิษย์เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ เป็นที่ยอมรับนับถือของมวลชน ทั้งในประเทศและต่างประเทศทั่วโลก สำนักปฏิบัติในระดับชั้นที่เป็นศิษยานุศิษย์มีมากมาย เช่น พระราชสิทธิอาจารย์ (ทองใบ ปภัสสโร) สำนักวิปัสสนาธุระวัดนาหลวง (อภิญาเทสิตธรรม) นาหลวง จังหวัดอุดรธานี พระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล) สำนักปฏิบัติวิปัสสนาธุระวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ฐิตธมโม) วัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) วัดพิชยญาติการาม วรวิหาร กรุงเทพมหานคร คุณแม่สิริ กรินชัย

มักมีคำถามว่า สำนักปฏิบัติวิปัสสนาแต่ละแห่งมีความมั่นคงในสติปัฏฐาน 4 อย่างไร และหลักการสอนจะเป็นประโยชน์ต่อปัจเจกบุคคลและสังคมได้มากน้อย หนทางที่จะตอบคำถามนี้ได้ก็โดยการศึกษาวิเคราะห์ ในบริบทนี้จะขอยกตัวอย่างเป็นกรณีศึกษา เพียง 5 แห่ง ดังต่อไปนี้

1) สำนักวิปัสสนาธุระวัดนาหลวง (อภิญาเทสิตธรรม)

สำนักวิปัสสนาธุระ วัดนาหลวง (อภิญาเทสิตธรรม) ตำบลคำด้วง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี พระราชสิทธิอาจารย์ (ทองใบ ปภัสสโร) เป็นอดีตเจ้าอาวาส

1) หลักสูตร มี 3 ลำดับชั้น คือ จริยธรรมขั้นพื้นฐาน เป็นหลักเบญจศีล เบญจธรรม มีเป้าหมายในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข จึงเลื่อนมาสู่จริยธรรมชั้นกลาง จริยธรรมชั้นกลาง การเว้นอกุศลกรรมบถ 10 และประพฤติตามกุศลกรรมบถ 10 เป็นจริยธรรม มีเป้าหมายคือมุ่งเน้นขัดเกลาจิตใจ จริยธรรมชั้นสูง ปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักอริยสัจ 4 และ มรรคมีองค์ 8 เหมาะสำหรับผู้ประเสริฐไกลจากกิเลส ผลที่ได้คือไม่ทำร้ายผู้อื่นและ

2) การสอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร มีวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานกำหนดรู้แบบพองหนอ-ยุบหนอ

2) สำนักปฏิบัติธรรมวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร

สำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ฮีเจ้าสำนักคือพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล) สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดเชียงใหม่ แห่งที่ 1

1) หลักสูตร ดังต่อไปนี้ (1) เทคนิคของการกำหนดจุดในร่างกายขึ้น 28 จุดการนั่งสมาธิที่มีการกำหนดจุดตามร่างกายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตามสภาวะธรรมของผู้ปฏิบัติ นั่นถือว่าเป็นหัวใจของการปฏิบัติวิปัสสนาเป็นงานที่สำคัญยิ่งของสติที่ต้องตามกำหนดตามรู้อยู่ตลอดเวลา โดยการปฏิบัติกำหนดดู อาการของท้องพอง

ท่องยุบ และกำหนด ฟองหนอ-ยุบหนอ ให้มีสติกำหนดจดจ่ออย่างต่อเนื่อง (2) การเข้าอธิษฐาน (3) การปฏิบัติตามแบบฝึกหัด เป็นการการปฏิบัติตามลำดับของสภาวะญาณที่ปรากฏชัด (4) การทบทวนญาณ

2) การสอนการปฏิบัติตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตรเบื้องต้น ผู้ปฏิบัติต้องชำระศีลให้บริสุทธิ์ เป็นการขัดเกลากิเลสอย่างหยาบเพื่อมิให้ล่องออกมาทางกายและวาจา และมีหลักการกำหนด คือ “ฟองหนอ-ยุบหนอ” การกำหนด คือการเอาจิตน้อมเข้าไปรับรู้อารมณ์หรือความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะอย่างจดจ่อต่อเนื่อง โดยปราศจากการนึกคิดพิจารณาปรุงแต่งใด ๆ ฝึกสติ มีสติรู้ตัวอยู่เสมอ มีการปรับอินทรีย์ มีการชี้แนะโดยพระวิปัสสนาจารย์ อินทรีย์ที่แก่กล้าสมดุยกยอมมาจากการปฏิบัติอย่างพากเพียร ถูกต้องตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร

3) สำนักปฏิบัติธรรมวัดมเหยงคณ์

สำนักปฏิบัติธรรมวัดมเหยงคณ์ ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เจ้าสำนักคือพระภิกษุญาณเมตตา (สุรศักดิ์ เขมรสี)

1) หลักการสอน มีหลักการว่า การปฏิบัติวิปัสสนาก็คือการเจริญสติปัฏฐาน 4 ที่มีรูปนามเป็นทางเดิน การเจริญวิปัสสนามีเป้าหมายคือความดับทุกข์ ให้บรรลุมรรคผลนิพพานหรือ ถึงความดับทุกข์ทางเดินของวิปัสสนา คือ รูปนาม ต้องเดินไปตามรูปนามที่กำลังปรากฏ ตัวเดินทางก็คือ สติสัมปชัญญะ รูปนามเป็นทางเดิน สติไประลึกที่รูปนาม สัมปชัญญะพิจารณาที่รูปนามจึงจะเป็นวิปัสสนา ถ้าไปดูลักษณะอื่นที่ไม่ใช่รูปนาม ก็ไม่ใช่การเจริญวิปัสสนาภาวนา

2) วิธีการสอนวิปัสสนา -ให้รู้ชัดรูปนาม รู้ทันตามเป็นจริง - การใช้วิปัสสนาภูมิเป็นหลักในการสอนวิปัสสนาภาวนา -วิธีการสอนแบบมีการเจริญสติระลึกให้ตรงต่อสภาวะธรรมชาติที่เป็นจริง คือ ปรมัตถธรรม - มีวิธีการสอบอารมณ์และแก้สภาวะธรรม -ให้ใช้สติกำหนดลงไปตรงที่ท้องฟอง ท้องยุบ แห่งเดียวเท่านั้นก็พอแล้ว ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 ครบหมดทุกข้อ เช่นท้องที่ฟองยุบเป็นกาย เวทนาอย่างไรอย่างหนึ่งต้องมีอยู่ด้วยกันทุกคน การที่รู้ว่าฟองยุบนั้นเป็นจิต ขณะที่กำหนด ชั้น 5 นี้เป็นธรรม สติที่กำหนดฟองยุบนั้นก็เป็นธรรม มีการใช้โยนิโสมนสิการ

4) สำนักวิปัสสนากรรมฐาน วัดมหาพุทธรังษีป่าหลวง

สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดมหาพุทธรังษีป่าหลวง นครเวียงจันทน์ พระราชอาณาจักรลาว วิธีการสอนของพระมหาปาน อานนโท เป็นไปตามหลักการปฏิบัติในสติปัฏฐาน 4 และอิงตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นหลัก มีการเจริญสติกำหนดรู้รูปนามปัจจุบัน เน้นการกำหนดรู้

1) หลักสูตรการสอน มี 2 แบบ คือ หลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนาสำหรับ นักบวชการศึกษาพระอภิธรรมเป็นเบื้องต้น เพื่อให้สามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนา สามารถกำหนดรู้รูปนาม ชั้น 5 โดยความเป็นรูป นามปัจจุบัน และหลักสูตรสำหรับฆราวาสจะเป็นการนำพาปฏิบัติ รูปแบบโครงการปฏิบัติ มีการสอนวิธีการปฏิบัติกำหนดสติรู้รูปนาม ในอิริยาบถบรรพชเป็นหลัก

2) หลักสูตรการปฏิบัติ เป็นการ ปฏิบัติโดยมีรูปนามซึ่งเป็นปรมัตถธรรม มาเป็นอารมณ์ เพื่อให้คลายความยึดมั่นถือมั่น ในตัวตนให้เห็นเป็นเพียงรูปและนามที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่แล้วดับไป เป็นทุกข์ ไม่เที่ยงแท้

แน่นอน ไม่ควรยึดติด กำหนดรู้ด้วยสติเท่านั้น โดยกำหนดรู้อิริยาบถการเคลื่อนไหวต่างๆ ให้เห็นว่าจิตหรือนาม เป็นผู้สั่งให้รูปนั้นเคลื่อนไหวไปตามอำนาจของจิตหรือนามนั้น เป็นการตั้งสติเพื่อตามเห็นความเป็นจริงของธรรม คือ ชั้น 5 ว่า เป็นระบบของการดำเนินชีวิต กล่าวคือเป็นระบบที่ให้ตั้งสติตามรู้รายละเอียด ที่ทำให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ทั้งหมด

สรุปความว่า ในการศึกษาวิเคราะห์สำนักปฏิบัติที่เป็นศิษยานุศิษย์ในสายวิปัสสนาวงศ์เพื่อเป็นกรณีศึกษาจาก 4 สำนักพบว่าทุกแห่งมีการพัฒนาหลักสูตรการสอน และวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันไป แต่ก็ยัง ยึดมั่นในการสอนตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร และมีการบริการในอิริยาบถต่างๆ ด้วยคำว่าหนอ ตามเสมอตามที่พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ) ได้บัญญัติขึ้นมาใช้ แต่ละแห่งมีพัฒนาการด้วยการประยุกต์การบริการพองหนอ ยุบหนอ เข้ากับวิธีการที่เป็นนวัตกรรมของตน ที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมในภูมิทัศน์นั้นๆ มีการพัฒนาขยายสาขาออกไปทั่วประเทศไทยอย่างรวดเร็ว

สรุป

บทความนี้เป็นการสังเคราะห์เนื้อหาการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร ที่มี การสั่งสอนสืบทอดมาตามลำดับเป็นเวลานานับด้วยสองพันกว่าปี โดยคณะพระโสณะและพระอุตตระ ได้นำหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาอย่างสุวรรณภูมิ เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ออกไป และสืบทอดจนถึงปัจจุบันนี้ สำหรับในประเทศไทยนั้นมีการพัฒนาหลักการสอน หลักการปฏิบัติธรรม การนำเข้าสู่สังคม ในรูปแบบต่างๆ ในยุคต่อมาพระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ) ได้ก่อตั้งการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน สายพอง-ยุบ ในประเทศไทย เป็นพัฒนาการในการสอนตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตรจากครูอาจารย์ในสายวิปัสสนาวงศ์ หลักการสำคัญคือ การบริการในเบื้องต้นด้วยคำว่า หนอ ที่เป็นการบูรณาการหลักการหายใจและอิริยาบถต่างๆ กับสภาวะธรรม ซึ่งจะพัฒนาได้ด้วยการกำหนดรู้รูปนามปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง มีสติเฉียบคม รู้ชัดตามสภาวะธรรมใน รูป เวทนา จิต และธรรม มีเนื้อหาสาระที่สำคัญคือการใช้หลักสติปัฏฐาน 4 เป็นแนวทางที่มีการประยุกต์หลักการหายใจและอิริยาบถต่างๆ มาเป็นวิธีปฏิบัติที่มีคำบริกรรมว่า หนอ ตามเสมอ การที่มีอัตลักษณ์คือการบริการ พองหนอ ยุบหนอจึงทำให้ในปัจจุบันนี้นิยมเรียกชื่อว่า สายพอง-ยุบ ซึ่งเป็นการเจริญสติตามแนวสติปัฏฐาน 4 สติปัฏฐานเป็นที่ตั้งแห่งสติ 4 อย่าง คือ กาย เวทนา จิต ธรรม จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สติปัฏฐาน 4 พระพุทธเจ้าตรัสสอนสติปัฏฐานไว้ในพระคัมภีร์หลายแห่ง เช่น มหาสติปัฏฐานสูตร

การปฏิบัติในแนวทางสติปัฏฐาน 4 มีความลุ่มลึกและกว้างขวาง ตลอดจนสามารถน้อมนำทุกสิ่งหรือทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องมาเป็นสภาวะธรรมสำหรับการพิจารณาปฏิบัติในวิถีทางการดำเนินชีวิตทุกขณะจิตได้ ซึ่งจะทำให้โลกทัศน์เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาในพระพุทธศาสนาขยายตัวออกไป ไม่ถูกจำกัดด้วยรูปแบบลักษณะหรือวิธีการบางอย่างเท่านั้น และ มีความมั่นใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะปฏิบัติในแนวสติปัฏฐาน 4 ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าเป็นหนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงความโศกและปริเทวะ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์ และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม

สำนักปฏิบัติวิปัสสนาที่เป็นศิษยานุศิษย์ของพระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ) ได้เปิดตัว

ออกมามากมาย มีการขยายสำนักปฏิบัติธรรมpong-ยุบ ไปยังต่างประเทศ และประเทศเพื่อนบ้าน เช่นนคร เวียงจันทน์ พระราชอาณาจักรลาว ในการศึกษาสำนักปฏิบัติวิปัสสนาที่เป็นศิษยานุศิษย์ในสายวิปัสสนาวงศ์ เพื่อเป็นกรณีศึกษาจาก 4 สำนักพบว่าทุกแห่งมีการพัฒนาหลักสูตรการสอน และวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันไป แต่ก็ยังยึดมั่นในการสอนตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร และทุกสำนักยังคงมีการบริการม ใน การตามรู้ อริยาบถ ต่างๆ ด้วยคำว่าหนอ ตามเสมอเช่นเดียวกับพระธรรมธีรราชฆาตุมณี (โชดก ญาณสิทธิ) แต่ละแห่งมีพัฒนาการ ด้วยการประยุกต์การบริการมpongหนอ ยุบหนอ เข้ากับวิธีการที่เป็นนวัตกรรมของตน ที่สอดคล้องกับ ความ ต้องการของสังคมทั่วไป แต่ละสำนัก มีการพัฒนาขยายสาขาออกไปทั่วประเทศไทยอย่างรวดเร็ว โดยเหล่า ศิษยานุศิษย์มีพัฒนาการในการสร้างหลักปฏิบัติจากความรู้และประสบการณ์ ทำให้การปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐานตามแนวสติปัฏฐานสูตรเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นตามลำดับดังที่ปรากฏในสังคมทุกวันนี้

บรรณานุกรม

- จำรูญ ยาสมุทร. (2552). *คู่มือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนววิปัสสนาวงศ์พระอรหันต์*. เชียงใหม่ : ชมรมเผยแผ่พระพุทธศาสนา.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2548). *แปลและเรียบเรียง. วิปัสสนาภิรม*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เปลื้อง ณ นคร. (2538). *พจนานุกรม แปล ไทย-ไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- พระกอบชัย เขมจารี. (2561). *วิธีการสอนวิปัสสนาภาวนา: กรณีศึกษาพระมหาปาน อานนโทวัดมหาพุทธ วงศา ป่าหลวง นครเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูประสาทสังวรกิจ. (2543). *ธรรมะภาคปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พระธรรมธีรราชฆาตุมณี (โชดก ญาณสิทธิ). (2523). *ความสำคัญของคำว่าหนอ*. กรุงเทพมหานคร: วัดมหาธาตุ ยุวราชรังสฤษฎ์.
- พระพุทธโฆษาจารย์. (2548). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2551). *พุทธธรรม*. กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิกจำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2547). *การปฏิบัติธรรม*. นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2548). *พระพุทธศาสนาในเอเชีย*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร). (2543). *วิปัสสนาวงศ์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2554). *สมถกรรมฐานที่ปณี*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: บริษัท วี.อินเตอร์ พรีนซ์ จำกัด.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสี สะยาดอว์). (2549). *มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน*. แปลโดย พระคันธสา รากิจ. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาเถรสมาคม. (2558). *ระเบียบมหาเถรสมาคม*. กรุงเทพฯ: มหาเถรสมาคม.

ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2558). *สำนักปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐานสูตร*. นนทบุรี: ปัญญฉัตรบุ๊คส์บายติง จำกัด.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต.). (2564). *พุทธธรรมฉบับปรับขยาย*. Printed in China.

คัมภีร์วิมลเกียรติคุณเทสสูตร: จากสุญญตาธรรมสู่ความว่างของพุทธทาสภิกขุ

Vimalakīrti Nirdeśa Sūtra: Form Śūnyatā to Buddhādāsa

Bhikkhu's Emptiness

¹พระมหาสารวุธ โปธิศรีขาม ²พระจาทรงค์ ชูศรี และ³พระครูใบฎีกาพิศศักดิ์ ใต้ศรีโคตร

¹Phramaha Sarawut Phosrikham, ²Phrajaturong Choosri and

³Phrakhrubadika Taveesak Taisrikhot

¹คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

¹Faculty of Religion and Philosophy, Mahamakut Buddhist University

²คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

²Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

³วิทยาลัยสงฆ์เลย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

³Loei Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding Author's Email: Srawuthbodh2020@gmail.com

Received: January 16, 2023; Revised: April 24, 2023; Accepted: April 25, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสุญญตาธรรมในคัมภีร์วิมลเกียรติคุณเทสสูตรที่ส่งอิทธิพลต่อทัศนะเรื่องความว่างของพุทธทาสภิกขุ เพราะผู้เขียนสันนิษฐานว่า พุทธทาสภิกขุมีทัศนะเรื่องความว่างเหมือนกับหลักสุญญตาและตถตาในคัมภีร์วิมลเกียรติคุณเทสสูตรและน่าจะได้อิทธิพลของแนวความคิดดังกล่าวมาประยุกต์กับการอธิบายพุทธธรรมฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาท ผลของการศึกษา พบว่า คำสอนเรื่องหลักสุญญตาและตถตา ปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิมลเกียรติคุณเทสสูตรและคำสอนเรื่องความว่างของพุทธทาสภิกขุ กล่าวได้ว่า พุทธทาสภิกขุ ได้นำเอาหลักสุญญตาและตถตาในคัมภีร์วิมลเกียรติคุณเทสสูตรมาประยุกต์ในการอธิบายสอนธรรมทางฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทอย่างกลมกลืน โดยนิยามคำว่า สุญญตา คือความว่าง และตถตา คือความเป็นเช่นนั้นเอง อย่างไรก็ดี แม้ว่าคำสอนของทั้งสองฝ่ายจะอยู่คนละฝ่ายนิกาย แต่ยังคงเป้าหมายเชิงอุดมคติเพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งมวลเช่นเดียวกัน

คำสำคัญ: วิมลเกียรติคุณเทสสูตร; สุญญตาธรรม; พุทธทาสภิกขุ; ความว่าง

Abstract

The purpose of this article is to examine the Śūnatā Dhamma, which inspired Buddhādāsa Bhikkhu's understanding of emptiness, in the Vimalakīrti Nirdeśa Sūtra. Due to the author's assumption the Buddhādāsa Bhikkhu held the same perspective on emptiness as the Principle in the Vimalakīrti Nirdeśa Sūtra, this essay attempts to examine how the Śūnatā in the Vimalakīrti Nirdeśa Sūtra inspired the Buddhādāsa Bhikkhu and was probably responsible

for these ideas being applied to Theravada Buddhism's consideration of Buddhadharma. The results of the study demonstrated that the Vimalakīrti Nirdeśa Sūtra and the Buddhādāsa Bhikkhu's teaching on emptiness both contain the teachings of Śūnatā and Tathatā. It can be claimed that the Buddhādāsa Bhikkhu used the concepts of Śūnatā and tathatā in the Vimalakīrti Nirdeśa Sūtra to holistically describe the Theravada Buddhist teachings by defining the term Śūnatā as emptiness and the Tathatā as state of being such. Although the two sides' teachings came from different sects, it nonetheless upholds the ideal objective of achieving release from all suffering.

Keyword: Vimalakīrti Nirdeśa Sūtra; Śūnatā Dharma; Buddhadasa Bhikkhu; Emptiness

บทนำ

หลักคำสอนเรื่องวิมุตติธรรมนี้เป็นหลักสำคัญของคัมภีร์วิมลเกียรตินิทเทศสูตรเล่มนี้ ที่กล่าวถึงหลักธรรมเพื่อการหลุดพ้นโดยปรมาตม์ ซึ่งลักษณะของวิมุตตินั้น ก็คือ ทั้งคำพูดและตัวอักษรและธรรมทั้งปวง นั้นล้วนเป็นวิมุตติลักษณะทั้งสิ้น เช่น รากะ โทสะ โมหะ นั้นก็เป็นวิมุตติ การกล่าวเช่นนี้ก็เพื่อให้บุคคลละขาดจากกิเลส ละขาดจากการยึดมั่นถือมั่น เพราะรากะ โทสะ โมหะนั้น เป็นมายาธรรม เป็นสุญญตา แม้แต่พระนิพพานก็เป็นสุญญตา ดังข้อความว่า

คำพูดก็ดี ตัวอักษรก็ดี ย่อมได้ชื่อว่าเป็นลักษณะแห่งวิมุตติ ...ก็เพราะว่าในวิมุตตินั้นย่อมไม่มีภายในภายนอก หรือท่ามกลาง อักษรก็ไม่อยู่ในภายในภายนอก หรือท่ามกลาง เพราะฉะนั้นแล ข้าแต่พระคุณเจ้าสารีบุตร พระคุณเจ้าได้ละเลยอักษรแล้วกล่าวเรื่องวิมุตติ ก็เพราะว่าธรรมทั้งปวง ย่อมล้วนเป็นวิมุตติลักษณะทั้งสิ้น...พระพุทธรูปทรงแสดงธรรมแก่บุคคลผู้มีอติมานะให้ละจาก รากะ โทสะ โมหะ ชื่อวิมุตติ หากไม่มีอติมานะบุคคลไซ้ พระพุทธรูปก็ตรัสว่า รากะ โทสะ โมหะ นั้นแลเป็นวิมุตติ (เสถียร โปธินันทะ, 2506)

ยังมีการกล่าวถึงในคัมภีร์วัชรปรัชญาปารมิตาสูตฺร ว่าเป็นธรรมตามสภาพตามความเป็นจริงนั้น ไม่มีสภาวะลักษณะ จึงควรที่จะละความยึดถือในสรรพลักษณะเหล่านั้น เช่นเดียวกับลักษณะของวิมุตติ ว่าลักษณะที่แท้จริงนั้น โดยความจริงแล้วก็ไม่มีลักษณะ เหล่านี้พระพุทธเจ้าจึงเรียกว่า นั่นคือลักษณะที่แท้จริง (เสถียร โปธินันทะ, 2516) จึงกล่าวได้ว่า คำพูดและตัวอักษร ก็เป็นลักษณะของวิมุตติ รวมถึงสรรพกิเลส สรรพธรรมทั้งปวงก็เป็นลักษณะของวิมุตติ เพราะสภาพที่แท้จริงมีสภาพอย่างเดียวกันคือ สุญ (ว่างเปล่า) วิมุตติธรรมที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิมลเกียรตินิทเทศสูตรนั้น เหมือนกับที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูตฺร กล่าวคือ วิมุตติตามสภาพตามความเป็นจริงไม่มีลักษณะ เหมือนกับสรรพธรรมทั้งปวงล้วนเป็นลักษณะของวิมุตติทั้งสิ้น เพราะสภาพที่แท้จริงของธรรมทั้งปวงมีอย่างเดียวกัน คือ ความสุญ จึงควรละจากสรรพธรรมทั้งปวง เพราะธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นสุญญตา แม้แต่พระนิพพานเองก็เป็นสุญญตา กล่าวคือ สุญญตา ไม่ได้หมายความว่า ว่างเปล่า แต่กล่าวว่าทุกสิ่งมีความสุญเป็นลักษณะ และสุญญตานี้ไม่ใช่สภาพที่อยู่ด้วยตัวของมันเอง ทุกสิ่งล้วนมีเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดขึ้น เพราะสุญญตานี้ขึ้นอยู่กับความคิด อยู่พ้นจากบัญญัติ จึงกล่าวได้ว่าสุญญตาที่เรียกว่า เป็นวิมุตติ นั่นคือการทำลายอุปาทานในธรรมทั้งปวง ซึ่งหลักธรรมอันเป็นวิมุตติธรรมนี้ ปรากฏว่ามีอยู่ด้วยกัน 2 ประการ คือ หลักสุญญตา และหลักตถตา กล่าวได้ว่า แนวคิดดังกล่าว

ส่งอิทธิพลต่อกระแสการตีความพุทธธรรมของพุทธศาสนาเถรวาทประเทศไทยและได้รับการถ่ายทอดพร้อมทั้งอธิบายโดยท่านพุทธทาสภิกขุ ผ่านงานเขียนเรื่อง จิตว่าง หรือ สุญญตาธรรม ดังนั้น บทความนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและเข้าใจต่อความหมายและความสำคัญของหลักวิมุตติธรรมดังกล่าว พร้อมทั้งการมีอิทธิพลต่องานของพุทธทาสภิกขุ ภิกษุพุทธศาสนาเถรวาท

สุญญตา: วิมุตติธรรมคือความว่างเปล่า

สุญญตาธรรม หมายถึง ความว่างเปล่า (emptiness, voidness) ความปราศจากราคะ โทสะ และโมหะ (freedom from lust, ill-will, and dullness) หรือนิพพานธรรม (Nibbāna) (Davids and Stede, 1952) ถือเป็นหลักธรรมที่สำคัญที่สุดในคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาท ในนิกายมหายานได้มีการอธิบายตามแนวปรัชญาเรื่องสุญญตานิยามอย่างพิสดาร เช่นหลักคำสอนมหายานถือว่า สังขตธรรมก็ดี โดยสภาพปรมาัตถ์แล้วย่อมมีสถานะเดียวกัน คือ “ศูนย์ตะ” แต่ส่วนโลกียะสมมติแล้วก็ยอมรับว่ามี สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ยอมรับว่ามีความแตกต่างกัน แต่เมื่อว่ากันโดยปรมาัตถ์แล้วมีสภาพเท่ากันหมดคือสุญ ในคัมภีร์วิมลเกียรติคุณเทสสุตรได้มีการอธิบายหลักสุญญตาซึ่งจัดเข้าในวิมุตติธรรมว่าสุญญตาธรรม เป็นธรรมที่พ้นจาก บุคคล ตัวตน พ้นจากความยึดถือ และไม่สามารถบัญญัติเอาไว้ได้ ดังข้อความว่า “ธรรมนั้นไม่มีสัตว์ เพราะพ้นจากความเศร้าหมองแห่งสัตว์.. ธรรมนั้นไม่มีบุคคล เพราะขาดจากห้วงแห่งอดีต อนาคต ธรรมนั้นไม่มีนามบัญญัติเพราะขาดจากจณโวหาร ธรรมนั้นไม่มีอะไรจะแสดงได้ ธรรมนั้นปราศจากบัญญัติธรรม..” (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2506) ในคัมภีร์วิมลเกียรติคุณเทสสุตรยังได้กล่าวถึงสุญญตาธรรมในการบิณฑบาตของภิกษุที่ต้องตั้งจิตของตนอยู่ในธรรมอันเสมอภาคเสียก่อน เพื่อมิให้มีความปรารถนาในอาหารเป็นเหตุ หากทำได้เช่นนี้ จะทำให้เป็นผู้ที่ไม่มีความยึดมั่นอยู่ในโลก หรือยึดมั่นในพระนิพพาน จึงจะเป็นการเข้าสู่แดนพุทธภูมิได้ ดังข้อความว่า

พระองค์จงตั้งอยู่ในสมธรรมอันเสมอภาคเสียก่อน จึงค่อยมาจาริกบิณฑบาต ...พึงมีสุญตัสัญญาในการเข้าไปสู่คามนิคมชนบท รู้ธรรมารมณทั้งปวงว่าเป็นมายา เพราะความที่ธรรมทั้งหลายมิได้เกิดขึ้นด้วยภาวะของมันเอง ฉะนั้น จึงไม่มีอะไรที่เรียกว่าแตกดับหักสูญไป...นี้แลชื่อว่าเป็นวิถีแห่งการเข้าถึงพุทธภูมิ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2506)

ในคัมภีร์วิมลเกียรติคุณเทสสุตรกล่าวถึงการเข้าถึงสุญญตาธรรม โดยไม่ต้องทำลายสรีระชั้นนี้ ไม่ต้องตัดกิเลส แต่ก็ไม่อยู่ร่วมกับกองกิเลสได้ เพราะว่าธรรมทั้งหลายสักแต่ว่าเป็นเพียงบัญญัติโวหาร ไม่ควรเข้าไปยึดมั่น ถ้อยมั่น ธรรมนั้นไม่สามารถอยู่ได้ด้วยภาวะของมันเอง ก็เพราะว่าแท้ที่จริงอภิชเรถ้อยคำเหล่านั้นก็เป็นสุญญตา นั่นคือ วิมุตติธรรมนั่นเอง ดังข้อความว่า

หากพระองค์สามารถแทงทะลุถึงภาวะตามเป็นจริงแห่งธรรมทั้งหลายว่า เป็นสมภาพเสมอกันหมด ...มิต้องตัดถอนราคะ โทสะ โมหะ ให้เป็นสมุจเฉท แต่ก็ไม่อยู่ร่วมกับกองกิเลสเหล่านี้ ไม่ต้องทำลายสรีระชั้นนี้แต่ก็สามารถเข้าถึงสุญญตา อันเป็นเอกภาพได้ ธรรมทั้งหลายก็เปรียบดั่งมายาลักษณะ ...เพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลายเป็นสักแต่ว่าบัญญัติโวหาร ปราศจากสาระที่มีอยู่ด้วยภาวะของมันเอง ผู้มีปัญญาย่อมไม่ยึดถือในอภิชเรถ้อยคำ เพราะเหตุว่าอภิชเรถ้อยคำนั้น แท้จริงก็ปราศจากสภาวะ (เป็นสุญญ

ตา) แล้วนั่นคือวิมุตติ และวิมุตติธรรมนี้เองที่เป็นธรรมทั้งหลายเหล่านั้นด้วย (เสถียร โปธินันทะ, 2506)

ในคัมภีร์วิมลเกียรตินิทเทศสูตรยังได้กล่าวถึงสภาพของนิพพาน ล้วนก็เป็นสุญญตา พระโพธิสัตว์ที่ยังยึดมั่นถือมั่นในธรรมสุญญตาเท่ากับว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่ยังป่วย ดังนั้นจึงควรละความยึดถือในตัวตนเสีย ด้วยการละอหังการ คือการยึดถือว่าเป็นตัวตนและละมมังการ คือความยึดถือว่าเป็นของของฉันท ธรรมสองอย่างนี้จัดเป็นธรรมภายในและธรรมภายนอกที่ไม่ควรไปยึดถือ สิ่งที่พระโพธิสัตว์ควรเข้าไปยึดคือ สมธรรม เมื่ออยู่ในสมณธรรมแล้ว สุญญตาเองก็ไม่ควรยึดถือต้องสละ สุญญตาธรรมให้สูญไปด้วย เพราะการที่พระโพธิสัตว์ยังยึดมั่นในสุญญตาธรรมนั้นชื่อว่าเป็นภัยมหันต์ของเหล่าพระโพธิสัตว์ ดังข้อความว่า

ขึ้นชื่อว่าเป็นวิปลาสแล้ว ย่อมมีมหันตภัย เราจำต้องละ ก็ละอหังการ ความยึดถือว่า ‘ตัวตน’ ละมมังการ ความยึดถือว่า ‘ของๆฉันท’ คือละธรรม 2 อย่าง กล่าวคือความไม่ยึดถือในธรรมที่เป็นภายในกับธรรมที่เป็นภายนอก ดำรงอยู่ในสมธรรม คือตัวของเราอย่างไร พระนิพพานก็เหมือนกันอย่างนั้น ก็เพราะเหตุว่าทั้งตัวเรากับพระนิพพานต่างก็เป็นสุญญตา ก็ธรรมทั้งนั้นในใจจึงเป็นสุญญตา ก็เพราะเหตุว่าธรรมเหล่านั้น เป็นสักแต่ว่าสมมุติบัญญัติปราศจากสภาวะที่แน่นอนด้วยตัวของมันเอง จึงได้ชื่อว่าเป็นสมธรรม ครั้นเห็นแจ้งโดยประการดังนี้ สรรพอาพาธก็ย่อมไปปราศจากสิ้น คงมีเหลือแต่สุญญตาพาธ กล่าวคือความเจ็บป่วยเพราะเหตุติดในสุญญตานั่นเพียงประเภทเดียว และดังนั้นจึงจำต้องสละความยึดมั่นสำคัญหมายในสุญญตานั่น กล่าวคือความรู้สึกลึกซึ้งคิดว่ามีสุญญตาก็ต้องให้สูญไปด้วย (เสถียร โปธินันทะ, 2506)

จากการศึกษาพบว่า นอกจากสุญญตาจะมีนัยยะบ่งว่า ธรรมทั้งปวงไม่มีสาระกำหนดตัวเองไม่ได้แล้ว สุญญตายังหมายถึงความจริงปรมัตถ์ คือ จริงเสมอในทุกกรณีตราบเท่าที่เราใช้ปัญญาวิเคราะห์ความมีอยู่ของสรรพสิ่ง สุญญตาเป็นตัวทำลายทิฐิ (ความเห็น) ทั้งหลายในเรื่องเกี่ยวกับสิ่งหรือภาวะ (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2546) แต่เราไม่อาจจัดให้สุญญตาเป็นทฤษฎีอีกอันหนึ่งแยกเฉพาะต่างหากเพราะสุญญตาไม่ใช่ความเชื่อหรือทฤษฎีอะไร ถ้าใครมองว่าสุญญตาเป็นเรื่องของความคิดอีกรูปแบบหนึ่ง เท่ากับว่าผู้นั้นไม่เข้าใจหลักการเรื่องสุญญตา ตามหลักนิกายมัธยมิกของพระนาคคารชุน (นักปราชญ์คนสำคัญทางพุทธศาสนาหายาน) อธิบายว่ามีความจริงประกอบอยู่ 2 อย่าง คือ สมมติสัจจะ (Conditional Truth) และปรมัตถสัจจะ (Absolute Truth) พระนาคคารชุน อธิบายประกอบว่า บุคคลผู้ไม่รู้จักความแตกต่างระหว่าง ความจริง กับความไม่จริง จะไม่สามารถรู้ความหมายดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาได้ ในนิกายมัธยมิก เรียกความจริงขั้นสูงสุดหรือปรมัตถสัจจะว่าเป็นสุญญตาด้วยว่าไม่มีความรู้มาเกี่ยวเนื่อง เพราะฉะนั้น สุญญตาในที่นี้ไม่ใช่ความว่างไม่มีสิ่งอื่นใด ไม่ใช่ว่างเปล่าจากสิ่งอื่น แต่เป็นการว่าง สูญจากความสงสัยใด ๆ (เสถียร พันธรังสี, 2543)

สรุปได้ว่า หลักสุญญตาในคัมภีร์วิมลเกียรตินิทเทศสูตรนั้นสอดคล้องกับหลักสุญญตาในนิกายมัธยมิกของท่านนาคคารชุน ว่า บุคคลนั้นเป็นเพียงการรวมกันเข้าของมหาภูตรูป การละธรรม 2 ประการคือ ธรรมภายในและธรรมภายนอก ธรรมภายในคือ มมังการ ได้แก่ความยึดถือในสิ่งที่เรามีอยู่ เราได้อยู่ นั่นคือ ความยึดถือในธรรม และธรรมภายนอก คือ อหังการ ได้แก่ ความยึดถือในบุคคล ตัวตน แล้วบำเพ็ญสมธรรม ได้แก่ ธรรมอันเสมอภาคเช่น พระนิพพานเป็นเช่นไร ตัวเราก็คืออย่างนั้น ทุกอย่างล้วนเป็นสุญญตา พระโพธิสัตว์ที่

ยังไม่เข้าถึงความจริงในข้อนี้ ก็คือยังยึดมั่นอยู่ในตัวธรรมสัญญาตนนั่นเอง พระโพธิสัตว์โดยยังไม่เข้าใจความจริงในข้อนี้ ท่านวิมลเกียรติเปรียบเทียบเหมือนกับว่าเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งป่วยอยู่ การจะทำให้พระโพธิสัตว์นั้นหายป่วยได้ก็ด้วยการทำความรู้ให้แจ้งว่าแม้แต่ธรรมสัญญาตนนั้นก็ไม่ควรนำมายึดถือ การกล่าวถึงเรื่องธรรมสัญญาตาในคัมภีร์นี้ ไม่ได้หมายความว่า ไม่มีเรื่องบุญ เรื่องบาป ไม่มีนรกและสวรรค์ แต่เป็นกล่าวถึงสัญญาตาเพื่อเป็นการทำลาย อหังการ และมมังการ ของผู้บำเพ็ญตามมรรคจริยาพระโพธิสัตว์

ตถตา: วิมุตติธรรมคือความเป็นเช่นนั้นเอง

ในคัมภีร์วิมลเกียรติได้กล่าวถึง ตถตา หรือ ตัตตวสัถยธรรม หมายถึง ธรรมแห่งความเป็นอย่างนั้น หรือในความหมายว่า ภาวะแห่งความเป็นเช่นนั้น (state of being such), ลักษณะที่เหมือนกัน (similarity), หรือความสอดคล้องกัน (correspondence) (Davids and Stede, 1952) กล่าวได้ว่า ธรรมชาติของจิตนั้นก็ เป็น ตถตา คือ ธรรมชาติของจิตนั้น ไม่ตั้งอยู่ภายใน ไม่ตั้งอยู่นอกและไม่ตั้งอยู่ในท่ามกลาง ธรรมทั้งหลายล้วนมีสภาพอย่างเดียวกันเพราะสิ่งทั้งปวงไม่พ้นจากความเป็น ตถตา ดังข้อความว่า “ก็ธรรมชาติแห่งจิตนั้น ไม่ตั้งอยู่ภายใน ไม่ตั้งอยู่นอก และไม่ตั้งอยู่ ณ ท่ามกลาง ธรรมชาติแห่งจิตเป็นอย่างไร ธรรมทั้งปวงมีสภาพอย่างเดียวกัน เพราะสิ่งทั้งปวงย่อมไม่พ้นจากความเป็น ‘ตถตา’” (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2506) ซึ่งธรรมชาติของจิตนั้นก็ เป็นตถตาด้วย เมื่อจิตพ้นจากอัสวกิเลสจิตย่อมไม่เศร้าหมอง เพราะธรรมชาติแห่งความเป็นอย่างนั้น คือเมื่อมีการเกิดขึ้นอย่างไร่อมเสื่อมสลายไปในที่สุดอย่างนั้น ในคัมภีร์วิมลเกียรติยังได้กล่าวถึง พระโพธิสัตว์ที่ตั้งอยู่ในวิมุตติธรรมอันเป็นอจินไตยนั้นล้วนมีเดชพละ และเดชพละนั้นก็ยังเป็นตถตาด้วย ดังข้อความว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ กับทั้งพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย มีวิมุตติธรรมชื่ออจินไตย ถ้าพระโพธิสัตว์ใดตั้งอยู่ในวิมุตติธรรมดังกล่าวนี้ แม้ความสูงใหญ่แห่งขุนเขาพระสุเมรุก็ยังอาจสามารถนำเอามาบรรจุไว้ในเมล็ดพันธุ์ฝักเมล็ดหนึ่ง โดยไม่เต็มไม่หย่อนคือบรรจุได้พอดี ทั้งนี้เพราะสภาวะแห่งจอมเขาพระสุเมรุนั้นเป็นตถตานั่นเอง (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2506)

จากการศึกษาพบว่า ยังมีการกล่าวถึงทรรคนะเกี่ยวกับตถตา ตามความหมายของรูปศัพท์หมายความว่า ความเป็นเช่นนั้น ความเป็นอย่างนั้น ตามความหมายของคำ คือ ความเป็นจริงตามธรรมชาติ เช่นนั้น ๆ อธิบายว่า ธรรมชาติที่มีเกิดขึ้นอย่างไร ย่อมมีความเสื่อมสลายไปอย่างนั้น ในคัมภีร์มหายานสูตรลังการ กล่าวไว้ว่า ตถตา คือ สิ่งสมบูรณ์ที่เป็นความจริงสูงสุดเป็นแก่นแท้ของสรรพสิ่ง เป็นสภาวะที่ไม่มีทวิภาวะที่เป็นความสัมพันธ์กันระหว่างผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ ในคัมภีร์มหายานสูตรลังการเรียก ตถตา ว่าสิ่งสมบูรณ์ เป็นความจริงที่ไม่มีปรากฏ เป็นสิ่งที่พรรณนาไม่ได้ แม้กระทั่งความคิดก็ไม่สามารถที่จะกำหนดลักษณะของสิ่งสมบูรณ์นั้นได้ สิ่งสมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลแต่เป็นหลักการที่สำคัญ มีสภาวะที่ไม่ใช่ทั้งบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์ เป็นสิ่งเดียวกับพุทธภาวะ ไม่ใช่ทั้งสิ่งที่มีอยู่อย่างเดียวหรือหลากหลาย สิ่งสมบูรณ์หรือ ตถตา นี้เป็นความจริงแท้ที่บริสุทธิ์ของพุทธบุคคลทั้งหลาย การทำลายเครื่องปิดกั้นคือกิเลส และเครื่องปิดกั้นคือความรู้ นำไปสู่สิ่งสมบูรณ์ที่บริสุทธิ์ เป็นสภาวะที่สรรพสิ่งมีสภาวะเป็นอย่างเดียวกัน (พระมหาพุทธรักษ์ ปรานนอก, 2547) ลัทธิมหายาน อธิบายหลัก ตถตา ว่า เป็นปัญญาความรู้ชั้นยอด ที่เป็นไปเพื่อเห็นแจ้งซึ่งสิ่ง

อันเป็นปรมาัตถ์ ได้แก่ความรู้จริงตามความเป็นจริง (Absolute Truth) เห็นสภาพทุกอย่างตามความเป็นจริงของมันเป็นจริง เข้าใจสภาพของมันตามฐานะที่มันเป็นไปเอง ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ของสภาพนั้น ๆ อย่างไร เช่นการที่เราเห็นดอกไม้ช่อหนึ่ง เราเข้าใจสมมติธรรมนั้นว่าคือ ดอกไม้ อารมณ์ต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น ความรู้สึกที่เกิดในดอกไม้เช่นนี้ คือ ผลแห่งความรู้ชัดหนึ่งอันเป็นสมมติ เรียกว่า สมมติสัจจะ (Conditional Truth) เป็นความรู้ที่ไม่บริสุทธิ์ แปรเปลี่ยนด้วยอารมณ์ ครอบงำที่รู้จักสมมติอันนี้ เห็นความจริงว่าดอกไม้เป็นวัตถุอันหนึ่ง เมื่อถึงเวลาก็เหี่ยวแห้งล่วงหล่น เมื่อเห็นสภาพที่มันเป็นอยู่ตามแบบของมันเช่นนี้ เห็นอยู่ด้วยลักษณะปัญญาของผู้รู้ทั้งหลาย ด้วยการรอบรู้เช่นนี้นับเป็นปรมาัตถ์สัจจะ เป็นสภาพของตถตา ตามธรรมดาตามคำอธิบายของมหายาน (เสถียร พันธะรังสี, 2543)

สรุปได้ว่า ตถตา ในคัมภีร์วิมลเกียรติคุณเทสสุตโร สอดคล้องกับคัมภีร์มหายานเล่มอื่น ๆ กล่าวคือ ตถตาหรือ ตตตตสัจธรรม คือธรรมแห่งความเป็นเช่นนั้นเอง ธรรมชาติของตถตายเป็นอนัตตา ความเป็นอนัตตาไม่เป็นสอง ลัทธิมหายาน อธิบายหลัก ตถตา ว่า เป็นปัญญาความรู้ชัดขั้นยอด ที่เป็นไปเพื่อเห็นแจ้งซึ่งสัจจะอันเป็นปรมาัตถ์ ได้แก่ความรู้จริงตามความเป็นจริง (Absolute Truth) เห็นสภาพทุกอย่างตามความเป็นจริงของมันเป็นจริง เข้าใจสภาพของมันตามฐานะที่มันเป็นไปเอง ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ของสภาพนั้น ๆ ว่าเป็นอย่างไร และในคัมภีร์ยังได้กล่าวถึง เฉขพะละ ของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์นั้น ก็เป็นตถตาด้วย

จากภาวะวิมุตติธรรมของมหายาน (สุญญตา-ตถตา) สู่ความว่างของพุทธทาสภิกขุ

เรื่อง “สุญญตา” นี้ เป็นเรื่องสำคัญของชาวพุทธฝ่ายเหนือหรือมหายาน เช่นเดียวกับเรื่อง “อนัตตา” เป็นเรื่องสำคัญของชาวพุทธฝ่ายใต้หรือเถรวาทของเรา แต่ความจริงคำว่า “สุญญตา” ก็มีใช้ในคัมภีร์ฝ่ายใต้เป็นอันมาก ถึงกับจัดเป็นหมวดหมู่หรือวรรคหนึ่ง คือ “สุญญตวรรค” (พระไตรปิฎกฉบับหลวง ภาษาไทย: 14/333-525/200-296) ได้แก่หมวดที่ว่าด้วยสุญญตา อันเกี่ยวกับสมบัติเป็นที่อยู่หรือเป็นวิหารธรรมของพระพุทธองค์ ดังที่ตรัสไว้ว่า “เราอยู่มากด้วยสุญญตวิหารธรรม” (พระไตรปิฎกฉบับหลวง ภาษาไทย: 14/333/200) กล่าวได้ว่า ตามหลักพระพุทธศาสนา ผู้มีปฏิภาณในเรื่อง “สุญญตา” ไม่จัดเป็นมิจฉาทิฎฐิ เพราะคำนี้เป็นศัพท์เฉพาะในวงของชาวพุทธ มิได้ใช้กันในหมู่พาทิรัลลธิ ในหมู่พาทิรัลลธิ เขาใช้ว่า “นัตถิตา” บ้าง “อุจเฉทะ” บ้าง เป็นคำปฏิเสธสภาวะอย่างเด็ดขาด ว่าไม่มีอะไรเลยหรือว่างเปล่าอย่างอากาศธาตุทีเดียว กล่าวคือ “สุญญตา” ตามแนวพระพุทธศาสนา มิใช่ หมายถึง เลขสูญ เลขว่าง เลขเปล่า ไม่มีค่าอะไรอย่างที่บางคนเข้าใจ เพียงแต่ปฏิเสธ “สิ่งที่เป็นนิจจสภาวะ คือเที่ยงอยู่เป็นนิรันดร์ เป็นอยู่ได้โดยลำพัง ไม่ต้องอิงอาศัย เหตุปัจจัย” ส่วนความเป็นอยู่โดยอาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่งนั้น มิได้พลอยถูกปฏิเสธด้วย ใครก็ตามที่ปฏิเสธสภาวะที่อาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้น มีขึ้นแล้ว ผู้นั้นก็ชื่อว่าฝ่าย “นัตถิตา” คือฝ่ายที่เห็นว่า ขาดสูญ ว่างเปล่า ซึ่งนับเป็นมิจฉาทิฎฐิหรือกล่าวอีกอย่างได้ว่า ตามมติของนิกายเถรวาทคำว่า “จิตว่าง” จึงหมายถึงว่างจากอารมณ์บางเหล่า ไม่ใช่ว่างทั้งหมด ไม่ใช่ว่างจนไม่มีอะไรเลย ว่างจากอารมณ์บางเหล่าเท่านั้นเอง

อนึ่ง ภาวะแห่งสุญญตา ตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนานั้น พุทธทาสภิกขุ ถือว่าเป็นหลักคำสอนที่เป็นทั้งหมดของพุทธศาสนา โดยท่านได้ยกเอาหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในอาถรรพนิสุตตนิคาย นิตานวรรค ซึ่งมีใจความว่า “เอ เต สุตตนิคตา ตถาคตภาสิตา คมภีรา คมภีรัตถา โลกุตตธา สุญญตปปฏิสยุตตา” (พระไตรปิฎก

ฉบับหลวง ภาษาบาลี: 8/673/312) แปลว่า “พระสูตรเหล่านั้นใด ที่ตถาคตกล่าวแล้ว มีอรรถ (ความหมาย) อันลึกซึ้ง เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยสุญญตาธรรม (ความว่าง)” (พระไตรปิฎกฉบับหลวง ภาษาไทย: 16/673/302) และพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสกับโมฆะราช เรื่องการมองโลกด้วยความเป็นของว่าง ซึ่งมีใจความว่า “คุกรโมฆะราช ท่านจงเป็นผู้มีสติพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ถอนอัตตานุทิฎฐิเสียแล้ว พึงข้ามพ้นมัจจุราช ได้ด้วยอุบายอย่างนี้. เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้ มัจจุราชจึงไม่เห็น” (พระไตรปิฎกฉบับหลวง ภาษาไทย: 25/439/492) พุทธทาสภิกขุมองว่า พุทธพจน์นี้ได้แสดงถึงความว่างทางสติปัญญา หมายความว่า ให้เป็นผู้มีสติพิจารณาเห็น นี่คือให้มีปัญญาเห็นโลก โดยความเป็นของว่างเสมอ ซึ่งมันเป็นเรื่องของสติปัญญาล้วน ๆ ไม่ใช่เป็นเรื่องของจิตเจียบนิ่ง เป็นดังท่อนไม้ คือจิตที่ว่างโดยไม่มีความรู้สึกว่ามีตัวกู ของกูเหลืออยู่เลย เมื่อนั้นความตายก็ไม่มีแก่ผู้ใด มันก็เลยเป็นเรื่องของสติปัญญาที่สูงที่สุด และเป็นปัญญาตามแบบพุทธศาสนา (พุทธทาสภิกขุ, 2546) อย่างไรก็ตาม พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายความหมายหรือลักษณะของความว่างไว้ เพื่อป้องกันการเข้าใจผิดต่อความว่างที่แท้จริง โดยมีการจำแนกดังนี้

1. ความว่างทางวัตถุ คือความไม่มีอะไร โดยหมายเอาความไม่มีอะไรเชิงวัตถุ หรือร่างกายเป็นส่วนใหญ่ เหมือนที่แรกคนที่ไม่เคยฟังเรื่อง “ว่างจากตัวกู” ก็จะหมายถึงไม่มีอะไรเลย คือคนๆ หนึ่งว่างจากตัวกู ก็คือไม่มีอะไรเหลือ ซึ่งอาจจะเข้าใจว่าเหลือเพียงสุญญากาศ เป็นต้น

2. ความว่างทางจิต หมายถึง จิตมันกำลังว่าง โดยจิตนี้ไม่ได้คิดอะไร ไม่รู้สึกอะไร หรือไม่ทำหน้าที่อะไร กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ความหมายในทางจิตอย่างนี้ก็เท่ากับว่าตายแล้ว มีค่าเท่ากับตาย เป็นดังท่อนไม้ หรือเหมือนกับอยู่ในสมาบัติทุกชนิด

3. ความว่างทางปัญญาหรือทางวิญญูณ หมายเอาความรู้ความนึกคิดมีอยู่อย่างสมบูรณ์ คือรู้สึกตัวอยู่เสมอ โดยมีความรู้ว่า ไม่มีอะไรเป็นตัวตนที่แท้จริง ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตนขึ้นมาได้ เป็นจิตที่ว่างด้วยอำนาจของสติปัญญา

4. ความว่างแบบอันทพาล เป็นความว่างที่ไม่จัดเข้าในรูปแบบของความว่างทางวัตถุ ทางจิต หรือทางปัญญา เป็นความว่างชนิดของคนโง่เขลา ของคนที่มีกิเลสที่คิดว่าว่าง เพราะถ้าพูดว่ามีความว่างในจิตแล้ว ก็ไม่ต้องรับผิดชอบอะไรหมด ไม่ถือดีถือชั่วถือบุญถือบาป ทำอะไรๆ เอาแต่เห็นแก่ตัวของตัว อย่างนี้เรียกว่าจิตว่างแบบอันทพาล หรือจะเรียกว่าความว่างชนิดมิจฉาทิฎฐิ (พุทธทาสภิกขุ, 2546)

จะเห็นว่า “ความว่าง” ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้น หมายเอาความว่างชนิดที่ 3 คือ ความว่างทางปัญญา หากจะหมายถึงความเป็นจิตว่าง ก็เพราะจิตนั้น ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู ของกูด้วยอำนาจของปัญญานั้นเอง (สรารุจ โพธิ์ศรีขาม, 2562) ดังท่านกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “สิ่งที่เรียกว่า ความว่างนั้น หมายถึง “ความที่จิตไม่มีความรู้สึกในสิ่งใดๆ ว่าเป็นตัวกู หรือของกู นี้เลยนั่นเอง ว่างจากตัวกู ของกู โดยสิ้นเชิง แม้จะมีอะไรปรากฏอยู่ก็ไม่ใช่ตัวกู ของกู สักอย่างเดียว ไม่มีการกระทบกระทั่งแก่จิตใจ แม้แต่ลักษณะไหนหมด นี่แหละคือภาวะที่ว่าง” (พุทธทาสภิกขุ, 2548) หมายความว่า ภาวะจิตที่ว่าง (สุญญตา) เพราะเหตุว่า จิตดำรงอยู่ในสถานะที่เป็นสภาพของจิตเอง เป็นจิตสักว่าจิตบริสุทธิ์ ผ่องใสตามธรรมชาติ กล่าวคือไม่มีกิเลสที่มาคอยรบกวนหรือกระทบกระทั่งให้เศร้าหมอง เนื่องจากว่า จิตนั้นมองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงโดยความเป็นของว่างไปหมด เพราะหมดอวิชชา ตัณหา อุปาทานนั่นเอง ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ว่าเป็นตัวกู

ของกุฏิก ซึ่งพุทธทาสภิกขุเรียกจิตที่มีภาวะเช่นนั้นว่า เป็นจิตที่ว่างจากอหังการ มมังการถึงที่สุด (พุทธทาสภิกขุ, 2548) หรือแม้จะกล่าวว่า จิตว่าง ก็เพราะว่างจากกิเลสคือโลภะ โทสะ โภคะ อย่างนี้ก็ได้

ส่วน ตถตา (ตถตา) พุทธทาสภิกขุให้ความหมายว่า ความเป็นเช่นนั้นเอง ซึ่งแสดงให้เห็นความเป็น "เช่นนั้นเอง" "เช่นนั้นเอง" เรียกว่า เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา (พุทธทาสภิกขุ, 2548) กล่าวอีกอย่างได้ว่า ตถตา มีความหมายว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือมันเป็นเป็นอย่างนี้เอง หรือว่ามันเป็นอิทัปปัจจยตา คือเพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น เพราะไม่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงดับลง ดังความตอนหนึ่งที่พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “อาตมาก็มาช่วยบอกอีกทีว่า ทุกสิ่งแสดงความเป็นเช่นนั้นเองอยู่ตลอดเวลา แต่เราไม่ได้ยิน ไม่ได้เห็น ไม่ได้เข้าใจ เวลาที่ดีที่สุดที่เหมาะสมที่สุด ที่จะเห็นได้ง่าย ๆ ก็คือเวลาที่มีสรีระของผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ทอดทิ้งอยู่ที่เราเรียกกันมาแต่นั้นแหละ” (พุทธทาสภิกขุ, 2548) กล่าวได้ว่า ตถตา ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มีลักษณะที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก โดยความเป็นตัวตน หรือโดยความเป็นตัวกู-ของกู ทุกสิ่งแสดงความเป็น “เช่นนั้นเอง”

พุทธทาสภิกขุ นิยามศัพท์ที่เป็นไวยากรณ์ของคำว่า ตถตา – เป็นเช่นนั้นเอง ไว้หลายคำโดยอ้างอิงจาก พุทธพจน์ ได้แก่ อวิตถตา – ไม่ผิดไปจากความเป็นเช่นนั้น อนัญญตถตา – ไม่มีความเป็นไปโดยประการอื่นจาก ความเป็นอย่างนั้น ธัมมัญญิตตตา – มีความตั้งอยู่ตามธรรมดาของธรรมชาติทั้งหลาย ธัมม नियมตา – เป็นกฎตายตัวของธรรมชาติทั้งหลาย อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท - ความที่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้นเมื่อไม่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมไม่เกิดขึ้น มันอาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้น นี่คือการที่มันเป็นเช่นนั้นเองความเป็นอย่างนั้นเอง เรียกว่า ตถตา หรือตถตา หรือตถาเฉย ๆ ก็ได้ (พุทธทาสภิกขุ, 2548)

โดยสรุปแล้ว เมื่อมองภาวะของวิมุตติธรรม โดยเฉพาะหลักสุญญตาทางฝ่ายมหายานและภาวะความว่าง ผ่านมโนทัศน์ของพุทธทาสภิกขุ จะพบว่า ทั้งสองฝ่าย นิยามความหมาย ความสำคัญ และลักษณะการอธิบายหลักวิมุตติธรรมต่างกันแต่เพียงเนื้อหา คือ ฝ่ายมหายาน โดยเฉพาะในคัมภีร์วิมลเกียรติคุณเทสสูตร จะเน้นย้ำเรื่องหลักสุญญตาและตถตา ส่วนฝ่ายเถรวาท เน้นย้ำเรื่องความเป็นอนัตตา แต่ทว่า พุทธทาสภิกขุ ได้นำเอาหลักสุญญตาและตถตามาประยุกต์ในการอธิบายสอนธรรมทางฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทอย่างกลมกลืน เช่น ความเป็นผู้ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในอะไร ๆ ว่าเป็นตัวกู ของกู - ว่างจากตัวกู ของกู (สุญญตา) หรือหลักไตรลักษณ์ เช่นว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตายังมองไม่เห็นอีกหรือว่ามันเป็นอย่างไร? สังขารทั้งหลายเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง - เช่นนั้นเอง (ตถตา) ทุกขังเป็นทุกข์ - เช่นนั้นเอง (ตถตา) เป็นอนัตตามิใช่ตัวตน - เช่นนั้นเอง (ตถตา) อย่างไม่รู้ดี เมื่อว่า โดยเนื้อแท้แล้ว ทั้งสองฝ่าย ยังคงเป้าหมายเพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งมวลเหมือนกัน

สรุป

จากที่ได้ศึกษา เรื่องวิมุตติธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์วิมลเกียรติคุณเทสสูตร ทำให้ทราบว่า หลักสุญญตาธรรมและตถตาธรรม คือหลักธรรมอันสำคัญของการหลุดพ้น หรือวิมุตติธรรมของคัมภีร์ฝ่ายมหายาน โดยหลักสุญญตาธรรม มีความหมายว่า เป็นความว่างจากตัวตน คือเป็นการทำลายอหังการและมมังการ ส่วนหลักตถตาธรรม คือ ความเป็นเช่นนั้นเองของธรรมชาติ คือ ธรรมชาติที่มีความเป็นไม่เป็นหนึ่งและไม่เป็นสอง

โดยเป็นการมองเห็น และเข้าใจสภาพทุกอย่างตามความเป็นจริงของมัน นอกจากนี้แล้ว พบว่า หลักวิมุตติธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์วิมลเกียรตินิทเทศสูตร โดยเฉพาะหลักสัญญาธรรม ก็มีเนื้อหาและสาระดีเหมือนกัคัมภีร์ทางฝ่ายเถรวาท ต่างกันเพียงการให้ความสำคัญด้านหลักธรรม แต่แก่นแท้เหมือนกัน คือ ความเป็นผู้หลุดพ้นหรือว่างจากกิเลส อตตาทา หรือตัวกูของกู ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ทั้งนี้ หลักธรรมเรื่องสัญญาธรรม ที่ปรากฏในคัมภีร์วิมลเกียรตินิทเทศสูตร ก็มีอิทธิพลและได้รับการถ่ายทอดพร้อมทั้งอธิบายโดยท่านพุทธทาสภิกขุ ผ่านงานเขียนเรื่อง จิตว่าง หรือ สัญญาธรรม

บรรณานุกรม

- โตเซ็ต โตตาโร ชูซูกิ. (2560). *คัมภีร์มหายาน ลังกาวตารสูตร*. แปลโดย พระราชปริยัติกวี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาพุทธรักษ์ ปรานนอก. (2547). *การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหายานสูตราลังการ*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พุทธทาสภิกขุ. (2546). *สัญญาตาปริทรรศน์ เล่ม 1*. พิมพ์ครั้งที่ 2. ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2548). *คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาคาล รมปาฐกถา ๓ นักปราชญ์ร่วมสมัย (ตถาคตหน้าเชิงตะกอน ของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ (2548). *ตัวกู ของกู ฉบับสมบูรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ (บริษัท ตถาคตพับลิเคชั่น จำกัด).
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2514). *พระไตรปิฎกฉบับหลวง ภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย (2552). *พระไตรปิฎกฉบับหลวง ภาษาบาลี*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สรารุช โพธิ์ศรีขาม. (2562). *แนวคิดเรื่อง ตัวกู ของกู ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ*. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ ปรัชญา และวรรณคดีอังกฤษ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสถียร โปธิ์นันทะ. (2506). *วิมลเกียรตินิทเทศสูตร*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- เสถียร โปธิ์นันทะ. (2516). *วัชรปรัชญาปารมิตาสูตตร ชุมนุมพระสูตรมหายาน*. กรุงเทพฯ: โพธิ์สามต้น
- เสถียร พันธรังสี. (2543). *พุทธศาสนามหายาน*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: หจก. เอมี เทรดดีง.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2546). *พุทธศาสนามหายาน*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- Pine, Red (2004). *The Heart Sutra: The Womb of the Buddhas* (2004). Shoemaker 7 Hoard.
- Dauids, T. W. R. and Stede, W. (1952). *The Pali Text Society's Pali-English dictionary Edited. by T. W. Rhys Davids and William Stede. Published by The Pali Text Society LONDON: Printed in Great Britain by Biling and Sons Ltd., Guildford and Esher.*
- Robert, A.F.T. (1976). *VIMALAKIRTI NIRDESA SUTRA*. Translated by Robert A. F. Thurman. copyright 1976. The Pennsylvania State University.

รูปแบบการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4

ของพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล)

The Meditation Teaching Model in Vipassanā Kammaṭṭhāna

base on Satipaṭṭhāna 4: Phra Phrabhommamongkhola

(Thong Sirimongkhalo)

¹พระครูวินัยธรกิตติเชษฐ สิริวฑฒโก ²พระเจริญ วฑฒโน และ³พระวิระชัย เมตตาธิโร

¹Phra Khruwinaithornkittiched Siriwattago, ²Phra Charoen vaddhano

and ³Phra Wirachai Mettatheero

¹วัดพุทธเมตตาบุญญานูปถ

¹Wat Buddhamettabunyanupab

²คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

²Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

³ธรรมสถานมูลนิธิพุทธะมหาเมตตา

³Buddhamahametta Foundation

¹Corresponding Author's Email: vipassanathai2557@gmail.com

Received: เมษายน 11, 2023; Revised: April 25, 2023; Accepted: April 25, 2023

บทคัดย่อ

รูปแบบการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล) เป็นไปตามหลักสติปัฏฐาน 4 มีแนวคิดของการฝึกสติใน กาย เวทนา จิต ธรรม สามารถรู้เท่าทันกิเลส ไม่ยึดมั่นตัวตนลดอุปาทานในขั้น 5 เป็นการกำหนด แบบพอง ยุบ มีการสอบอารมณ์ผู้เข้าปฏิบัติ อันเป็นเหตุเกื้อกูลสนับสนุน ต่อการบรรลุธรรม เริ่มต้นการฝึกจาก การสมาทานพระกัมมัฏฐาน วิธีการกำหนดรู้ การกราบแบบสติปัฏฐาน การเดินจงกรม การนั่งสมาธิ การกำหนดย้ายจุดในร่างกาย 28 จุด การกำหนดอิริยาบถทั่วไป คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และการกำหนดในฐานทั้ง 4 การกำหนดให้ทันปัจจุบันขณะ และการ ทวณญาณ ผู้ปฏิบัติจะมีความเข้าใจในรูปนาม เห็นพระไตรลักษณ์ มีสติทุกเวลา

คำสำคัญ: รูปแบบ; การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน; สติปัฏฐาน 4

Abstract

The meditation teaching model in Vipassanā Kammaṭṭhāna of PhraPhrabhommamongkhola (Thong Sirimongkhalo) was based on the principles of Satipaṭṭhāna 4. There is a

conceptual framework of mindfulness as regards, the Body, Feelings, Mind, and mental states, can give rise to the awareness of defilement, not clinging to self decreasing, the 5 Aggregates attachment. There is a designation in Pong-Yub, a follow-up of the participant, as a result of continuing support enlightenment. The teaching model was practical training. Beginning with asking for the Kammatthāna, methods for determining awareness mindfulness, prostration, walking meditation, meditating. Determination of moving points in the body 28 points. General postures: standing, walking, sitting, lying down, and postures on all 4 bases; keeping up with the present moment, and knowledge review. The practitioner will have an understanding in matter and mind, know the Trinity, and be mindful at all times.

Keyword: Model; The meditation practice; Satipaṭṭhāna 4

บทนำ

การสอนการปฏิบัติวิปัสสนาของพระพุทธเจ้าในยุคพุทธกาลนั้นเป็นวิธีการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 ซึ่งเป็นฐานที่ตั้งแห่งสติ 4 อย่าง คือ กาย เวทนา จิต ธรรม จึงนิยมเรียกกันว่าสติปัฏฐาน 4 พระพุทธเจ้าตรัสสอนสติปัฏฐานไว้ ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง และตรัสสรรเสริญการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 ทรงเน้นความสำคัญของการปฏิบัติที่มีสติอันเป็นมหากุศล กล่าวถึงอานิสงส์ว่า บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน 4 ตลอด 7 ปี ... 7 เดือน ... 7 วัน... พึงหวังได้ผลอย่างหนึ่งใน 2 อย่าง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นพระอนาคามี สติปัฏฐาน 4 เป็นทางสายเดียวที่เป็นทางแห่งความพ้นทุกข์ และ ทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 10/404-405/388-340) การปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 เป็นหนทางเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์มีเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุธรรมและเข้าสู่พระนิพพาน ผู้ที่ฝึกในสติปัฏฐานจะทำให้รู้เป้าหมายของชีวิตจะสามารถคิดอย่างเป็นระบบได้ดี เพราะรู้เป้าหมายของการคิด มีสติตามเห็นความจริงได้อย่างลึกซึ้ง สามารถนำไปพัฒนาตนเองให้มีจิตสำนึกที่ดี มีสติ จนถึงจุดที่สามารถละอุปาทานในชั้น 5

รูปแบบการสอนของพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล) เป็นการฝึกปฏิบัติวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีขั้นตอนการฝึก ขั้นตอนการเข้าอธิษฐาน และขั้นตอนการทวนญาณ เริ่มต้นจากการสมาทานพระกัมมัฏฐาน วิธีการกำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม การกราบแบบสติปัฏฐาน การเดินจงกรม การนั่งสมาธิ การกำหนด แบบพอง ยุบ การกำหนดย้ายจุดในร่างกาย 28 จุด การกำหนดอริยาบถทั่วไป คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และการกำหนดในฐานทั้ง 4 การกำหนดให้ทันปัจจุบันขณะ มีการทวนญาณสำหรับผู้ที่เคยมาปฏิบัติแล้ว ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับนักปฏิบัติ (พระราชพรหมจารีย์, 2548) การกำหนดแบบพอง ยุบ เป็นการตั้งสติเพื่อตามเห็นความเป็นจริงของกายในแง่มุมที่ลึกซึ้งให้เห็นถึงมูลฐานที่แท้จริง เพื่อรู้เท่าทันความเป็นจริง กล่าวคือ กายนี้เกิดจากการปรุงแต่งขึ้นของธาตุทั้ง 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และ ธาตุลม เท่านั้นเอง แท้จริงแล้วธรรมชาติฝ่ายวัตถุ หรือที่เป็นรูปธรรมทั้งหลาย ล้วนเกิดขึ้นจากการปรุงแต่งของธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม ทั้งสิ้น ดังนั้นควรรู้เท่าทันความเป็นจริงว่า วัตถุต่างๆ เสมอกันหมดโดยความเป็นของที่ปรุงขึ้นมาจาก ธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม เท่านั้นเอง การสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานในแนวสติปัฏฐาน 4 ของพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล) มีชั้น 5 เป็นอารมณ์ ชั้น 5 เมื่อย่อลงมาแล้วก็คือ รูปนาม ในการกำหนด

รัฐฯ จะใช้วิธีการกำหนด พงหนอ ยุบหนอ ผู้ปฏิบัติต้องกำหนดให้ได้ปัจจุบัน และมีการปฏิบัติให้ต่อเนื่อง (พระธรรมมังคลาจารย์ (ทอง สิริมงฺคโล), 2555)

พระพรหมมงคล (ทอง สิริมงฺคโล) เป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งที่มาด้วยความรู้ความสามารถ ในด้านการปฏิบัติวิปัสสนา ท่านได้ทุ่มเทการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานในแนวสติปัฏฐาน 4 มาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2497 เป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ท่านได้รับการ แต่งตั้งให้เป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรองชั้นหิรัญบัฏ ฝ่ายวิปัสสนาธุระรูปแรกของคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย และรูปแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระวิปัสสนาจารย์หัวหน้าเขต 7 (มติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ 07/2557, มติที่ 120/2557) และเป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาหนเหนือ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ ปรีक्षाสำนักงานกำกับดูแลพระธรรมทูตไปต่างประเทศ (มติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ 06/2554, มติที่ 147/2554) ได้รับแต่งตั้งสมณศักดิ์ จากประเทศสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ให้เป็น “อัครมหา กัมมัฏฐานาจารย์” (วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร, 2558) การบำเพ็ญศาสนกิจของท่าน มีมากมาย ท่าน มีลูกศิษย์ที่สืบสานเจตนารมณ์เปิดสาขาสำนักวิปัสสนากัมมัฏฐานมากกว่า 50 สำนัก ทั้งในและนอก ประเทศ และลูกศิษย์ที่ศึกษาปฏิบัติสืบทอดหลักการสอนมาโดยลำดับ ท่านมรณภาพเมื่อวันที่ 13 ธันวาคม 2562 ถึงแม้ว่าท่านจะมรณภาพแล้วแต่ลูกศิษย์ในรุ่นต่อๆ มายังรักษาโครงสร้างการบริหารจัดการรูปแบบ การสอนการปฏิบัติที่มีหลักการและแนวปฏิบัติเหมือนเดิม ท่านได้เผยแผ่วิปัสสนากัมมัฏฐาน และรจนา หนังสือธรรมะที่เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นจำนวนมาก ถือได้ว่ามีความสำคัญต่อการ วางรากฐานของการพัฒนาทางด้านจิตใจและสติปัญญาของมนุษย์ เป็นอย่างยิ่ง

สรุปความว่าวิธีการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 มีมาตั้งแต่ยุคพุทธกาล พระพุทธเจ้ารัสรสรเสริญ การปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 สติปัฏฐาน 4 เป็นความตั้งมั่นในการมีสติซึ่งเป็นจุดสำคัญที่สุดในการปฏิบัติ วิปัสสนากัมมัฏฐาน ด้วยการมีสติอย่างจดจ่อต่อเนื่อง เป็นกรอบแนวคิดทางปัญญา ให้มีสติทุกเมื่อ รูปแบบ การสอนของพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงฺคโล) ได้วางรากฐานของการพัฒนาทางด้านจิตใจและสติปัญญา โดยเป็นการฝึกปฏิบัติวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เป็นการฝึกจิต การกำหนด 28 จุดเป็นการฝึกสติ และ สมาธิ กำหนดรูปนามมีขั้น 5 เป็นอารมณ์

การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4

ในปัจจุบันผู้ที่ศึกษาปฏิบัติปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน มักจะมีความสับสนในเรื่องชื่อของสติปัฏฐาน เพราะในที่บางแห่งจะกล่าวถึงสติปัฏฐาน 4 บางที่จะกล่าวคำวามหาสติปัฏฐานสูตร จึงเข้าใจว่าเป็นคนละเรื่อง ไม่ใช่เรื่องเดียวกัน แต่จากการที่ได้ศึกษาในพระไตรปิฎกพบว่าสติปัฏฐาน 4 กับมหาสติปัฏฐานสูตรเป็น ความหมายเดียวกัน คือ สติปัฏฐาน 4 เป็นหลักการภาวนาตามมหาสติปัฏฐานสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 10/372/301) เป็นข้อปฏิบัติเพื่อรู้แจ้ง คือเข้าใจตามเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง โดยไม่ถูกกิเลสครอบงำ สติปัฏฐานมี 4 อย่าง คือ การตามอนุปัสสนาในกาย เวทนา จิต และธรรม คำว่า สติ หมายถึงความระลึกๆ ไม่ลืม สติเป็นจิตที่ติดตาม นึกถึง แต่เรื่องที่เป็นประโยชน์ให้ผลเป็นความสุข ส่วนปัญญา

หมายถึง ฐานที่ตั้งมั่น การมีสติกำกับดูสิ่งต่างๆ และความเป็นไปทั้งหลายโดยรู้เท่าทัน ไม่ถูกรอบงำด้วยความยินดียินร้าย มี 4 อย่าง คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การมีสติตั้งมั่นอยู่ที่ฐานทั้ง 4 จึงนิยมเรียกว่าสติปัฏฐาน 4 นอกจากนั้นยังมีสติปัฏฐานที่ทรงแสดงเป็นการเฉพาะหมายถึงพระสูตรที่ตรัสชื่อสติปัฏฐานโดยตรง และสติปัฏฐานที่ทรงแสดงในชื่อกัมมัฏฐานอื่น หมายถึง พระสูตรที่ทรงตรัสถึงหลักการและวิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ที่ไม่ตรัสถึงชื่อสติปัฏฐานโดยตรง แต่แสดงในชื่อกรรมฐานอื่นตามเนื้อหาสาระของพระสูตรนั้น ใจความสำคัญกล่าวถึงสติปัฏฐาน เช่น อานาปานัสสติสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 14/144-149/183-191) นอกจากนั้นยังทรงแสดงสติปัฏฐาน 4 ในพระสูตรอื่น ในชื่ออื่นตามเนื้อหาสาระของพระสูตรนั้น แต่แฝงใจความสำคัญกล่าวถึงการเจริญสติปัฏฐาน เช่น มรณัสสติสูตร ทรงแสดงว่า ภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาทพิจารณาทุกคำข้าวที่เคี้ยว และทุกขณะลมหายใจเข้าออก มรณัสสติที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วมีผล มีอานิสงส์มาก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 22/19-20/444-449)

ส่วนมหาสติปัฏฐานสูตรเป็นเรื่องของสติปัฏฐานเช่นเดียวกัน ดังมีความปรากฏในอรรถกถาว่า ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังแคว้นกुरु ประทับอยู่ที่นิคมกัมมาสธัมมะ (ปัจจุบันคือกรุงนิวเดลี) เมืองหลวงของประเทศอินเดีย) ซึ่งเป็นชุมชนใหญ่ ชาวกुरुในสมัยนั้นเป็นผู้มีสุขภาพสมบูรณ์ด้วยกาล และอาหาร เขาทั้งหลายเป็นผู้ใฝ่ใจในสติปัฏฐานทุกเวลา ถึงแม้พวกเขาจะทำการงานอยู่ก็ตาม จะไม่พูดถึงเรื่องที่ไร้สาระ จะพากันพูดแต่เรื่องสติปัฏฐาน มหาชนในแคว้นกुरुนั้นต่างก็พากันพากเพียรเจริญสติปัฏฐานอยู่โดยปกติ ในทุกกลุ่ม พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นว่า ชาวกुरुเป็นผู้มีอุปนิสัยเหมาะแก่การฟังพระสูตรนี้ ชะรอยว่าต้องเคยสร้างกุศลกรรมในด้านนี้มาแล้วแต่อดีตชาติ พระพุทธองค์จึงแสดงสติปัฏฐาน 4 แก่ชาวกुरु ทรงประกาศแนวทางเจริญสติโดยตรงเป็นครั้งแรก เรียกว่ามหาสติปัฏฐานสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2/373)

สำหรับในบทความนี้ ชื่อ “รูปแบบการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 ของพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล)” สติปัฏฐาน 4 ในหัวข้อนี้เป็นเนื้อหาเดียวกัน กับมหาสติปัฏฐานสูตร ใช้โครงสร้าง และหลักการที่เป็นอย่างเดียวกัน

1. ความสำคัญของสติปัฏฐาน 4 สติปัฏฐาน 4 เป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมด่างตั้งมั่นอยู่ได้ ดังความปรากฏในอัญญตรพราหมณสูตร ว่า มีพราหมณ์ผู้หนึ่ง ทูลถามปัญหาแก่พระพุทธเจ้า ในเรื่องที่ว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมด่างตั้งอยู่ไม่ได้นาน พระองค์ตรัสตอบสาเหตุว่า เพราะบุคคลไม่เจริญสติปัฏฐาน 4 ประการ พระสัทธรรมจึงตั้งอยู่ไม่ได้นาน เมื่อบุคคลทั้งหลายเจริญสติปัฏฐาน 4 พระสัทธรรมจึงด่างตั้งอยู่ได้ชั่วคราว (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 19/291/349) ความสำคัญของกระบวนการที่ในสติปัฏฐาน คือการตัดวงจรปฏิจสมุปบาท ซึ่งเป็นจุดสำคัญจุดหนึ่งในกระบวนการของชีวิต ที่ทำให้วัฏฏะไม่สิ้นสุด ในกระแสปฏิจสมุปบาทนั้น ช่วงสำคัญที่สุดที่ทำให้ปัจเจกบุคคลเกิดทุกข์ (ทุกข์ขரியสัง) คือผัสสะ ด้วยอวิชชา และการรับรู้ที่เป็นอโยนิสมนสิการ จึงทำให้เกิดเวทนานำไปสู่ ตัณหา- อุปาทาน- ภพ - ชาติ

- ชรา มรณะ จนเกิดเป็น กองทุกข์ เวียนตายเวียนเกิดอยู่ในภพชาติ ความสำคัญของสติปัญญา สรุปลงใจความได้ว่า สติปัญญาในฐานะสัมมาสติ เป็นการปฏิบัติที่ถือว่าพร้อมทั้งสมณะและวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติอาจเจริญวิปัสสนาที่เป็นตัวนำในแนวสติปัญญานี้ไปจนถึงที่สุดได้ เป็นทางสายเอกที่จะนำหมู่สัตว์เข้าสู่ความพ้นทุกข์ หากปราศจากสติปัญญาแล้วจะไม่มีผู้ใดสามารถบรรลุธรรมได้เลย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564)

สติปัญญา 4 เป็นการใช้สติที่พิจารณาใน กาย เวทนา จิต และธรรม เป็นหนทางเอกที่จะนำไปสู่การรู้แจ้งในสัจธรรม และเข้าถึงความเป็นจริงในชีวิต ในเบื้องต้นจะเป็นผู้ที่มีอหิวาตภัยประณีต ภูมิจิตละเอียด ตามลำดับขั้นของการปฏิบัติ หากผู้ปฏิบัติมีสติรู้รูปนามที่เป็นปัจจุบันด้วยจิตที่ตั้งมั่น จะทำให้เห็นไตรลักษณ์ ผู้ปฏิบัติในสติปัญญา 4 ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท และได้สะสมเหตุปัจจัยเพื่อการดำรงชีวิตที่ถูกต้อง (พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), 2548)

สรุปได้ว่าการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัญญา 4 เป็นการมีสติตั้งมั่นอยู่ที่ฐานทั้ง 4 จึงนิยมเรียกว่าสติปัญญา 4 เป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงตั้งมั่นอยู่ได้ เป็นทางสายเอกที่จะนำหมู่สัตว์เข้าสู่ความพ้นทุกข์ หากปราศจากสติปัญญาแล้วจะไม่มีผู้ใดสามารถบรรลุธรรมได้เลย ผู้ปฏิบัติในสติปัญญา 4 ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท และได้สะสมเหตุปัจจัยเพื่อการดำรงชีวิตที่ถูกต้อง

2. การปฏิบัติตามแนวสติปัญญา 4 สติปัญญา แปลว่า ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม หมายถึงการระลึกขันธ์ รูป เวทนา จิต และธรรม อีกนัยหนึ่งหมายถึง การระลึกขันธ์อย่างมั่นคง ในกองรูป เวทนา จิต และธรรม (พระโสภณมหาเถระ (มหาสี สะยาตอร์), 2549) มีหลักปฏิบัติใน 4 ฐาน ดังนี้

1) หลักปฏิบัติในกายานุปัสสนาสติปัญญา

กายานุปัสสนาสติปัญญา คือ การมีสติกำหนดพิจารณา เห็นกายในกาย การพิจารณากายเป็นการกำจัดสุภวิปัสสนา คือการละความสำคัญผิดว่า รูปสังขารเป็นของสวยงามเสียได้ โดยจำแนกไว้เป็น 6 หมวด มี 14 ปัพพะ อานาปานปัพพะ 1 อิริยาถปัพพะ 1 สัมปชัญญูปัพพะ 1 ปฏิกุลมณสิการปัพพะ 1 ธาตุ มณสิการปัพพะ 1 นวสีถิกปัพพะ 9 (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 10/373/301)

(1) อานาปานปัพพะ การมีสติรู้ในลมหายใจ ในด้านการปฏิบัติเป็นการกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก นั้นเอง ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกนี้เป็นกายชนิดหนึ่งในบรรดากายทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ ... พิจารณา เห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกอยู่ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 14/148/187))

(2) อิริยาถปัพพะ เป็นการตั้งสติตามรู้กองลมทั้งปวง และมีความตระหนักรู้ในกายสังขาร เมื่อเดิน อยู่ ย่อมรู้ชัดว่าเดินอยู่ เมื่อยืนอยู่ ย่อมรู้ชัดว่ายืนอยู่ เมื่อนั่งอยู่ย่อมรู้ชัดว่านั่ง เมื่อนอนก็ย่อมรู้ชัดว่านอน หรือ ตั้งกายไว้ด้วยอาการอย่างใด ก็ย่อมรู้ชัดด้วยอาการอย่างนั้น กำหนดรู้ทันอิริยาถ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 12/102/107)

(3) สัมปชัญญูปัพพะ การติดตามดูการเคลื่อนไหวในอิริยาถย่อยในส่วนกาย สัมปชัญญูบรรพ คือ การเคลื่อนไหวในอิริยาถย่อยต่างๆ ของกาย ซึ่งเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่จะต้องตาม ระลึกเพื่อให้รู้เท่าทันความเป็น

จริง เป็นการทำความรู้สึกตัวในการก้าว การถอย การแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ในการทรงผ้าสังฆาฏิบาตรและจีวร ในการฉัน การตี้ม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ

(4) ธาตุมนสิการปัพพะ การพิจารณาโดยความเป็นธาตุ 4 ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมส่วนในการกำหนดพอง-ยุบ เป็นการกำหนดธาตุลม การกำหนดอาการพอง อาการยุบ ไม่ใช่การกำหนดลมหายใจเข้า ออก ซึ่งอยู่ในหมวดอานาปานปัพพะในภยานุปัสนาสติปัฏฐาน แต่เป็นการกำหนดธาตุลม (วาโยธาตุ) ซึ่งอยู่ในหมวดธาตุมนสิการปัพพะ การปฏิบัติ ในบรรพนี้ เป็นการตั้งสติเพื่อตามเห็นความเป็นจริงของกาย เพื่อรู้เท่าทันความเป็นจริง ว่า กายนี้เกิดจากการปรุงแต่งขึ้นของธาตุทั้ง 4 เท่านั้นเอง

(5) ปฏิกุลมสนิการบรรพ การปฏิบัติสติปัฏฐาน 4 ในบรรพนี้ เป็นการตั้งสติเพื่อตามเห็นความเป็นจริงของกาย ความเป็นปฏิกุลของกาย เป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องรู้เท่าทันความเป็นจริง เพราะกายเป็นที่ตั้งของความหลงผิด (ว่าเป็นของ สวยงาม) และเป็นที่ตั้งของความยึดติดถือมั่น การมีสติตามเห็นความจริงของกาย โดยความเป็นปฏิกุล ก็เพื่อถ่ายถอนความหลงผิดและความยึดติดถือมั่น

(6) นวสีวลิกาบรรพ การปฏิบัติในสติปัฏฐาน 4 ในบรรพนี้ เป็นการตั้งสติเพื่อตามเห็น ความเป็นจริงที่เป็นที่สุดของกาย กล่าวคือ ความแตกดับของกาย ตั้งแต่เริ่มพอง บวม ขึ้นฮืด เนื้อ เลือด เส้นเอ็น ค่อยๆ เน่า และหลุดร่วงไปจนอยู่ในสภาพของกระดูกที่หลุดออกอยู่กระจัดกระจาย เห็นเป็นสีขาวและผุพัง กลายเป็นจุลไปในที่ที่สุด ที่สุดของกาย มีจุดจบในลักษณะนี้ด้วยกันทุกคน นี่คือการตั้งสติเพื่อตามเห็นความเป็นจริงที่เป็นที่สุดของกาย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 10/379/312)

สรุปความว่าการปฏิบัติในหลักการนี้จะเป็นฐานนำไปเกิดปัญญาเห็นสภาพความเป็นจริง มีสติอย่างต่อเนื่องมีพลังเพียงพอในการเห็นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ของรูป นาม เป็นสติที่กล้าแกร่งมีพลังเพียงพอในการทำลายการสืบทอดของอริยาบถ ด้วยการเป็นผู้มีความเพียร ฝึกฝนอินทรีย์

2) หลักปฏิบัติในเวทนานุปัสนาสติปัฏฐาน

ในวงจรปฏิจกสมุปปาทบ่งชี้ชัดเจนว่าเวทนาเป็นเหตุปัจจัยที่มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อมนุษย์ เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา ปริเยสนา ... ฯลฯ นักปฏิบัติจะหยุดวงจรปฏิจกสมุปปาทเสียได้ ตรงผัสสะ ไม่ให้ปรุง เวทนา ในมัชฌิมนิกายมุลัปณาสกั ระบุว่าเวทนานั้นเป็นจิตตสังขาร จากพระสูตร แสดงให้เห็นถึงเหตุเบื้องต้นของปัญหา คือ ตัณหาของมนุษย์นั่นเอง มาจากการปรุงแต่งในจิตใจคนและออกมาในรูปมิจฉาทิฎฐิ เกิดเป็นปัญหาสังคม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 12/509/389) คือ เวทนา เป็นเครื่องปรุงแต่งจิต เป็นปัญหาใหญ่ของมนุษย์ ดังเช่นที่ พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องสัตว์จตุมาจากชั้นอภัสสร พรหมมาสู่โลกว่า ในระยะแรกสัตว์เหล่านั้นมีกายละเอียดและประณีต มีรัศมีในตัวเอง แต่เมื่อมีความยินดี มีความพอใจความไม่ยินดี ไม่พอใจ เกิดขึ้น เมื่อสัตว์ มีความพอใจยินดีในวัตถุ ทำให้เกิดกิเลสตัณหาอันเป็นที่มาของการประพฤติดิต (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 10/120/89)

สรุปความว่า เวทนา หมายถึง ความรู้สึกหรือความเสวยอารมณ์ที่ปรากฏในขณะที่ปฏิบัติ ทั้งทางกาย และจิตใจ เช่น ความรู้สึกสุขสบายหรือทุกข์ที่ปรากฏขึ้นในทางร่างกาย ความรู้สึกเป็นสุขใจ ดีใจ ปลาบปลื้ม

หรือทุกข์ทางใจ อึดอัด ขัดเคือง ไม่พอใจ ไม่สบายใจ เป็นต้น เพื่อรู้แจ้งรู้เห็นความเป็นไปของไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

3) หลักปฏิบัติในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติรู้ชัดจิตของตนที่มีระคะ ไม่มีระคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ ฯลฯ อย่างไรก็ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ จิต คือวิญญูณชั้นนี้มี 16 ประการ การปฏิบัติในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการตามเห็นความเป็นจริงของจิต เป็นเพียงการตามรู้เท่าทันแค่นั้นจิต ไม่ปรุงแต่ง สุข ทุกข์ เป็นสิ่งที่จิตไปรับรู้เท่านั้น การเห็นเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และ ดับไป ต้องใช้จิตเห็น ใช้จิตสำรวจ เข้าไปภายใน ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด เกิดขึ้นตั้งอยู่แล้วดับไปของสรรพสิ่งต้องใช้จิตเป็นผู้ดู ธรรมะเป็นเรื่อง ธรรมชาติ ถ้าสิ่งใดขัดธรรมชาติ สิ่งเหล่านั้นไม่ใช่ธรรมะ ธรรมะสร้างได้จากธรรมชาติให้เกิดกุศลกรรม

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ไตรลักษณ์ช่วยให้รู้เท่าทันความจริงว่าสิ่งทั้งหลายล้วนไม่ยั่งยืน และไม่สามารถไปกำหนด ให้เป็นไปตามที่ใจปรารถนาได้ผู้ที่ไม่รู้เท่าทัน หลงยึดมั่นอย่างจริงจัง จะปล่อยให้กิเลสเหล่านี้เป็นตัวบงการการดำเนินชีวิตและพฤติกรรมของตน ทำให้เกิดทุกข์ ผู้ที่มีสติรู้เท่าทันจิต ย่อมสามารถครองชีวิตอยู่ด้วยปัญญา

4) หลักปฏิบัติในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เป็นการมีสติตั้งมั่นพิจารณาเนืองๆ ซึ่งธรรม 5 หมวด คือ นิรวณ 5 ชั้น 5 อายุตนะ 12 โพชฌงค์ 7 อริยสัจ 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: (10/382/316) สภาวะธรรมที่เกิดเรียกว่า ธรรมารมณ์ หมายถึงสิ่งที่จิตรู้หรือสิ่งที่มาประกอบกับจิต ปรุงแต่งจิต เมื่อเรียกให้ตรงกับสภาวะของนักปฏิบัติ ก็ได้แก่สภาวะธรรม

- นิรวณธรรม ธรรมเป็นเครื่องกั้นการบรรลุกุศลธรรม คือ กาม พยาบาท ถีนมิทธะ อุทัจจะ กุกกุจจะ และวิจิกิจฉา

- ชั้น 5 เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ชั้น 5 เป็นที่ตั้งของอุปาทาน หรือ ความยึดมั่นถือมั่นทำให้เกิดอุปาทานชั้น 5 คือ ทุกขอริยสัจ เกิดขึ้นและดับลง เพราะของผัสสะ

- อายุตนะ 12 อายุตนะเป็นจุดเชื่อมต่อสำคัญที่ทำให้เกิดผัสสะ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้การรับรู้ กระบวนการดำเนินชีวิตเกิดขึ้น

- โพชฌงค์ 7 โพชฌงค์หรือองค์แห่งการตรัสรู้ เป็นองค์ประกอบสำคัญลำดับสุดท้ายที่จะทำให้เกิดปัญญา และนำไปสู่วิมุตติหรือความหลุดพ้นจากทุกข์ คือ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปิณีต ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: (19/109/188)

- อริยสัจ 4 ให้มีสติกำหนดรู้ชัดความจริงอันประเสริฐ คืออริยสัจ 4 เป็นความจริง อันประเสริฐ ความจริงของพระอริยบุคคล หรือความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ

สรุปความการเห็นธรรมในธรรมว่าเป็นการมีสติไม่ลืมน้ำโลกิยธรรมทั้งปวงเกิดจากเหตุปัจจัย เกิดขึ้นเป็น วงจรปฏิจจนสมุปบาทก็จะเห็นความเกิดดับ และเห็นว่าธรรมที่เกิดจากเหตุปัจจัยล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็น อนัตตา

การปฏิบัติในสติปัฏฐาน 4 มีความลุ่มลึกและกว้างขวาง ในเบื้องต้นของการปฏิบัติจะมีพื้นฐานของ จิต นอกจากนี้ยังมีวิธีเพิ่มผล 5 หรือการปรับอินทรีย์ 5 องค์คุณ 3 คือ อาตปปี เพียรตั้งใจทำจริง สติมา มีสติ ระลึกรู้ก่อนที่รูปนามจะเกิดขึ้น สัมปชาโน มีสติติดตามกำหนดรู้รูปนามอยู่ทุกขณะรู้ถึงกระบวนการเกิดขึ้นของ ชันธจากผัสสะที่เกิดขึ้นตลอดจนถึงหลังผัสสะ เช่นทุกข์ที่เกิดขึ้นและถูกปรุงแต่งต่อจนกลายเป็นอุปาทานขันธ 5 รูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นกองทุกข์ หลักการปฏิบัติทั้ง 4 ประการมีความสำคัญมากที่จะนำพาผู้ ปฏิบัติไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือพระนิพพาน สติปัฏฐาน 4 จะมีประโยชน์ในการนำ นำไปใช้เพื่อการดำรงสติ รู้เท่าทันสรรพสิ่งได้ตรงตามที่เป็นจริง

รูปแบบการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงฺคโล)

รูปแบบการสอนของพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงฺคโล) เป็นการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 ที่มี วิธีการที่เป็นอัตลักษณ์เพื่อปรับให้เหมาะสมกับท้องถิ่นและภูมิทัศน์ เริ่มต้นจากการสมาทานพระกัมมัฏฐาน

1. วิธีสมาทานศีลขึ้นพระกัมมัฏฐาน วิธีการขึ้นกัมมัฏฐานนั้น เมื่อโยคีมาพร้อมเพียงกันแล้ว มีพิธี การซึ่งทางวัดพระธาตุศรีจอมทองเรียกว่าเรียกว่า “พิธีขึ้นขัน 5” ประกอบด้วย พาน 5 ใบใส่ดอกไม้ ธูปเทียน จำนวน 5 พาน มีขั้นตอนดังนี้ พานที่ 1 ขมาแก้วห้าโกฐาก ดอกไม้ห้า ธูปห้า เทียนห้า พานที่ 2 ขอศีลแปด พานที่ดอกไม้สอง ธูปสาม เทียนสอง 3 ขอกรรมฐาน ดอกไม้สอง ธูปสอง เทียนสอง พานที่ 4 ขอขมา พานขอ ขมาพระอาจารย์ ดอกไม้สอง ธูปสอง เทียนสอง พานที่ 5 ขอขมา พานขอขมาพระอาจารย์ ดอกไม้สอง ธูปสอง เทียนสอง

ทางวัดจะมีเจ้าหน้าที่จัดพานดอกไม้ธูปเทียนให้ 5 ใบ จึงเรียกว่าขัน 5 ขั้นตอนพิธีจะเริ่มจาก

- 1) มีผู้กล่าวนำ คำบูชาพระรัตนตรัย
- 2) ผู้เข้าปฏิบัติกล่าวคำสมาทานศีล สมาทานพระกัมมัฏฐาน
- 3) มีพระวิปัสสนาจารย์ 1 ท่าน มาเป็นผู้รับขัน และให้ศีล 8 และรับการสมาทานพระกัมมัฏฐาน พิธีลาขัน ในวันกลับ(เตรียมพานดอกไม้ 3 พาน) ขอขมาครูบาอาจารย์ รับศีล 5

2. วิธีการปฏิบัติวิปัสสนา พระพรหมมงคล (ทอง สิริมงฺคโล) มีหลักสำคัญในการปฏิบัติดังต่อไปนี้

1) ให้ได้ปัจจุบันธรรม การกำหนดพองหนอ ยุบหนอกี้ติ ขว้างหนอ ซ้าย่างหนอกี้ติ ต้อง กำหนดให้ได้ปัจจุบัน คือ (1) จิตที่กำหนดว่าพอง กับท้องที่พอง ต้องให้พร้อมกันอย่าให้ก่อนให้หลังกัน (2) จิต ที่กำหนดว่ายุบ กับท้องที่ยุบ ต้องให้พร้อมกันอย่าให้ก่อนให้หลังกัน

2) ต้องทำให้ต่อเนื่อง คือ เมื่อกราบกรรมฐานแล้วต้องมาเดิน ต้องมานั่งตามเวลาที่กำหนดให้ ติดต่อกันไป ในขณะที่พักผ่อนก็ต้องกำหนดอิริยาบถย่อยไปด้วย เช่น ล้างหน้า อาบน้ำ กินข้าว ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ เขี่ยยดแขน แม้จะนอนก็ต้องกำหนด นอนหนอ ๆ แล้วก็กำหนด พองหนอ ยุบหนอ จนกว่าจะหลับ

ไป ส่วนการกราบกรรมฐานเป็นการต้อนสติไว้ที่มือ การเดินเป็นการต้อนสติไว้ที่เท้า การนั่งเป็นการต้อนสติไว้ที่หน้าท้อง และตามจุดต่างๆ

3) ต้องประกอบด้วยองค์คุณ 3 คือ อาตาปี เพียรตั้งใจทำจริง สติมา มีสติระลึก รู้ก่อนที่รูปนามจะเกิดขึ้น สัมปชาโน มีสติติดตามกำหนดรู้รูปนามอยู่ทุกขณะ

4) ปรับอินทรีย์พละให้เสมอกัน ศรัทธาต้องเสมอกับปัญญา ถ้าศรัทธายัง ปัญญาหย่อนความโลภจะครอบงำ ถ้าปัญญา ยิ่ง ศรัทธาหย่อนความลังเลสงสัยจะเข้าครอบงำ วิริยะต้องเสมอกับสมาธิ ถ้าวิริยะยิ่ง สมาธิหย่อน ความฟุ้งซ่านจะเข้าครอบงำ ถ้าสมาธิยิ่ง วิริยะหย่อน ความมัวง่วงจะเข้าครอบงำ สติเป็นผู้ควบคุม (ยิ่งมากยิ่งดี) นอกจากนี้ยังมีวิธีเพิ่มพละ 5 หรือการปรับอินทรีย์ 5 ดังนี้คือ (1) วิธีเพิ่มศรัทธา ทรงใจให้อยู่กับรูปนามศีล สมาธิ ปัญญา และปัจจุบันธรรม (2) วิธีเพิ่มวิริยะ เพียงตั้งใจทำจริง กินน้อย นอนน้อย พุดน้อยแต่กำหนดให้มาก (3) วิธีเพิ่มสติ ระลึกรู้ที่อยู่รูปนามและการกำหนดตลอดเวลา (4) วิธีเพิ่มสมาธิ ผูกจิตไว้กับองค์คุณ 3 จิตจับในอารมณ์ใดให้กำหนดมั่นในอารมณ์นั้น (5) วิธีเพิ่มปัญญา รู้รูปนาม รู้ปัจจุบัน รู้พระไตรลักษณ์ รู้วิปัสสนา ปัญญา

3. เทคนิคของการกำหนดจุด วิธีการกำหนดจุดร่างกายขึ้น 28 จุดในการนั่งสมาธิที่มีการกำหนดจุดตามร่างกายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตามสภาวะธรรมของผู้ปฏิบัติ นั่นถือว่าเป็นหัวใจของการปฏิบัติวิปัสสนา เป็นงานที่สำคัญยิ่งของสติที่ต้องตามกำหนดตามรู้อยู่ตลอดเวลา โดยการปฏิบัติกำหนดดู อาการของท้องพองท้องยุบ และกำหนด พองหนอ-ยุบหนอ ให้มีสติกำหนดจดจ่ออย่างต่อเนื่อง การพัฒนาเทคนิคของการกำหนดจุดในร่างกายขึ้น 28 จุด เพื่อให้มีสติตามรู้จุดทั่วไปในร่างกาย และสติรู้ถึงอาการของรูปและนามเป็นอารมณ์ และป้องกันไม่ให้อกุศลเกิดขึ้น เป็นการเพิ่มกำลังของสติและเป็นที่อยู่ของจิตป้องกันการซัดส่ายไหลออกสู่ภายนอก ทำให้กำลังสมาธิดีขึ้นด้วย เช่นกัน การกำหนด เป็นงานของสติที่ต้องตามกำหนดตามรู้อยู่ตลอดเวลา เป็นการตัดสภาวะธรรม การกำหนดที่ติดต่อกับสิ่งหนึ่งทำให้สมาธิเดิบกล้า ทำให้เห็นการเกิดดับของรูปนามอยู่โดยตลอด ทำให้เห็นพระไตรลักษณ์ชัดเจน

แนวปฏิบัติของพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล) ในเรื่องของการกำหนดตามตำแหน่งของร่างกาย 28 จุด โดยใช้จิตกำหนดไปที่จุดต่างๆ ในร่างกาย เป็นการปรับอินทรีย์อีกวิธีหนึ่ง เพิ่มกำลังขณิกสมาธิให้แข็งแรง ป้องกันการเข้าสมาธิลึก และมีการปฏิบัติที่เข้มข้นมีการอธิษฐานในธรรมะพิเศษ การอธิษฐานการเกิดดับ และการอธิษฐาน เข้าผลสมาบัติเพื่อพบสภาวะธรรมของตนเองจนทำให้มีความก้าวหน้าในการปฏิบัติ ที่เป็นหนทางแห่งความดับทุกข์ (บุญชญา วิวิธขจร, 2560) และมีการกำหนดอารมณ์ที่เกิดขึ้นทางกาย เวทนา จิตและธรรมอยู่ตลอดเวลา เพื่อรับรู้สภาวะธรรมปัจจุบันโดยละเอียดถี่ถ้วนในบางขณะ ต่อเมื่อธรรมแก่กล้าขึ้นแล้วบัญญัติย่อมนตรธานหายไป (พระพรหมมงคล) (ทอง สิริมงคล), 2559)

1) การกำหนดรู้กาย เป็นการใช้สติพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏทาง หมายรวมถึงอิริยาบถต่างๆ ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นการเดิน ยืน นั่ง นอน เหยียด คู้ หายใจเข้า-ออก ต้องกำหนดทุกอิริยาบถ ใ การเดินจงกรม เอาสติมาไว้ที่เท้าทั้งสอง เวลาก้าวเท้าขวาไปให้กำหนดว่า ขวาท่างหนอ ก้าวเท้าซ้าย ให้กำหนดว่า ซ้าย่างหนอ เวลาหยุดก็กำหนดว่า หยุดหนอๆ เวลากลับก็กำหนดว่า กลับหนอๆ

เวลานั่งสมาธิเอาสติตั้งไว้ที่ท้อง หายใจเข้าท้องพอง กำหนดว่า พองหนอ หายใจออก ท้องยุบ กำหนดว่า ยุบหนอ นี่คือการเอาสติมาไว้ที่กายกำหนดที่หน้าท้อง หายใจออกก็เช่นกันกำหนดที่หน้าท้อง การกำหนดพองหนอ-ยุบหนอ เป็นธาตุมนสิการปัพพะ ซึ่งเป็นวิปัสสนาล้วน เป็นทางตรง เพราะเป็นการเจริญปัญญาโดยตรง กำหนดจิตพิจารณาเห็นความเป็นพระไตรลักษณ์อยู่ตลอดเวลา

การปฏิบัติในข้อนี้จะสามารถตัดทอนเสียซึ่งกามารมณ์ กามะ คือความใคร่ ออกเสียได้จากจิตใจ จิตใจจะไม่พัวพันในกามารมณ์อย่างเมื่อก่อน บุคคลผู้ได้ปฏิบัติอยู่เรื่อยๆ ตัวร่าคะนั้นจะน้อยลง ถอยลง เบา ลง ไม่ข้องเกี่ยวอยู่ในความงาม และกามารมณ์อีกต่อไป

2) กำหนดเวทนา เป็นการใช้สติพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางเวทนา เมื่อปฏิบัติไป ช่วงระยะเวลาหนึ่ง ถ้าเกิดเวทนา คือ อากาศ ปวด เจ็บ ก็ให้กำหนดด้วยสติว่า ขณะนี้เวทนาได้เกิดขึ้นแล้ว ให้ใช้สติพิจารณาจุดที่เจ็บปวดนั้น กำหนดในใจว่า ปวดหนอๆ ๆ หรือ เจ็บหนอๆ ๆ การเกิดเวทนา จะมีอารมณ์ดังต่อไปนี้ คือ - ถ้ามีความสุข ก็ให้กำหนดคือใช้สติระลึกว่า สุขหนอๆ ๆ

- ถ้าเสวยทุกข์ หรือไม่สบาย ก็ใช้สติกำหนดว่า ปวดหนอๆ ๆ
- ถ้าเฉย ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข ให้ใช้สติกำหนดว่า เฉยหนอๆ ๆ
- ถ้าสุขเจือด้วยอามิส คือ รูป เสียง กลิ่น รส การถูกต้อง หรือสุขในทางใจ อันเนื่องจากกามคุณทั้ง 5 สุขทางใดทางหนึ่งก็ให้กำหนดว่า สุขหนอๆ ๆ
- นิรามิส วา สุข เมื่อเกิดความรู้สึกได้รับความสุขจากการปฏิบัติธรรมอย่างเดียวที่ไม่เจือด้วยอามิส คือ กามคุณ ให้กำหนดว่า สุขหนอๆ ๆ
- เมื่อรู้ว่าเมื่อไม่ทุกข์ และไม่สุขในกามคุณก็ให้กำหนดว่า เฉยหนอๆ ๆ
- เมื่อรู้รส ไม่สุข ไม่ทุกข์ ไม่อิงกามคุณ ก็ให้กำหนดว่า เฉยหนอๆ ๆ

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าอาการ ปวด เจ็บ การกำหนด ความรู้สึก ว่าเป็นสุข มีความทุกข์ หรืออาการวางเฉย จะเห็นได้ว่า การกำหนด ความรู้สึกดังกล่าวมานี้ ทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นอาการของเวทนาได้อย่างชัดเจน และรู้สึกได้อย่างถูกต้อง จึงเป็นการกำหนดเวทนานุปัสสนาอย่างถูกต้องตามหลักการสติปัฏฐาน จะเห็นได้ว่าวิธีนี้เป็นวิธีการเจริญวิปัสสนาอย่างเดียวล้วน ๆ

การปฏิบัติในข้อนี้ก็เพื่อจะได้ไม่ติดอยู่ในความสุข การที่กำหนด ปวดหนอ เจ็บหนอ สบายหนอ หรือ เฉยหนอ อยู่ตลอดเวลาแล้ว จิตของผู้ปฏิบัติก็จะชินอยู่กับธรรมชาติตามสภาวะจิต จะอยู่อย่างไรก็ได้ จะร้อน หรือจะหนาวอย่างไร จิตก็ไม่ทุกข์ไปตามอารมณ์เหล่านั้น จะมองสิ่งเหล่านั้นเป็นไปตามสภาวะที่จิตกำหนด อย่างไม่เหน็ดเหนื่อย อยู่อย่างไรก็ได้ ความทุกข์ ความสุขมันมีอยู่ แต่จิตของผู้ฝึกนั้นจะไม่ติดอยู่กับในความสุข ความทุกข์ หรือความเฉยใด ๆ จะรู้เท่าทันในสภาวะจิตเหล่านั้นอยู่เสมอ และจะไม่ข้องเกี่ยวอยู่ในความสุข และจะหลุดพ้นจากความสุขนั้น

3) กำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางจิต เป็นการการใช้สติพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางจิต ถ้าความคิดเกิดขึ้นในขณะที่กำลังเดินจงกรม หรือนั่งสมาธิ ความคิดนั้นจะเป็นไปในทางที่ดี หรือไม่ดี ก็ให้กำหนด

สติว่าคิดหนอๆ การที่ความคิดเกิดขึ้นควรเตือนสติของตนเองว่า สิ่งทีล่งมาแล้วอย่าได้เก็บเอามาคิดสิ่งที่ยังมาไม่ถึงก็อย่าคิด ขอให้ใช้สติกำหนดอยู่กับปัจจุบันให้ดีที่สุด โดยพิจารณาเห็นจิตเนื่อง ๆ

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่า การกำหนดรู้ว่า จิตมีราคะ จิตที่หายจากราคะ จิตมีโทสะ จิตที่หายจากโทสะ จิตที่มีโมหะ จิตที่หายจากโมหะ จิตหุดหู่ จิตฟุ้งซ่าน จิตที่เป็นสหระคต จิตไม่เป็นสหระคต จิตมีธรรมอันยิ่ง จิตไม่มีธรรมอันยิ่ง จิตมีสมาธิ จิตไม่มีสมาธิ จิตหลุดพ้น จิตไม่หลุดพ้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นการกำหนดตามหลักการของวิปัสสนาซึ่งเป็นการกำหนดจิตตามวิปัสสนา เป็นการกำหนดวิปัสสนาเพียงอย่างเดียว

การปฏิบัติในข้อนี้ก็เพื่อจะกำจัดซึ่งความเห็นว่าเป็นของเที่ยง หรือบรรเทาเสียซึ่งความเที่ยงที่จะเข้าไปยึดถือความเที่ยงนั้น ไม่ว่าจะเปลี่ยนแปลง โดยไม่รู้สึกเสียใจอะไร จะอย่างไรก็ได้ เพราะพิจารณาแล้วว่า ในชีวิตของคนเราย่อมมีความเปลี่ยนแปลง แล้วก็มองดูด้วยสติว่ามันเป็นอย่างไรเอง

4) การกำหนดรู้สภาวะธรรม เป็นการใช้สติพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางธรรม อาการที่ปรากฏทางธรรมได้แก่ ชั้น 5 และนิรณัน 5

ชั้น 5 แบ่งเป็น 2 ส่วนคือ รูปกับนาม รูปก็ยังคงเป็นรูป ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนาม รวมแล้วเป็นรูปนาม การพิจารณาชั้น 5 เป็นอารมณ์ ก็คือการทำผู้ปฏิบัติกำหนดสติในทุกๆ อิริยาบถนั่นเอง เช่น พองหนอ ยุบหนอ อาการพอง อาการยุบ เป็นตัวรูป ส่วนจิตที่เข้าไปรู้นั้นเป็นนาม การกำหนดพองหนอ ยุบหนอ จึงบรรจุชั้น 5 ไว้ด้วย

สำหรับ นิรณัน 5 นั้นเป็นเครื่องกั้น หรืออุปสรรคในการปฏิบัติมี 5 ประการ เมื่อเกิดนิรณันขึ้นในขณะที่ปฏิบัติต้องทิ้งพอง ยุบ เสียก่อน แล้วใช้สติกำหนดดังนี้ คือ

- กามฉันทะ ความรักใคร่ในทางกาม ให้กำหนดว่า ชอบหนอๆ ๆ
- พยาบาท ความปองร้าย ความอาฆาต ให้กำหนดว่า ไม่ชอบหนอๆ ๆ
- ถีนมิทชะ ความท้อแท้ และความง่วงซึม ให้กำหนดว่า ง่วงหนอๆ ๆ
- อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่าน และความรำคาญใจ ให้กำหนดว่า ฟุ้งหนอๆ ๆ
- วิจิกิจฉา ความสงสัยลังเลใจ ไม่อาจตัดสินใจได้ในแนวทางปฏิบัติ กำหนดว่า สงสัยหนอๆ ๆ

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า การกำหนด ความชอบใจ ไม่ชอบใจ ง่วง ฟุ้ง สงสัยเป็นธัมมานุปัสสนา เป็นวิปัสสนาล้วน การกำหนดพอง-ยุบ เป็นธาตุมนสิการปัพพะ เป็นวิปัสสนาล้วน การกำหนด ด้วยวิธีนี้เป็น การเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน 4 เป็นการกำหนดสติอย่างต่อเนื่อง ทำให้เห็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นได้ต่อเนื่อง เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักการ

เมื่อเอาสติเข้าไปกำหนดนิรณันอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็ควรละทิ้งนิรณันนั้นเสีย แล้วเอาสติ กลับมา กำหนด พองหนอ ยุบหนอ ต่อไป การปฏิบัติในข้อนี้ก็เพื่อจะกำจัดเสียซึ่งความมีตัวตน เรา เขา สัตว์ บุคคล ความจริงแล้วมีแต่รูป มีแต่นามเท่านั้น ที่เขาสมมติให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมา ก็เพื่อสะดวกในการอยู่ร่วมกัน และให้แสดงบาทต่างๆ ไปตามสมมติเหล่านั้น บุคคลจะต้องอาศัยสมมตินี้ไปจนตลอดชีวิต ถ้าหากว่าคนใดไม่ได้ศึกษาให้รู้ถึง “ความเป็นจริง” แล้ว เขาจะติดอยู่ในสมมตินี้ต่อไป จะไม่สามารถพ้นไปจากทุกข์ได้ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติในข้อนี้จึงทำให้รู้ว่าในตัวของเรานี้มีแต่รูปกับนามเท่านั้น ที่เขาสมมติอย่างนั้นอย่างนี้ ก็จะต้องรู้เท่า

ทันเขาสมมติไปเพื่ออะไร การให้ยศถาบรรดาศักดิ์ ก็เพื่อจะสอนคนให้เป็นคนดี ยกย่องคนดี และให้เป็นตัวอย่างในการทำความดีของโลก

การกำหนดเป็นหัวใจของการปฏิบัติวิปัสสนา เป็นงานที่สำคัญยิ่งของสติที่ต้องตามกำหนดรู้อยู่ตลอดเวลา การกำหนดที่ติดต่อกันเนื่องเป็นการตัดสภาวะธรรม ทำให้สมาธิมีกำลังกล้าแข็ง ปิดรูรั่ว สกัดกั้นไม่ให้บาปไหลเข้าสู่จิต จะสังเกตเห็นว่าการกำหนดทุกๆ ครั้ง จะต้องมีการทำด้วย “หนอ” คำว่า “หนอ” นี้มีประโยชน์อย่างไร หนอทำให้ขณิกสมาธิมีกำลัง โดยมากจะเอาบัญญัติคือ สิ่งที่สมมติกันขึ้นแล้วนำมาเป็นอารมณ์ คือเป็นสมณธรรมฐาน เช่น พิจารณาส่วนต่างๆ ของร่างกายเป็นอารมณ์

ขณิกสมาธิเป็นสมาธิชั่วขณะ แต่เราอย่าไปมองข้ามว่าเป็นของเล็กน้อย เหมือนฝนที่ตกลงมาหลายเม็ด แต่ละเม็ดฝนมีความหมาย เมื่อรวมกันเข้ามันจะทำให้ น้ำในคู หนอง บึงเต็มขึ้นมาได้ ฉันทใดก็ดี เมื่อเราทำขณิกสมาธิมีปัจจุบันเป็นอารมณ์แล้ว ก็จะเกิดเป็นกำลังขึ้นมา ตัวอย่างของขณิกสมาธิ เราคุ้นหูหนึ่งก็เป็นความตั้งใจ เป็นขณิกสมาธิ การเหยียดครั้งหนึ่งก็เป็นขณิกสมาธิแล้ว ซึ่งมีคุณค่าอย่างมาก อย่างที่ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้อาการพอง อาการยุบนั้น มันก็มีขณิกสมาธิอยู่แล้ว แต่เมื่อใส่หนอเข้าไป ก็ทำให้มีกำลังขึ้นมา หนอทำให้เป็นขั้นเป็นตอน (พระธรรมธีรราชมหามุนี (โศลก ญาณสิทธิ), 2523)

5) เทคนิคของการกำหนดจุดในร่างกาย 28 จุด เพื่อให้มีสติตามรู้จุดทั่วไป ในร่างกาย และสติรู้ถึงอาการของรูปและนามเป็นอารมณ์ และป้องกันไม่ให้กุศลเกิดขึ้นเป็นการเพิ่มกำลังของสติและเป็นที่อยู่ของจิต ป้องกันการซัดส่ายไหลออกสู่ภายนอกทำให้กำลังสมาธิขึ้นด้วย เช่นกัน การนั่งสมาธิที่มีการกำหนดจุดตามร่างกายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตามสภาวะธรรมของผู้ปฏิบัติ นั่นถือว่าเป็นหัวใจของการปฏิบัติวิปัสสนา เป็นงานที่สำคัญยิ่งของสติที่ต้องตามกำหนดตามรู้อยู่ตลอดเวลา ให้มีสติกำหนดจดจ่ออย่างต่อเนื่อง (พระพรหมมงคล (ทอง สิริ มังคโล, 2559)

1-2 สะโพกขวา สะโพก ซ้าย

3-4 ก้นย่อขวา ก้นย่อ ซ้าย

5-6 ขาพับด้านนอกขวา ขาพับด้านนอกซ้าย

7-8 ตาตุ่มด้านนอกขวา ตาตุ่มด้านนอกซ้าย

9-10 หลังเท้าขวา หลังเท้าซ้าย

11-12 หัวเข่าขวา หัวเข่าซ้าย

13-14 หน้าขา ขวา หน้าขาซ้าย

15-16 โคนขาหนีบขวา โคนขาหนีบซ้าย

17-18-19 (ไขว้หน้า) โคนขาหนีบขวา กลางอก ไหล่ซ้ายด้านหน้า

20-21-22 (ไขว้หน้า) โคนขาหนีบซ้าย กลางอก ไหล่ขวาด้านหน้า

23-24-25 (ไขว้หลัง) สะโพกขวา กลางหลัง ไหล่ซ้ายด้านหลัง

26-27-28 (ไขว้หลัง) สะโพกซ้าย กลางหลัง ไหล่ขวาด้านหลัง

การกำหนดจุด 28 เป็นการประยุกต์มาจากรูป 28 ในพระอภิธรรม (นนทิวัด ไถ่เลิศ, 2564)

-วิธีการที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งคือการเข้าอริชฌาน 3 อย่างด้วยกัน คือ 1. อริชฌานในธรรม ให้ญาณบังเกิด 2. อริชฌานการเกิดดับ (ความเชี่ยวชาญในวสี) 3. การเข้าผลสมาบัติ ผู้ปฏิบัติจะเข้าใจกับสภาวะต่างๆ แตกต่างกันไป ตามลำดับขั้นของเอกัตถบุคคล

- การปฏิบัติตามแบบฝึกหัด เป็นการปฏิบัติตามลำดับ

- การทวนญาณ เพื่อ ทบทวนดูสภาวะของวิปัสสนาญาณที่ผู้ปฏิบัติได้เคยปฏิบัติผ่านมาแล้ว

การสอนการปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐานสูตร

การปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐานสูตร โดยใช้การกำหนด คือ “พองหนอ-ยุบหนอ” สอนให้ผู้ปฏิบัติรู้จักสิ่งสำคัญในภาคปฏิบัติ คือ

1) การชำระศีล ผู้ปฏิบัติต้องชำระศีลให้บริสุทธิ์ เป็นการขัดเกลากิเลสอย่างหยาบเพื่อมิให้ล่วงออกมาทางกายและวาจา และความบริสุทธิ์ในการสำรวมทวารทั้ง ๖

2) การกำหนด คือการเอาจิตน้อมเข้าไปรับรู้อารมณ์หรือความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะอย่างจดจ่อและต่อเนื่อง จุบัน ซึ่งเป็นสภาวะธรรม ที่ปรากฏขึ้น

3) การเดินจงกรม เมื่อมีสติ ใจเป็นกลางอยู่กับปัจจุบันก็สามารถเห็นกายและใจตามที่เป็นอย่างจริง เห็นว่าที่เดินนั้นคือรูป ที่คิดนั้นเป็นนาม

4) การนั่งสมาธิ เป็นการฝึกสติ มีสติรู้ตัวอยู่เสมอ กำหนดเอาสติมาไว้ที่ท้องเหนือสะดือ 2 นิ้ว เวลาหายใจเข้าท้องพองออก ให้เอาสติเพ่งพิจารณาอยู่กับอาการพองเพียงอย่างเดียว เวลาหายใจออก ท้องยุบก็ให้เอาสติเพ่งพิจารณาอยู่กับอาการยุบเพียงอย่างเดียว

อานิสงส์การเจริญสติปัฏฐาน 4 ปฏิบัติในสติปัฏฐาน 4 อย่างสม่ำเสมอ จะเป็นผู้มีจิตใจหนักแน่น มีบุคลิกลักษณะเข้มแข็ง การที่ต้องกำหนดจิตให้เป็นปัจจุบันทำให้เป็นคนไม่หงุดหงิดเพราะจิตไม่มีนิวรรณ์ จิตผ่องใส มีความมั่นใจอย่างเต็มเปี่ยมในการดำเนินชีวิตที่จะเดินทางตามแนวสติปัฏฐาน ในพระไตรปิฎก กล่าวอานิสงส์ของการปฏิบัติธรรมทั้งนัยสมถะ และวิปัสสนาไว้หลายประการ เช่น สามารถตัดวิตกมีกามวิตกเป็นต้น เพราะเป็นธรรมอันละเอียดและประณีต เป็นธรรมเครื่องพักอยู่อันละมุนละไมและเป็นสุข เป็นมูลเหตุแห่งการทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ ผู้ที่ได้สำเร็จจรหดผล โดยอาศัยอานาปานสติเป็นบาท ย่อมกำหนดรู้ในอายุสังขารของตนว่าจะอยู่ไปได้สักเท่าไรและสามารถรู้กาลเวลาที่จะปรินิพพานด้วย ในวิสุทธิมรรคมีบทว่าผู้ปฏิบัติธรรมย่อม หลับเป็นสุข ตื่นก็เป็นสุข คือ มีใจเบิกบาน มีร่างกายสงบเรียบร้อย มีhiriโอตปปะ นำเลื่อมใส มีอิธยาชัยประณีต ไฟ ศาสดราวุธทั้งหลายไม่สามารถกล้ำกรายได้ มีเมตตา มีความสุข เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย และเทวดาทั้งหลาย ถ้ายังไม่สำเร็จมรรคผลนิพพาน เมื่อแตกตายทำลายขันธก็มีสุคติโลกสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า

การปฏิบัติวิปัสสนา มีคุณค่ามหาศาล เป็นหนทางเอกที่จะนำไปสู่การรู้แจ้งในสัจธรรมและเข้าถึงความเป็นจริงในชีวิต ในเบื้องต้นจะเป็นผู้ที่มีอหังการประณีต ภูมิจิตละเอียด ตามลำดับขั้นของการปฏิบัติ หากผู้ปฏิบัติมีสติ รูปร่าง นาม ที่เป็นปัจจุบันด้วยจิตที่ตั้งมั่น จะทำให้เห็นไตรลักษณ์ เมื่อตายก็มีสติ ตายไปแล้วไปสู่สุคติ มีหวังผล 2 อย่างในปัจจุบันชาตินี้คือ พระอนาคามี และพระอรหันต์ ถึงแม้จะไม่สามารถบรรลุมรรคผล นิพพาน ในชาตินี้ ก็จะเป็นอุปนิสัยอันดีงามในชาติต่อไป (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 1/404/338)

พระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล) กล่าวอานิสงส์ไว้ดังนี้ว่า การได้เห็นพระอริยะกิติ การเข้าหาพระอริยะกิติยังไม่ประเสริฐเท่ากับทำตนให้เป็นพระอริยะ ขอท่านทั้งหลายจงพยายามทำสิ่งที่ไม่เป็นสาระให้เป็นสิ่งอันเป็นสาระ จงพยายามทำสิ่งที่ติดตามไปไม่ได้ ให้เป็นสิ่งที่ติดตามไปได้ จงพยายามสลัดตนให้พ้นจากภาระอันหนักที่ได้ติดตามเรามาตลอดสังสารวัฏอันยาวนาน เพื่อเข้าถึงจุดจบของชีวิตอันมีพระนิพพานเป็นที่สุด สมดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงพร่ำเตือนสาวกของพระองค์อยู่เนืองนิตย์ว่า นิพพานก็มีอยู่ ทางไปนิพพานก็มีอยู่ เราผู้ซึ่งทางไปนิพพานก็มีอยู่ ถ้าเธอไม่เดิน แล้วเธอจะถึงนิพพานได้อย่างไร (พระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล), 2559)

สรุปความจากรูปแบบการสอนของพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล) จะเน้นการปฏิบัติในวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เป็นวิธีการฝึกให้เกิดปัญญารู้เท่าทันความจริงเพื่อความดับทุกข์ มีอุบายในการสอน เพื่อเข้าถึงสติปัญญา คือการมีสติระลึกถึงสภาพความเป็นจริงของรูป นาม และ ไตรลักษณ์ อันเป็นความจริงแท้ที่ไม่แปรผันไปตามสมมติบัญญัติ เป็นรูปแบบที่นำผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงความจริงทั้งสองนี้ เป็นแนวทางการปฏิบัติใน สติปัญญา 4 อย่างถูกต้อง เป็นวิธีการฝึกให้เกิดปัญญาเพื่อความดับทุกข์ การเจริญสติตามแนวสติปัญญา 4 จะพัฒนาได้ด้วยการกำหนดรูปร่างปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง มีสติเฉียบคม รู้ชัดตามสภาวะธรรมใน รูป เวทนา จิต และธรรม มีเนื้อหาสาระที่สำคัญคือการใช้หลักสติปัญญา 4 เป็นแนวทางที่มีการประยุกต์หลักการหายใจและอิริยาบถต่างๆ มาเป็นวิธีปฏิบัติที่มีคำบริกรรมว่า หนอ ตามเสมอ มีเอกลักษณ์คือการบริกรรม พองหนอ ยุบหนอจึงทำให้ในปัจจุบันนี้นิยมเรียกชื่อว่า สายพอง-ยุบ

สรุป

รูปแบบการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของพระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล) เป็นการสอนที่ถ่ายทอดวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ที่สืบสานกันมามากตามลำดับเป็นเวลานับด้วยพันปี การสอนการปฏิบัติวิปัสสนาของพระพุทธเจ้าในยุคพุทธกาลนั้นเป็นวิธีการปฏิบัติตามแนวสติปัญญา 4 พระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล, 2559) ยึดมั่นในการสอนตามแนวสติปัญญา 4 และมีพัฒนาการในการสร้างหลักปฏิบัติ จากความรู้ และประสบการณ์ด้วยการประยุกต์การบริกรรมพองหนอ ยุบหนอ เข้ากับวิธีการที่เป็นนวัตกรรมของท่านเอง สอดคล้องกับความต้องการของสังคมในภูมิทัศน์ มีวิธีการที่เป็นอัตลักษณ์

พระพรหมมงคล (ทอง สิริมงคล) ได้พัฒนาวิธีการสอนในด้านการวางโครงสร้างการสอน และการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัญญา 4 ดังนี้ คือ 1. การพัฒนาโครงสร้างหลักสูตร 1) เทคนิคของการกำหนดจุดในร่างกายขึ้น 28 จุดการนั่งสมาธิที่มีการกำหนดจุดตามร่างกายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตามสภาวะธรรมของผู้

ปฏิบัติ นั้นถือว่าเป็นหัวใจของการปฏิบัติวิปัสสนา โดยการปฏิบัติกำหนดดู อาการของท้องพองท้องยุบ และกำหนด พองหนอ-ยุบหนอ ให้มีสติกำหนดจดจ่ออย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มีสติตามรู้จุดทั่วไปในร่างกาย และรู้ถึงอาการของรูปและนามเป็นอารมณ์ ทำให้กำลังสมาธิดีขึ้นด้วย 2) การเข้าอธิษฐาน ซึ่งมีขั้นตอนตามลำดับ 3 วัน แต่ก็ก็เป็นเพียงการวางหลักการไว้ ผู้ปฏิบัติจะเข้าใจกับสภาวะต่างๆ ตามลำดับขั้น และภูมิจิตภูมิธรรม ของเอกตถบุคค 3) การทวนญาณ เพื่อ ทบทวนดูสภาวะของวิปัสสนาญาณที่ผู้ปฏิบัติได้เคยปฏิบัติผ่านมาแล้ว 2. การสอนวิธีปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน 4 โดยใช้หลักการกำหนด คือ พองหนอ-ยุบหนอ สิ่งสำคัญในภาคปฏิบัติ คือ 1) การชำระศีล การปฏิบัติวิปัสสนากาวนานั้นเบื้องต้น ผู้ปฏิบัติต้องชำระศีลให้บริสุทธิ์ เป็นการขัดเกลากิเลสอย่างหยาบเพื่อให้ล่องออกมาทางกายและวาจา และความบริสุทธิ์ในการสำรวมทวารทั้ง 6 ในขณะตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นรู้รส กายถูกต้อง ใจรู้ธรรมารมณ์ โดยการสำรวมไม่ให้อภิขมา และ โทมนัส เข้าอาศัยได้ 2) การกำหนด คือการเอาจิตน้อมเข้าไปรับรู้อารมณ์หรือความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะอย่างจดจ่อและต่อเนื่อง เผื่อดูสภาวะในอารมณ์ปัจจุบัน ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริงด้วยความเชื่อมั่นในแนวปฏิบัติ มีวิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา โดยปราศจากการนึกคิดพิจารณาปรุงแต่งใดๆ ในการปฏิบัติสิ่งสำคัญอันเป็นรากฐานของการปฏิบัติ ก็คือ การกำหนด 3) การเดินจงกรม เพื่อการเจริญสติและวิปัสสนากาวนา คือ เมื่อมีสติ ใจเป็นกลางอยู่กับปัจจุบันก็สามารถเห็นกายและใจตามที่เป็นจริง เห็นว่าที่เดินนั้นคือรูป ที่คิดนั้นเป็นนาม ไม่ใช่ “ฉัน” เดิน หรือ “ฉัน” คิด การเห็นความจริงเช่นนี้จะทำให้ลดการปรุงแต่ง หรือลดความยึดติดถือมั่นใน ตัวตนได้ 4) การนั่งสมาธิ เป็นการฝึกสติ มีสติรู้ตัวอยู่เสมอ กำหนดเอาสติมาไว้ที่ท้องเหนือสะดือ 2 นิ้ว ให้เอาสติเพ่งพิจารณาอยู่กับอาการพอง-ยุบ 5) การสอบอารมณ์ ที่เป็นการแนะนำการปรับอินทรีย์ มีการชี้แนะโดยครูอาจารย์ อินทรีย์ที่แก่กล้าสมควร ย่อมมาจากการปฏิบัติอย่างพากเพียร ถูกต้องตามหลักสติปัฏฐาน 4 ทำให้เกิดปัญญา พิจารณาได้ว่าร่างกายของเรานั้นแท้จริงมีแต่รูปกับนามเท่านั้น ไม่มีอย่างอื่นเลยเป็นการปฏิบัติที่สืบเนื่องจากพระพุทธเจ้าและบูรพาจารย์ มีเป้าหมายสำคัญคือ พัฒนาตัวบุคคลตามลำดับภูมิจิตภูมิธรรมของปัจเจกบุคคล อันเป็นการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง มีสัมมาทิฐิ ที่จะนำชีวิตไปสู่ความถูกต้อง ความเจริญ

บรรณานุกรม

- บุญชญา วิวิธจร. (2560). การพัฒนาหลักการสอนวิปัสสนากาวนาของสำนักปฏิบัติธรรมต้นแบบตามแนวสติปัฏฐานสูตร. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร.* 5(3), 9-12.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ). (2523). *ความสำคัญของคำว่าหนอ*. กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ). (2548). *วิปัสสนากรรมฐาน ภาค1*. กรุงเทพฯ: สหธรรมมิก.
- พระธรรมมงคลจารย์ (ทอง สิริมงคล). (2552). *ธรรมเมตตาในหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน*. นนทบุรี: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เซน การพิมพ์.

- พระธรรมมังคลาจารย์ (ทอง สิริมังคะโล). (2555). *หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไตรรงค์การพิมพ์.
- พระธรรมมังคลาจารย์ (ทอง สิริมังคะโล). (2555). *ทางสายเอก*. เชียงใหม่: กรองช้างการพิมพ์.
- พระพรหมมงคล (ทอง สิริมังคะโล). (2559). *คู่มือปฏิบัติวิปัสสนาวัตพระธาตุศรีจอมทอง*. เชียงใหม่: ช้างเผือก.
- พระราชพรหมาจารย์ (ทอง สิริมังคะโล). (2544). *คู่มือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในแนวสติปัฏฐาน 4*. เชียงใหม่: กรองช้าง.
- พระราชพรหมาจารย์ (ทอง สิริมังคะโล). (2548). *ทางสายเอก (ฉบับสมบูรณ์)*. เชียงใหม่: ช้างเผือก.
- มติมหาเถรสมาคม. (2554). *แต่งตั้ง พระธรรมมังคลาจารย์ วัดพระธาตุ ศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ให้เป็นที่ปรึกษาสำนักงานกำกับดูแลพระธรรมทูตไปต่างประเทศ*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- มติมหาเถรสมาคม. (2557). *แต่งตั้งพระสังฆาธิการให้เป็นที่ปรึกษา เจ้าคณะภาค 7*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร (2558). *ประวัติพระธรรมมังคลาจารย์*. เชียงใหม่: วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร
- สุรพล ไกรสรานุติ. (2554). *สติปัฏฐาน 4 ฉบับวิเคราะห์ – สังเคราะห์*. กรุงเทพฯ: ธรรมสถานจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2564). *พุทธธรรมฉบับปรับขยาย*. พิมพ์ครั้งที่ 39. Printed in China.

ความอ่อนน้อมถ่อมตนที่มีผลต่อความเป็นมงคลและความเจริญรุ่งเรืองของชีวิต

Humility Effective to the Auspiciousness and Life Accomplishments

¹พระมหาบุญประสิทธิ์ นาถปุณโย และ²บุญร่วม คำเมืองแสน

¹Phramaha Boonpasid Nathapunyo and ²Boonruam Khammuangsaen

^{1,2}คณะศาสนาและปรัชญา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

^{1,2}Faculty of Religion and Philosophy, Mahamakut Buddhist University

¹Corresponding Author's Email: boonpasid2537@gmail.com

Received: March 24, 2023; Revised: April 24, 2023; Accepted: April 25, 2023

บทคัดย่อ

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ต้องอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นคณะ มิได้ใช้ชีวิตอยู่เพียงคนเดียวตามลำพัง ต้องทำกิจกรรมร่วมกัน และต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา แต่มนุษย์ในสังคมเหล่านั้นต่างมีชีวิต มีจิตวิญญาณ และมีความรู้สึกนึกคิดที่แตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้บางครั้งทำให้สังคมต้องเกิดปัญหา หรือเกิดความ สับสนุ่นวายขึ้น เพราะขาดการเคารพกันในด้านความคิด และการกระทำของกันและกัน ซึ่งพระพุทธศาสนา ได้วางรูปแบบการปฏิบัติที่เหมาะสมตามสถานภาพ และบทบาททางสังคมของบุคคลกลุ่มต่างๆ ตามหลักทศ 6 ซึ่งช่วยให้สังคมมนุษย์มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เป็นการมองเห็นคุณค่าและความสำคัญในการแสดงออกทั้งด้าน กาย วาจา และใจ ต่อบุคคลอื่นด้วยความเคารพ ถือเป็นรากฐานสำคัญในการอยู่ร่วมกันของสังคม เพราะเป็น การสร้างความเป็นมงคล และเป็นบ่อเกิดแห่งความสมัครสมานสามัคคี รักใคร่ ประารถนาดีต่อกัน ทำให้ เจริญรุ่งเรืองในชีวิต ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นอย่างมากที่บุคคลในสังคม จะได้นำหลักธรรมสำคัญใน พระพุทธศาสนา ไปประยุกต์ใช้ในสังคมและชีวิตประจำวัน แม้มิใช่เป็นหลักธรรมที่ถือว่าสูงสุดใน พระพุทธศาสนา แต่ได้รับความยกย่องว่าเป็นมงคลอันสูงสุด เป็นหนึ่งในมงคลสูตร ดังพระพุทธพจน์ว่า ความ อ่อนน้อมถ่อมตน นี้เป็นมงคลอันสูงสุด เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น ด้วยการ แสดงออกความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบุคคลอื่น ซึ่งเป็นการกระทำที่บ่งบอกถึงสภาพจิตใจที่เข้มแข็ง ที่สามารถ ลดทิฐิมานะ ความแข็งกระด้าง ที่เป็นบ่อเกิดของการยกตัวเหนือผู้อื่นลงได้ ด้วยการฝึกฝนอบรมทางสติปัญญา และความประพฤติ เป็นการสร้างความเจริญรุ่งเรืองมั่นคงในชีวิตด้วย

คำสำคัญ: ความอ่อนน้อมถ่อมตน; มงคล; ความเจริญรุ่งเรือง

Abstract

Humans are social creatures that need to live together in groups, not living alone They have to do activities together and have to depend on each other all the time. But

human beings in those societies Are different lives, souls, and different feelings. For this reason, society sometimes causes must be depending on more chaos because of the lack of respect for each other's thoughts and actions Buddhism has laid out a form of practice that is appropriate according to the situation And social roles of various groups of people according to the 6 directions, which helps human society have good relationships with each other. It is to see the value and importance of physical, verbal, and mental expressions toward others with respect. It is considered an important foundation for the coexistence of society because it is the source of solidarity, affection, and good wishes to each other for this reason, it is very necessary for people in society to adopt the important principles of Buddhism. To Apply in society and daily life although it is not the highest dharma in Buddhism but has been regarded as the most auspicious one in the auspicious formula as the Buddha said humility. This is the highest auspicious. It is a principle that promotes the development of the human mind to a higher level. with an expression of humility toward others. This is an action that indicates a strong mental state. that can be reduced the attitude hardness which is the origin of being lifted above others with intellectual training and conduct It is to create stability in life, both physically and mentally for oneself initially and continue to create peace in society

Keywords: Humility; Auspiciousness; accomplishments

บทนำ

ความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งที่สำคัญในการดำเนินชีวิตในสังคม เพราะการมีจิตใจที่ดีงาม และร่างกายเป็นเครื่องแสดงออกทางความประพฤติ ทำให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของผู้อื่นได้เป็นอย่างดี เพราะการมีปรกติกราบไหว้ เป็นเรื่องที่สังคมไทยได้รับการหล่อหลอมมาอย่างยาวนาน กลายเป็นค่านิยมและวัฒนธรรม ซึ่งในสังคมปัจจุบันจะต้องเคารพผู้ที่มีคุณวุฒิ หรือวัยวุฒิสูงกว่า เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนผ่านทางความคิด และพฤติกรรม ที่คนรุ่นเก่าต้องทำความเข้าใจ และยอมรับความคิดของคนรุ่นใหม่ให้ได้ เพราะนั่นคือสิ่งที่เราต้องเผชิญและอยู่กับมันในอนาคตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จะเห็นได้ในสังคมไทยในปัจจุบัน คนรุ่นใหม่ให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมกันและเลียนแบบพฤติกรรมบางอย่างจากชาวตะวันตก จึงทำให้การแสดงออกบางอย่างอาจขัดใจคนรุ่นเก่า เช่น ไม่ยกมือไหว้ผู้มีอายุกว่า หรือใช้คำพูดที่แสดงออกถึงความมั่นใจในตัวเองมากเกินไป จนทำให้ดูเหมือนอวดดี ไม่มีสัมมาคารวะ ทำให้บางครั้งไม่ได้รับความร่วมมือ หรือความช่วยเหลือจากผู้ใหญ่แบบไม่รู้ตัว เพราะมองข้ามเรื่องเหล่านี้ไป ซึ่งแตกต่างจากผู้ที่ยอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นคนที่มีลักษณะนิสัยไม่ชอบโอ้อวด วางตนได้ถูกต้องเหมาะสม ไม่หยิ่งยโสโอหัง ไม่โอ้อวดเกินความจริง ไม่ยกตนสูงและกดคนอื่นให้ต่ำ มีความสุภาพ ให้เกียรติผู้อื่น รู้กาลควรไม่ควร ซึ่งสังคมในปัจจุบันนี้ ได้รับอิทธิพลมาจากยุคโลกาภิวัตน์ ส่งผลทั้งด้านสังคม ประชากร เศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์เทคโนโลยี สิ่งแวดล้อม การเมือง และ

วัฒนธรรม ค่านิยมที่ดีงามเสื่อมถอยและประเพณีดั้งเดิมถูกบิดเบือน สังคมให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมมากยิ่งขึ้น การให้ความสำคัญกับศีลธรรมและวัฒนธรรมที่ดีงามลดลง การดำรงชีวิตและความสัมพันธ์กับผู้อื่นลดน้อยลงอย่างเห็นได้ชัดในสังคมปัจจุบัน มุ่งหาแต่รายได้เพื่อสนองความต้องการบริโภค การช่วยเหลือเกื้อกูลกันลดลง ความมีน้ำใจไมตรีน้อยลง แกร่งแย่ง เอารอดเอาเปรียบกัน ขาดความสามัคคีไม่เคารพสิทธิผู้อื่น และขาดการยึดถือประโยชน์ส่วนรวม เอาแต่ประโยชน์ส่วนตนเป็นสำคัญ (ธีรพงษ์ มหาวิโร, 2555) หากต้องการให้ทุกคนอยู่ร่วมกันได้โดยสันติสุข ต้องเกิดจากความเคารพและยอมรับในความแตกต่างกัน และเรียนรู้ที่จะอยู่ท่ามกลางความแตกต่างนั้นให้ได้ ในขณะเดียวกัน ต้องให้เกียรติผู้อื่นตามสถานะที่เขาเป็นด้วย แต่ถ้าหากขาดหลักความเคารพซึ่งกันและกันแล้วไซ้ อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งได้ การจะแก้ปัญหาดังกล่าวได้ ต้องรู้จักการเลือกปฏิบัติตามหลักมงคลสูตร ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญประการหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา ที่สอนให้มองเห็นคุณค่าความดีและความสำคัญของผู้อื่น และปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างเหมาะสมด้วยความจริงใจ จึงจะสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมได้ และเป็นไปเพื่อเป็นประโยชน์ในการนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ พร้อมทั้งเป็นประโยชน์ในการค้นคว้าทางวิชาการให้เข้าใจชัดเจนมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

ความหมายและความสำคัญของความอ่อนน้อมถ่อมตน

การอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นหลักธรรมที่สำคัญประการหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา ที่จะช่วยให้สังคมมนุษย์มีความเคารพและมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และเป็นหลักที่จะทำให้เกิดความสุขเจริญรุ่งเรืองในชีวิต ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ปรากฏในมงคลสูตร ข้อที่ 22 และ 23 ดังบาลีว่า คารโว จ นิวาโต จ เอตมมงคลมุตตมัม (พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ: 25/6/4) มีความหมายว่า คารโว แปลว่า ความเคารพ เป็นการแสดงออกถึงความเป็นผู้รู้จักคุณค่าและความสำคัญ พร้อมทั้งตระหนักในคุณค่าความดีของผู้อื่น พบใครก็คอยมองหาข้อดีของเขา ไม่จับผิด สามารถประเมินคุณค่าของผู้อื่นได้ตามความเป็นจริง แล้วแสดงอาการเคารพนับถือด้วยกาย วาจา และใจ ที่ยกย่อง นับถือ เอื้อเฟื้อ ใส่ใจต่อบุคคล ต่อสิ่งที่ควรเคารพนับถือ ผู้ที่มี “คารวธรรม” ย่อมรู้จักสัมมาคารวะ รู้จักที่ต่ำที่สูง เรียกว่า ส่วน คำว่า นิวาโต แปลว่า ไม่พองลม เอาการออกแล้ว คือ การถ่อมตน เอาทิฐิมานะออก มีความสงบเสถียรเจียมตน ไม่อวดตน ไม่ทะนงตน ไม่มีความมานะถือตัว ไม่อวดคือถือดี ไม่ยกโสโอหัง ไม่ดูถูกเหยียดหยามใคร ไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่งจองหอง ความถ่อมตน เป็นการปรามตนเอง คอยพิจารณาข้อบกพร่องของตน น้อมตัวลงเพื่อถ่ายทอดคุณความดีของผู้อื่นเข้าสู่ตนเองได้ถูกต้องตามความเป็นจริง จึงเรียกได้ว่า ความเคารพและความถ่อมตน เป็นมงคลอันสูงสุด (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 25/9/8) เป็นวิธีการพัฒนาชีวิตให้ไปถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้

คำว่า ความเคารพ หรือการให้ความเคารพซึ่งกันและกันนั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 คือ การยอมรับตระหนักในคุณค่าความดีของตน หรือของผู้อื่นที่ใกล้ชิดในสังคม และของเพื่อนมนุษย์ โดยการแสดงออกอย่างอ่อนน้อม อ่อนโยน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่ล่วงเกินและไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ได้แก่ กิริยาอาการยกย่องเชิดชูบุคคล หรือสิ่งที่ควรยกย่องเชิดชู ได้แก่ การกราบ การไหว้ มีการสำรวมกิริยาให้สงบ และมีความเอื้อเฟื้อแสดงให้เห็นน้ำใจ มีเมตตา

ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ ย่อมจะนำตนไปสู่ความเจริญอิสริยยศและบริวารสมบัติ (สมเด็จพระสังฆราช อุฎฐายี มหาเถร (จวน อุฎฐายี), 2537) ซึ่งตรงกับภาษาบาลีว่า นิวาโต แปลตรงศัพท์ว่า ไม่มีลม คือไม่แสดงอาการอย่างพองลมหรือลูกโป่ง อันไม่มีสาระภายใน โดยใจความนั้นหมายความว่า ไม่หยิ่ง ไม่จองหอง เจียมตัว หรืออ่อมตน ท่านแสดงลักษณะบุคคลผู้เป็นเช่นนั้นว่า เป็นผู้ไม่มีมานะ ไม่กระด้าง เป็นคนไม่มีพิษ ประดุจงูที่ถอนเขี้ยว มีวาจา อันละเอียดอ่อน ไพเราะเสนาะโสต แม้จะเป็นผู้มีอิสริยยศหรือคุณสมบัติมาก จะไม่กระด้าง เพื่อจะทำคารวะอ่อนน้อมต่อผู้อื่นโดยฐานะอันสมควร (พระธรรมโกศาจารย์, 2544) ผู้ที่มีปัญญาและได้รับการฝึกฝนความอ่อนน้อมถ่อมตนทางจิตใจแล้ว จะเห็นคุณงามความดีที่มีอยู่ในตัวผู้อื่นได้อย่างชัดเจน เหมือนนักเคมีที่มองเห็นคุณสมบัติของแร่ธาตุของโลหะต่างๆ อย่างชัดเจน แล้วสามารถนำแร่ธาตุต่างๆ ไปใช้ประโยชน์ในการทำงานหรือในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดีมีประสิทธิภาพ (พระภาวนาวิริยคุณ, 2551) จะเห็นถึงความหมายและความสำคัญของความเคารพและความถ่อมตน ซึ่งเป็นการตระหนักในคุณงามความดีของคนอื่น และสิ่งอื่น แล้วปฏิบัติต่อบุคคลนั้นและสิ่งนั้นอย่างถูกต้อง โดยเป็นการแสดงออกทางกายและทางวาจาเป็นหลัก ส่วนความอ่อนน้อมถ่อมตนนั้น เป็นการตระหนัก ในตัวเองแล้วสามารถวางตนได้ถูกต้องเหมาะสม ไม่หยิ่งยโสโอหัง ไม่โอ้อวดเกินความจริง ไม่ยกตนสูงและกดคนอื่นให้ต่ำ มีความสุภาพ ให้เกียรติผู้อื่น รู้กาลควรไม่ควร โดยเน้นเรื่องของภายในจิตใจเป็นสำคัญ

วิเคราะห์ความอ่อนน้อมถ่อมตน

การอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของคนไทยตามแบบวิถีพุทธ และเป็นคุณธรรมสำคัญยิ่งสำหรับผู้ที่ต้องการแสวงหาความรู้ หรือการเข้าไปในสังคมต่างๆ เพราะความเป็นผู้ที่มีความอ่อนน้อม ย่อมจะได้รับการเอ็นดู และได้รับคำแนะนำอันเป็นประโยชน์จากเหล่าบัณฑิตทั้งหลาย ซึ่งเป็นทางมาแห่งการได้ความรู้สติปัญญา รวมถึงทรัพย์ต่างๆ ก็จะไม่หลวมารวมอยู่ที่คนที่นั่นอ้อมตัวลงต่ำ เหมือนมหาสมุทรเป็นที่รวมของสายน้ำทั้งหลาย แม้แต่ผู้ที่จะเป็นใหญ่ ย่อมต้องเจออุปสรรคปัญหาที่เข้ามามากมายขึ้นตามไปด้วย ต้องเจอปัญหาจากงาน และจากผู้คน ผู้นำที่ฉลาด ต้องทำตนเหมือนต้นไม้ใหญ่ ยิ่งสูง ยิ่งต้องเจอลมแรง หรือบางครั้งอาจเจอพายุ หากลำต้นของไม้นั้น อาศัยความแข็งเพียงอย่างเดียว ไม่ยอมโอนตัว เอนอ่อนผ่อนตามกระแสลมพายุ ก็อาจหักโค่นลงมาเสียหาย หรืออาจล้มตายได้ แต่หากไม้นั้นมีความยืดหยุ่น ปรับโล้ได้ตามลม และก็ยังคงความแข็งแรงในตัว เหมือนไม้สน ก็จะสามารถเติบโตสูงใหญ่ยิ่งขึ้นต่อไปได้ เป็นความแข็งแรง ที่มีความยืดหยุ่นอยู่ในตัว หรืออาจเรียกว่า “อ่อนโยนแต่ไม่อ่อนแอ แข็งแกร่งแต่ไม่แข็งกระด้าง” ผู้ใดมีความอ่อนน้อมถ่อมตน อาจมองได้ว่า ผู้นั้นเป็นผู้ที่ฉลาด มีสติปัญญา มีดีในตัวอยู่มาก มีมากพอและภาคภูมิใจในสิ่งที่มี จนไม่จำเป็นต้องแสดงออกมาก หรืออวดแข่งกับใคร หรือไม่ต้องกดผู้อื่นให้ต่ำ และหากมองเข้าไปในจิตใจของผู้อ่อนน้อม แท้จริงแล้ว ผู้นั้นมีความเข้มแข็งทางจิตใจอย่างยิ่ง มีความอดทนอย่างสูง เพราะเป็นผู้ที่ได้รับการฝึกฝนอบรมทางสติปัญญาเป็นอย่างดี เช่น พระภิกษุสามเณร ได้รับการฝึกฝนอบรมความเคารพ อันเกิดจากความมีวินัยเป็นพื้นฐาน ได้แก่ ศีล อันเป็นข้อวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ทำให้รู้จักตระหนักในบุคคลและสิ่งนั้นๆ และหลักเสขียวัตถ์ อันข้อวัตรปฏิบัติที่ภิกษุสามเณรจะต้องศึกษาธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทต่างๆ ถือได้ว่าเป็นบรรทัด

ฐานของการมีความเคารพ อันเป็นการจัดระเบียบสังคมคณณะสงฆ์ ในการแสดงความเคารพต่อกันและกัน เช่นเดียวกันกับการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน ผู้ที่หวังความเจริญรุ่งเรืองและสมบูรณ์ในชีวิต ดังคำอวยพรวันเกิดที่ได้ยินบ่อยๆ ว่า ขอให้เจริญด้วยอายุวัฒนมังคล สิ่งเหล่านี้ ย่อมเกิดจากการแสดงออกทางความประพฤติด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ถ้าหากขาดเสียซึ่งความอ่อนน้อมถ่อม มีมานะถือตัว ทะนงตนว่าเป็นใหญ่ ย่อมจะเป็นเหตุเกิดปัญหาขึ้นมากมาย ดังเช่นเรื่องของอายุวัฒนกุมาร ซึ่งเป็นลูกของพราหมณ์ พ่อแม่ของท่านมีเพื่อนเป็นพราหมณ์อยู่คนหนึ่ง ได้ทิพจักขุญาณ ทราบข่าวว่าเพื่อนคนนี้จะเข้ามาในเขตเมืองก็พากันไปหา เมื่อคุยกันพอสมควรแก่เวลา ท่านพ่อก็ส่งลูกชายอายุยังไม่ถึง 7 ปี ให้แก่แม่ กราบลาเพื่อกลับ เพื่อนก็บอกว่า ทีฆายุโก โหตุ แปลว่า ท่านจงมีอายุยืนยาวเถิด เมื่อท่านพ่อกราบแล้ว ท่านแม่ก็ส่งลูกให้ท่านพ่อ ท่านแม่กราบบ้าง ท่านพราหมณ์ก็บอกว่า ขอให้ท่านมีอายุยืนยาวเถิด แล้วจับลูกให้กราบ ท่านพราหมณ์ก็นิ่งเฉยไม่พูดแบบนั้น ท่านพ่อท่านแม่ ก็สงสัยเลยถามว่า เวลาที่ผมกับเมียกราบลาท่าน ท่านบอกว่า จงเป็นผู้มีอายุยืนยาว แต่เวลาที่ให้ลูกกราบทำไมท่านจึงทำเฉยๆ ท่านพราหมณ์ก็บอกว่า ก็ลูกของท่านจะต้องตายภายใน 7 วัน ถ้าฉันพูดแบบนั้นฉันก็พูดผิด เขาก็เลยถามว่า ท่านรู้วิธีแก้ไขไหม? ท่านพราหมณ์ก็บอกว่า รู้แต่ว่าจะตาย แต่วิธีแก้ไขไม่รู้ คนที่รู้วิธีแก้มีอยู่คนเดียว คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถ้าหากว่าท่านต้องการจะแก้ไขให้ลูกของท่านตาย ก็ไปหาพระพุทธรูปเถิด พระองค์มีวิธีแก้อยู่

พระบรมครูทรงประทับนั่งตั้งแต่เริ่มต้นของวันจนที่สุดของวันคืออรุณใหม่ เพราะว่าผู้ที่จะมาเอาชีวิตของเด็กเป็นยักษ์ที่ได้รับพรจากท่านท้าวเวสสุวรรณได้ภายใน 7 วัน ถ้าเลย 7 วันแล้วไม่มีโอกาส ฉะนั้นเมื่อมาคอยอยู่ 6 วันแล้ว พระก็นั่งล้อมรอบอยู่แบบนั้น ก็เข้าไม่ได้ ได้แต่ตั้งท่าว่าถ้าเผลอเมื่อไรจะเอาเมื่อนั้น แต่พอวันที่ 7 เป็นวันสุดท้าย ตั้งใจว่าวันนี้จะเอาชีวิตเด็กคนนี้ได้ ให้มันตายจากความเป็นมนุษย์ เพราะกรรมเดิมสร้างไว้มาก ที่เป็นโทษปาณาติบาต แต่ความดีก็มีมากเช่นกัน ในเมื่อเห็นท่าว่าเอาไม่ได้แล้วก็ต้องตั้งท่ารอให้พระเผลอ แต่พระพุทธรูปเสด็จเสียเอง เมื่อพรหมลงมา ยักษ์ตนนี้ก็ต้องถอยหลังไป พันเขตพรหม และเทวดาลงมา ยักษ์ตนนี้มีบุญน้อยกว่าก็ต้องถอยหลังออกไปอีก ในที่สุดต้องออกไปอยู่ขอบจักรวาล เพราะพรหมและเทวดามีปริมาณมาก และสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงประทับนั่งจนหมดเวลา เป็นอันว่าเด็กคนนั้นไม่ต้องตาย เกินเวลา 7 วัน ยักษ์ทำอันตรายไม่ได้ เมื่อพ้นจากตอนนั้นมาแล้วถึงเวลาอายุ 7 ขวบ ท่านอายุวัฒนกุมารก็บวชเณรแล้วก็ได้อรหันต์ผล อยู่มาได้ถึงอายุ 120 ปี ตรงตามท้องคัมภีร์สมเด็จพระมหามุนีตรัสไว้ เมื่ออายุวัฒนกุมารเติบโตแล้ว เวลาไปไหนมาไหนก็มีผู้ติดตามไปเป็นบริวารถึง 500 คน วันหนึ่งอายุวัฒนกุมารพร้อมกับบริวารได้มาที่วัดพระเชตุวัน ภิกษุทั้งหลายจำได้ จึงทูลถามพระศาสดาว่า เหตุเครื่องเจริญอายุของสัตว์เหล่านี้เห็นจะมี พระศาสดา ตรัสตอบภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ว่า โดยการนอบน้อมท่านผู้สูงอายุ มิใช่จะทำให้อายุยืนเท่านั้น แต่ยังเป็นเหตุให้ไฉ้วรรณะ สุขะ และพละ เมื่อจะทรงแสดงธรรม จึงตรัสพระคาถานี้ว่า อภิวัตนสิ ลิสส นิจจํ วุฑฒาปจายีโน จตตารโธ ธมมา วุฑฒนติ อายุ วณโณ สุขํ พลํ. ธรรม 4 ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้กราบไหว้เป็นปกติ ผู้อ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญเป็นนิตย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 25/109/64) จะเห็นได้ว่า คุณธรรมที่ทำให้เจริญรุ่งเรืองได้ในชีวิต ต้อง

ประกอบไปด้วย (1) ต้องมีปกติกราบไหว้ผู้อื่นเสมอ (2) ต้องรู้จักอ่อนน้อมถ่อมตัวต่อผู้เจริญด้วยวิญญูเป็นนิตย์ ด้วยการแสดงพฤติกรรมกรอ่อนน้อมถ่อมตน ประกอบไป 3 ทางด้วยกัน คือ

1. การแสดงออกทางกาย หมายถึง การแสดงกิริยาท่าทางที่สุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบกระด้าง ไม่ทำท่าหยิ่งโส ไม่มองคนด้วยสายตาเหยียดๆ รู้จักแสดงความเคารพผู้ใหญ่กว่าทั้งด้านชาติวุฒิ วิญญู และคุณวุฒิ รู้จักให้เกียรติแก่สตรี และพร้อมที่จะเห็นอกเห็นใจผู้อื่น การแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนทางกายต้องเป็นไปด้วยความจริงใจ ไม่ใช่แสร้งหรือแกล้งทำ ผู้ที่ประพฤติก่อนน้อมถ่อมตนทางกายได้ ย่อมเป็นผู้ที่มีกิริยาอ่อนน้อม คือ ไม่ลดตัวลงจนเกินควร และไม่ถือตัวจนเกินงาม มีกิริยาอันเป็นที่รัก อ่อนโยน ละเอียดไม่ว่าต่อคนทั่วไป ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยและผู้เสมอกัน รู้ที่ต่ำที่สูง ไม่ตีตนเสมอท่าน มีคุณสมบัติผู้ดีสำหรับแสดงแก่คนทั้งหลายโดยเสมอหน้ากัน

2. การแสดงทางวาจา หมายถึง การพูดจริงด้วยถ้อยคำที่สุภาพ อ่อนหวาน ไพเราะ น่าฟัง ไม่หยาบคาย นุ่มนวล ชวนให้สบายใจ รู้จักใช้คำพูดที่เหมาะสม ถูกกาลเทศะ และถูกกับบุคคล ผู้ที่ประพฤติก่อนน้อมถ่อมตนทางวาจาได้ ย่อมเป็นผู้ที่มีวาจาอ่อนหวาน คือมีคำพูดที่ไพเราะน่าฟัง ออกจากใจที่ใสสะอาด นุ่มนวล ไม่แข็งกระด้าง ไม่พูดโอ้อวดยกตัว และไม่พูดกล่าวโทษลบหลู่ทับถมคนอื่น เมื่อตนทำพลาดพลั้งสิ่งใดต่อใครย่อมออกวาจาขอโทษเสมอ เมื่อผู้ใดแสดงคุณต่อตนอย่างไรก็ออกวาจาขอบคุณเสมอ ไม่พูดเยาะเย้ยถากถางผู้ทำผิดพลาด ไม่ใช้วาจาข่มขู่ผู้อื่น เห็นใครทำดีก็ชมเชยสรรเสริญจากใจจริงที่แท้จริง

3. การแสดงทางใจ หมายถึง การมีจิตใจอ่อนโยน การมองโลกในแง่ดี เนื่องจากใช้ปัญญา ไตร่ตรองแล้วว่าคนเรานั้นจะให้ดี พร้อมบริบูรณ์ไปทุกอย่างเป็นไปได้ แม้ตัวเราเองก็เช่นกัน การมีความรู้สึกนึกคิดเช่นนี้ จะทำให้การพูดและกิริยาท่าทางที่แสดงออกมาเป็นไปด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ผู้ที่มีจิตใจอันดี ย่อมเป็นผู้ที่มีใจอ่อนโยน คือมีใจนอบน้อม ละมุนละม่อม ถ่อมตัว มีใจอ่อนละไม ไม่นิยมवादกำลังความสามารถ พยายามฝึกตนเองให้มีความสามารถ มีใจเปิดกว้างยอมรับความคิดเห็นของคนอื่น เมื่อใครไม่เห็นพ้องกับตนก็ไม่ด่วนโกรธพิจารณาถึงเหตุผลความจำเป็นแล้วค่อยๆ ปรับความคิดเห็นเข้าหากันได้

ถ้าหากไม่มีอ่อนน้อมถ่อมตนเสียแล้ว พรที่ได้ยินบ่อยๆ หลังจากที่ได้ถวายของทำบุญ แล้วพระให้พรตามภาษาบาลีข้างต้นนั้น พรที่ได้รับย่อมไม่สำเร็จผล หรือผลย่อมไม่เกิดกับบุคคลผู้ไม่ประพฤติตาม จะเกิดขึ้นด้วยการอ้อนวอน หรือความปรารถนาเท่านั้นก็หาไม่ หรือแม้แต่บางที่เราอาจจะรู้สึกว่า ถ้ามีความแข็งกระด้างบ้าง ก็จะเป็นเหตุให้ผู้คนสนใจ เพราะคิดว่าแข็งกระด้างแล้วมันเสียงดังดี ดูเด่นด้วย แต่การคิดเช่นนี้ เป็นมิฉฉาติฐิ จะเห็นว่า เดียวนี้มักจะมีบุคคลประเภทนี้เกิดขึ้นเยอะในสังคมปัจจุบัน อย่างทำตัวให้มันห้าวๆ ไว้ก่อน เดียวนี้เขาเรียกว่าเกรียน หรือรากเกรียน เป็นต้น ดูแล้วมีคนสนใจติดตามผ่านช่องทางออนไลน์ต่างๆ แต่ว่าที่ติดตาม ย่อมมีทั้งสองฝ่ายเสมอ เช่น ฝ่ายที่เห็นด้วย ก็จะชื่นชมยินดีคล้อยตาม ส่วนฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย ก็อาจจะตามมาด่า บอกลถึงความไม่เหมาะสมในการแสดงออก และการวางตัวที่ไม่เหมาะสม จะเห็นได้ว่ามีทั้งคนสนใจในด้านบวกและด้านลบอยู่ แต่ว่าไม่ได้เป็นเหตุแห่งความเจริญที่แท้จริงเลย ความเจริญที่แท้จริงนั้น คือการเป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน หรือมีความสุภาพอ่อนโยน แต่ไม่ใช่อ่อนแอ ท่านผู้มีความรู้เปรียบเทียบกับมะม่วงเวลาออกลูก มันจะโยนตัวได้ ความอ่อนโยน ก็คือความที่มันคล่องแคล่วว่องไวด้วย เหมือนลูกมะม่วงที่

โยนตัวได้ ความอ่อนโยน จะมีทั้งอ่อนน้อมและคล่องแคล่วด้วย นอกจากนี้ความอ่อนน้อมยังเปรียบเสมือนรวงข้าว รวงข้าวถ้าตั้งตรง แสดงว่าข้าวรวงนั้นใช้ไม่ได้ ไม่มีน้ำหนัก มีแต่เกลบ ถ้าข้าวมีเนื้อเต็ม มีน้ำหนัก ตัวน้ำหนักมันจะทำให้ข้าวโน้มลงมา อย่างนี้เรียกว่า อ่อนน้อม ผู้ที่มีความอ่อนน้อม แสดงว่ามีคุณธรรมในใจ เยอะ มีคุณความดี มีความมั่นใจในตัวเอง กล่าวที่จะอ่อนน้อมเข้าหาผู้ใหญ่ รู้จักกาลเทศะ มีปฏิสัมพันธ์ด้วยการ มีสัมมาคารวะให้เหมาะสมกับฐานะต่างๆ ซึ่งมีความสอดคล้องกับทัศนะทางพระพุทธศาสนา ที่กล่าวถึงกิจวัตรที่ควรกระทำต่อผู้อื่นในสังคมาตามหลักทศ 6 คือบุคคลที่ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว ด้วยเหตุของความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ จึงเป็นหน้าที่ที่ต้องกระทำและต้องทำให้ถูกต้อง ด้วยการปฏิบัติโดยให้ความเคารพอ่อนน้อมต่อกัน อนุเคราะห์สังคฺเคราะห์แก่กันให้ครบถ้วน ครบทิศ อันได้แก่ การปฏิบัติระหว่าง บิดามารดากับบุตร อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา มิตรกับมิตร นายจ้างกับลูกจ้าง สมณะกับฆราวาส การอนุเคราะห์ซึ่งกันและกันตามหลักของทศ 6 นี้ ถือว่าเป็นหน้าที่หรือเป็นกิจที่ควรกระทำเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอยู่ร่วมกันในสังคม หากไม่อาศัยซึ่งกันและกัน หรือคิดว่ามีใช้หน้าที่เราเสียแล้ว ย่อมจะนำมาซึ่งความวุ่นวายแตกร้างของคนในสังคม แท้จริงแล้ว ไม่มีบุคคลใดที่จะอยู่คนเดียวในโลกได้ โดยไม่พึ่งสิ่งอื่นสิ่งใด เพราะมนุษย์เกิดมาต้องมีบิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิด อีกทั้งต้องมีมิตร มีคนรู้จัก เป็นต้น ในการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งบุคคลต่างก็มีสภาพเช่นเดียวกันทั้งนั้น นั่นคือบุคคลประเภทต่างๆ ที่ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทางสังคม ดุจทิศที่อยู่รอบตัว ด้วยเหตุของความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์จึงเป็นหน้าที่ต้องกระทำอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นจากข้อความที่กล่าวมาข้างต้น การเป็นอยู่ร่วมกันตามหลักความสัมพันธ์ทางสังคม ต้องสงเคราะห์กันอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น (พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์, 2558) เพราะบุคคลทั้ง 6 ประเภท ดุจทิศที่อยู่ร่วมตัวเรา ต้องมีการปฏิบัติต่อกัน ด้วยการให้ความเคารพ มีความอ่อนโยน สุภาพอ่อนน้อม ให้เกียรติแก่กันและกัน เคารพยกย่องท่านผู้มีความเป็นผู้ใหญ่ ผู้สูงด้วยคุณธรรมความดี เป็นต้น ซึ่งในแต่ละวันเราจะมีฐานะเปลี่ยนไปต่างกัน แล้วแต่ว่าขณะนั้นอยู่ที่ไหนอยู่กับใคร แล้วมีวิธีปฏิบัติตัวของแต่ละฐานะต่อกันอย่างไร เช่น ลูกต้องปฏิบัติอย่างไรต่อพ่อแม่ พ่อแม่ต้องปฏิบัติอย่างไรต่อลูก ครูมีหน้าที่อย่างไรกับลูกศิษย์ ลูกศิษย์มีหน้าที่อย่างไรต่อครู เป็นต้น ซึ่งในทศทั้ง 6 ต่างคนต่างฐานะของตนเอง แต่หลายๆคน อาจคิดว่าการนอบน้อมเป็นสิ่งที่ดูเหมือนกับความอ่อนแอ แต่จริงๆแล้ว ของสองสิ่งนี้แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง เพราะการนอบน้อมเป็นจุดแข็งของคน ในขณะที่ความอ่อนแอเป็นจุดด้อย การที่เราจะมีความนอบน้อมได้นั้น เราจะต้องมีความเข้มแข็งในจิตใจ และการจะเป็นคนถ่อมตน เราจะต้องรู้จักการฝึกฝนอบรมภายใน เพราะแก่นแท้ของความอ่อนน้อมถ่อมตน ต้องมาจากจิตใจ ดังคำว่า "อ่อนนอกแข็งใน" เป็นคำเปรียบเทียบกับอาจจะคุ้นเคยสำหรับผู้อ่านบางท่าน ฉะนั้น หากมองเข้าไปในจิตใจเบื้องลึกของผู้อ่อนน้อมถ่อมตน แท้จริงแล้วเขา คือ ผู้ที่มีความเข้มแข็งทางจิตใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะมีความอดทน และสุขุม ลุ่มลึกด้านอารมณ์ การที่เราจะเป็นเช่นนั้นได้ จะต้องรู้วิธีการในการพัฒนาตนเองให้เป็นผู้ที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ได้แก่

- 1) ฝึกพัฒนาทัศนคติที่ว่าเราไม่ได้มีดีกว่าผู้อื่น หรือเป็นผู้ที่มีความสำคัญกว่าผู้อื่น
- 2) ยอมรับกับตัวเองว่ามันเป็นเรื่องธรรมดาที่ไม่จำเป็นต้องรู้ทุกอย่าง หรือมีคำตอบให้กับทุกๆ เรื่อง
- 3) ยอมรับฟังคำติชมจากผู้อื่นที่มีความหวังดี และให้ข้อคิดที่ดีกับวิธีการใช้ชีวิต

4) ในการที่จะทำอะไร ต้องเริ่มจากทัศนคติที่อยากเรียนรู้ และอยากเข้าใจในความคิดของผู้อื่นด้วยการฝึกฝนอบรมตามวิธีการดังกล่าว เป็นการสร้างอุปนิสัยให้ความสำคัญกับเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล มองให้เห็นแก่นแท้ของความอ่อนน้อม และให้เกียรติกับคนที่อยู่รอบตัว ทำให้เป็นผู้ที่มีความพึงพอใจกับการใช้ชีวิต ไม่ชอบคุยโวโอ้อวด เป็นคนที่มีความมั่นใจและภูมิใจในตัวเอง อีกทั้งยังเป็นคนที่มีความเข้าใจที่คิดว่าคนทุกคนล้วนมีความไม่สมบูรณ์รวมถึงตัวเองด้วย จึงไม่ว่ากล่าวตำหนิในความไม่สมบูรณ์ของผู้อื่นในแงุ่มที่เกินเลยจากความเป็นจริง

การแสดงออกของคนที่มีความอ่อนน้อมถ่อมตนนั้น เป็นการสร้างโอกาสแห่งความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน เหมือนรวงข้าวที่เต็มไปด้วยเมล็ดข้าว จะเห็นว่ารวงข้าวนั้น จะโน้มอ่อนลงตามน้ำหนักของเมล็ดข้าว ในรวงยิ่งมากก็ยิ่งโน้มอ่อนลงมาก ไม่ได้ตั้งโชว์ขอบอวดผลผลิตที่เต็มรวงเลยสักนิด เช่นเดียวกับผู้ที่ประสบความสำเร็จพวกเขาจะอ่อนน้อมถ่อมตนมาก ยิ่งประสบความสำเร็จมากก็ยิ่งอ่อนน้อมถ่อมตนมากยิ่งขึ้นไม่เคยโอ้อวดความสำเร็จของตนด้วยปากของตัวเอง แต่ความสำเร็จของเขาจะเป็นตัวเปล่งประกายความเก่งกาจของตัวเอง ความอ่อนน้อมถ่อมตนนั้นเป็นมงคลสูงสุดในชีวิตเป็นมงคลหนึ่งในจำนวน 38 มงคลของชีวิต เป็นมงคลชีวิตที่ทำให้ผู้คนที่อยู่รอบตัวนั้นให้ความรักใคร่เมตตาและเอ็นดูแล้วก็พร้อมที่จะช่วยเหลือเสมอ ตรงกันข้ามกับคนที่ถือตัวโอ้อวดและเยอหยิ่งจองหองที่ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน ก็ไม่มีใครอยากให้ความช่วยเหลือไม่ได้นี้รักใคร่หรือเอ็นดู มีแต่จะหนีให้ห่าง ไม่อยากคบหาสมาคมด้วย เพราะความถือดีจนไม่คิดจะนับถือคนอื่น ลักษณะของคนที่มีความอ่อนน้อมถ่อมตน 1) มีกิริยาที่อ่อนน้อม 2) มีวาจาที่อ่อนหวาน 3) มีจิตใจที่อ่อนโยน ทั้ง 3 ลักษณะนี้ ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เสริมสร้างมงคลให้กับชีวิต เป็นเสน่ห์ที่เราสามารถสร้างได้เพื่อทำให้ชีวิตของเราได้กลายเป็นที่รักใคร่และเอ็นดูของผู้คนที่ได้พบเห็น แต่ต้องเป็น 3 สิ่งที่เกิดด้วยความจริงใจ ไม่ใช่อาการเสแสร้งหรือแกล้งทำ การเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน ก็ยังเป็นการทำชีวิตให้เหมือนกับว่ากำลังเป็นทองมหาสมุทรที่กว้างใหญ่ที่สามารถรองรับน้ำจากทุกชนทุกแห่งได้หมด ถึงแม้จะเป็นคนที่มีความรู้ความเฉลียวฉลาดมีฝีมือมีความเก่งมากแค่ไหนก็ตาม แต่ก็ยังสามารถที่จะรองรับความรู้ใหม่ๆ จากพวกคนมากมายได้ตลอดเวลา นั่นเพราะความอ่อนน้อมถ่อมตนได้ลดความเยอหยิ่ง ถือดี และความแข็งกระด้างของจิตใจ ด้วยเหตุนี้แหละ ผู้ที่มีความอ่อนน้อมถ่อมตนจึงเป็นที่รักของทุกคนและคนแบบนี้มักประสบความสำเร็จในชีวิตเสมอ อยู่ที่ไหนก็มีแต่คนรักและอยากให้ความช่วยเหลือด้วยความรักใคร่เอ็นดูอยู่เสมอ

นอกจากนี้แล้วความอ่อนน้อมถ่อมตนยังช่วยให้เราได้พัฒนาตัวเองให้ดียิ่งขึ้น นั่นคือความอ่อนน้อมถ่อมตน จะทำให้เรามองกลับมาที่ตัวเองมากยิ่งขึ้นกลับมาพิจารณาตัวเองว่ามีข้อบกพร่องตรงไหน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของกิริยาคำพูดความคิดและจิตใจ เพื่อพบว่ามีส่วนไหนที่บกพร่องไปก็สามารถแก้ไขให้ดีขึ้นเป็นหลักสูตรของการพัฒนาที่นำไปสู่ความก้าวหน้าในทุกด้านของชีวิต โดยเฉพาะความก้าวหน้าในหน้าที่การงานหากไม่พิจารณาตัวเองแล้ว ก็อาจทำให้หลงในความเก่งของตัวเองว่าสิ่งที่ตัวเองทำอยู่นั้นดีแล้ว เก่งแล้วก็เลยทำให้ไม่เกิดความรู้สึกอยากพัฒนาตนเอง มีหน้าซำยังทำให้กลายเป็นคนจิตใจคับแคบไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของใคร ทำตัวเป็นน้ำเต็มแก้วที่ไม่สามารถเติมอะไรลงไปได้อีก หรือเป็นเพียงดอกเปื้อนที่ลำต้นตั้งเมื่อถูกแรงลมพัดก็ติดผิวร่อนลอยไปในอากาศหาประโยชน์อะไรไม่ได้เลย แต่ถ้ายึดเอาความอ่อนน้อมถ่อมตนเป็น

แนวทางของการดำเนินชีวิตแล้วเราก็คงเป็นเหมือนรวงข้าวที่มีแต่ขมลงต่ำเพราะเมล็ดข้าวที่เต็มดวงและเป็นเมล็ดที่อุดมสมบูรณ์เราสามารถสร้างความก้าวหน้าให้กับชีวิตได้มากยิ่งขึ้นด้วยการปฏิบัติตามมงคลสูงสุดของชีวิตที่ชื่อว่าความอ่อนน้อมถ่อมตน ทำให้ประสบความสำเร็จได้

ประโยชน์ความอ่อนน้อมถ่อมตน

การแสดงออกทางกาย วาจา ใจ ทั้งสามประการนี้ ผู้ที่ประพฤติให้สมบูรณ์ ย่อมเป็นบุคคลที่ควรได้รับการยกย่อง นับถือ เพราะมีความเอื้อเฟื้อใสใจต่อผู้อื่นด้วยความรัก แสดงให้เห็นถึงความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นนิตย ย่อมได้รับอานิสงส์สมบูรณ์ด้วยจตุรพิธพรชัยทั้ง 4 ประการ คือ

1) อายุ เป็นผู้มั่งคั่งในการทำงานหล่อเลี้ยงชีวิต ทำให้ชีวิตมั่นคง เข้มแข็ง เกิดจากความมุ่งมั่น มุมาณะกระทำสิ่งดีๆ ให้สำเร็จ

2) วรณะ เป็นผู้มั่งคั่งพรหมแผ้วใส มีสง่าราศี จากความสุจริต ความบริสุทธิ์ในการดำเนินชีวิต

3) สุขะ เป็นผู้มีความสุขทั้งทางกาย และทางใจ ด้วยการทำจิตใจให้เบิกบาน แจ่มใส ไม่คิดร้าย

4) พละ เป็นผู้สมบูรณ์พร้อมทั้งกำลังกาย กำลังใจ กำลังทรัพย์ และกำลังสติปัญญา พร้อมทั้งจะใช้ชีวิตในสังคัมปัจจุบันได้อย่างมีความสุข

ผู้ที่มีความสมบูรณ์พร้อมด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ถือตัว ว่ากล่าวตักเตือนได้ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเปรียบเทียบกับ เหมือนผ้าเช็ดเท้าเพราะรองรับความสกปรกหยาบคายกระด้างได้ ทำให้คนอื่นสะอาดเหมือนโคผู้ ที่เขาหักและเหมือนงูพิษที่ถูกถอนเขี้ยวเสียแล้ว เพราะไม่เป็นอันตรายต่อใคร และเป็นบ่อเกิดความสัมพันธ์ในสังคัมอย่างแท้จริง ซึ่งตรงตามหลักมงคลสูตร ดังพระพุทธพจน์ว่า คารโว จ นิวาโต จ เอตมมงคลมุตตม (พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ: 25/6/4) แปลว่า ความเคารพ ความถ่อมตน เป็นมงคลอันสูงสุด (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 25/9/8) แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการอ่อนน้อม อ่อนโยน ไม่หยาบกระด้าง ไม่แสดงความรังเกียจเดียดฉันท์เพื่อนมนุษย์ เป็นศาสนาที่สอนให้เกียรติแก่เพื่อนมนุษย์ มอบความอ่อนหวานหอมหวานให้แก่กันและกัน มอบความไว้วางใจกันและกัน สอนให้อ่อนน้อมแม้แต่ศัตรู ให้ทุกคนเป็นเหมือนไม้จันทน์และไม้กฤษณาที่มอบความหอมจริงใจ แม้แต่มีดหรือขวานที่ใช้ฟันเนื้อไม้ นั่นหมายถึงว่าให้ชาวพุทธมีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีมารยาทที่ดีงามในการแสดงออกต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

ส่วนผู้ที่ไม่มีความประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน มีความมานะ มีความกระด้าง มีความถือตัว จะหาความเจริญก้าวหน้าไม่ได้เลย จะมีแต่ความเสื่อม ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรื่องพระเจ้าวิฑูฑะเกี่ยวกับเจ้าศากยะทั้งหลาย ถึงความพินาศเพราะมานะ ความกระด้าง เพราะชาติและโคตร มีเรื่องอยู่ว่า เริ่มตั้งแต่พระเจ้าปเสนทิโกศล ราชาแห่งแคว้นโกศล มีพระประสงค์จะเป็นพระญาติสนิทของพระพุทธเจ้า จึงได้ทรงส่งราชทูตไปสู่ขอเจ้าหญิงศากยะมาเป็นพระมเหสี แต่พวกเจ้าศากยะถือตัวจัด ดูหมิ่นแม้ต่อพระเจ้าปเสนทิโกศล ผู้ครองแคว้นใหญ่เป็นมหารัฐ จึงได้ส่งธิดาของท้าวมหานาม ซึ่งประสูติจากทาสีผู้หนึ่งชื่อมณฑา หญิงนั้นชื่อวาสภชาติติยา มีพระบิดาเป็นกษัตริย์ แต่พระมารดาเป็นทาสี หรือหญิงทาส มาถวายพระเจ้าปเสนทิโกศล

เนื่องจากพระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงทราบ จึงทรงเลี้ยงพระนางवासภักดีอย่างดี ในฐานะเป็นมเหสีองค์หนึ่งของพระองค์ ต่อมา พระนางवासภักดี ประสูติพระราชโอรสพระนามว่า “วิฑูทกะ” พระราชกุมารเสด็จไปกบิลพัสดุ์ เพื่อเยี่ยมพระญาติ เมื่อพระชนมายุ 16 พรรษา ประทับอยู่ 2-3 วันแล้วเสด็จกลับ ทาสคนหนึ่งของเจ้าศากยะ ถูกเจ้าศากยะบังคับให้ล้างแผ่นกระดานที่วิฑูทกะนั่ง ล้างด้วยน้ำนมสด เพื่อล้างความเสนียดออก นางล้างพลางดำไปพลางว่า แผ่นกระดานนี้ ลูกของทาสที่นั่ง แต่บังเอิญนายทหารคนหนึ่งลืมาวุธไว้ จึงกลับไปเอาอาวุธ ได้ยินเสียงค่านั้น จึงถามทราบความทั้งปวงแล้ว เมื่อมาถึงในพวกของตน จึงแพร่ข่าวนั้นออกไป ออกไป พูดต่อๆ กันไป จนเจ้าชายวิฑูทกะทรงทราบ พระองค์จึงทรงหวงระลึกถึงเหตุการณ์ 2-3 วัน ที่พระองค์ประทับอยู่ในนครกบิลพัสดุ์ พระองค์มิได้รับการต้อนรับอันควรแก่ฐานะแห่งโอรสของกษัตริย์นครใหญ่ ดูพวกศากยะทุกๆ มีท่าทางดูหมิ่นพระองค์ แต่เจ้าชายไม่สามารถเปลื้องข้อสงสัยได้ เพราะไว้ใจว่าเป็นเมืองแห่งพระญาติสนิทของพระองค์เอง เมื่อทรงทราบดังนั้น จึงทรงตั้งพระทัยแน่วแน่ว่า เมื่อใดได้เป็นกษัตริย์ เมื่อนั้นจะเอาพระโลหิตในลำคอของพวกศากยะล้างแผ่นกระดานที่เคยนั่ง ความคั่งแค้นสมอยู่ในพระทัยเป็นอันมากประกอบกับเวลาต่อมา เมื่อพระเจ้าปเสนทิทรงทราบเรื่องนั้น ได้ทรงถอดทั้งมารดาและบุตรออกจากมเหสี และราชกุมารให้เป็นคนสามัญ แล้วเสด็จไปเฝ้าพระศาสดา พระพุทธองค์ทรงปลอบว่า ฝ่ายมารดานั้นไม่สำคัญ ที่สำคัญคือฝ่ายบิดา พระเจ้าปเสนทิทรงเชื่อเพราะเกรงพระทัยพระศาสดาประการหนึ่งด้วย จึงทรงสถาปนาพระนางवासภักดีและเจ้าชายวิฑูทกะไว้ในตำแหน่งอย่างเดิม ส่วนเจ้าชายวิฑูทกะทรงระลึกถึงการดูหมิ่นของชาวศากยะอยู่เสมอ ต่อมาได้สมคบกับที่ฆกาจารย์นมหอมมาตย์ของพระเจ้าโกศล ด้วยความที่เป็นหลานชายของพันธุเสนาบดีที่ถูกพระเจ้าปเสนทิโกศลสังฆาพร้อมบุตรชาย 32 คน และเป็นสหายรักกับเจ้าชายวิฑูทกะด้วย จึงได้โอกาสล้างแค้นให้ลูกด้วยให้เพื่อนเป็นพระเจ้าแผ่นดินด้วย จึงช่วยให้เจ้าชายวิฑูทกะราชกุมาร เป็นกษัตริย์ได้ในที่สุด

ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศล เสด็จออกจากการพระนครแล้ว เสร็จกลับเข้ามา ไม่พบเสนาบดี ทรงรู้ทันทีว่า เราถูกยึดพระราชอำนาจแล้ว จึงเสด็จทรงม้า มีนางสนมติดตามไปหนึ่งคน มุ่งหน้าไปมคธ เพื่อขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าอชาตศัตรูผู้เป็นหลาน แต่เสด็จไปถึงนอกกรุงราชคฤห์ดีแล้ว เสด็จเข้าไปไม่ได้ จึงทรงพำนักยังศาลาหลังหนึ่งและเสด็จสวรรคตที่หน้าเมืองราชคฤห์ ส่วนพระเจ้าวิฑูทกะที่ได้อำนาจในแคว้นโกศลแล้ว ทรงยกทัพไปทำลายเจ้าศากยะที่กรุงกบิลพัสดุ์ เสียเกือบหมดสิ้น ละเว้นแต่คนที่ไม่ใช่ศากยะ และเว้นพวกศากยะที่อยู่ในนิเวศของเจ้ามทานามะผู้เป็นเจ้านาย และสั่งให้นำโลหิตของพวกเจ้าศากยะที่ถูกฆ่ามาล้างแผ่นกระดานที่เคยนั่ง ทำให้เจ้าศากยะทั้งหลายถึงความพินาศเพราะมานะ กระด้าง เพราะชาติและโคตรโดยแท้ (พระไตรปิฎกและอรรถกถา ฉบับมหาหมกุฎราชวิทยาลัย: 41/14/21-27) จะเห็นได้ว่าโทษของความมีมานะคือ ความถือตัวว่าเราดีกว่า เก่งกว่า มีฐานะกว่า มียศกว่า มีโทษมาก ทำให้มีภัยเกิดขึ้นภายหลังแก่ตนเอง เช่น ทำให้เสียมิตร เพราะเป็นคนเจ้ายศเจ้าอย่าง ที่ไม่ควรถือก็ถือ ไม่ควรโกรธก็โกรธ จึงไม่มีใครอยากคบด้วย แม้ในเบื้องหน้าอยากจะทำความดีก็ยากที่จะมีคนสนับสนุน เป็นเหมือนเจดีย์ฐานแคบ ไม่สามารถสร้างให้สูงขึ้นไปได้ และอีกประการ คือ ทำให้เสียหมู่คณะ เพราะเป็นคนอวดแบ่ง จะเอาแต่อภิสิทธิ์ส่วนตัว ขาดระเบียบแบบแผนหรือกฎหมายในการอยู่ร่วมกัน ทำให้สังคมที่มีความถือตัวจัดจึงไม่มีทางที่หมู่คณะนั้นจะเกิดความสมาน

สามัคคีกันได้ เหมือนดินทรายที่แม่น้ำตกลงน้ำท่วมฟ้าก็ไม่มีทางประสานรวมกันได้สนิท เช่นเดียวกันกับประเทศที่มีพลเมืองถือตัวจัด มีอภิสิทธิ์ชน แบ่งชั้นวรรณะกันมาก ซึ่งมีผลต่อความรู้สึกนึกคิดในสังคมนั้นๆ เพราะเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วย ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่น ที่เหมาะสมต่อเวลาและสถานที่ต่างๆ ตลอดจนแบบโครงสร้างทางสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย (คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544) ตามปรากฏอยู่ในสังคมมนุษย์ทั้งภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี ระเบียบแบบแผน ของการดำเนินชีวิตที่มนุษย์สร้างขึ้นและยอมรับร่วมกันในสังคม หากแต่ว่า สังคมทุกวันนี้ ยังขาดความเคารพ หรือมีสัมมาคารวะอีกมาก ดังที่ได้เห็นตามสื่อต่างๆ ในการใช้กาย วาจา ใจ แข็งกระด้าง จาบจ้วงล่วงเกินบุคคลอื่น ๆ ที่มีอายุ ฐานะ อันควรแก่การให้ความเคารพในอดีตจนถึงปัจจุบัน วิถีชีวิตของสังคมไทยอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข บิดามารดากับบุตรธิดา ต่างมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน บุตรธิดาเป็นคนว่านอนสอนง่าย มีความเคารพรัก และเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดาและครูอาจารย์เป็นอย่างดี เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป ซึ่งปัจจุบันเรียกกันว่ายุคโลกาภิวัตน์ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างขนานใหญ่มีผลกระทบต่อสถาบันต่างๆ กล่าวคือ จากอดีตสถาบันครอบครัวอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ก็กลายเป็นสถาบันที่ขาดความอบอุ่น ลูกไม่เคารพเชื่อฟังบิดามารดา จากสังคมที่เคยอยู่ร่วมกันอย่างมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ก็กลายเป็นสังคมที่อยู่ด้วยกันอย่างแหวะระแวง ไม่มีความไว้วางใจกันและกัน เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า สังคมขาดหลักธรรมในการดำเนินชีวิตที่จะอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข จึงเป็นเหตุให้เกิดปัญหาต่างๆ เช่น ผู้น้อยไม่เคารพผู้ใหญ่ ต่างฝ่ายต่างมีทิฐิมานะ ตื้อรั้น ไม่เคารพต่อกัน มีการหลงตนเอง คือ ถือชาติตระกูล ว่าตนเองมีชาติตระกูลสูงหรือเป็นตระกูลเก่าแก่มีชื่อเสียง บ้างก็ถือตัวเพราะคิดว่าตัวมีทรัพย์สมบัติมากกว่าคนอื่น จึงมักเอาแต่ใจตนเอง บางคนหลงตนเองเพราะรูปร่างหน้าตาดี หลงในความรู้ความสามารถ ยศ ตำแหน่งหรือบิรวาร เมื่อหลงยึดสิ่งต่างๆ เหล่านี้เข้ามาก ๆ กลายเป็นข้อเสียเมื่อเกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นมา ทำให้ไม่สามารถเกิดการประนีประนอมกันขึ้นได้ มีผลทำให้เกิดการแตกแยกในภายหลัง ทั้งๆ ที่สิ่งต่างๆ ที่เข้าไปยึดถือ นั้น หากความเที่ยงแท้แน่นอนไม่ได้

ตรงข้ามกับผู้ที่มีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีจิตใจอ่อนน้อม ไม่กระด้าง ซื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้คุณมียศ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า บุคคลผู้เป็นบัณฑิตถึงพร้อมด้วยศีล ละเอียต มีปฏิภาณ (ไหวพริบ) ประพฤติถ่อมตน และไม่กระด้างเช่นนั้น ย่อมได้ยศ ความเจริญในยศนั้นเป็นสิ่งที่ปรารถนาของคนทั้งหลาย ผู้ที่ปรารถนายศนั้น ต้องใช้ความอ่อนน้อมทศทั้งหลาย ซึ่งเป็นหลักธรรมที่พระพุทธศาสนาได้วางกรอบเอาไว้ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติตนต่อบุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมีปฏิสัมพันธ์ด้วย ซึ่งสามารถที่จะส่งเสริมในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้ตั้งงามทั้งส่วนตัวและสังคมโดยรวม ประกอบด้วยบุคคลประเภทต่างๆ ที่จะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ประดุจทิศที่อยู่รอบตัว แบ่งออกเป็น 6 ทิศ ดังนี้

1. ปุรัตถิมทิศ ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดา บิดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน
2. ทักขินิมทิศ ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักษิณอบุคคล ควรแก่การบูชา
3. ปัจฉิมทิศ ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ บุตร ภรรยา ที่คอยติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง

4. อุตตรทิส ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุความสำเร็จ

5. เภฏฐิมทิส ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้ ลูกน้อง บริวาร เพราะเป็นผู้ช่วยทำงานต่างๆ เป็นฐานกำลังให้

6. อุปริมทิส ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ พระสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ

หลักทิศทั้ง 6 ประการนี้ พระพุทธศาสนาได้วางรูปแบบการปฏิบัติที่เหมาะสมตามสถานภาพ และบทบาททางสังคมของบุคคลกลุ่มต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับตัวเรา การปฏิบัติตนได้ถูกต้อง และเหมาะสมกับสถานภาพ ถือเป็นรากฐานที่สำคัญของความสงบสุขในสังคม ถ้าบุคคลไม่ปฏิบัติต่อบุคคลในลักษณะที่ควรจะเป็นแล้ว สังคมย่อมที่จะเกิดความวุ่นวาย ตัวอย่างเช่น หากบุตรธิดาไม่กตัญญูต่อบิดามารดา ไม่เลี้ยงดูยามแก่ชรา ย่อมทำให้บิดามารดาไม่ได้รับการอุปถัมภ์ดูแล กลายเป็นภาวะสังคม หรือหากนายจ้างไม่ให้ความเมตตากรูณากับลูกจ้าง ย่อมเกิดการเอารัดเอาเปรียบ อันนำไปสู่การประท้วงต่อต้าน จนทำให้สังคมเกิดความเดือดร้อนวุ่นวายได้ การที่จะดำรงชีวิตให้มีความสุขและมีความเจริญรุ่งเรืองในสังคมนั้น มนุษย์ในสังคมต้องเป็นคนดีมีศีลธรรมและต้องปฏิบัติตามหลักธรรมในการดำเนินชีวิต เริ่มตั้งแต่การมีครอบครัวที่น่ารักและอบอุ่น อันมีองค์ประกอบอยู่หลายประการด้วยกัน เช่น การเลือกคู่ครองที่ดี เป็นคู่สร้างคู่สมหรือเป็นคู่ศีลธรรม ก็จะได้หัวหน้าครอบครัวที่ดี ทำให้มีหลักฐานมั่นคงและได้ทายาทที่ดี ซึ่งจะพัฒนาเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม ให้เป็นคนดีมีศีลธรรม อยู่ร่วมกันกับสังคมได้เป็นอย่างดี ที่สำคัญต้องทำหน้าที่ของตนเองให้ดี และปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณกับตนเองโดยใช้หลักธรรมทิศ 6 ต่อคนรอบข้าง เพื่ออยู่ร่วมกันในสังคมอย่างช่วยเหลือ เกื้อกูลกันและที่สำคัญทุกคนในสังคมจะต้องปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของตนเองให้ครบทุกสถานภาพตามหลักธรรมของทิศ 6 คือ ในฐานะมารดาบิดากับบุตร สามีกับภรรยา ครูบาอาจารย์กับศิษย์ เพื่อนกับเพื่อน นายจ้างกับลูกจ้าง และพระสงฆ์กับฆราวาส ถ้าสังคมใดยึดถือและปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่นั้นๆ แล้ว ย่อมจะนำความสุข ความเจริญรุ่งเรืองมาสู่สังคมได้อย่างแน่นอน ในขณะที่เดียวกัน ถ้าหากขาดการปฏิบัติหน้าที่ต่อตนเองและต่อผู้คนรอบข้างก็จะทำให้ประสบกับความล้มเหลวในชีวิตได้ ทั้งโทษที่เกิดกับตนเอง ครอบครัว สังคมและประเทศชาติ ล้วนมาจากการไม่ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ ขาดหลักศีลธรรม และคุณธรรมจริยธรรม การดำรงชีวิตและความสัมพันธ์กับผู้อื่นลดน้อยลง มุ่งหาแต่รายได้เพื่อสนองความต้องการบริโภค (บริโภคนิยม) การช่วยเหลือเกื้อกูลกันลดลง ความมีน้ำใจไมตรีน้อยลง แก่งแย่ง เอารัดเอาเปรียบกัน ขาดความสามัคคีไม่เคารพสิทธิผู้อื่น และขาดการยึดถือประโยชน์ส่วนรวม เอาแต่ประโยชน์ส่วนตนเป็นใหญ่ (ธีรพงษ์ มหาวิโร, 2555) แสดงให้เห็นความสำคัญของแนวคิดของพระพุทธศาสนา ที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากในการวางรูปแบบหรือระบบในการสร้างความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคม เมื่อระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมมีความราบรื่นเรียบร้อย ทุกคนก็จะสามารถดำรงชีวิตอย่างมีความสุขในสังคมร่วมกันได้

หากว่ามนุษย์ในการอยู่ร่วมกันนั้น ได้รับการปลูกฝังจิตวิญญาณในวิถีพุทธ ด้วยหลักธรรมต่างๆ ทางพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์ ดังเช่นบาลีว่า คารโว จ นิวาโต จ (พระไตรปิฎกบาลี ฉบับ

สยามรัฐ: 25/6/4) แปลว่า การอ่อนน้อมถ่อมตน นี้เป็นมงคลอันสูงสุด (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 25/9/8) เป็นหนึ่งในมงคล 38 ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคม และเป็นยอดความดีของมนุษย์ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา ที่สอนให้มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของบุคคลและสิ่งต่างๆ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้นโดยถูกต้องและเหมาะสมด้วยความจริงใจ ที่จะช่วยให้สังคมมนุษย์มีความเคารพและมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน จึงจำเป็นที่บุคคลในสังคมจะได้นำหลักธรรมข้อนี้ไปประยุกต์ใช้ในสังคมและชีวิตประจำวัน ทำให้คนในสังคมมีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน มีความรักและมีจิตสำนึกผูกพันราวกับว่าเกิดมาจากท้องแม่เดียวกัน และมีความสมัครสมานสามัคคีร่วมแรงร่วมใจกัน ถือได้ว่าเป็นกลไกสำคัญที่จะผลักดันให้สังคมเกิดความสงบสุข ปราศจากความเดือดร้อนรุ่มววาย อันเกิดจากความรักความสามัคคีและความผูกพันของผู้คนในสังคมนั้นเอง

สรุป

การอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคม เป็นปัจจัยส่งเสริมการพัฒนาชีวิต ในการยกระดับชีวิตและจิตใจให้สูงขึ้น ด้วยการแสดงออกทางพฤติกรรมต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันทางกาย วาจา และใจ ด้วยความเคารพเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน เป็นการกระทำที่บ่งบอกถึงความเป็นผู้มีสภาพจิตใจที่มีเมตตาอ่อนโยน และแสดงให้เห็นถึงการรู้จักคุณค่าของความเป็นมนุษย์ด้วยกัน และเป็นผู้มีจิตใจเข้มแข็งที่สามารถลดทิฐิมานะ ความแข็งกระด้าง ที่เป็นบ่อเกิดของการยกตัวเหนือผู้อื่นได้ ด้วยการฝึกฝนอบรมทางสติปัญญาและความประพฤติเป็นอย่างดี ท่านผู้รู้เปรียบบุคคลประเภทนี้เสมือนรวงข้าว ถ้าวรวงข้าวตั้งตรง แสดงว่าข้าวรวงนั้นใช้ไม่ได้ ไม่มีน้ำหนัก มีแต่กลบไม่มีเมล็ด ถ้าวรวงมีเนื้อเต็ม มีน้ำหนัก ถ้วนน้ำหนักมันจะทำให้ข้าวโน้มลงมา อย่างนี้เรียกว่า อ่อนน้อมถ่อมตน แสดงว่ามีคุณธรรมในใจ รู้จักการอ่อนน้อมและกาลเทศะ ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์ด้วยการมีสัมมาคารวะให้เหมาะสมกับฐานะต่างๆ ตามสังคมนั้นๆ ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักทศ 6 ในพระพุทธศาสนาที่ได้วางกรอบเอาไว้ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติตนต่อบุคคลต่างๆ ที่สามารถส่งเสริมในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้ดีขึ้นทั้งส่วนตัวและสังคมโดยรวม อันประกอบด้วยบุคคลประเภทต่างๆ ประดุจทิศที่อยู่รอบตัว ที่จะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ซึ่งจะทำให้สังคมมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความรักใคร่ปรารถนาดีต่อกัน ย่อมจะนำความสุขให้เกิดขึ้นแก่ชีวิตของตนเองและผู้อื่นด้วย

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2544). *คู่มือการบริหารและการจัดการโครงการทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.
- ธีรพงษ์ มหาวีโร. (2555). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)*. กรุงเทพฯ: เดอะบุคส์.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. (2556). *เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554*. กรุงเทพฯ: สิริวัฒนาอินเตอร์พรีนซ์.

พระคันธสารากวีวงศ์. (2558). *มงคลชีวิต 38 ประการ*. กรุงเทพฯ: ประยูรสาส์นการพิมพ์.

พระธรรมโกศาจารย์. (2544). *มงคลชีวิต*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

พระภวนาวิริยคุณ. (2551). *ห้าห้องชีวิต เนรมิตนิสัย*. กรุงเทพฯ: มปท.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2557). *พระไตรปิฎกและอรรถกถา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ชุด 91*. (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2556). *พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระสังฆราชอัญญาธิบดี มหาเถร (จวน อัญญาธิบดี). (2538). *มงคลในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: กิตติวรรณ.

ไตรลักษณ์: หลักแห่งความเสมอภาคในพระพุทธศาสนา

Tilakkhana: Principles of Equality in Buddhism

¹พระมหาศุภวัฒน์ บุญทอง ²กฤติยา ถ้ำทอง ³พระครูพิพิธวรกิจจานุการ

⁴พระมหาณรงค์ศักดิ์ สุทนต์ และ⁵ชำนาญ เกิดช่อ

¹PhramahaSupawat Boonthong, ²Krittiya Tumtong, ³Phrakhrupipithvarakijjanukarn

⁴Phramaha Narongsak Sudanto and ⁵Chamnarn Kerdchor

^{1,2,4}วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2,4}Buddhapanya Sri Thawarawadee Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

³วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

³Palisuksa Buddhagosa Campus, Manachulalongkornrajavidyalaya University

⁵วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

⁵Nakhon Nan Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding Author's Email: Supawat.boon@mcu.ac.th

Received: March 22, 2023; **Revised:** April 24, 2023; **Accepted:** April 25, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอโมทัศน์เกี่ยวกับหลักไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นหลักแห่งความเสมอภาคในพระพุทธศาสนา และเพื่อให้ความสำคัญความเสมอภาคของมนุษย์ โดยใช้การศึกษาจากเอกสารหนังสือและบทความที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า ความเสมอภาคในพระพุทธศาสนา แบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน คือ ความเสมอภาคตามธรรมชาติ ที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” หรือ “สามัญลักษณ์” ซึ่งเป็นความเสมอภาคที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ที่มนุษย์ทุกรูปนามรวมทั้งสัตว์มีชีวิตทุกชนิดด้วยย่อมเสมอกันตามหลักสามัญลักษณ์ อันได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และความเสมอภาคทางสังคม มีความเท่าเทียมกัน ไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย โดยไม่เลือกเชื้อชาติ สีผิว ภาษา และศาสนา รวมถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันสร้างความสัมพันธ์ต่อกันและนับถือกันให้มากขึ้นด้วย ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อการสร้างคุณธรรม ความเสมอภาคของสังคม

คำสำคัญ: ไตรลักษณ์; ความเสมอภาค; พระพุทธศาสนา

Abstract

The objective of this article is to present the concept of the Principle of Tilakkhana (the Three Characteristics of Existence) which is the principle of equality in Buddhism and to give priority to human equality. Data were taken from the documents and other related books and articles. The results of the study found that equality in Buddhism can be divided into two

aspects: Natural equality called "Tilakkhana" or "Samanna-lakkhanani (Universal Characteristics)" as per the laws of nature. All human beings and all living creatures are equal according to samanna-lakkhanani namely Anicca (impermanence), Dukkha (suffering), Anatta (non-self). The second aspect is social equality. There are being equal, not disrespect each other, not exploiting each other, not play favorites. Practice consistently in all peoples regardless of discrimination of race, color, language, and religion. Moreover, helping each other, build relationships and have more respect for each other. This is the purpose of the Buddha's teachings for justice and equality of society.

Keywords: Tilakkhana; Equality; Buddhism

บทนำ

ในสังคมไม่ได้มีคนอยู่แค่กลุ่มเดียวหรือรูปแบบเดียว เพราะสังคมไทยในความเป็นจริงนั้นเป็นสังคมแบบพหุวัฒนธรรม (Multicultural society) มีความแตกต่าง มีความหลากหลาย มีบุคคลที่มีข้อจำกัดด้านความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ และมีคนกลุ่มน้อยที่ไม่ได้หลอมรวมอัตลักษณ์ของตนเป็นหนึ่งเดียวกับบรรทัดฐานและค่านิยมหลักของสังคมอยู่ด้วย บ่อยครั้งที่ความแตกต่างนี้นำไปสู่การเลือกปฏิบัติ การละเลย เพิกเฉยต่อคนบางกลุ่ม รวมไปถึงการเอื้อประโยชน์แก่คนบางกลุ่มเป็นพิเศษ เมื่อการปฏิบัติอย่างไม่เท่าเทียมเหล่านี้รวมกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ รากฐานทางสังคม และวัฒนธรรมความเชื่อแบบเดิม ๆ ความไม่เท่าเทียม (Inequality) และความเหลื่อมล้ำในมิติต่าง ๆ จึงถือกำเนิดขึ้นมา ทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำซึ่งเป็นปัญหาหนึ่งที่กำลังผลกระทบต่อสังคมและเศรษฐกิจไทยในปัจจุบัน จึงอยากจะสะท้อนให้เห็นว่าในทางพระพุทธศาสนานั้น ถือว่าทุกคนมีความเท่าเทียมกันในด้านความเป็นมนุษย์ แต่ในด้านการใช้ชีวิตนั้นมีความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เท่าเทียมกันนั้น เป็นปัญหามากในสังคมไทย เพื่อนำเสนอความเท่าเทียมกันทางพระพุทธศาสนาและหลักธรรมที่สามารถนำไปใช้เพื่อลดความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เท่าเทียมกันนี้ได้

กฎเกณฑ์ของไตรลักษณ์เป็นกฎสากลที่มีอยู่ตามธรรมชาติมีลักษณะ 3 ประการ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นลักษณะที่เป็นสากลของสิ่งทั้งหลายเพราะสิ่งทั้งหลายทั้งหมดในจักรวาลนี้ ทั้งที่เป็นรูปธรรมนามธรรม ย่อมประกอบด้วยลักษณะทั้ง 3 ประการ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ลักษณะทั้ง 3 ประการนี้เป็นลักษณะของสังขตธรรมทั้งสิ้น แต่ละลักษณะจะมีความเกี่ยวข้องกัน เมื่อรู้ลักษณะใด ลักษณะหนึ่ง ก็จะสามารถที่จะเชื่อมโยงสวาทไปยังลักษณะอื่นได้ ทั้งหมดนี้เรียกว่า ความเสมอภาคของสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา ที่เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ดำรงอยู่ไม่นาน ก็เสื่อมสลายไป แต่ในความเสมอภาคอีกอย่างหนึ่งในทางพระพุทธศาสนาก็คือความเสมอภาคทางสังคม ซึ่งในสังคมความเสมอภาคถือว่าเป็นหลักพื้นฐานของศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ย่อม ได้รับการรับรองและคุ้มครองจากกฎหมายอย่างเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นมนุษย์ โดยมีต้อง คำนึงถึงคุณสมบัติอื่นๆ อาทิ เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ถิ่นกำเนิด ความเสมอภาคมักใช้คู่กับคำว่า ความเท่าเทียมกัน คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี ในบริบทเดียวกันนี้ สมภาร พรหมทา (2539) ได้อธิบายว่า ความเสมอภาคใน

ทรรศนะของ จอห์น สจิวต์ มิลล์ (John Stuart Mill) ที่แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความเสมอภาค ว่าเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของความยุติธรรมและเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของการทำตามหลัก ความยุติธรรม มีคนจำนวนไม่น้อยเห็นว่า ความเสมอภาคนี้คือแก่นของความยุติธรรม ในขณะที่เดียวกันเมื่อกล่าวถึงความเสมอภาคในวงการปรัชญาการเมืองจะหมายเอาความเสมอภาค 4 ประเภทได้แก่ 1) ความเสมอภาคที่จะได้รับการปกป้องสิทธิและเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน 2) ความเสมอภาคที่จะได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันจากรัฐในฐานะที่เป็นพลเมือง 3) ความเสมอภาคทางโอกาส 4) ความเสมอภาคระหว่างบุคคล

หลักไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง ได้แก่ อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2564) บรรดาสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งมวล ที่อุบัติขึ้นมาในโลกนี้ ย่อมมีลักษณะเหมือนกัน เสมอกันเท่าเทียมกัน เป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ ลักษณะทั้ง 3 ประการ คือ สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา การบรรเทาทุกข์ในไตรลักษณ์จะต้องปฏิบัติสมาธิ เพื่อตัดขาดกิเลสเข้าสู่กระแสพระนิพพาน การเข้าถึงความดับทุกข์ จิตของผู้เข้าถึงจะยึดเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ สามารถทำลายกิเลสอันเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุมรรคผลขั้นต้นได้ พร้อมกับได้สำเร็จอริยมรรค คือ มีความเห็นชอบในอริยสัจ 4 ว่ามีการเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดาตามธรรมชาติของสรรพสิ่ง บุคคลผู้ฟังธรรมจบแล้วได้บรรลุมรรคผลตามวิธีนี้ เช่น ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 ได้พิจารณาโดยแยกกายและเจริญปัญญาภาวนาตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง อนัตตลักษณะสูตรก็ได้บรรลุพระอรหัตผลทันทีจึงนับได้ว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เมื่อผู้พิจารณาใคร่ครวญตามแล้วย่อมบรรลุมรรคผลนิพพานพ้นจากความทุกข์ได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 หน้า 17, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เพื่อความกระจ่างแจ้งแห่งไตรลักษณ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผู้เขียนจะได้นำมากล่าวโดยสังเขปดังนี้

1. **อนิจจัง** ในพระไตรปิฎกแสดงอนิจจังไว้ว่า “...การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า รูปไม่เที่ยงเพราะมีสภาวะสิ้นไป เป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร” ปัญญาผู้รู้ธรรมที่ได้สดับมานั้น ชื่อว่า สุตมยญาณ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 31 ข้อ 31 หน้า 49, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งสอดคล้องกับข้อความที่แสดงไว้ว่า ภิกษุพึงใส่ใจ (อุปาทานขันธ 5) ว่าไม่เที่ยงโดยอาการที่มีแล้วกลับไม่มี (เกิดแล้วดับ) (พระไตรปิฎกภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 27/310/385) และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2551) ได้อธิบายไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า เกิดขึ้นที่ไหนเมื่อใดก็ดับไปที่นั่น เมื่อนั้น เช่นรูปธรรมในอดีตก็ดับไปในอดีต ไม่มาถึงขณะนี้ รูปในขณะนี้ ก็ดับไปที่นี้ ไม่ไปถึงข้างหน้า รูปในอนาคตจะเกิดถัดต่อไป ก็ดับ ณ ที่นั่นเอง ไม่ยืนอยู่ถึงเวลาต่อไปอีก จะเห็นได้ว่า อนิจจังเป็นสภาวะแห่งความไม่เที่ยงของสังขารหรือสรรพสิ่งทั้งที่มีใจครองและไม่มีใจครองทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน

2. ทุกข์ สภาวะแห่งทุกข์ คือ ความเป็นทุกข์ ภาวะที่สังขารอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ก่อให้เกิดทุกข์ แก่ผู้ยึดมั่นถือมั่นชั้น 5 ประกอบด้วยทุกข์ ในที่ขนิกาย ปาฎิกวรรค แสดงทุกข์ (ทุกข์ตา) ไว้ 3 ประการ คือ ทุกขทุกข์ตา สังขารทุกข์ตา และวิปริณามตา (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 11/228/229) พระอรธกถาจารย์ได้อธิบายความไว้ว่า คำว่า ทุกขทุกข์ตา หมายถึงทุกข์เพราะเป็นทุกข์ คำนี้เป็นชื่อของทุกข์เวทนา คำว่า สังขารทุกข์ตา หมายถึงทุกข์เพราะความเป็นสังขาร คำนี้เป็นชื่อของอกุศล-สุขเวทนา ความเป็นทุกข์เพราะสังขารนั้นมีความเกิดขึ้น แต่เสื่อมไป ถูกความแตกดับบีบคั้น เพราะเป็นสภาพที่ถูกปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวความเป็นทุกข์เพราะสังขารไว้คำว่า วิปริณามทุกข์ตา หมายถึงทุกข์เพราะแปรปรวนไป คำนี้เป็นชื่อของสุขเวทนา แท้จริง เพราะสุขแปรปรวนไป ทุกข์จึงเกิดขึ้น ท่านจึงเรียกว่าทุกข์เพราะแปรปรวน (พระไตรปิฎกอรธกถา ฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 16/183/300-301)

3. อนัตตา ในอนัตตลักขณสูตร พระพุทธเจ้าเรียกปัญจวัคคีย์แล้วได้ตรัสเรื่องนี้ไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา ถ้ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ทั้ง 5 นี้ไม่ พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลพึงได้ในชั้น 5 นี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้น ก็เพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา ฉะนั้น ชั้น 5 จึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลย่อมไม่ได้ในชั้น 5 ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้น เลย (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/20/27-28) อนัตตลักขณะในพระสูตรนี้ เน้นลักษณะความไม่เป็นไปในอำนาจ ดังที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า อวสวตตนาภาโร อนัตตลักขณํ แปลว่า อนัตตลักขณะ คืออาการที่ไม่เป็นไปในอำนาจ เป็นลักษณะที่ครอบคลุมสรรพสิ่งทั้งที่เป็นสังขารหรือสังขตธรรมรวมทั้งนิพพานที่เป็นอสังขตธรรม

ในหนังสือพุทธธรรมได้ให้ความหมายไว้ว่า อนัตตา (Soullessness หรือ Non-Self) ความเป็นอนัตตา ความไม่เป็นตัว ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่เป็นไม่มีตัวตนจริงแท้ที่จะเป็นเจ้าของครอบครองสั่งบังคับให้เป็นอย่างใด ๆ ได้ ดังนั้น สิ่งทั้งหลายทั่วไป มีอยู่เป็นไปในรูปของกระแส ที่ประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ อันสัมพันธ์เนื่องอาศัยกันเกิดดับสืบทอดกันไปอยู่ตลอดเวลาไม่ขาดสาย จึงเป็นภาวะที่ไม่เที่ยง เมื่อแต่ละสิ่งแต่ละส่วนที่สัมพันธ์กัน เกิดดับไม่คงที่ และเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัย ก็ย่อมมีความบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง และแสดงถึงความบกพร่องไม่สมบูรณ์อยู่ในตัว และทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด ในรูปกระแสที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ขึ้นต่อเหตุปัจจัยเช่นนี้ก็ตาม ไม่ขึ้นต่อเหตุปัจจัยก็ตาม ก็มีภาวะที่เป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมันอยู่แล้ว จึงย่อมไม่เป็นไม่มีตัวตนอะไร ที่เหมือนกับมาแผงมาซ้อนมาคุม ดังเป็นเจ้าของครอบครองสั่งบังคับให้เป็นอย่างใด ๆ ได้ตามที่ปรารถนา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564)

สรุปได้ว่า ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะหรืออาการที่เป็นเครื่องหมายที่มีอยู่ประจำแก่ สังขารทั่วไปหรือสังขตธรรมซึ่งนอกจากพระนิพพานแล้วย่อมตกอยู่ใน 3 ลักษณะดังกล่าว หรือเรียกอีกอย่างว่า สามัญลักษณ์ มีลักษณะเป็นข้อกำหนดที่ทำให้มองเห็นและเข้าใจในความจริงของชีวิตและโลก ไว้ 3 ประการ คือ 1) อนิจจลักษณ์ ลักษณะที่ไม่เที่ยงแท้ยั่งยืน 2) ทุกขลักษณ์ ลักษณะที่เป็นทุกข์ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และ 3) อนัตตลักษณ์ ลักษณะที่ให้เห็นว่าไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน

สาเหตุที่ทำให้บุคคลยังไม่เข้าใจในเรื่องของไตรลักษณ์อย่างแท้จริงก็คือ มีสิ่งที่ทำให้มาปิดหรือบังไตรลักษณ์เอาไว้ จนทำให้ยังไม่เห็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องไตรลักษณ์ มีอยู่ 3 อย่างด้วยกัน คือ 1) สันตติ ปิดบังอนิจจลักษณะ 2) อิริยาบถ ปิดบังทุกขลักษณะ 3) ขณสังขยา ปิดบังอนัตตลักษณะ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564) ทั้ง 3 อย่าง นี้ เป็นตัวคอยปิดกั้น ปิดบังเอาไว้ไม่ให้เห็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริงของสังขารคือ ชันธ์ 5 มี รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ผู้ปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์จะต้องพิจารณาให้เห็นถึงสิ่งปิดบังนี้ แล้วก็พิจารณา หลักธรรมคือ ไตรลักษณ์ จึงจะเกิดปัญญามองเห็นสังขาร คือ ความเปลี่ยนแปลง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่ควรที่จะยึดมั่น ถือมั่นว่า เป็นเรา เป็นของ ๆ เรา

หลักความเสมอภาค

ความเสมอภาค มาจากภาษาบาลีมีคำว่า "สมาน" ซึ่งแปลว่า เสมอกัน เท่ากัน ความหมายเดิมตามหลัก "สมานัตตตา" หมายรวมถึงว่า มีตนเสมอกัน ทำตัวให้เข้ากันได้ ไม่ถือเนื้อถือตัว...หรือมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน ไม่เอาไรต์เอาเปรียบกัน ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลายโดยไม่เลือกเชื้อชาติ สีผิว ภาษา และศาสนา รวมถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สร้างความสัมพันธ์ต่อกันและนับถือกันให้มากขึ้นด้วย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564) เมื่อพูดถึงความเท่าเทียมกัน สิ่งแรกที่คนเรามักนึกถึงก็คือความเท่ากันอย่างจำนวนเลข หรือรูปทรงเรขาคณิต เช่น เมื่อพูดว่ารูปสามเหลี่ยม 2 รูปมีพื้นที่เท่ากัน แปลว่า ถ้ารูปหนึ่งมีพื้นที่ 6 ตารางนิ้วอีกรูปหนึ่งก็ต้อง 6 ตารางนิ้ว และถ้าเท่ากันทั้งด้านและมุมด้วยก็เรียกว่า เท่ากันทุกประการ คนเรามักนึกว่าความเท่าเทียมกันคือเท่ากันทุกประการ เช่น ถ้าพ่อรักลูกเท่ากัน เมื่อให้เงินคนหนึ่ง 2 บาทก็ต้องให้อีกคนหนึ่ง 2 บาท จะต้องปฏิบัติต่อลูกทุกคนเหมือนกันหมด เช่น เรียนหนังสือก็ต้องโรงเรียนเดียวกัน ความเท่ากันที่พิจารณาในแง่ปริมาณหรือแง่จำนวนนี้มีผู้เห็นว่าไม่ถูกต้อง เพราะความเท่ากันเช่นนั้นกลายเป็นความไม่เท่ากัน เช่น ถ้าพ่อให้ลูกสองคนกินอาหารเท่ากันคนหนึ่งอาจอ้วนแต่อีกคนหนึ่งไม่อ้วน คือได้ความอ้วนไม่เท่ากัน ถ้าจะให้อ้วนเท่ากันต้องให้กินไม่เท่ากัน หรือถ้าคนหนึ่งทำงานมากกว่าอีกคนหนึ่งก็ต้องได้รับส่วนแบ่งมากกว่า ถ้าให้เท่ากันก็เป็นความไม่เท่ากัน ความเท่ากันอย่างแรกแทบจะไม่มี ความหมายอะไรเพราะเป็นแต่อุดมคติ เนื่องจากคนไม่ได้เท่าเทียมกันหรือเหมือนกันทุกประการ ถ้าจะให้เกิดความเท่าในความต่างนี้ก็ต้องพิจารณาในแง่สัดส่วน เราอาจเรียกความเท่าแบบแรกว่า ความเท่ากันตามตัวเลข (Numerical Equality) และความเท่าแบบหลังว่า ความเท่ากันแบบสัดส่วน (Proportional Equality) หรือเราอาจเรียกความเท่าแบบหลังว่า ความเท่าเทียมกัน

นอกจากความไม่เท่าเทียมกันในเชิงปริมาณ คือทำสิ่งเดียวกันในปริมาณไม่เท่ากัน ควรได้รับผลต่างกันไปแล้ว เมื่อเราพิจารณาแง่คุณสมบัติหรือคุณภาพ ความไม่เท่าเทียมกันยังมีอีกแง่หนึ่งคือ ความไม่เหมือนกัน การปฏิบัติต่อสิ่งๆ ที่เหมือนกันอย่างเดียวกันนับเป็นการให้ความเท่าเทียมกัน แต่การปฏิบัติต่อสิ่งๆ ที่ต่างกันอย่างเดียวกันอาจจะไม่เป็นความเท่าเทียมกัน เช่น ถ้าพ่อให้ตุ๊กตาชนิดเดียวกันแก่ลูกสาวและลูกชายอาจจะไม่เท่า

เทียมกัน แต่ถ้าพอให้ตุ๊กตาหุ่นยนต์แก่ลูกชายและให้ตุ๊กตาบาร์บี้แก่ลูกสาวอาจเป็นความเท่าเทียมกัน แม้ราคาอาจจะต่างกันบ้างเล็กน้อย เรื่องคุณสมบัติที่ต่างกันนี้ถ้าเราพิจารณาลงไปในรายละเอียดก็จะมีที่ต่างที่อาจนำมาพิจารณาในแง่การให้ความเท่าเทียมกันได้อีกมาก ความเท่าเทียมกันในความต่างทางคุณสมบัตินี้ก็ต้องมีหลักในการพิจารณา ซึ่งมีข้อเสนอโดยสัดส่วนเชิงปริมาณแต่เพียงอย่างเดียว

ความเท่าเทียมกันต้องมีเกณฑ์ตัด การปฏิบัติต่อคนสองคนอย่างไม่เท่าเทียมกันจะต้องมีเหตุผลหรือเกณฑ์ตัดสินที่ทำให้การปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมกันนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้อง หากไม่มีเหตุผลที่ยอมรับได้จะกลายเป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมทันที เช่น การให้ตำราแก่คนที่เรียนหนังสือแทนที่จะให้แก่นกรูปล่อย่อมเป็นการให้ที่มีเหตุผล เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าความหล่อทำให้อ่านตำราได้ดีกว่าความมีการศึกษา การปฏิบัติเช่นนี้แม้มีเหตุผลแต่ก็เกิดปัญหา คือจะต้องยอมรับความไม่เท่ากันของคนในบางเรื่อง และถ้าเป็นเช่นนี้หากเราไม่สามารถหาความเท่ากันได้เลยสักเรื่องเดียว คำพูดที่ว่าทุกคนเท่ากันก็ไม่มี ความหมาย หรือ “ทุกคนเท่ากัน” จะมีความหมายว่า “ทุกคนเท่าเทียมกัน”

ความไม่เท่ากันถ้าเป็นเรื่องธรรมชาติก็อาจรับได้ง่าย เช่น ตัวสูง ตัวเตี้ย สวย ไม่สวย ขาว ดำ แต่ก็ยังมีปัญหาว่าความไม่เท่ากันเช่นนี้เป็นเหตุผลให้ปฏิบัติต่อคนเหล่านี้ไม่เท่ากันด้วยหรือไม่ นอกจากนั้น ยังมีความไม่เท่ากันทางสังคม เช่น รวย จน การศึกษาสูง การศึกษาต่ำ เหล่านี้ควรจะต้องให้เท่ากัน เพื่อจะปฏิบัติต่อทุกคนเท่ากัน หรือว่าจำเป็นต้องต่างกันแล้วปฏิบัติต่อคนที่ต่างกันไม่เหมือนกันเพื่อจะให้เกิดความเท่าเทียมกัน การยอมรับความไม่เท่ากันซึ่งทำให้เกิดการปฏิบัติต่างกันอย่างนี้ทำให้เกิดเอกสิทธิ์ (Privilege) ขึ้นได้ เพราะการยอมรับหลักการที่ว่า “ต้องปฏิบัติต่อทุกคนเท่ากันเว้นแต่มีเหตุผลพอ” เมื่อถามว่า “เหตุผลอะไรเป็นเหตุผลพอ” ก็อาจตอบว่า คือลักษณะต่างที่เป็นอยู่ “เหตุผลพอ” ก็จะกลายเป็นเหตุผลของคนอ้าง ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งอาจไม่รับว่าเป็น “เหตุผลพอ” ก็ได้

หลักการดังกล่าวนี้แม้เราจะยอมรับก็จะมีปัญหาอีก คือหลักนั้นเป็นแต่รูปแบบ เช่นเดียวกับฟังก์ชันทางคณิตศาสตร์ ไม่มีเนื้อหา คือไม่บอกว่าจะอะไรบ้างที่เป็นเหตุผลซึ่งจะใช้อ้าง และใช้อ้างแก่ใคร เช่น สำหรับพวกพุทธิปัญญานิยม (Intellectualism) อาจเห็นว่าเป็นเหตุผลที่ดีที่จะให้คนที่ใช้ปัญญามีเวลาว่างและได้ค่าตอบแทนสูงมากกว่าคนที่ใช้กำลัง แต่พวกมาร์กซิสต์ (ณรงญา ตัญญาพัฒนกุล, 2564) คงไม่เห็นด้วยว่าเป็นเหตุผลที่เพียงพอ ในอดีตมนุษย์เราได้อ้างสิ่งหลายสิ่งที่เป็นเหตุผลในการรับสิทธิพิเศษ เช่น วรรณะ ตระกูลฐานะทางเศรษฐกิจ และอีกฝ่ายหนึ่งถูกห้ามมิให้มีสิทธิ เช่น ศูทรไม่มีสิทธิเรียนพระเวท ทาสไม่มีสิทธิฟ้องคดี คนจนไม่มีสิทธิในการมีส่วนร่วมทางการเมือง เมื่อพิจารณาในทางตรงข้าม การให้ทุกคนมีสิทธิเท่ากันทุกเรื่องซึ่งดูเหมือนเป็นอุดมคติของความเท่ากัน ก็อาจทำให้เกิดอนาธิปไตยขึ้นได้ เช่น คนมีการศึกษากับไม่มีการศึกษามีสิทธิสอนในมหาวิทยาลัยเท่ากัน คนสามารถเกี่ยวพาราสิกันได้โดยไม่ต้องดูว่าใครแต่งงานแล้วหรือยังใส่ตอยู่ คนขับรถปฏิบัติตัวเช่นเดียวกับพวกขี่เมาเป็นคือ ดิ่มเหล่าตลอดเวลา

ความเท่ากันในเรื่องโอกาส

ความไม่เท่ากันซึ่งนำไปสู่การปฏิบัติที่ไม่เท่ากันอาจจะดูยุติธรรม แต่หลักการนี้จะเป็นหลักการที่ไม่ยุติธรรมถ้าหากความไม่เท่ากันนั้นเกิดจากความไม่เท่ากัน เช่น ถ้าคนที่มีสมรรถภาพพอ ๆ กัน ได้รับการเลี้ยงดูและการศึกษาอย่างเดียวกัน โอกาสที่จะมีลักษณะต่าง ๆ เหมือน ๆ กันก็มาก แต่ความไม่เท่ากันอาจเกิดจากโอกาสที่ไม่เท่ากัน เช่น คนที่ฉลาดมาก แต่ครอบครัวยากจนมาก ไม่มีโอกาสเรียนหนังสือ ก็อาจได้รับการพิจารณาอย่างเดียวกับคนที่โง่โดยธรรมชาติ เพราะในที่สุดเขาจะตกไปอยู่ในกลุ่มนั้น ส่วนคนที่ฉลาดไม่มาก ได้รับการศึกษาดี มีโอกาสได้เรียนกับครูดี มีตำราดี มีเวลาว่างที่จะใช้อ่านหนังสือมาก ครอบครัวอยู่ในสังคมที่มีคนฐานะสูง และเป็นที่รู้จักของสังคม คนผู้นี้จะกลายเป็นคนที่ได้รับการปฏิบัติดีกว่าคนแรกเพราะโอกาสดีกว่า ปัญหาก็คือไม่มีสังคมใดเลยที่คนมีโอกาสเท่ากัน แม้แต่โอกาสในธรรมชาติก็ยังไม่เท่ากัน เช่น ถ้าต้นไม้ต้นหนึ่ง ขึ้นอยู่ที่หนึ่ง ต้นอื่นก็ขึ้นตรงนั้นไม่ได้ สังคมก็เช่นกัน ถ้าคนหนึ่งเป็นนายกรัฐมนตรี คนอื่น ๆ ก็เป็นไม่ได้ แม้จะเลี้ยงดูและให้การศึกษาเหมือนกันก็คงเป็นไปไม่ได้ที่ทุกคนจะมีโอกาสเป็นนายกรัฐมนตรี ถ้าจะพูดว่ามีโอกาสในแง่ทฤษฎีก็คงเป็นโอกาสที่ไม่มีความหมายเพราะไม่เป็นจริงในการปฏิบัติ ยิ่งกว่านั้นเมื่ออยู่ในสังคมบางคนมีโอกาสเป็นผู้จัดการชีวิตผู้อื่น แต่บางคนอาจเป็นผู้ถูกจัดการแทบจะทุกเรื่อง ถ้าความเท่าเทียมกันเป็นไปไม่ได้และไม่เกิดขึ้นจริงเช่นนี้ ความเท่ากันหรือแม้แต่ความเท่าเทียมกันจะกลายเป็นเพียงความเพ้อฝันของคนเราหรือไม่

โอกาสซึ่งไม่มีทางเลือกกับโอกาสที่จะเลือก

ความพยายามที่จะให้โอกาสจะเกิดได้ก็ด้วยการเปลี่ยนแปลง หรือปฏิรูประบบสังคม ซึ่งหากจะให้เกิดความเท่าเทียมกันทางโอกาสอย่างสมบูรณ์อาจต้องทำตามข้อเสนอของเพลโต (Plato, 1968) คือ รัฐจัดการในเรื่องโอกาสทั้งหมดตั้งแต่โอกาสที่จะเกิด โอกาสที่จะมีชีวิตอยู่ โอกาสที่จะได้รับการเลี้ยงดูอย่างเดียวกัน โอกาสที่จะได้รับการศึกษาเหมือนกันทุกประการ แต่เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วความเหมาะสมที่ได้จะทำอะไร และได้รับอะไรก็จะต้องมาจากความสามารถของตน รัฐก็จะจัดให้ตามที่เห็นว่าสมควรแก่ความสามารถ จะเลือกเอาเองตามใจชอบไม่ได้ ความเท่ากันหรือเท่าเทียมกันเช่นนี้จะนำไปสู่ความไร้เสรีภาพ คือ ต้องทำตามหน้าที่ และต้องทำตามที่ถูกกำหนดโดยถือเป็นหน้าที่ ความยุติธรรมก็คือ การทำตามหน้าที่ ไม่ก้าวร้าวกัน ความเท่าเทียมกันชนิดนี้ยากที่จะให้เกิดขึ้นได้ หรือถึงเกิดขึ้นได้ก็ยากจะมีผู้ยอมรับ เพราะต้องสูญเสียเสรีภาพไป เว้นแต่คนที่ขาดโอกาสอยู่แล้วอาจเห็นดีด้วยเพราะได้โอกาสเพิ่มขึ้น นอกจากนั้น ถ้าจะให้เกิดความเท่าเทียมกันจริง ๆ ในยุคต่อ ๆ ไปอาจจะต้องมีการคัดพันธุ์ด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ด้านพันธุวิศวกรรม ซึ่งก็จะเกิดปัญหาตามมาอีกมากมาย พึงระลึกว่าความเท่ากันไม่ใช่คุณค่าชนิดเดียวที่มนุษย์ถือว่ามี

คนสมัยนี้มีได้ต้องการความเหมือนกันทั้งหมด หรือเหมือนกันทุกประการ อาจต้องการเพียงให้เหมือนกันมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ นั่นคือมีความเท่าเทียมกันแต่ไม่ต้องเท่ากันทุกประการ คือแม้จะถือเอาความเท่ากันเป็นจุดหมาย แต่ก็รู้ว่าเข้าถึงไม่ได้ และก็ได้ถือเอาความไม่เท่ากันเป็นสิ่งที่ไม่นิยมรับไม่ได้

เพียงแต่ต้องการจัดความไม่เท่ากันที่ไม่มีเหตุผลเพียงพอเท่านั้น ดังนั้น หากความเท่ากันทำให้ต้องเสียโอกาสในการเลือกไป มนุษย์ก็อาจไม่ต้องการโอกาสที่เท่ากันเช่นนั้น เพราะมนุษย์จะมีความเป็นตัวของตัวเองหรือเป็นอิสระอย่างแท้จริงก็ด้วยการที่ตนมีโอกาสเลือกที่จะคิดหรือทำ เพราะต้องยอมรับความไม่เท่ากัน หลักความเท่ากันจึงต้องมีอยู่ หลักความเท่ากันแม้เป็นจุดหมายก็เป็นอุดมคติและปฏิบัติไม่ได้หรือในกรณีปฏิบัติได้ก็อาจไม่เกิด และทุกหนทุกแห่งเราเห็นแต่ความไม่เท่ากัน แต่ถึงกระนั้นเราก็กำหนดหลักความเท่ากันในความไม่เท่ากันได้แม้จะมีปัญหาเรื่อง “เหตุผลเพียงพอ” ก็ตาม ถ้าเช่นนั้นเราไม่ต้องพูดถึงหลักความเท่ากันจะมีดีกว่า หรือ ยิ่งมีความไม่เท่ากันหลักความเท่ากันยิ่งจำเป็น มิใช่จำเป็นเพราะจะต้องให้ทุกสิ่งเท่ากันตามหลักนั้น แต่จำเป็นเพราะจะได้ทำให้ความไม่เท่ากันไม่เป็นไปตามอำเภอและไร้หลัก แต่จะยอมให้ความไม่เท่ากันเป็นสิ่งที่ถูกต้องได้เฉพาะเมื่อมีเหตุผลเพียงพอ ดังนั้น ใครที่จะทำอะไรที่ไม่มีมีความเท่ากันก็จำเป็นต้องหาเหตุผลมาอธิบายให้ได้ กรณีใดที่อธิบายไม่ได้หรืออธิบายได้ไม่ชัดเจนพอก็ต้องให้ความเท่ากัน หรือพยายามให้เกิดความเท่ากันให้มากที่สุด เหตุผลที่จะมาอธิบายความต่างก็ต้องเป็นเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับความต่างแล้วชี้ความต่างนั้นเป็นสิ่งที่จำเป็น ซึ่งจะทำให้ต้องปฏิบัติต่อบุคคลอย่างแตกต่างกันด้วย ต้องเป็นเหตุผลของเรื่องนั้นและปรากฏอยู่จริง ไม่ใช่เหตุผลที่อุปโลกน์ขึ้น เช่น การที่นาซีอ้างว่าอารยันเป็นพวกสร้างอารยธรรมและเซมิติกเป็นพวกทำลายอารยธรรม ตราบไตที่ยังโต้แย้งเหตุผลนั้นได้ ความไม่เท่ากันก็เป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้

สิ่งที่น่าจะให้เท่าเทียมกันได้ ในสังคมปัจจุบันคนเท่าเทียมกัน คือ มีความเท่ากันมากขึ้นในหลาย ๆ เรื่องและความพยายามที่จะทำให้ความต่างลดลง และแม้หลักความเท่ากันจะไม่มีเนื้อหา คือเป็นรูปแบบ (Form) แต่ก็อาจจะลองพูดถึงเนื้อหาบางเรื่องที่น่าจะอยู่ในรูปแบบดังกล่าวได้ เช่น สิทธิที่จะได้รับการพิจารณาหรือการคำนึงถึงจากรัฐเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นการตัดอคติหรือความลำเอียงในการปฏิบัติของสังคมต่อบุคคลในสังคม เรื่องอื่น เช่น ความเท่าเทียมกันที่จะได้รับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ข้อนี้แม้ไม่อาจจัดความเท่าเทียมกันได้แม้เพียงในเรื่องการอุปโภคบริโภค แต่ก็เป็นพูดถึงโอกาสที่จะเท่ากันในระดับหนึ่ง คืออย่างน้อยสังคมประกันว่าบุคคลในสังคมจะได้รับสิ่งจำเป็นพื้นฐานเท่ากันถึงระดับที่กำหนด

ความเท่าเทียมกันในเรื่องสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ก็อาจพูดถึงได้ เช่น สิทธิในการเลือกตั้งซึ่งถือว่ามาจากสิทธิแห่งความมีเสรีภาพโดยธรรมชาติของมนุษย์ ความเท่าเทียมกันที่จะได้รับความนับถือจากทุกคน ในฐานะที่เป็นคนก็เป็นสิ่งที่น่าจะได้ กล่าวคือ คนอาจไม่ได้รับความยกย่องในฐานะเป็นคน คือไม่ถูกปฏิบัติอย่างสัตว์หรือวัตถุ เช่น ไม่กำหนดความแตกต่างว่าคนมีความเท่าเทียมกันในการพัฒนาศักยภาพของตนอย่างสมบูรณ์ แต่คนขาว คนดำ และคนผิวเหลืองแตกต่างกัน การพัฒนาตนอย่างสมบูรณ์จึงเหมือนกันหรือใช้วิธีเดียวกันไม่ได้ ดังนี้ เป็นต้น

เพราะฉะนั้นเมื่อต้องการพัฒนาสังคมให้บุคคลเท่าเทียมกันในเรื่องต่าง ๆ ถึงระดับหนึ่ง แม้จะไม่ถือว่านั่นเป็นความเท่ากันก็ตาม ปัญหาของการพัฒนาจะอยู่ที่ต้องหาเหตุผลให้ชัดว่า ความไม่เท่ากันนั้นเป็นความไม่เท่ากันในเรื่องอะไรแน่ มีสาเหตุจากอะไร มีเหตุผลอะไรที่จะให้เกิดความเท่ากันในเรื่องนั้น และจะสามารถยกระดับให้พัฒนาไปสู่ความเท่ากันอย่างสมบูรณ์ได้ถึงระดับใด หากเราตอบคำถามเหล่านี้ได้ไม่ชัดเจนพอ เราก็อาจหลงประเด็นและแก้ปัญหามิได้

ความเสมอภาคในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเถรวาทมองเห็นว่าความเสมอภาค สามารถอธิบายได้ใน 2 นัยะ คือ

1. ความเสมอภาคตามธรรมชาติ (Natural Equality) ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “สามัญลักษณะ” หรือ “ไตรลักษณ์” (วิรัช ธีรพันธ์เมธี, 2545) เป็นความเสมอภาคที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ (Natural Law) คือมนุษย์ทุกรูปทุกนามรวมทั้งสัตว์มีชีวิตทุกชนิดด้วยย่อมเสมอกันตามหลักสามัญลักษณะ หรืออีกนัยหนึ่งคือ ลักษณะที่เป็นธรรมดาทั่วไป 3 ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งมนทัศน์นี้ ภาพของโลกและสรรพสิ่งที่ปรากฏให้เราเห็นนั้นจึงเป็นเพียงความรวมตัวกันอย่างสมดุลงของเหตุปัจจัย หรือการรวมตัวของธาตุทั้ง 4 ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม สิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏจึงอยู่ในกระแสแห่งการเกิดและการดับสลาย กล่าวโดยสรุป โลกและสรรพสิ่งคือกระแสแห่งเหตุปัจจัย ซึ่งกฎอันว่าด้วยความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลนี้ครอบคลุมสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับความเป็นมนุษย์ รวมทั้งความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ด้วย หรือที่เรียกว่ากรรมนิยาม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “มาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนมีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้ดีหรือเลวต่างกัน” (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 14/197/356)

2. การอธิบายบนหลักการทางสังคม (Social Equality) พระพุทธศาสนามีคำอธิบายอีกชุดหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในหลักธรรมวินัยในพระสูตรและพระวินัย ซึ่งสามารถประมวลเป็นข้อพิจารณาเกี่ยวกับความเสมอภาคตามทัศนะของพระพุทธศาสนาได้ ดังเช่น ความเสมอภาคทางสังคม การเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจในอัครคัมภีร์ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 11/121-115/83-87) จักกวัตติสูตร (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 11/80-110/59-82) กุฏทันทสูตร (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 9/138/130) ซึ่งให้ความสำคัญกับหลักของการมีชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม ให้ความเคารพในความเป็นมนุษย์ของกันและกัน มนุษย์จำเป็นต้องมีเมตตาธรรมต่อกัน

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกที่ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน โดยสอนให้เลิกระบบทาส ไม่เอามนุษย์มาเป็นสินค้าสำหรับซื้อขาย กับทั้งสอนให้เลิกทาสภายใน คือ ไม่เป็นทาสของความโลภ โกรธ หลง และยังเป็นศาสนาแรกที่สอนให้มนุษย์เลิกดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เพราะเรื่องถือชั้นวรรณะ และเหตุแห่งชาติวงศ์สกุล โดยได้ตั้งจุดนัดพบไว้ที่ศีลธรรม และยังสอนให้ถือธรรม คือ ความถูกต้องตามเหตุผลเป็นประมาณที่เรียกว่าธรรมาธิปไตย (สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, 2528) โดยหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนามีหลักคิดเชิงพุทธปรัชญาที่ค่อนข้างก้าวหน้าในเรื่องความเสมอภาค โดยพระพุทธองค์ทรงเห็นว่าระบบวรรณะขัดกับหลักธรรม จึงสอนทฤษฎีวรรณะใหม่ เป็นวรรณะอันเกิดจากการทำดีและชั่ว อันเป็นการล้มล้างทฤษฎีวรรณะอันเกิดจากการสืบตระกูล และเป็นการให้เสรีภาพแก่คนในวรรณะต่ำซึ่งเป็นไปโดยกำเนิด ให้สามารถเป็นวรรณะสูงได้ โดยการศึกษเล่าเรียน และประพฤติชอบไปในตัวด้วย

อย่างไรก็ดี พระพุทธศาสนามีการปรับตัวและลื่นไหลมาโดยตลอด (Adaptive and Fluid) ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะที่มีมาแต่เดิมของพระพุทธศาสนา (Thomas Freeman Yarnall, 2000) อีกทั้งเป้าหมายของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และการสั่งสอนหลักธรรมที่ค้นพบนั้นยังเป็นอกาลิโก คือทันสมัยตลอดเวลา และพระพุทธเจ้ามิได้มุ่งสั่งสอนเพียงเพื่อให้มนุษย์ปลดปล่อยความทุกข์ การแสวงหาความสุขสงบอย่างแท้จริงภายในจิตใจและอิสรภาพของปัจเจกชนอันเพื่อไปสู่โลกุตรอย่างเดียวนั้น แต่พระพุทธองค์ยังทรงให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาที่อยู่อกตัวของบุคคลในระดับที่สูงขึ้นไปด้วย อาทิเช่น ปัญหาสังคมและปัญหาในระดับโลกียะในทุกสถานที่และกาลเวลา ดังคำที่พระพุทธเจ้าเคยตรัสไว้ว่า “โก นุ หาสโต กิमानนุโท นิจจํ ปชชลิเต สติ” ซึ่งแปลว่า “เมื่อโลกเรากำลังเดือดร้อนเป็นไฟอยู่เป็นนิจจอยู่อย่างนี้ เราจะมามัวรำริงสนุกสนานชื่นชมยินดีกันอยู่ทำไม” (จํานงค์ ทองประเสริฐ, 2520)

คำสอนในพระพุทธศาสนาจึงเป็นวิถีแห่งการปลดปล่อยใน 2 มิติ ทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึก หรือความรู้สึกภายในตัวของปัจเจกชนเกี่ยวกับการดำรงชีวิต และอีกด้านหนึ่งเป็นการปลดปล่อยเพื่อการทำให้ปัจเจกชนหลุดพ้นจากพันธนาการของสถาบันสังคม อันได้แก่ กฎเกณฑ์ ค่านิยม วัฒนธรรม และอุดมการณ์แห่งความก้าวหน้าความเจริญเติบโตด้วย (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2531) เช่นเดียวกับการต่อสู้ของเอ็มเบ็ดการ์ ซึ่งได้ร่วมต่อสู้ในการเรียกร้องเพื่อเอกราชของอินเดีย และต่อสู้เพื่อยกฐานะของพวกศูทรขึ้นให้พ้นจากภาวะแห่งการกดขี่ และเอาไรต์เอาเปรียบจากวรรณะอื่นๆ และต้องการให้ศูทรได้รับสิทธิเสมอภาคเช่นเดียวกับวรรณะอื่นๆ ของฮินดู (วิรัช ธีรพันธุ์เมธี, 2541)

พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่เน้นความเสมอภาคและความเท่าเทียมกันของคนในสังคม ดังจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นเพื่อสนองแนวคิดปฏิรูปสังคมของพระองค์ ระบอบการปกครองของคณะสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นนั้น พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับหลักความเสมอภาคซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของหลักการประชาธิปไตย โดยทรงปฏิเสธระบบวรรณะของศาสนาพราหมณ์ และให้ความเสมอภาคแก่ทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน รวมถึงพระธรรมวินัยที่ถือเสมือนเป็นกฎหมายในหมู่สงฆ์ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบพระภิกษุในธรรมวินัยว่า เหมือนน้ำในมหาสมุทรซึ่งมีมาจากแม่น้ำลำธารต่าง ๆ พอมาถึงมหาสมุทรแล้ว ไม่สามารถจะแยกได้ว่าน้ำส่วนไหนมาจากแม่น้ำใด ย่อมมีฐานะเป็นน้ำในมหาสมุทรเท่า ๆ กันทั้งหมด (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 23/4/250)

หลักธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อกันของสงฆ์เป็นตัวอย่างที่ดีของการอยู่ร่วมกันของบุคคลอย่างเสมอภาคกันอันเป็นตัวอย่างของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย คำว่า สงฆ์ แปลว่า หมู่ หรือชุมชน หมู่หรือชุมชนที่จะเป็นสงฆ์ ก็คือหมู่หรือชุมชนที่มีการจัดตั้งวางระบบระเบียบเป็นอย่างดี มีอุดมคติ มีจุดมุ่งหมายที่จะอยู่ร่วมกันด้วยความสงบ (พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาโท (รัตนยงค์), 2550) โดยพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสถึงหลักความเสมอภาคในพระธรรมวินัย โดยทรงเปรียบเทียบหลักความอัศจรรย์ของพระธรรมวินัย 8 อย่างกับความอัศจรรย์ของมหาสมุทร 8 อย่าง (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 23/109/2007) อาทิเช่น “วรรณะ 4 ออกบวชแล้วย่อมละซึ่งชื่อโคตร ในกาลก่อนถึงการนับว่าเป็นสมณศากยบุตร ดุจน้ำจากแม่น้ำทั้งหลาย เมื่อถึงมหาสมุทรแล้ว ก็เป็นน้ำมหาสมุทรอันเดียวกัน ฉะนั้น”

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยข้อพึงปฏิบัติต่อส่วนรวมโดยตรง เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ และเป็นเครื่องสนับสนุนให้เกิดความสามัคคี ดังเช่น พรหมวิหาร 4 เพื่อการละความพยาบาทเกลียดชัง อิจฉา ริษยา ไม่เบียดเบียน มีความยินดีต่อผู้อื่น เป็นเครื่องตัดมานะ ให้อภัย รู้จักวางใจเป็นกลาง ทำให้เกิดความไว้วางใจกัน พึงพาอาศัยซึ่งกันและกันได้ หลักอคติ 4 ธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดความยุติธรรม ก่อให้เกิดความสงบสุข เพราะไม่มีการลำเอียงอคติต่อฝ่ายต่าง ๆ สร้างความยุติธรรม หลักสาราณียธรรม 6 ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกลึกลับ เป็นเหตุก่อความรัก ความเคารพ เป็นไปเพื่อการสงเคราะห์กัน เมื่อนำไปปฏิบัติเป็นการสร้างไมตรี ต่อกัน เอื้อเพื่อช่วยเหลือกัน รวมถึงสังคหวัตถุ 4 หลักธรรมที่ส่งเสริมให้ทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันด้วยความสมัครสมานสามัคคี เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และหลักอภิธานียธรรม 7 ส่งเสริมให้ทุกฝ่ายมีความเสียสละ ไม่แก่งแย่งชิงดีชิงเด่น มีการแบ่งปันช่วยเหลือกันส่งเสริมให้ทุกฝ่ายมีความเสียสละ ไม่แก่งแย่งชิงดีชิงเด่น มีการแบ่งปันช่วยเหลือกัน เป็นต้น

องค์ความรู้ใหม่

จากการเขียนบทความนี้ ผู้เขียนเห็นว่า จริง ๆ ก็ไม่ใช่ความรู้ใหม่แต่อย่างใด เพียงแต่อยากจะย้ำเตือนและเป็นการทบทวนความรู้ที่มีแต่เดิมอยู่แล้ว ให้ระลึกเสมอถึงความเป็นมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนา และให้เข้าใจถึงกฎไตรลักษณ์ ที่เป็นกฎแห่งสามัญลักษณะ คือเป็นกฎธรรมชาติ ที่เมื่อมีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เพื่อลดความเอารัดเอาเปรียบกัน ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ให้มีความเห็นอกเห็นใจกัน อยู่ด้วยกันอย่างมีสันติสุข แต่เมื่อเข้าใจกฎแห่งไตรลักษณ์แล้ว ถ้าไม่มีเครื่องมือที่จะนำไปใช้ เห็นว่าคงไม่เป็นประโยชน์อะไร มีหลักธรรมหลายประการที่จะทำให้เกิดความเสมอภาคหรือความเท่าเทียมกันได้ คือ หลักศีล ๕ เป็นหลักแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข หลักสังคหวัตถุ ที่จะช่วยส่งเสริมหลักศีล ๕ ให้มั่นคง และเมื่อศีล ๕ มั่นคงแล้ว หลักอภิธานียธรรมจะเกิดขึ้นตามมา เพราะมีความเสียสละ ไม่แก่งแย่งชิงดีกัน มีน้ำใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

สรุป

ความเสมอภาคในพระพุทธศาสนา แบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน คือ ความเสมอภาคตามธรรมชาติ (Natural Equality) ที่เรียกว่า “สามัญลักษณะ” หรือ “ไตรลักษณ์” ซึ่งเป็นความเสมอภาคที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ที่มนุษย์ทุกรูปนามรวมทั้งสัตว์มีชีวิตทุกชนิดด้วยยอมเสมอกันตามหลักสามัญลักษณะ อันได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และความเสมอภาคทางสังคม (Social Equality) และจุดมุ่งหมายของการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้แสดงให้เห็นชัดเจนว่าได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนตน หรือเพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์ของปัจเจกบุคคล แต่คำสอนของพระพุทธเจ้ามีความมุ่งหมายในหลายระดับ โดยเฉพาะการสร้างความยุติธรรม ความเสมอภาคของสังคม เพราะความเสมอภาค มาพร้อมกับ สิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ อธิบายนิยามความหมายบนหลักสิทธิมนุษยชน (Human Right) ก็คือ ความเท่าเทียมของมนุษย์ทุกคนในการ

ได้รับสิทธิพื้นฐานตามหลักสิทธิมนุษยชน โดยผ่านการปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ การได้รับการเคารพและคำนึงถึงอย่างเท่าเทียมกัน เช่นในการแบ่งปันผลประโยชน์ทางสังคม ความเสมอภาคในฐานะที่หมายถึงความเป็นธรรม จึงมิใช่เป็นเรื่องของกฎหมายเท่านั้น หากแต่ยังเป็นมโนทัศน์ทางจริยธรรม (Moral Concept) ที่อยู่เบื้องหลังอุดมการณ์หรือการจัดโครงสร้างทางสังคมโดยรวมของมนุษย์ด้วย ในขณะเดียวกัน หลักความเสมอภาคก็คือหลักจริยธรรม ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ความเสมอภาคยังหมายถึง ความเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมาย (Equality before the Law) การได้รับความยุติธรรมจากกฎหมายเสมอหน้ากัน ซึ่งจะเป็นการช่วยสนับสนุนหลักประชาธิปไตย และสังคมที่ดีต้องมีกติกา และคนในสังคมต้องรักษากฎกันนั้น เพราะฉะนั้นความมีศีลและรักษาระเบียบวินัยเสมอกันจึงถือเป็นหลักสำคัญ ตัวอย่าง เช่น หลักทิวาสัมมัญญา คือ มีทิวาสัมมัญญา มีความเห็น มีความเชื่อมั่น ยึดถือในหลักการ อุดมการณ์และอุดมคติที่ร่วมกันหรือสอดคล้องไปกันได้ คนในสังคมประชาธิปไตยนี้อย่างน้อยต้องมีความเห็นความเข้าใจและความเชื่อมั่นในหลักการประชาธิปไตยร่วมกัน

บรรณานุกรม

- จำนงค์ ทองประเสริฐ. (2520). *พระพุทธศาสนากับสังคมและการเมือง*. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- ณรงจญา ตัญญาพัฒนกุล. (2564). *Marxism ตายแล้ว ? : เราจะคืนชีพใหม่ให้ ‘มาร์กซ์’ ในศตวรรษที่ 21 ได้หรือไม่?*. สืบค้น 7 เมษายน 2566 จาก <https://www.the101.world/re-reading-marxism-in-21-st-century/>
- ปนัดดา รักษาแก้ว. (2564). การสร้างความเสมอภาคในสังคม: แนวคิด หลักการ บนฐานคิดธรรมาภิบาล. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*. 10(1), 334-342.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2531). *ธัมมิกเศรษฐศาสตร์: ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ*. กรุงเทพฯ: มิตรนราการพิมพ์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาโท (รัตนยงค์). (2550). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในระพุทธศาสนา”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
- วิรัช ธีรพันธุ์เมธี. (2541). *ดร.เอ็มเบ็ดกัวร์ รัฐบุรุษจากสลัม*. กรุงเทพฯ: ดวงแก้ว.
- วิรัช ธีรพันธุ์เมธี. (254). *พุทธปรัชญาการปกครอง*. กรุงเทพฯ: ดวงแก้ว.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2564). *พุทธธรรม ฉบับขยายความ*. กรุงเทพฯ: ม.เอเชียอาคเนย์.
- สมภาร พรหมทา. (2539). *ปรัชญาสังคมและการเมือง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุชีพ ปุณฺณานุกาภ. (2528). *คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.

Plato. (1968). *The Republic of Plato*. Translated with notes and an interpretive essay by Allan Bloom. New York: Basic Book. Inc

Thomas Freeman Yarnall. (2000). *Engaged Buddhism: New and Improved! (?) Made in the U.S.A. of Asian Materials*. Religion Department: Columbia University.

การพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนต้นแบบการตื่นรู้เชิงพุทธ

The Role-Model awakening Youth Behavior Development

¹พระวิระชัย เมตตาทิโร ²พระครูวินัยธรกิตติเชษฐ สิริวาทโก และ ³พระเจริญ วฑฒโน

¹Phra Wirachai Mettatheero, ²Phra Khruwinaithornkittiched Siri wattago

and ³Phra Charoen Vaddhano

¹ธรรมสถานมูลนิธิพุทธมหาเมตตา

¹Buddhamahametta Foundation

²วัดพุทธเมตตาบุญญาภา

²Wat Buddhamettabunyanupab

³คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

³Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding Author's Email: vipassanathai2557@gmail.com

Received: April 11, 2023; Revised: April 25, 2023; Accepted: April 25, 2023

บทคัดย่อ

เหตุปัจจัยทั้งภายใน ภายนอก และสิ่งแวดล้อมต่างๆ มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของเยาวชน หลักการทางจิตวิทยาเห็นความสำคัญของพฤติกรรม พัฒนาการในพระพุทธศาสนาคือกระบวนการพัฒนาพฤติกรรมจิตใจ และปัญญา มีหลักการว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนได้ แนวทางการพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนต้นแบบการตื่นรู้เชิงพุทธบูรณาการ เป็นการประยุกต์ใช้หลักธรรมสำคัญที่เป็นพื้นฐานในการศึกษา ได้แก่ ปรัตถิมะและโยนิโสมนสิการ ศรัทธา 4 การคบเพื่อน มิตรแท้และมิตรเทียม หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 กับหลักการทางจิตวิทยา เช่น พฤติกรรมเยาวชน ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม ซึ่งจะมีผลให้เยาวชนเป็นผู้ที่มีปัญญาการตื่นรู้ มีความเชื่อมั่นถูกต้อง มีพฤติกรรมดีงาม มีการฝึกฝนตนถูกต้อง

คำสำคัญ: พฤติกรรม; เยาวชนต้นแบบการตื่นรู้; สติปัฏฐาน 4

Abstract

Factors due to internal, external, and environmental Influencing youth behavior. Psychological principles recognize the importance of behavior. Development in Buddhism is the process of developing behavior, mind, and wisdom. There is a principle that every human being have the potential to develop themself. Guidelines for the development of youth behavior as a model of integrated Buddhist awakening. It is the application of the important principles that are the basis for education, namely Paratoghosa and Yonisomanasikara, faith friendships, true friends and false friends. Principles of Vipassana Meditation according to the Four Foundations of Mindfulness and Psychological Principles, such as Youth Behavior, social learning theory, These will result in young people being intellectually awakened, have the correct conviction, good behavior, have proper training.

Keyword: Behavior; Role-Model Awakening Youth; Satipatthana 4

บทนำ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ระบุไว้ชัดเจนถึงความสำคัญของเยาวชนว่า การพัฒนาสังคมไทยประการหนึ่ง คือ การเตรียมเด็กและเยาวชนในวันนี้ ให้เป็นผู้ใหญ่ที่ดีในวันหน้า (สำนักงานคณะกรรมการสภาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560) แต่จากการสำรวจข้อมูลในช่วงที่ผ่านมา พบว่าสังคมไทยในอนาคตมีแนวโน้มที่อาจนำไปสู่สังคมล่มสลาย เนื่องจากปัจจุบันมีปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กและเยาวชนไทยในชั้นที่ต้องเร่งแก้ไข และ กระแทกกับเด็กจำนวนมาก ดังที่จะเห็นได้จาก ใน “เอแบคโพลล์” (สถาบันจิตวิทยาความมั่นคง, 2550) รายงานจากผลวิจัยเชิงสำรวจ เรื่องสถานการณ์การใช้ความรุนแรงในกลุ่มเด็กและเยาวชนจากงานวิจัยการปลูกฝังและเสริมสร้างคุณธรรมในเด็กและเยาวชนของชาติ พบว่า สิ่งที่น่าเป็นห่วงในสังคมไทย คือ ผลการสำรวจบ่งบอกถึงพฤติกรรมความรุนแรงของวัยรุ่นที่นับวันจะมีแนวโน้มที่จะทวีความรุนแรงมากขึ้น การแก้ปัญหากลับบานปลาย และไม่ประสบความสำเร็จ เพราะขาดหลักการที่ถูกต้อง สิ่งแวดล้อมในสังคมปัจจุบันมีลักษณะที่กระตุ้นให้คนทำผิดได้ง่าย ปัญหาของเยาวชนในสังคมไทยรุนแรงและซับซ้อนมากขึ้น เป็นผลเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม ประกอบกับเยาวชนเป็นผู้อยู่ในวัยรุ่น เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเจริญเติบโต มีการเปลี่ยนแปลงด้านร่างกาย จิตใจ และอารมณ์ ทำให้จิตใจสับสน ส่งผลให้มีพฤติกรรมที่ไม่ถูกต้อง ทำให้เยาวชนประสบปัญหามากมาย ซึ่งนำไปสู่ปัญหาอาชญากรรมในที่สุด ปัญหารุนแรงในประเทศไทยนั้นเป็นปัญหาจากพฤติกรรมเยาวชนแทบทั้งสิ้น เยาวชนในประเทศขาดคุณภาพซึ่งจะกลายเป็นผลกระทบต่อครอบครัวและสังคมไทยทั้งในปัจจุบัน และในอนาคต ที่อาจจะยาวนานไปถึงทศวรรษหน้า

ในศาสตร์ตะวันตกก็มีการศึกษาถึงปัญหาด้านจิตใจในการพัฒนาคนเช่นเดียวกัน มีนักจิตวิทยา กลุ่มปัญญานิยม (Cognitivism) ให้ความเห็นว่า ในความเป็นจริงแล้วมนุษย์มีปัญหา มีความคิด และมีความรู้สึก ซึ่งปัจจัยภายในจิตใจเหล่านี้ต่างหากที่น่าจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรม ของมนุษย์มากกว่าปัจจัยภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว ส่วนจิตแพทย์ Melvin Lewis อธิบายไว้ว่า การปลดปล่อยความก้าวร้าวออกจากวัยรุ่นเป็นกิจกรรมที่ต้องเริ่มตั้งแต่วัยเยาว์ และเป็นความร่วมมือระหว่างครอบครัว การศึกษา และสังคม (ประเสริฐ ผลิตผลการพิมพ์, 2549) มีทฤษฎีพัฒนาการจริยธรรมที่ เช่น ซิกมันด์ ฟรอยด์ ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ได้สรุปลักษณะจิตมนุษย์เป็น 3 ระดับ เช่นเดียวกัน คือ id เป็นที่ตั้งแห่งสัญชาตญาณ เป็นความต้องการแสวงหาเพื่อตนเองเป็นเบื้องต้น พื้นฐานของมนุษย์ ระดับต่อมา คือ ego (อีโก้) เป็นผู้ควบคุมพฤติกรรมเบื้องต้น มุ่งมาที่สิ่งที่ปรากฏอยู่อย่างแท้จริง ซุปเปอร์อีโก้เป็นลักษณะที่สามเป็นหลักแห่งอุดมคติและศีลธรรมจรรยา (สุชา จันทร์เอม, 2540)

ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งในสังคมก็คือเรื่องของพฤติกรรม ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) ของสกินเนอร์และบันดูรา นักจิตวิทยาที่มีความเชื่อว่ากฎเกณฑ์ของสังคม และวัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดการพัฒนาจริยธรรม บันดูรา (Bandura) มีความคิดว่าการเรียนรู้ทางสังคมเกิดจากการเรียนรู้โดยการสังเกตการเลียนแบบและการเอาอย่าง ส่วนทฤษฎีทางสติปัญญา (Cognitive Theory) ของพ็ออาเจท์ มีความคิดว่า พัฒนาการทางจริยธรรมขึ้นอยู่กับความฉลาด หรือการพัฒนาทางสติปัญญาเขาเชื่อว่า

การใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมมีความสัมพันธ์กับการบรรลุดีภาวะเชิงจริยธรรม พร้อมกับการพัฒนาด้านอื่นๆ ด้วย (กรรณิการ์ ภิรมย์รัตน์, 2555) ในกระบวนการทางสังคมนักจิตวิทยาได้วางแนวทางในการพัฒนาพฤติกรรมนิสัยของเยาวชน เช่น กระบวนการกล่อมเกลาระดับครัวเรือน กระบวนการกล่อมเกลาระดับชุมชน กระบวนการกล่อมเกลาระดับสถาบันการศึกษา กระบวนการกล่อม เกลาของสถาบันศาสนา กระบวนการกล่อมเกลารัฐ และ กระบวนการกล่อมเกล่อื่นๆ ประเด็นปัญหาเกี่ยวกับสภาพสังคมไทยในปัจจุบันที่เกิดขึ้น เนื่องจากเยาวชนมีการรับเอาความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีในยุคสมัยใหม่เข้ามาอย่างขาดการถ่วงถ่วง และไม่มีขีดจำกัด จึงทำให้ความเจริญทางวัตถุแผ่ขยายรุดหน้าอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว แต่ในทางตรงกันข้าม สภาวะทางจิตใจของเยาวชนในชาติกลับเสื่อมถอยและตกต่ำลง อย่างน่าเป็นห่วง เพราะการขาดความเจริญก้าวหน้าทางจิตใจหรือขาดศีลธรรมประจำใจนั่นเอง ดังที่ พุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ว่าสังคมไทยปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปตามวัตถุเป็นอย่างมาก แต่ไม่ได้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขที่แท้จริงของ คนไทย คนนิยมวัตถุมากขึ้น มีกิเลสมากขึ้น และสิ่งที่ขาดคือศีลธรรม สภาพสังคมที่พอนพะเพราะรับอิทธิพลอารยธรรมตะวันตก (พุทธทาสภิกขุ, 2525)

ค่านิยมทางวัตถุดังกล่าวทำให้เกิดปัญหาที่เกิดจากเยาวชนมีลักษณะรุนแรงขึ้นตามลำดับ สิ่งที่น่านำมาเป็นหลัก คือ กระบวนการกล่อมเกลาของสถาบันศาสนา ที่เห็นความสำคัญของการพัฒนาทางจิตใจและปัญญา ดังที่พระสรวิชัย อภิพลโณ อาจารย์ประจำภาควิชาปริยัติธรรมและจริยศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กล่าวว่าพฤติกรรมที่เป็นความรุนแรงของวัยรุ่นที่แสดงออกนั้นมีสาเหตุมาจากปัจจัยภายในและภายนอก ที่ผลักดันให้มีการเกิดแรงขับเคลื่อน ที่อยู่เหนือภาวะความถูกต้องทางศีลธรรม โดยเฉพาะปัจจัยภายในที่เป็นตัวต้นเหตุ ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น ที่ปราศจากปัญญาเป็นตัวควบคุม ปัจจัยภายนอกเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมความรุนแรงของวัยรุ่น (พระสรวิชัย อภิพลโณ, 2560) ในกระบวนการพัฒนามนุษย์ที่ผิดพลาด คือ การปล่อยให้ไปเองตามธรรมชาติ อีกอย่างหนึ่ง ก็คือพัฒนาปรุงแต่งตามความต้องการของสังคม ดังนั้นจึงอาจกล่าวถึงการพัฒนามนุษย์อย่างสมบูรณ์นั้นเป็นการพัฒนาด้วยความรู้ความเข้าใจ ทำให้เจริญเติบโตขึ้นอย่างเกื้อกูลแก่สังคม มีความดีงาม มีชีวิต และ การรู้จักควบคุมพฤติกรรมเมื่ออยู่ในสังคม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), 2564) ในทางพระพุทธศาสนามีหลักการว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนได้ และหลักธรรมสำคัญที่เป็นพื้นฐานในการศึกษา คือ มรรค มืองค์ 8 พรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ ศรัทธา การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 จิตของมนุษย์ สามารถฝึกฝนได้ตามแนวทางสติปัฏฐาน 4 คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ที่จะ เป็นภาวะตื่นรู้ในปัญญา การพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนต้นแบบการตื่นรู้เชิงพุทธต้องสมบูรณ์ด้วยการพัฒนาจิตใจและปัญญา สติ สัมปชัญญะ ตั้งมั่นในหลักธรรม ยึดมั่นในพระรัตนตรัย เข้าใจในชีวิตและสังคม และมีความสุขท่ามกลางปัญหาต่างๆ ได้ เป็นคนมีคุณภาพ เป็นต้นแบบการสร้างวัฒนธรรมแห่งการตื่นรู้

พฤติกรรมเยาวชนต้นแบบการตื่นรู้

เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาเด็กและเยาวชน ในปัจจุบันและอนาคต ต้องอาศัยกลไกจากทุกภาคส่วนของสังคม เพื่อให้เกิดกระบวนการ พัฒนาที่เป็นประโยชน์สูงสุดต่อเด็กและเยาวชน ทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์สังคม และการมีส่วนร่วม ในฐานะสมาชิกของสังคมและพลเมืองที่มีคุณภาพของชาติ พระพรหม

คุณากรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ทรรศนะว่า มนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนได้ โดยการพัฒนาตนให้มีปัญญา เข้าใจถึงความจริงของธรรมชาติ ภาวะตื่นรู้เป็นการสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นในตนเองเห็นผลได้เฉพาะตน แต่สามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่สังคมในวงกว้างได้ (พระพรหมคุณากรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2546)

การตื่นรู้ คือ การตื่นจากความหลงใหลในกระแสวัตถุมองเห็นคุณค่าแท้มากกว่าคุณค่าเทียม มองเห็นประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์ รู้จักการเลือกสรรในสิ่งที่เป็นคุณ หลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นโทษ คือการรู้สึกตัว อยู่เสมอ (สัมมาสติ) และ การรอบคอบทุกการกระทำ (สัมมาสมาธิ) เป็นรูปแบบการสร้างภาวะตื่นรู้ที่ไม่ขัด หรือแย้งกับวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน เป็นส่วนที่ช่วยเติมเต็มให้กับชีวิตมนุษย์ เช่น การกำหนดลมหายใจ การใช้สัญญาณเตือนสติ การสวดมนต์ภาวนาการมีกัลยาณมิตร และการกำหนดรู้เท่าทันการกระทำในอิริยาบถ ย่อยทั้งหลาย

ภาวะตื่นรู้ มีสาระสำคัญหลัก 2 ประการ คือ ตื่นและรู้ หมายถึงมีความรู้ตัวในทุกขณะ คำว่าตื่น หมายถึงตื่นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เครื่องหลอกลวงทั้งปวง ไม่หลงไปตามกระแสนิยมที่ไม่สมเหตุสมผล ส่วนคำว่ารู้ หมายถึง ความรู้ตัวเอง เป็นสัมมาทิฐิคือการรู้ที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เมื่อบุคคลสามารถ เข้าถึงภาวะตื่นรู้ได้ นอกจากจะพัฒนาตนเองแล้วยังสามารถขยายต่อองค์แห่งการตื่นรู้สู่สังคมจนสามารถ พัฒนาเป็นสังคมวัฒนธรรมแห่งการตื่นรู้ได้ในที่สุด พ้นจากสภาพการอยู่ร้อนนอนทุกข์ เป็นสังคมอยู่เย็นเป็นสุข ได้ในที่สุด ภาวะตื่นรู้เป็นภาวะที่เกิดจากการพัฒนาจิตอย่างสมบูรณ์ด้วยสติ และสัมปชัญญะ เป็นการตื่นจากความหลง ตื่นจากมิจฉาทิฐิ ตื่นจากไสยภาวะทั้งปวง เป็นสภาวะที่รู้ตัวทั่วพร้อมในร่างกายของคนที่กำลัง เคลื่อนไหวในอิริยาบถใด รู้ทั่วในอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะ เป็นการตื่นที่พร้อมด้วย ปัญญา ในบทความนี้ขอนำเสนอหลักการ ดังนี้

1. หลักจิตวิทยาเกี่ยวกับพฤติกรรมเยาวชน เยาวชนในบริบทนี้เป็นความหมายเดียวกัน กับวัยรุ่น (Adolescence) โดยการนับเอาจากช่วงอายุเป็นเกณฑ์ องค์การสหประชาชาติได้ให้ความหมายสากลว่า "เยาวชน" หมายถึง คนในวัยหนุ่มสาว คือผู้มีอายุระหว่าง 15-25 ปี ซึ่งวัยนี้ถือได้ว่าเป็นช่วงรอยต่อระหว่าง ความเป็นเด็กไปสู่ความเป็นผู้ใหญ่ หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วัยรุ่น องค์การสหประชาชาติกำหนดอายุ 15 ถึง 25 ปีบริบูรณ์ เยาวชนเป็นวัยที่สังคมคาดหวังให้เป็นพลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนประเทศชาติไปสู่อนาคต ช้างหน้า รัฐบาลก็ได้เล็งเห็นความสำคัญนี้ ได้มีมติให้ วันที่ 20 กันยายนของทุกปีเป็นวันเยาวชนแห่งชาติ โดย ถือว่าวันนี้เป็นวันสิริมงคลยิ่ง เป็นวันคล้ายวันพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ทั้งสองพระองค์ทรงครองราชย์ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทรงพระปรีชา ยิ่ง (กาญจนา นาคสกุล, 2556) นักจิตวิทยาตะวันตก ให้ความหมายว่าวัยรุ่นเป็นผู้มีลักษณะ 3 ประการ คือ มีพัฒนาการ ด้านร่างกายโดยมีวุฒิภาวะทางเพศ มีพัฒนาการทางด้านจิตใจโดยมีการเปลี่ยนแปลงจากเด็ก ไปเป็นผู้ใหญ่ และ มีการเปลี่ยนสภาวะทางด้านเศรษฐกิจจากการที่ต้องพึ่งพาผู้ใหญ่ทางเศรษฐกิจเป็นบุคคลที่สามารถประกอบอาชีพมีรายได้ สามารถรับผิดชอบและพึ่งพาตนเอง ต้องการจะทำอะไรด้วยตนเอง ไม่ต้องการคำสั่งจากพ่อแม่หรือผู้อื่น วัยรุ่น คือช่วงวัยที่เด็กจะพัฒนาไปสู่ความเป็นผู้ใหญ่ทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และสังคม ในระยะนี้เด็กเริ่มให้ความสนใจตนเอง ค้นหาตนเอง แสวงหาค่านิยม และ ปรัชญาชีวิตเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงและมีพฤติกรรมเสี่ยงต่อสุขภาพทางด้านต่างๆ มากที่สุด ในยุคปัจจุบัน

เด็กเป็นวัยรุ่นเร็วขึ้น (ศรีเรือน แก้วสังวาล, 2540) และวิทยากร เชียงกุล อธิบายความหมายของคำว่า “วัยรุ่น” เอาไว้ว่า วัยรุ่น คือ วัยเปลี่ยนผ่านจากเด็กโตไปเป็นผู้ใหญ่คำว่า Adolescence มาจากภาษาลาตินหมายถึง การเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ คำว่า Teenage หมายถึงคนที่อายุ 13-19 ปี ช่วงอายุของวัยรุ่นอาจจะแตกต่างกัน แล้วแต่ชาติพันธุ์ วัฒนธรรม พัฒนาการของแต่ละบุคคลและยุคสมัย (วิทยากร เชียงกุล, 2556) นอกจากนั้น G. Stanley Hall นักจิตวิทยาที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาของการศึกษาทางศาสตร์วัยรุ่น ให้นิยามวัยรุ่นว่า วัยรุ่นเป็นวัยพายุบุแคม (Stress and Storm) มีสาเหตุมาจากวัยรุ่นมีการเปลี่ยนแปลงอย่างอย่างรวดเร็ว (สุรางค์ โค้วตระกูล, 2545)

เยาวชน หรือที่รู้จักกันเป็นอย่างดีว่าวัยรุ่นเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ การเปลี่ยนแปลงระบบฮอร์โมนภายในร่างกาย มีความหลากหลาย เนื่องจากขึ้นกับความแตกต่าง ของขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ตลอดจนความแตกต่างทางสังคม พฤติกรรมทุกอย่างเกิดโดยการ เรียนรู้และสามารถสังเกตได้ ทฤษฎีนี้ได้สรุปว่า พฤติกรรมมนุษย์บางอย่างมาจากจิตใต้สำนึกเป็นกระบวนการ ทางจิตซึ่งเรียกว่าเป็นกลวิธานในการป้องกันตนเอง

2. ปัญหาที่ส่งผลต่อพฤติกรรมและพัฒนาการของเยาวชน เด็กและเยาวชนจำนวนมากซึมซับ พฤติกรรมความรุนแรง สื่อลามกอนาจาร เสพยาเสพติด มีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร อยู่ในแหล่งมั่วสุม และ อื่นๆ จนพฤติกรรมเหล่านี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตร่วมสมัยของเด็กและเยาวชน

1) ปัญหาที่มีผลต่อพฤติกรรม ประมวลจากหนังสือสิทธิเด็กและการวางแผนท้องถิ่นเพื่อเด็กและ เยาวชน พบว่าปัญหาสำคัญในเยาวชน ที่จำเป็นต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วนมี 9 ปัญหา ดังนี้ (1) ปัญหาด้านยาเสพติด พบว่า เด็กและเยาวชนมีการเสพยาบ้า สารระเหย กัญชา (2) ปัญหาด้านพฤติกรรม ได้แก่ ความฟุ้งเฟ้อ การแต่งกาย ติดเกม ขาดวินัย ขาดความรับผิดชอบไม่รู้จักหน้าที่ของตนเอง ขาดความร่วมมือกับชุมชน ไม่มีพลังเยาวชน และขาดจิตสำนึก (3) ปัญหาด้านการศึกษา พบว่า เด็กและเยาวชนขาดเรียน ออกกลางคัน หนีเรียน ไม่เรียนต่อในระดับสูง ยากจน ไม่มีทุนเรียนต่อเรียนจบแล้วไม่มีงานทำ (4) ปัญหาทางเพศกรรมมี เพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร พบว่า มีการค้าประเวณี เกิดปัญหาท้องไม่มีพ่อ (5) ปัญหาคุณธรรม จริยธรรม พบว่า เด็กและเยาวชนมีนิสัย กิริยามารยาทก้าวร้าว ขาดความเคารพเชื่อฟัง ไม่ปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณี อันดีงาม (6) ปัญหาการใช้เวลาว่าง เด็กและเยาวชนใช้เวลาว่างในการเล่นเกมส์ ติดเพื่อน มั่วสุม เล่นการพนัน ดื่มสุรา ติดบุหรี่ และอื่นๆ (7) ปัญหาการก่ออาชญากรรม มีการทะเลาะเบาะแว้ง ยกพวกตีกัน ลักขโมย ปล้น จนถึงขั้นการข่มขืน (8) ปัญหาครอบครัว พบว่า ครอบครัวไม่มีเวลาดูแลบุตรหลาน ครอบครัวแตกแยก ขาดความอบอุ่น (9) ปัญหาการค้ามนุษย์ แรงงานเด็ก การค้าประเวณี และอื่นๆ (สมพงษ์ จิตระดับ, 2554)

2) ปัญหาที่กำลังกลายเป็นวิถีชีวิตพื้นฐานของเด็กไทยเข้าไปทุกที ซึ่งเป็นปัจจัยเสี่ยงที่มีผล ต่อเด็ก และเยาวชน นับตั้งแต่ (1) วัตถุนิยม การใช้จ่ายสิ่งของ การยึดติดสินค้าราคาแพง ยึดติด จนกลายเป็นส่วน สำคัญที่สุดในการดำเนินชีวิต เด็กไทยติดอาหารฟาสต์ฟู้ด ขนมกรุบกรอบน้ำตาล เป็นว่าเล่น ต้องบริโภคทุก วันจนเป็นนิสัย (2) ยาเสพติด ในสังคมไทยขาดการควบคุม และการระบอบของ บุหรี่ เหล้า เบียร์ สารระเหย ยาบ้า ยาเลิฟ ยาอี (3) เพศเสรีในเด็กวัยมัธยมศึกษาตอนต้นที่มีคูรักรมิกักกันหลายคน มีเพศสัมพันธ์ มีการ เปลี่ยนคู่นอน ชายบริการทางเพศแบบแอบแฝงแลกเปลี่ยนประสบการณ์จนเป็นค่านิยมใหม่ (4) ความรุนแรง

ในพฤติกรรมและอารมณ์ เนื่องจากเด็กส่งสมความรุนแรง การใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา ใช้อารมณ์มากกว่าเหตุผล (5) อินเทอร์เน็ต ช่องว่างระหว่างพ่อแม่ กับเด็กไทยโลกยุคสารสนเทศจะมากขึ้นตามลำดับ อินเทอร์เน็ตจะเป็นห้องสมุดโลกที่เด็กเรียนรู้และรับข่าวสารมากมายได้ตลอดเวลา อินเทอร์เน็ตเป็นดาบสองคมที่เด็กจะใช้ประโยชน์ทางการศึกษา หรือใช้อินเทอร์เน็ตในทางที่ไม่เหมาะสม (6) สื่อลามกอนาจาร เมืองขนาดใหญ่เต็มไปด้วยสื่อลามกกราคาถูก หาง่าย และสุดยอดแห่งความบันเทิง มีทุกรูปแบบ

3) ผลกระทบของปัญหา ปัญหาของวัยรุ่นในสังคมไทยยุคปัจจุบันเป็นปัญหาที่ซับซ้อนจึงยากแก่การแก้ไขได้โดยทันที เนื่องจากธรรมชาติของมนุษย์และสภาพสิ่งแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นพื้นฐานทั้งด้านกายภาพ ด้านสังคมเมือง และด้านเศรษฐกิจ จึงเป็นสาเหตุสำคัญส่วนหนึ่งของผลกระทบต่อปัญหาของเยาวชน ประกอบกับเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของเยาวชน เป็นสาเหตุทำให้ประสบกับปัญหาต่างๆ อย่างมากมาย ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นปัญหาที่มาจากขาดองค์ความรู้และความเข้าใจในการจัดการกับปัญหาของเยาวชน ปัญหาที่สำคัญของวัยรุ่น ที่ต้องการแก้ไขอย่างเร่งด่วน ได้แก่ ปัญหายาเสพติด ความรุนแรง และการใช้ความรุนแรงในสังคม

4) ปัญหาในการเลี้ยงดูเยาวชน การเลี้ยงดูวัยรุ่น ไม่ให้สร้างความวุ่นวาย จะช่วยลดความเสี่ยงก้าวพลาดในชีวิตของเด็กได้ พ่อแม่ผู้ปกครองที่สื่อสารเชิงบวกกับลูก สามารถช่วยลดและป้องกันปัญหาต่างๆ ของเยาวชนได้ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องส่งเสริมให้พ่อแม่ และผู้ปกครอง เรียนรู้ และเข้าใจ ในธรรมชาติของเยาวชน และสื่อสารเชิงบวก พูดคุยกับลูกได้ทุกเรื่อง

วัยของเยาวชนเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายด้าน ทำให้ต้องมีการปรับตัวหลายด้านพร้อมๆกัน จึงเป็นวัยที่จะเกิดปัญหาได้มาก การปรับตัวได้สำเร็จจะช่วยให้อายุรุ่นพัฒนาตนเองเกิดบุคลิกภาพที่ดี ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำคัญของการดำเนินชีวิตต่อไป การเรียนรู้พัฒนาการวัยรุ่นจึงมีประโยชน์ทั้งต่อการส่งเสริมให้วัยรุ่นเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีสุขภาพดีทั้งทางร่างกายจิตใจสังคม ส่งเสริมให้ลูกรู้จักผ่อนคลายและหาความสุขให้ตัวเองได้ และช่วยป้องกันปัญหาต่างๆ ในวัยรุ่น เช่น ปัญหาทางเพศหรือปัญหาการใช้สารเสพติด การให้ความสำคัญให้มีโอกาสในการแสดงความคิดเห็นพ่อแม่เรียนรู้ และสามารถปรับตัว ปรับเทคนิควิธีการที่ใช้ให้เหมาะสมกับวัยของวัยรุ่น ในครอบครัวมีบรรยากาศที่อบอุ่น มีความรัก ให้โอกาสฝึกฝน ทั้งหมดที่กล่าวมา จะช่วยทำให้พ่อแม่พัฒนาเยาวชนให้อยู่ในทิศทางที่เหมาะสม และเยาวชนก็สามารุณใช้พลังที่มีอยู่มาพัฒนาวิถีชีวิตของตนเองของตนเองต่อไป และสามารถแก้กฏครอบข้างในทางที่สร้างสรรค์

ไม่ว่าปัญหาจะเกิดจากปัจจัยใดก็ ผลที่สุดจะอยู่ที่เยาวชนเองว่าจะมีจิตใจเข้มแข็งพอที่จะเอาชนะสิ่งชั่วร้าย กิเลสตัณหา ไม่ลุ่มหลงไปตามสภาพแวดล้อม เมื่อเกิดปัญหาขึ้นจะแก้ไขได้อย่างไร เยาวชนจะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมหรือแนวคิดจิตใจ ให้ดำรงตนเป็นคนดีคนเก่ง เป็นที่ยอมรับของ ครอบครัว กลุ่มเพื่อน และสังคม การพัฒนาพฤติกรรมจึงเป็นแนวทางสำคัญที่จะขจัดปัญหาที่ไม่พึงประสงค์ของเยาวชนได้

หลักการพัฒนาเยาวชน

คณะกรรมการศึกษาแห่งชาติได้กำหนดกรอบแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาเยาวชน เพื่อกำหนดนโยบาย และวิธีการหลักในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ มีแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาเยาวชน ดังนี้

1. แนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาเยาวชน

1) เยาวชนมีเกียรติ สิทธิ และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์
2) การพัฒนาคนนั้นเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องตลอดชีวิต ในช่วงชีวิตหนึ่งๆ ต่างก็มี จุดวิกฤต และจุดเด่น อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสรีระ การรับรู้โดยเฉพาะด้านการปรับตัว และการปรับบทบาทอันเนื่องมาจากประสบการณ์ และอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม

3) ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ปรากฏชัดเจนกล่าว คือ ความยากจน สภาพทุพโภชนาการ การมีโรคภัยไข้เจ็บ ความด้อยโอกาสในการศึกษา ความไม่รู้ การขาดทักษะเชิงอาชีพ การไม่มีความรู้ การเพิ่มประชากร การไม่ได้รับการบริการพื้นฐานที่ทั่วถึง และบริการที่ขาดคุณภาพ ปัจจัยดังกล่าวข้างต้นมีความสัมพันธ์ทั้งทางตรง และทางอ้อม ต่อการพัฒนาเยาวชน โดยทั้งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา และเสริมให้มีสภาพเศรษฐกิจที่สร้างปัญหาให้แก่เยาวชนเอง อันมีผลทำให้เยาวชนบางกลุ่มกลายเป็นปัญหาสังคมในที่สุด

4) เยาวชนควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษ เพื่อให้เยาวชนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพ

5) จำเป็นต้องสร้างโอกาสให้เยาวชนทุกคนได้รับการพัฒนาเต็มตามศักยภาพ โดยเฉพาะเยาวชนที่มีโอกาสมากกว่าจะต้องช่วยพัฒนาผู้ด้อยโอกาส

6) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อน และต้องลงทุนสูง จึงควรระมัดระวังให้เกิดการสูญเสียโดยใช้วิธีการป้องกันมากกว่าการแก้ไข เนื่องจากเยาวชนเป็นกำลังสำคัญที่จะเป็นผู้ใหญ่ในอนาคต ดังนั้นจึงมีการคาดหวังบทบาท ที่เยาวชนพึงปฏิบัติ โดยอาจแบ่งความคาดหวังต่อบทบาทของเยาวชนได้ 7 ประการ

1) เยาวชน คือสมาชิกของครอบครัว และสังคม ซึ่งต้องฝึกฝนอบรมให้รู้จักบทบาทของตนในครอบครัว และการบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น 2) เยาวชนไทย คือกำลังในการปกป้องรักษาบ้านเมืองจึงต้องอบรมให้วินัยแบบทหาร และมีความรู้สึกในเรื่อชาตินิยม 3) เยาวชนไทย คือ พลังในทางเศรษฐกิจ จะต้องพัฒนาให้เป็นกำลังผลิตที่พอเพียงกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยการศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นเครื่องมือ 4) เยาวชนไทย คือ พลังในการพัฒนาเศรษฐกิจจึงต้องพัฒนาให้เหมาะสมทั้งปริมาณ และคุณภาพ โดยอาศัยการศึกษาในรูปแบบต่างๆ 5) เยาวชน เป็นทั้งผู้รับการพัฒนา และผู้ดำเนินการพัฒนาด้วย โดยเฉพาะเยาวชนในกลุ่มที่มีระดับการศึกษาสูงจะเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าในการกระจายการพัฒนาไปสู่ผู้ด้อยโอกาส 6) เยาวชน เป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมเพื่อนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อความอยู่รอดปลอดภัยของสังคมในอนาคต 7) เยาวชน ต้องเป็นคนที่มีความรู้ มีสติปัญญา มีเหตุผล มีคุณธรรม และ วัฒนธรรม มีพลานามัยที่สมบูรณ์ มีทักษะในการประกอบอาชีพ พึ่งตนเองได้ เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม มีความรู้ความสามารถ และเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศ (กมฺท, 2560)

2. คุณลักษณะเยาวชนต้นแบบ เยาวชนต้นแบบ หมายถึง คุณลักษณะที่พึงประสงค์ ที่ได้รับการฝึกฝนและอบรมมาเป็นอย่างดี เป็นต้นแบบหรือตัวอย่างที่ดีที่เด็กและเยาวชนคนอื่นๆ เห็นแล้วรู้สึกชื่นชม อยากจะเป็นและอยากจะทำอย่างนั้นด้วย มีความรู้ มีไหวพริบ เฉลียวฉลาด มีสติตั้งมั่น ความอดทน อดกลั้น และความมุ่งมั่นไม่ย่อท้อ เป็นการสร้างผู้นำเยาวชน รวมทั้งการสืบต่อผู้นำจากรุ่นสู่รุ่น เป็นวิธีการพัฒนาเด็กและเยาวชน ทำให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน มีอัตลักษณ์เยาวชนไทยต้นแบบที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับเยาวชน ซึ่งอยู่ช่วงอายุระหว่าง 14-25 ปี หรือเป็นช่วงวัยรุ่นหนุ่มสาว เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างเด็กและ ผู้ใหญ่เพื่อเป็นต้นแบบ แห่งการปรับตัว เพื่อรับกับสถานการณ์โลกในวันข้างหน้าที่กำลังโหมเข้ามาสู่สังคมไทย (ปาณิภรณ์ อธิระวงศนันท์, 2564)

จากแนวคิดเกี่ยวกับเยาวชนทั้งหมด สรุปได้ว่ามีนโยบายเยาวชนแห่งชาติ แต่ยังไม่มีการพัฒนาเยาวชนหลายๆ ระดับชาติ ทำให้การพัฒนาเยาวชนไร้ทิศทางที่แน่นอน เป้าหมายที่เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป คือการพัฒนาให้เยาวชนเป็นคนดีและคนเก่ง ซึ่งนักวิชาการไทยได้ให้ความหมายไว้ว่าควรมีการพัฒนาเยาวชนให้เป็นผู้ที่มีพฤติกรรมที่เหมาะสมใน 4 ด้านดังต่อไปนี้

- 1) เป็นผู้ที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ดูแลตนเอง เช่น มีพฤติกรรมรักษาสุขภาพอนามัย ส่วนบุคคล ไม่สูบบุหรี่ ไม่เล่นการพนัน
- 2) เป็นผู้ที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เช่น มีพฤติกรรมซื่อสัตย์ ไม่ก้าวร้าวผู้อื่น ทำตามระเบียบของสถาบันโรงเรียน
- 3) เป็นผู้ที่รับผิดชอบต่อหน้าที่ เช่น มีพฤติกรรมเรียนดี ทำงานที่ได้รับมอบหมาย อย่างขยันขันแข็ง
- 4) พัฒนาตนเองและช่วยพัฒนาผู้อื่นและสังคม เช่น การอาสาพัฒนาชนบทของนิสิตนักศึกษา มีพฤติกรรมประหยัดพลังงาน รักษาธรรมชาติ รักสิ่งแวดล้อม (ดวงเดือน พันธมนาวิน, 2540)

เยาวชนไทยที่มีคุณภาพนั้น ควรมีความพร้อมทางจิตใจที่สำคัญ คือ 1) มีเหตุผลเชิงจริยธรรมสูง หมายถึง รู้จักว่า เมื่อใดควรเสียสละเพื่อผู้อื่นก็ยินดีที่จะทำ ไม่เอาแต่ได้ฝ่ายเดียว เห็นความสำคัญของส่วนรวมและประเทศชาติ 2) มีความเชื่ออำนาจภายในตนสูง หมายถึง เป็นผู้ที่เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว อย่างมั่นคง นั่นคือ เชื่อว่าสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้นมาจากการกระทำของตนเองเป็นสำคัญ เชื่อว่าจะมีความสุขสงบก็โดยไม่เบียดเบียนคนอื่น 3) มีลักษณะมุ่งอนาคตและ ควบคุมตนได้มากรู้จักอดทนรอได้ 4) มีสุขภาพจิตดี หมายถึง มีความสุขกายสบายใจไม่วิตกกังวลมากเกินไป

สรุปความได้ว่า การเสริมสร้างคุณลักษณะเยาวชนต้นแบบ คือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยการสอดคล้องกับสภาพปัญหาให้เข้าใจความเป็นธรรมชาติของวัยรุ่น ฝึกให้เขาคิดเองเป็น คิดหาทางออก และแก้ปัญหาด้วยตนเอง มีการสื่อสารทางบวก ส่งเสริมความคิด การตัดสินใจและพฤติกรรมที่ดีให้ชัดเจน หลีกเลี่ยงการบังคับโดยเสนอแนะทางออกแบบประนีประนอมโดยที่วัยรุ่นมีส่วนร่วม เปิดโอกาสให้ทดลองหัดทำ ฝึกฝนจนเกิดทักษะ ภายใต้อุปสรรคที่เหมาะสม และให้มีความรับผิดชอบต่อผลของการกระทำ ทำความเข้าใจในความคิด ค่านิยม ความชอบ และอิทธิพลของกระแสสังคม

หลักการเพื่อพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนต้นแบบการตื่นรู้

การพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนจะต้องพัฒนาในหลายด้าน คือ กาย จิต ปัญญา สิ่งแวดล้อมและสังคม สิ่งที่ต้องจำเป็นอย่างยิ่งคือการหาแนวทางแก้ปัญหา และพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนได้ถูกต้อง มีประสิทธิภาพ โดยมีหลักการในพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

1. หลักการที่เกื้อกูลการพัฒนาเยาวชน

1) สัมมาทิฐิ เป้าหมายขั้นสูงสุด จุดเริ่มต้นของการพัฒนาของเยาวชนตาม แนวพุทธ คือ สัมมาทิฐิ ที่เป็นขั้นเริ่มแรกในระบบการศึกษาและพัฒนาแนวพุทธ เป็นทางนำไปสู่ปัญญาตื่นรู้ เป็นพื้นฐานสำคัญของการเรียนการศึกษา เมื่อมีสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบแล้ว สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบก็จะมีขึ้นแล้วจะมีสัมมาวาจา พูดชอบ สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: (4/1/15) ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ต้องอาศัยองค์ประกอบ 2 ประการต่อไปนี้ คือ

(1) ปรโตโฆสะ แปลว่าเสียงจากภายนอก เสียงจากที่อื่น เสียงจากที่อื่นก็คือเสียงจากคนอื่น มาจากที่อื่น สภาพแวดล้อมทางสังคมซึ่งมี 2 ส่วน คือ ปรโตโฆสะที่ดีและไม่ดี ปรโตโฆสะที่ไม่ดี ท่านบอกว่านำไปสู่มิจฉาทิฐิ ปรโตโฆสะที่ดีนำไปสู่สัมมาทิฐิ คือความเข้าใจ คิดเห็น เชื่อถือถูกต้อง ปรโตโฆสะเป็นปัจจัยกระตุ้นการเรียนรู้จากภายนอก ซึ่งหมายถึงเฉพาะการเรียนรู้จากส่วนที่ติงามถูกต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร บุคคลที่ทรงคุณธรรม เป็นต้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546)

(2) โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำในใจให้แยบคาย กล่าวคือ การพิจารณาอย่างรอบคอบ ถี่ถ้วน ทางพุทธศาสนาถือว่ามีความค่าเท่ากับความไม่ประมาทหรือ "อัปมาท" ซึ่งเป็นแหล่งรวมแห่งธรรมฝ่ายดีหรือ กุศลธรรม ทั้งปวง (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: (19/464/129) นอกจากนั้น ยังจัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในกลุ่มธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา และเป็นธรรมะมีอุปการะมากแก่มนุษย์ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: (12/268/332) การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ ทำในใจโดยแยบคาย การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การกระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิด พินิจพิจารณา ตรึกตรองอย่างรอบคอบ ถี่ถ้วน ถึงความสืบต่อเหตุผล ต้นตอที่เกิด โยนิโสมนสิการเป็นหลักธรรมปฏิบัติที่ใช้ได้ตลอดเวลา ฝึกในการดำเนินชีวิตประจำวัน การคิด พิจารณาเมื่อรับรู้ประสบการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง

ในกระบวนการพัฒนาปัญญา ความมีกัลยาณมิตรนี้ จัดว่าเป็นระดับความเจริญปัญญาในขั้นศรัทธา โยนิโสมนสิการอยู่ในระดับที่เหนือศรัทธา เพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเอง ไม่มกมาย ในการฝึกหัดพัฒนาคน โยนิโสมนสิการเป็นการฝึกการใช้ความคิดให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี เป็นสิ่งสำคัญในการสร้างปัญญา

2) ศรัทธา 4 คือ กัมมสัทธา เชื่อว่ากรรมมีจริง วิปากสัทธา เชื่อว่า ผลของกรรมมีจริง กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตนจริง ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงเรื่องศรัทธาไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ดังนี้ ศรัทธา 4 (ความเชื่อ, ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล - faith; belief; onfidence) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546)

ศรัทธา 4 ที่เป็นการเชื่อในพระพุทธานุภาพ ได้แก่ กัมมสัทธา (เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่า เมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจหรืออนาคยโชค เป็นต้น วิปากสัทธา เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริงคือเชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผลและผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดีผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน และ ความเชื่อที่สำคัญที่ชาวพุทธต้องมี คือ ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในพระพุทธเจ้าที่ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง สรุปลงโดยใจความได้ว่า ศรัทธา 3 ข้อต้น ย่อมรวมลงในตถาคตโพธิสัทธาได้ทั้งหมด

3) มิตรแท้ มิตรเทียม จากสังคาลสูตร ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ว่าด้วยทศ 6 คือ บุคคล 6 ประเภทที่มีความสัมพันธ์ต่อบุคคลๆ หนึ่ง และวิธีการปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้น ว่าด้วย มิตรแท้และมิตรเทียม (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: (11/254/207) ดังนี้ มิตรแท้ 4 ประเภท คือ มิตรมีอุปการะ มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข มิตรแนะนำประโยชน์ มิตรอนุเคราะห์ มิตรเทียม 4 ประเภท คือ มิตรปอกลอก มิตรตีแต่พูด มิตรหัวประจบ มิตรชวนในทางเสียหาย

การคบเพื่อนในชีวิตจริงมิตรแท้หายาก มักมีลักษณะผสม ต้องมอง 2 ทางคือมองตัวเราด้วย มีความจริงใจทั้งสองฝ่าย ทำหน้าที่มิตรแท้ทั้งคู่ ถ้าเพื่อนจะไปทางอบายมุขต้องยับยั้ง ต้องกล้าที่จะพูดให้เพื่อนออกห่างไกลจากทางไม่ดี และ ชวนกันมาในทางที่ดี เพราะว่า กิเลสในใจของคนทุกคนมีอยู่ ถ้าเราคบมิตรที่ดี ก็เหมือนเขามาช่วยรดน้ำพรวนดินให้ปลั่งใจในตัวเราเติบโตงอกงามขึ้น นำเราไปสู่ความสุขความสำเร็จ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า มงคลชีวิตข้อแรกก็คือนอกคบคนพาล ข้อที่สองคือคบบัณฑิต คบกับมิตรแท้

2. หลักปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตใจและปัญญา หลักธรรมใหญ่ที่ขับเคลื่อนระบบต่าง ๆ เป็นกระบวนการพัฒนาจิตใจที่เป็นการดำเนินวิถีชีวิตที่ถูกต้อง จัดว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นการทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำใจให้หมดจดผ่องใส เป็นเครื่องทำให้ รู้แจ้งเห็นจริงในสังขารธรรมทั้งหลาย ข้อปฏิบัติ นั้น เรียกว่าภาวนา หรือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), 2564)

1) สติปัฏฐาน 4 เป็นธรรมที่ทำให้เหล่าสัตว์บริสุทธิจากกิเลส เพื่อล่วงพ้นความโศก และความทุกข์ และการบรรลุนิพพาน ซึ่งมีอานิสงส์ที่ปรากฏในพระสูตรว่า ทางนี้เป็นทางสายเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโศก และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพานเพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือ สติปัฏฐาน 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 12/106/101)

เมื่อพิจารณาจากพระพุทธพจน์จะเห็นได้ว่าตอนเริ่มต้นของพระสูตร ทรงแสดงหลักการปฏิบัติเพื่อการรู้แจ้ง คือให้มีสติพิจารณากำกับดูสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง โดยไม่ให้ถูกครอบงำไว้ด้วยอำนาจกิเลส โดยมีแนวปฏิบัติเป็นขั้นตอน 4 ระดับ โดยแบ่งเป็น กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

2) องค์ประกอบของสติปัฏฐาน 4 มีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 2 ส่วนด้วยกันคือ

(1) หลักการ พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการว่า สติปัฏฐาน 4 เป็นทางสายเดียวที่จะนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา จะเห็นหลักการได้ชัดเจนว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน 4 เป็นการพัฒนาด้านจิตใจ ต้องมีฐานที่ตั้งหรือที่รองรับที่มั่นคง คือสติปัฏฐาน 4 วิปัสสนาญาณกิติ จะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากขาดกระบวนการพิจารณาธรรมตามแนวสติปัฏฐาน 4 เป็นหลักการปฏิบัติ เพื่อการรู้แจ้ง คือให้มีสติพิจารณากำกับดูสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง โดยไม่ให้ถูกรอบงำไว้ด้วยอำนาจกิเลสต่างๆ โดยมีแนวปฏิบัติเป็นขั้นตอน 4 ระดับ คือ พิจารณากาย, ความรู้สึก (เวทนา), จิต, และธรรมที่เกิดขึ้นในจิต

(2) วิธีการ วิธีการของสติปัฏฐาน 4 นี้เป็นการเจริญวิปัสสนา เป็นการกำหนดสติอย่างต่อเนื่อง ทำให้เห็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นได้ต่อเนื่อง และดำเนินตามหลักการ

- กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการใช้สติพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางกาย คือเอาสติไปตั้งไว้ที่กาย หมายรวมถึงอิริยาบถต่าง ๆ ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นการเดิน ยืน นั่ง นอน เหยียด คู้ หายใจเข้า-ออก ต้องกำหนดทุกอิริยาบถ วิธีการในข้อนี้จะสามารถตัดทอนเสียซึ่งกามารมณ์ กามะ คือความใคร่ ออกเสียได้จากจิตใจ บุคคลผู้ใดได้ปฏิบัติอยู่เรื่อย ๆ ตัวราคะนั้นจะน้อยลง ถอยลง เบาลง

- เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการใช้สติพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏ เมื่อปฏิบัติไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง ถ้าเกิดเวทนา คือ อาการ ปวด เจ็บ ก็ให้กำหนดด้วยสติว่า ขณะนี้เวทนาได้เกิดขึ้นแล้ว ให้ใช้สติพิจารณาจุดที่เจ็บปวดนั้น หรืออาการ สุข ก็กำหนดรู้ เช่นเดียวกันเห็นอาการของเวทนาได้อย่างชัดเจน และรู้สึกได้อย่างถูกต้อง จึงเป็นการกำหนดเวทนานุปัสสนาอย่างถูกต้องตามหลักการของสติปัฏฐาน จะเห็นได้ว่าวิธีนี้เป็นวิธีการเจริญวิปัสสนา

- จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แก่ การใช้สติพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางจิต ถ้าความคิดเกิดขึ้นในขณะที่กำลังเดินจงกรม หรือนั่งสมาธิ ความคิดนั้นจะเป็นไปในทางที่ดี หรือไม่ดี ก็ให้กำหนดสติใช้สติกำหนดอยู่กับปัจจุบันให้ดีที่สุด โดยพิจารณาเห็นจิตเนื่อง ๆ ดังนี้ ถ้าจิตมีราคะ ให้รู้ชัดว่ามี ถ้าจิตมีโทสะ ก็ให้รู้ชัดว่ามี จิตที่หายจากโทสะ ก็ให้กำหนด จิตมีโมหะ ก็รู้ชัด จิตที่หายโมหะ ก็กำหนดรู้ว่า หาย เมื่อจิตหลุด ก็ให้กำหนดรู้ว่า หลุด ฯลฯ

- ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการใช้สติพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางธรรม อาการที่ปรากฏทางธรรมได้แก่ ชันธ์ 5 และนิรวรณ 5 ชันธ์ 5 แบ่งเป็น 2 ส่วนคือ รูปกับนาม เป็นการกำหนดสติอย่างต่อเนื่อง ทำให้เห็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นได้ต่อเนื่อง เป็นส่วนที่เป็นวิธีการ คือการปฏิบัติโดยมีฐานที่ตั้งมั่นของจิต 4 ประการ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม

สรุปได้ว่าสติปัฏฐาน 4 ให้ความสำคัญกับสติคือความระลึกที่เป็นฝ่ายดี ยับยั้งมิให้จิตตกไปในทางชั่ว หรือความระลึกได้ที่รู้ทันอารมณ์อันเป็นฝ่ายดี ปฏฐาน คือความตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ ดังนั้น สติปัฏฐาน 4 ก็คือความตั้งมั่นในการระลึกอารมณ์ที่เป็นฝ่ายดี มีความหมายโดยเฉพาะถึงอารมณ์อันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งสติ 4 ประการ ประกอบด้วย กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นทางสายเดียวที่จะนำผู้ที่ปฏิบัติไปสู่เป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

การบูรณาการหลักธรรมกับหลักจิตวิทยาเพื่อการพัฒนาเยาวชนต้นแบบการตื่นรู้

องค์ความรู้ในด้านแนวคิดและหลักจิตวิทยาเกี่ยวกับพฤติกรรม และจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนที่ได้ประมวลความรู้จากข้อมูลในเนื้อหา ดังได้นำเสนอมานี้แล้วในเบื้องต้น จะเห็นได้ว่าข้อมูลตามแนวคิดและหลักจิตวิทยาพฤติกรรมของเยาวชน มีเนื้อหาครอบคลุมถึงสัญชาตญาณเบื้องต้น จิตใจที่มีผลต่อการพัฒนาการพฤติกรรมของเยาวชน การอบรมเลี้ยงดูผ่านกระบวนการขัดเกลาพื้นฐาน คือ ครอบครัวยุติธรรม อิทธิพลของกลุ่มเพื่อนและสิ่งแวดล้อม สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการสร้างพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของเยาวชน มีสาเหตุจากทางครอบครัว ทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม

นักจิตวิทยาได้แบ่งพฤติกรรมของมนุษย์ออกเป็น 2 ประเภทคือ 1) พฤติกรรมที่มีมาแต่กำเนิด เกิดขึ้นโดยไม่มีการเรียนรู้มาก่อน ได้แก่ ปฏิกริยาสะท้อนกลับ และสัญชาตญาณ เช่น ความกลัว การเอาตัวรอด สัญชาตญาณทางเพศ เป็นต้น และ 2) พฤติกรรมที่เกิดจากอิทธิพลของกลุ่ม ได้แก่ พฤติกรรมที่เกิดจากการที่บุคคลติดต่อกับสังคมและมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคม วิจัยครั้งนี้จะมีพัฒนาการที่รวดเร็ว มีการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน พัฒนาการด้านจิตใจ มีผลมาจากพัฒนาการทาง ร่างกาย อารมณ์ สังคม และทางสติปัญญา การใช้เหตุผลจะลดน้อยลง จากสภาพปัญหาที่ได้ศึกษา พบว่า มีปัญหาจากการมีวัตถุนิยม เนื่องจากศีลธรรม จริยธรรมลดต่ำลง ไม่ปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม ขาดวินัย ขาดความรับผิดชอบหลักการพัฒนาเยาวชนตามแนวจิตวิทยา

เพื่อมุ่งนำไปสู่การพัฒนาได้อย่างตรงประเด็นและเกิดประสิทธิผลอย่างแท้จริง ซึ่งใช้หลักการพัฒนา คือ เยาวชนมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่สามารถจะพัฒนาตนได้ การพัฒนาเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องตลอดชีวิต เยาวชนควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษ เพื่อให้เยาวชนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพ สร้างโอกาสให้เยาวชนทุกคนได้รับการพัฒนาเต็มตามศักยภาพ โดยเฉพาะเยาวชนที่มีโอกาสมากกว่าจะต้องช่วยพัฒนาผู้ด้อยโอกาส ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อการพัฒนาเยาวชน เช่น ความยากจน สภาพทุพโภชนาการ การมีโรคภัยไข้เจ็บ ความด้อยโอกาสในการศึกษา ความไม่รู้ การขาดทักษะเชิงอาชีพ ไม่มีงานทำ ปัจจัยดังกล่าวข้างต้น อันมีผลทำให้เยาวชนบางกลุ่มกลายเป็นปัญหาสังคมในที่สุด การพัฒนาเยาวชนเป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อน จึงควรระมัดระวังมิให้เกิดการสูญเสียไปโดยใช้วิธีการป้องกันมากกว่าการแก้ไข เยาวชนจะมีพฤติกรรมเป็นไปในทิศทางใดนั้น จะดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับครอบครัวและสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ หากเยาวชนเกิดมาในครอบครัวที่มีพ่อแม่เป็นแบบอย่างที่ดีมีเหตุผล คอยปลูกฝังแต่สิ่งดีงาม อบรมสั่งสอนให้เยาวชนเป็นคนดี มีคุณธรรม รวมถึงสถาบันการศึกษา มีคุณครูที่เป็นแบบอย่างที่ดี อบรมสั่งสอนเน้นย้ำในด้านคุณธรรมจริยธรรมควบคู่ไปกับด้านวิชาการความรู้เยาวชนที่เติบโตมาในสิ่งแวดล้อมแบบนี้ ถือว่ามีโอกาสที่จะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในอนาคตมากกว่าเยาวชนที่เติบโตมาในสิ่งแวดล้อมที่ตรงกันข้าม

จุดเริ่มต้นของการพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนตามแนวพุทธ คือ สัมมาทิฐิ ประกอบด้วยปรโตโฆสะ ในขณะเดียวกันก็ต้องอิงอาศัยความรู้จากแนวคิดและหลักจิตวิทยาประกอบพิจารณา หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาเยาวชน คือ ปรโตโฆสะ โยนิโสมนสิการ มิตรแท้ มิตรเทียม ศรัทธา 4 และการปฏิบัติในแนวสติปัฏฐาน 4 เพื่อบูรณาการออกมาในแนวทางการพัฒนาพฤติกรรมเยาวชน กระแสวัตถุนิยมใน

ปัจจุบันส่งผลให้เยาวชนในสังคมไทยห่างไกลจากคุณธรรม นำไปสู่การก่ออาชญากรรมที่เป็นปัญหาร้ายแรงของสังคมในที่สุด เยาวชนต้องมีการพัฒนาร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา พระพุทธศาสนามีหลักพุทธธรรมที่สอนเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจคนเรา ได้แก่ การเจริญสติปัฏฐาน 4 ที่มีการสอนในเบื้องต้นที่จะได้กล่าวแต่เพียงย่อๆ โดยสังเขป คือการสอนเดินจงกรมและนั่งสมาธิ

การเดินจงกรม แนวทางในการปฏิบัติเบื้องต้น คือ ความตั้งใจในการเดินไปและกลับในจังหวะต่าง ๆ ตามระยะทางที่กำหนดไว้ รวมแล้วมี 6 ระยะ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจะต้องเริ่มจากเดินจงกรมทุกครั้ง ๆ ละประมาณ 15-30 นาที ก่อนที่จะนั่งสมาธิ

การนั่งสมาธิ เมื่อเดินจงกรมไปจนครบเวลาที่กำหนดแล้ว เวลาจะนั่งให้ค่อย ๆ ย่อตัวลง พร้อมกับภาวนาว่า นั่งหนอ นั่งหนอ ... ภาวนาเรื่อยไปจนกว่าจะนั่งเสร็จเรียบร้อย ให้นั่งขัดสมาธิ ขาขวาทับขาซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งตัวให้ตรง อาจจะนั่งเก้าอี้หรือนั่งพับเพียบก็ได้

การพัฒนาจิตด้วยการบูรณาการแนวคิดทฤษฎีจิตวิทยาเกี่ยวกับหลักธรรมเข้าด้วยกันกับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 ยังผลให้มีสภาพจิตที่มีเหตุผล ประกอบด้วยศรัทธา 4 อันเป็นความเชื่อ ที่เป็นญาณสัมปยุตคือความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา รู้จักผิดชอบ ชั่ว ดี สามารถนำเอาความรู้ความเข้าใจที่ได้รับมาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนให้เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้อง ผู้ที่ใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิตใช้วิจยญาณในการดำเนินชีวิต มากกว่าตอบสนองอารมณ์ความรู้สึก ความต้องการของตนเอง มีความคิดที่ถูกต้อง สามารถใช้เหตุผลได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม และไม่ถูกหลอกง่าย ไม่หลงเชื่อสิ่งที่ยังมลายไร้เหตุผล

สถานปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นรูปธรรมของปรโตโฆสะ เป็นปัจจัยภายนอกเบื้องต้นของการคิดถูก ความเห็นถูก เป็นปัจจัยร่วมกับโยนิโสมนสิการที่เป็นปัจจัยภายใน การเริ่มต้นพัฒนาเยาวชนที่การสร้าง ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการพัฒนาทั้งสองด้านคือ ด้านร่างกาย และ ด้านจิตใจ เมื่อมีปัญหาแล้วแก้ไขด้วยการบูรณาการหลักธรรม กล่าวคือ ในเบื้องต้น ต้องมีศรัทธา เมื่อปัญหาที่มากกระทบ วิธีที่ถูกต้องคือมีความเชื่อมั่นในหลักธรรม การสร้างใจให้เกิดการมีความเห็นที่ถูกต้อง มีโยนิโสมนสิการ

สรุปได้ว่าเยาวชนจะมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น เยาวชนเป็นผู้ที่มีปัญญาการตื่นรู้ เยาวชนมีสภาพจิตที่มีเหตุผล มีความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา รู้จักผิดชอบ ชั่ว ดี สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนให้เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้องได้ เป็นเยาวชนคนใหม่ ที่เฉลียวฉลาดทั้งปัญญาทางโลก การเรียน การศึกษา รู้เท่าทันค่านิยมทางวัตถุในปัจจุบัน วางตนได้ถูกต้องเป็นเยาวชนต้นแบบการตื่นรู้ที่มีความเชื่อมั่นในตนเอง เป็นผู้เชื่อมั่นในหลักธรรม คำสอนของพระพุทธศาสนา เชื่อมั่นในความดี ประกอบด้วย การมีพลังศรัทธาที่เกิดจากพระพุทธศาสนา ด้วยการนำแนวทางการประพฤติปฏิบัติ ในพระพุทธศาสนามาเป็นตัวอย่าง ในการพัฒนาศักยภาพภายในของตนเอง

สรุป

การเข้าใจธรรมชาติของเยาวชนเป็นลักษณะของจิตวิทยาพฤติกรรมในเยาวชนว่า มีการเจริญเติบโตมาอย่างรวดเร็ว จนเป็นเหตุให้ปรับจิตใจไม่ทันกับร่างกายจนเกิดเป็นปัญหาหลายๆ ด้าน วัยรุ่นหรือเยาวชนเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สุ่วฒิมภาวะ ทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคม เป็นวิกฤตช่วงหนึ่งของชีวิต

เนื่องจากเป็นช่วงต่อของวัยเด็ก และ ผู้ใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะต้นของวัยจะมีการเปลี่ยนแปลงมากมายเกิดขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จะมีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างวัยรุ่นด้วยกันเอง และบุคคลรอบข้าง หากกระบวนการ เปลี่ยนแปลงดังกล่าว เป็นไปอย่างเหมาะสม จะช่วยให้วัยรุ่นสามารถปรับตัวได้อย่างเหมาะสมสิ่งที่จำเป็น คือการหาแนวทางแก้ปัญหาและพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนให้ดำเนินชีวิตได้ถูกต้อง การพัฒนาจิตด้วยการบูรณาการแนวคิดทฤษฎีจิตวิทยากับหลักธรรมเข้าด้วยกันกับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 ยังผลให้มีสภาพจิตที่มีเหตุผล ประกอบด้วยศรัทธา 4 อันเป็นความเชื่อ ที่เป็นญาณสัมปยุตคือความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา รู้จักผิดชอบ ชั่ว ดี สามารถนำเอาความรู้ความเข้าใจที่ได้รับมาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนให้เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้อง ผู้ที่ใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิต ใช้วิจารณ์ญาณในการดำเนินชีวิต มากกว่าตอบสนองอารมณ์ความรู้สึก ความต้องการของตนเอง มีความคิดที่ถูกต้อง สามารถใช้เหตุผลได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม และไม่ถูกหลอกง่าย ไม่หลงเชื่อสิ่งซึ่งมลายไร้เหตุผล หลักการจิตวิทยา หลักธรรม และการปฏิบัติวิปัสสนา เป็นสิ่งที่จะต้องดำเนินไปด้วยกัน เป็นสิ่งที่ทุกคนควรคำนึงและควรปฏิบัติไม่ควรละเลยเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

เยาวชนต้นแบบการตื่นรู้ย่อมมีการพัฒนาพฤติกรรมทางด้านร่างกาย วาจา มีการพัฒนาจิตใจ และสติปัญญา มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้เป็นไปในทางที่ถูกต้องในวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน เข้าใจชีวิตและมีความสุขท่ามกลางปัญหาต่างๆ ได้ สำหรับประโยชน์ระดับสังคมคือการสร้างวัฒนธรรมแห่งการตื่นรู้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตในกระแสบริโภคนิยม เยาวชนจะเป็นผู้ที่มีปัญญาการตื่นรู้ มีมีเหตุผล มีความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา รู้จักผิดชอบ ชั่ว ดี สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนให้เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้องได้ เยาวชนต้นแบบการตื่นรู้ จะเป็นเยาวชนไทยที่มีคุณภาพ มีความพร้อมทางจิตใจ ที่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้

1. มีเหตุผลเชิงจริยธรรมสูง หมายถึง เป็นผู้ที่เห็นแก่ส่วนรวม รู้จักว่าเมื่อใดควรเสียสละเพื่อผู้อื่นก็ยินดีที่จะทำไม่เอาแต่ได้ฝ่ายเดียว เห็นความสำคัญของส่วนรวมและประเทศชาติ
2. มีความเชื่ออำนาจภายในตนสูง หมายถึง เป็นผู้ที่เชื่อว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” อย่างมั่นคง นั่นคือ เชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นมาจากการกระทำของตนเองเป็นสำคัญ เช่นเชื่อว่าตนเองได้คะแนนสูงเพราะมีความพยายามตั้งใจศึกษาเล่าเรียน เชื่อว่า จะมีความสุขสงบก็โดยไม่เบียดเบียนคนอื่น
3. มีลักษณะมุ่งอนาคตและ ควบคุมตนได้มาก หมายถึง รู้จักคาดการณ์ไกล เห็นความสำคัญของตนเอง รู้จักอดเปรี้ยวไว้กินหวาน รู้จักอดทนรอได้ เมื่อเห็นว่าต้องอดทนหรือควรรอคอยสิ่งใดก็สามารถบังคับใจให้ทำได้ตามนั้น
4. มีสุขภาพจิตดี หมายถึง มีความสุขกายสบายใจไม่วิตกกังวลมากเกินไป

บรรณานุกรม

กาญจนา นาคสกุล. (2556). *การกำหนดอายุเยาวชน พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ:สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

กมุต. (2560). *แนวความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนาเยาวชน*. สืบค้น 10 กรกฎาคม 2565 จาก <http://arts.kmutt.ac.th/>

กรมสุขภาพจิต. (2555). *Website Policy | Privacy Policy*. กรุงเทพฯ: กระทรวงสาธารณสุข.

พญานาค: ความเป็นมา ความเชื่อ และคุณูปการต่อสังคมไทย

Nagas: Origins, Beliefs and Contributions to Thai Society

¹ชำนาญ เกิดช่อ ²ฐิติพร สะสม ³พระมหาศุภวัฒน์ บุญทอง ⁴กฤติยา ถ้ำทอง
และ ⁵พระมหาดนอม ฐานวโร (พิมพ์สุวรรณ)

¹Chamnarn Kerdchor, ²Thitiporn Sasom, ³Phramaha Supawat Boonthong

⁴Krittiya Tumtong and ⁵Phramaha Tanom Thanavaro (Pimsuwan)

^{1,2}วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2}Nakhon Nan Buddhist College Mahachulalongkornrajavidyalaya University

^{3,4,5}วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{3,4,5}Buddhaphanya Sri Thawarawadee Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

⁴Corresponding Author's Email: krittiya.tumtong@gmail.com

Received: March 23, 2023; Revised: April 23, 2023; Accepted: April 25, 2023

บทคัดย่อ

พญานาคเป็นสัตว์กึ่งเทพที่มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา ปรากฏตัวตนเด่นชัดตั้งแต่สมัยพุทธกาล เช่น พญากาลนาคราช พญามุจลินทนาคราช พญานันโทปนันทนาคราช บทความวิชาการนี้กล่าวถึงความ เป็นมาเพื่อให้ทราบความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพญานาค เช่น ความหมาย ที่มา ประเภท กล่าวถึงความเชื่อเพื่อให้ ทราบความเชื่อที่เกิดจากพญานาค เช่น ความเชื่อเรื่อง "นาคให้น้ำ" ความเชื่อที่ว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของ ความมั่งมีและโชคลาภ ความเชื่อเรื่องการเสี่ยงทาย และกล่าวถึงคุณูปการของพญานาคที่มีต่อสังคมไทยเพื่อให้ ทราบคุณประโยชน์ที่สังคมไทยได้รับจากพญานาค เช่น ด้านประเพณี ด้านบันเทิง ด้านนาฏกรรม

คำสำคัญ: พญานาค; ความเป็นมา; ความเชื่อ; คุณูปการ; สังคมไทย

Abstract

Nagas had played an important role in Buddhism since the time of Buddha and were regarded as semi-divine animals such as Phaya Kalanakharat, Phaya Mutchalinthanakharat and Phaya Nanthopanathanakharat. This academic article aimed to provide an overview of Nagas by discussing their meaning, origins, and types. It also explored beliefs associated with Nagas, including their role in providing water, their symbolism for wealth and fortune, and their use in divination. Additionally, the article highlighted the contributions that Nagas had made to Thai society, such as their role in traditional practices, entertainments, and dramatic works.

Keywords: Nagas; Origins; Beliefs; Contributions; Thai Society

ความนำ

พญานาคเป็นสัตว์กึ่งเทพที่มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา ปรากฏตัวตนเด่นชัดตั้งแต่สมัยพุทธกาล คือ เมื่อ 2,565 กว่าปี ก่อนพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน เช่น พญากาฬนาคราช พญามุจลินทนาคราช พญานันโทปนันทนาคราช ในประเทศไทยโดยเฉพาะพื้นที่ภาคอีสานเชื่อกันว่าลุ่มแม่น้ำโขงเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค ประชาชนมีความเชื่อ ความผูกพัน ความศรัทธาต่อพญานาค ก่อให้เกิดวัฒนธรรมประเพณี การท่องเที่ยว การผลิตสินค้า เป็นต้น ซึ่งส่งผลต่อเศรษฐกิจของประเทศอย่างมากมาย เรื่องราวพญานาคในแง่มุมต่างๆ น่าสนใจศึกษา ผู้เขียนจะนำเสนอความเป็นมา ความเชื่อ และคุณูปการต่อสังคมไทย ตามลำดับ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อวงการพญานาคศึกษาต่อไป

ความเป็นมาของพญานาค

ในหัวข้อความเป็นมาของพญานาคนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงความหมาย ที่มา ประเภท มูลเหตุให้เกิดบทบาท ถิ่นที่อยู่ รูปร่าง และอายุขัยของพญานาค ดังนี้

นาค หรือ พญานาค มีความหมายหลายอย่าง เช่น หมายถึง ชื่อของชนกลุ่มหนึ่ง, ชื่อทวีป, ภูเขาไปและภูเขาที่สามารถแผ่พังพาน หมายถึง นรเทพที่มีพิกตร์เป็นมนุษย์มีหางเป็นงูเกิดจากนาง กัทรุ ชายาของกัศยปฤๅษี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, 2531) หมายถึง ผู้ประเสริฐหรือสัตว์ประเสริฐ ได้แก่ ช้าง, กะทิง เป็นต้น และผู้หมดบาป ได้แก่ พระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์ (พระสิริรัตนปัญญาเถระ, 2512) หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตรและความเป็นอยู่ของมนุษย์ (สัตติยะพันธ์ คชมิตร, 2546) หมายถึง งูใหญ่ ไม้กากระทิง ประเสริฐ (ภัทรชัย อุทาพันธ์ และ พระมหารุ่งเรือง รกขิตธมโม, 2561) หมายถึง สัตว์ที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในฐานะสัตว์โลกธรรมดาชนิดหนึ่ง แต่ในภาคจินตนาการเป็นสัตว์ทิพย์ที่มีฤทธิ์อำนาจสามารถนิรมิตร่างกายเป็นงูหรือเป็นมานพน้อยได้ (พระมหาคาวิ สร้อยสาคำ และ ไกรฤกษ์ ศีลาคม, 2559) นาค หรือ พญานาค ในนิยามที่เข้าใจทั่วไป จึงสรุปความหมายได้ว่า งูใหญ่ที่แผ่พังพาน มีอิทธิฤทธิ์ ดลบันดาลความอุดมสมบูรณ์ และแปลงกายเป็นมนุษย์ได้

เรื่องราวของพญานาคมีปรากฏมากมายในพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่เมื่ออดีตดาบสเข้าเยี่ยมพระกুমารสิทธัตถะเพื่อทำนายลักษณะและความเป็นไปได้ในอนาคต ก็ปรากฏหลายชนเผ่านาคเข้าเยี่ยมด้วยความปีติยินดีที่ผู้นำศากยะที่เป็นมิ่งโกลดด้วยกันมีทายาท (สมิทธิพล เนตรนิมิตร, 2564) ต่อมาขณะพระสิทธัตถะทรงบำเพ็ญเพียรและทรงลอยถาดทวนกระแสน้ำ ก็ปรากฏพญากาฬนาคราชที่นอนเฝ้าถาดทองอยู่ใต้แม่น้ำเนรัญชรา เห็นเหตุการณ์ที่ถาดลอยทวนกระแสน้ำไปถึงที่อยู่ของตน พอถาดวางซ้อนถาดของพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ เสียงดังกรีกก็กล่าวว่า “เมื่อวานมีพระพุทธเจ้าอุบัติหนึ่งองค์ วันนี้อุบัติอีกหนึ่งองค์” พร้อมกล่าวสวดดี (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 3/1/114-115) เผ่านาค มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งประทับ ณ ป่ามหาวันเขตกรุงกบิลพัสดุ์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 3/1/114-115)

วิทยาลัย: 10/331/259) พญานาคสุบัสสะเข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า นาคที่ไม่ศรัทธาไม่เลื่อมใสฟัง เบียดเบียนภิกษุได้แม้ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อย กรณีคราวเกิดทุพภิกขภัยชาวบ้านกินเนื้องูและนำไปถวายภิกษุ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/281/85)

พญานาคสามารถแบ่งประเภทได้ดังนี้

1) แบ่งตามตระกูลใหญ่ มี 4 ตระกูล คือ วิรูปักษ์, เอรापละ, ฉัพยาบุตร และ กัณหาโคตมกะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 7/251/14)

2) แบ่งตามความรุนแรงของพิษงูมี 4 ประเภท คือ กัณฐมุขะ (งูปากไม้), ปุติมุขะ (งูปากเน่า), อัคคิมุขะ (งูปากไฟ) และสัตตมุขะ (งูปากศัสตรา) (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/1/370)

3) แบ่งตามกำเนิดมี 4 ประเภท คือ อัณฑชะ คือ นาคที่เกิดจากฟองไข่, ชลาพุชะ คือ นาคที่เกิดใน ครรภ์, สังเสทชะ คือ นาคที่เกิดในถ้ำโคล และโอปปาติกะ คือ นาคที่เกิดโดยการอุบัติขึ้น (พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 17/342/350-352)

มูลเหตุให้เกิดเป็นพญานาคมีหลายอย่าง แต่ผู้เขียนขอสรุปไว้ตามที่เห็นชัดเจน 2 อย่าง คือ

1) เกิดจากกุศลกรรม คือ ปรรณานาที่จะครอบครองสมบัติแบบเดียวกับพญานาค จึงมีกุศลจิตทำบุญ บริจาคทานและการรักษาอุโบสถศีลมิให้ขาด เพื่อไปเกิดเสวยสมบัติเหมือนพญานาค เช่น สังขपालนาคราช (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 3/7/670)

2) เกิดจากเป็นพระภิกษุต้องอาบัติ กระทำความผิดวินัยสงฆ์ด้วยอาบัติเล็กน้อยแต่ไม่ได้แสดงคืน เมื่อ เวลาจะละสังขารจากโลกนี้ไปจิตได้หวนระลึกถึงอกุศลกรรม จิตเกิดเศร้าหมองว่าตนเองไม่ได้แสดงอาบัติคืนจึง เป็นเหตุให้ไปถือกำเนิดเป็นพญานาค เช่น เอรกปัตตนาคราช (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย: 1/2/323)

มีผู้รู้กล่าวถึงบทบาทของพญานาคไว้น่าสนใจถึง 16 อย่าง ดังนี้

- 1) ปลอมเป็นมนุษย์มาบวชในสมัยพุทธกาล
- 2) ชวนพระผู้ปฏิบัติชอบลงไปเที่ยวเมืองนาคใต้แม่น้ำโขง
- 3) ยิงบั้งไฟใต้แม่น้ำโขงในวันออกพรรษา
- 4) ช่วยกวานเกษียรสมุทร (ทะเลน่านม) ให้เป็นน้ำอมฤต
- 5) ช่วยพระสังข์ตอนถูกถ่วงน้ำส่งไปให้ยักษ์ ผู้เพื่อนนางพันธุรัตน์
- 6) สร้างแม่น้ำโขงและแม่น้ำน่าน
- 7) ช่วยพระพุทธเจ้าบังฝนเมื่อใกล้ตรัสรู้ เป็นที่มาของพระพุทธรูปปางนาคปรก
- 8) ลูกสาวพญานาคขึ้นมา หลับนอนกับวรมันราชาแห่งขอมในปราสาททองคำ
- 9) พญานาคราช 7 เศียรบัลลังก์ไวกูณฑ์ของพระนารายณ์ในเกษียรสมุทร (อนันตนาคราช)
- 10) พันคอ - พันรอบพระศอพระศิวะมหาเทพมหากาล
- 11) ฝ้าพระธาตุนครพนม

12) ธิดาพญานาคแปลงร่างเป็นงูขึ้นมาสวมคู่กับงูดินในเรื่องรามเกียรติ์

13) พญานาคแห่งทะเลเหนือ คือ มังกร พญานาคแห่งทะเลใต้ คือ พญานาคในยุคจตุคามรามเทพ เมืองนครศรีธรรมราช (2530 – 2550)

14) พญานาคเผือกทะเลาะกับจระเข้เผือกที่แม่น้ำมิน อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช

15) ให้น้ำตามเกณฑ์ฝนตกก็ทำเมื่อขึ้นปีใหม่สงกรานต์

16) เฝ้ารอบันได (ชาลี ศิลปะรัศมี, 2563)

ถิ่นที่อยู่ของพญานาคมีดังนี้

1) อยู่ใต้แม่น้ำเนรัญชรา ดังพญากาลนาคราช (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย: 3/1/114-115)

2) อยู่ใต้มหาสมุทร ดังพญานาคมาณวิกา ความว่า นางนาคมาณวิกาตั้งครรภ์ตลอดบุตรเป็นชาย พวกญาติได้ขนานนามท่านว่าสาครพรหมทัต เพราะประสูติที่ฝั่งแม่น้ำสาคร ในเวลาที่เดินได้ นางนาคมาณวิกา ก็คลอดบุตรเป็นหญิง พวกญาติขนานนามนางว่า สมุททชา เพราะนางเกิดที่ริมฝั่งสมุทร (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/3/31)

3) อยู่ที่จอมปลวก ดังคำว่า พญานาคมักหลบหลีกความวุ่นวายในภพพญานาคมาเพื่อบำเพ็ญรักษาศีล ภาวนาในช่วงวันอุโบสถศีลถือเอาจอมปลวกเป็นที่จำศีล ดังกรณีกิริทัตตนาคราช จัมเปยยนาคราช และสังข ปาลนาคราช (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/3/46)

4) อยู่ในบ่อน้ำ ดังความว่า พญานาคผู้อยู่ภายใต้บ่อน้ำได้กระทำอย่างนั้น (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 1/3/700)

5) อยู่ตามภูเขา ดังคำว่า พญานาคที่อาศัยภูเขาชื่อว่า ทิมวันต์ (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 5/1/184)

6) อยู่ตามป่าไม้และต้นไม้ ดังความว่า พญามุจลินทนาคราชอาศัยอยู่ใกล้ต้นไม้จิก ในขณะที่ พระพุทธเจ้าได้ทรงเสวยวิมุตติสุข ได้แผ่พังพานและขดตัวเพื่อให้พระพุทธองค์ประทับนั่งสมาธิไม่ถูกสายฝนที่ ตกลงมาถูกตัวพระพุทธองค์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/6/8)

7) อยู่ในนาคพิภพ ดังความว่า ภาวนาคันนั้นเขาเรียกชื่อว่า โภควดินครบ้าง วาสนครบ้าง หิริญญวดินคร บ้าง เป็นเมืองที่บุญกรรมนิรมิตล้วนแต่ทองคำสำเร็จแก่พระยานาคผู้บริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ทุกอย่าง (อรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/3/375) นาคพิภพของพญานาคอยู่ลึก 500 โยชน์ (อรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2/1/335) มีท่านผู้รู้กล่าวลักษณะของนาคพิภพไว้น่าสนใจ เช่น (1) เป็นวิมานที่สำเร็จด้วยบุญนิมิต (2) มีสภาพเหมือนโลกใบหนึ่งที่มีพื้นที่คนไม่มีกรวด มีหญ้าเตี้ยๆ ขึ้น ไม่มีละอองฝุ่น พื้นดินนั้นลาดด้วยทรายทอง (3) บรรยากาศเย็นสบาย มีลมพัด มีแสงสว่างจากแก้วมณีและ ปราสาทราชวังระยิบระยับสวยงามตลอดเวลา อากาศไม่ร้อนไม่หนาวดีต่อสุขภาพ (4) มีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีห้อมเชิงเทียนมีรูปร่างเหมือนคอรูมีสีแดงสลับลาย (5) ภายในเมืองมีปราสาทราชวัง สร้างด้วยหิน สร้างด้วย

แก้วมณีและทองคำ (6) พื้นกระดานทำด้วยแก้วไพฑูริย์ทั่วทั้งนคร (7) ในราชวังมีปราสาทหลักอยู่ตรงกลาง ซึ่งเป็นที่อยู่ของพญานาคราชผู้เป็นเจ้าของเมือง ภายในปราสาทมีแท่นบรรทมสำหรับการนั่งหรือการนอนของพญานาคราชทำด้วยทองคำและแก้วมณีอันงดงาม โดยปกติเมื่อพญานาคอยู่ในเมืองจะเนรมิตเป็นมาณพ (8) ในราชวังของพญานาคจะมีรัศมีส่องสว่างอยู่ตลอดเวลาประดุจแสงอาทิตย์ในยามเช้า มีแสงแวววาวเหมือนกับสายฟ้าในกลุ่มเมฆ (9) ในราชวังจะมีสระโบกขรณีศักดิ์สิทธิ์อยู่ 1 สระไม่ไกลจากแท่นสิริไสยาสน์สำหรับการพักผ่อนของพญานาค (10) ในราชวังรอบๆ บริเวณสระโบกขรณีและอุทยานจะประกอบไปด้วยหมู่ไม้นานาพรรณที่ออกดอกส่งกลิ่นหอมพุ่งอยู่ตลอดเวลา ถ้าเป็นไม้ผลก็จะออกผลอยู่ตลอดโดยจะมีผลสุกครั้งหนึ่ง ผลอ่อนครั้งหนึ่ง มีรสหวานปานรสของผลไม้ในสวรรค์ (พระโสภณวิหารการ (ศิษฐ์ ธรรมโรจน์), 2554)

รูปร่างของพญานาคเป็นงูใหญ่มีลิ้นสองแฉกสามารถแผ่พังพานขนาดใหญ่ได้ เวลาแผ่พังพานจะปรากฏมีดอกจันทร์บนพังพาน 3 ดอก พังพานใหญ่สีเหมือนกำของดอกมะลิ (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 1/2/338) พญานาคบางตนจะมีหงอนสีแดงบ้าง ขาวบ้าง ผิวกายพญานาคบางจะเป็นสีเขียวดุจพวงมะลิ (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 3/7/197-198)

อายุขัยหรือความตายของพญานาค มี 3 อย่าง คือ

- 1) หมดบุญ
- 2) รักษาศีลจนได้ไปเกิดในภพภูมิตามที่ปรารถนา
- 3) ถูกพญาครุฑจับกินเป็นอาหาร

ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในสังคมไทย

ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในสังคมไทยมีมากมาย ผู้เขียนขอหยิบมากล่าวบางประเด็นดังนี้

1) ความเชื่อเรื่อง "นาคให้น้ำ"

ตั้งแต่โบราณมีความเชื่อว่าปริมาณน้ำฝนจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับพญานาคให้น้ำแต่ละปี ดังนี้

ปีชวด นาคให้น้ำ 3 ตัว ฝนแรกน้อย กลางปีงาม ปลายปีมาก

ปีฉลู นาคให้น้ำ 5 ตัว ฝนต้น กลาง ปลาย เสมอกัน

ปีขาล นาคให้น้ำ 3 ตัว ฝนแรกงาม กลางปีงาม ปลายปีงาม

ปีเถาะ นาคให้น้ำ 2 ตัว ฝนแรกงาม กลางปีงาม ปลายปีงาม

ปีมะโรง นาคให้น้ำ 3 ตัว ฝนแรกงาม กลางปีงาม ปลายปีน้อย

ปีมะเส็ง นาคให้น้ำ 1 ตัว ฝนแรกงาม กลางปีงาม ปลายปีงาม

ปีมะเมีย นาคให้น้ำ 5 ตัว ฝนแรกงาม กลางปีงาม ปลายปีงาม

ปีมะแม นาคให้น้ำ 3 ตัว ฝนต้น กลาง ปลาย เสมอกัน

ปีวอก นาคให้น้ำ 2 ตัว ฝนแรกน้อย กลางปีงาม ปลายปีมาก

ปีระกา นาคให้น้ำ 4 ตัว ฝนแรกน้อย กลางปีงาม ปลายปีมาก

ปีจอ นาคให้น้ำ 7 ตัว ฝนแรกน้อย กลางปีงาม ปลายปีมาก

ปีกุน นาคให้น้ำ 5 ตัว ฝนแรกงาม กลางปีน้อย ปลายปีมาก (อุดม เขยกิจวงศ์, 2546)

2) ความเชื่อว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งมีและโชคลาภ

ความเชื่อเรื่องพญานาคผูกพันและปรากฏเป็นสัญลักษณ์อยู่ในวิถีการดำรงชีวิตของชาวอีสาน พวกเขาเชื่อมั่นว่าพญานาคมีจริงและพญานาคคือสัญลักษณ์ของความมั่งมีและโชคลาภ (เกณิกา ชาติชายวงศ์, 2558)

3) ความเชื่อเรื่องการเสี่ยงทาย

ในบริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนดมีความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเสี่ยงทาย 3 รูปแบบ คือ 1) การเสี่ยงทายขอเลขเสี่ยงโชคจากต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ 2) การเสี่ยงทายด้วยการลูบฆ้องอริชฐานกับพ่อปู่ศรีสุทโธแม่ย่าศรีปทุมมาบาราช 3) การเสี่ยงทายด้วยการทูลหินโคลนหรือไข่พญานาค แล้วนำไปเทียบกับคำทำนายบุญบารมีและโชคลาภของตนตามสีของเพชรพญานาคที่บรรจุอยู่ภายในหินโคลนหรือไข่พญานาค (มัชฌิมา วีรศิลป์, 2564)

4) ความเชื่อเรื่องการสืบเชื้อสายพญานาค

มีผู้รู้กล่าวว่า ถ้าสืบเชื้อสายมาจากพญานาค จะมีคุณสมบัติดังนี้

- (1) เกลียดคนโกหกและเกลียดคนผิดสัจจะเป็นที่สุด
- (2) มีวิบากกรรมเกี่ยวกับเรื่องความรัก ต้องรักอย่างเข้าใจ
- (3) บุคลิกเจ้าชู้ ดุมีเสน่ห์ แต่ถ้าใครทำให้รักได้ ถึงขนาดรักจนหมดใจให้ทั้งชีวิต
- (4) ใจร้อน ต้องฝึกสมาธิและฝึกควบคุมอารมณ์
- (5) ชอบของสวยงาม เจ้าสำอาง ใช้เงินเก่ง
- (6) ใจนักเลงใจถึง แต่ถ้าอ่อนโยนก็ละเอียดอ่อนหวาน อารมณ์เปลี่ยนแปลงง่าย
- (7) มีจิตมีสัมผัสพิเศษต่อเหตุการณ์ต่างๆ หรือมักฝันว่าไปในที่ที่เคยผูกพันในอดีตชาติ
- (8) รักใคร่รักจริง ถ้าไม่รักต่อให้ตีแค่ไหนก็ไม่รัก ถ้ารักแล้วจะผูกพันมาก
- (9) ใจบุญ ชอบทำบุญไหว้พระ ปฏิบัติธรรม
- (10) เปื่อง่าย เสียใจง่าย ขี้เล่น ขี้แอน ขี้แอน ขี้แอน ขี้แอน
- (11) ซื่อสัตย์ ไม่ทำชั่ว ละอายต่อบาป หยิ่งในศักดิ์ศรีเป็นที่สุด
- (12) ถ้าถือศีล 5 ได้ ชีวิตจะดีขึ้นมาก โดยเฉพาะข้อ 3 เพราะนาคมีวิบากกรรมเรื่องความรัก
- (13) บุญที่จะช่วยให้นาคหลุดพ้นจากวิบากกรรมคือ การสร้างวัด การรักษาศีล
- (14) ถ้าไม่เจอเนื้อคู่กัน ยังไงก็ไปกันไม่รอด ต้องทำใจ หากไม่ใช่คู่ก็จะพลัดพรากจากกัน
- (15) ปล่อยวาง เข้าสู่ทางธรรม ถึงจะมีความสุข (จินต์ชญา, 2561)

5) ความเชื่อเรื่องพญานาคสร้างแม่น้ำโขง

คนอีสานเชื่อว่า พญานาคเป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง และเป็นผู้ดูแลเมืองบาดาล มีความเชื่อความศรัทธาต่อองค์ปู่ศรีสุทโธที่อยู่คำชะโนด ว่าบันดาลโชคกลาง ทรัพย์ เงินทองและสุขภาพ (วสันต์ ซาพิทักษ์ และ คณะ, 2564)

6) ความเชื่อเรื่องพญานาคกับรอยพระพุทธรูป

ตำนานอรุรงค์ธาตุแสดงให้เห็นความเชื่อสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพญานาคและการเกิดขึ้นของรอยพระพุทธรูป เช่น รอยพระพุทธรูปบัวบก รอยพระพุทธรูปหนองดงในตำบลพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี รอยพระพุทธรูปผ่าจ่อง รอยพระพุทธรูปเวินกุ่ม ในอำเภอสว่าง และอำเภอสรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย รอยพระพุทธรูปเวินปลา ในอำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม เป็นต้น (สมบุญ บุญฤทธิ์, 2559) พระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนอีสานตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว เพราะพระพุทธองค์ได้เสด็จมาอีสานพร้อมพระอานนท์เมื่อครั้งเสด็จที่ภูเก้าพร้าว และประทับรอยพระบาทให้พญานาคบูชา (สังเวียน สาแดง, 2562)

7) ความเชื่อเรื่องพญานาครักษาพระธาตุพนม

พระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน ทั้ง 2 ฝ่าย และเป็นที่ยิ่งทางใจ พวกเขามีความเชื่อว่า พญานาคยังเฝ้าปกป้องรักษาองค์พระธาตุพนม มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คอยอำนวยความสะดวกและให้โชคลงกับผู้มากราบไหว้บูชา ทำให้เกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนา (พระปลัดพจน์ทพล ฐานสมบุญโณ (ยุบลเลิศ) และ คณะ, 2564)

8) ความเชื่อเรื่องพญานาครักษาพระพุทธศาสนา

พญานาคเป็นสัญลักษณ์ความเชื่อของคนอีสาน ที่คอยปกป้องรักษาและมีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา (ปิยนุช ไชยกาล และ สุชาติ สุขนา, 2563)

9) ความเชื่อเรื่องนาคปลอมบวช เป็นที่มาให้เรียกคนจะบวชว่า “นาค”

ในพระพุทธศาสนากล่าวถึงนาคปลอมมาบวช ทำให้เกิดตำนานนาค คือ คนที่จะบวชในพระพุทธศาสนา จะถูกเรียกชื่อว่า “นาค” ตามคำขอของพญานาคที่ปลอมมาบวช (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/127/322) ประเพณีบวชนาค เป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาว่า ผู้ชายต้องเข้าบวชเมื่ออายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ เพื่อทดแทนบุญคุณของพ่อแม่ มีการจัดพิธีกรรมทำขวัญนาค เพื่อให้เห็นว่า ผู้จะบวชได้รู้สำนึกบุญคุณผู้มีพระคุณ เป็นต้น (สุชาติ บุญชัยญาณนท์, 2560)

ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในสังคมไทย จึงสามารถสรุปได้เป็น 9 ความเชื่อ คือ 1) ความเชื่อเรื่อง "นาคให้น้ำ" 2) ความเชื่อที่ว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งมีและโชคลาภ 3) ความเชื่อเรื่องการเสี่ยงทาย 4) ความเชื่อเรื่องการสืบเชื้อสายพญานาค 5) ความเชื่อเรื่องพญานาคสร้างแม่น้ำโขง 6) ความเชื่อเรื่องพญานาคกับรอยพระพุทธรูป 7) ความเชื่อเรื่องพญานาครักษาพระธาตุพนม 8) ความเชื่อเรื่องพญานาครักษาพระพุทธศาสนา และ 9) ความเชื่อเรื่องนาคปลอมบวช เป็นที่มาให้เรียกคนจะบวชว่า “นาค”

คุณูปการของพญานาคที่มีต่อสังคมไทย

พญานาคมีคุณูปการต่อสังคมไทยมากมาย ผู้เขียนขอสรุปไว้เพียง 5 ด้านดังนี้

1) ด้านประเพณี

ผู้เขียนขอกล่าวเฉพาะประเพณีที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือประเพณีที่เกี่ยวกับบั้งไฟพญานาคดังนี้

สังคมไทยให้ความหมาย "บั้งไฟพญานาค" ใน 2 มิติ คือ 1) ด้านวิทยาศาสตร์ในรูปการเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ 2) ด้านความเชื่อซึ่งเป็นการสื่อความหมายตามมโนทัศน์ โดยมีวัฒนธรรมความเชื่อด้านศาสนา ค่านิยม ประเพณี ความเชื่อถือ และศรัทธาในพลังอำนาจของพญานาค ซึ่งในสังคมไทยเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยความเชื่อเหล่านี้ทำให้มนุษย์รู้สึกมั่นคงทางด้านจิตใจ รู้สึกปลอดภัยในวิถีการดำเนินชีวิต และสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข (เบญจภาคี เจริญมหาวิทยาลัย, 2564) ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและเป็นเทศกาลการท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทยและมีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมนาคราคติลุ่มน้ำโขงในบริเวณพื้นที่จังหวัดหนองคาย นครหลวงเวียงจันทน์ และแขวงบอลิคำไซ (วัฒนพันธุ์ ครุฑเสนา, 2557) จังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนมเป็นกลุ่มจังหวัดที่มีประเพณีและพิธีกรรมประจำปีที่โดดเด่นด้วยการนำเสนออัตลักษณ์ของจังหวัดและปรากฏให้เห็นถึงความเชื่อและความศรัทธาเรื่องพญานาคมาอย่างยาวนาน ดังนี้ 1) ประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีพุมมา อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี 2) งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช อำเภอมือง จังหวัดนครพนม 3) เทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ อำเภอมือง จังหวัดนครพนม 4) เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอมือง จังหวัดหนองคาย 5) เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย (พจมาน มูลทรัพย์ และ ศิริพร ภัคดีผาสุข, 2565)

2) ด้านนาฏกรรม

ด้านนาฏกรรมคือการแสดงการฟ้อนรำ เช่น นาฏกรรมในงานแสดงแสง สี เสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย สะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคโดยใช้นาฏศิลป์เป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสาร โดยนำเอาศิลปะพื้นถิ่นและนาฏศิลป์ไทยแสดงถึงศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น (ศิริธัญญา จอดนอก และ อูรารมย์ จันทมาลา, 2565) นาฏกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ชุด "พุทธบูชา ลีลานาคราช" ของชมรมนาฏศิลป์จังหวัดหนองคาย นำเสนอในการแสดงแสงสีเสียงในประเพณีบุญออกพรรษา มีปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค กระบวนท่าทางนาฏศิลป์ คือ การจินตนาการลักษณะการเคลื่อนไหวของพญานาคที่แหวกว่ายแม่น้ำโขงและพันดวงไฟ ขึ้นมายังเหนือพื้นผิวน้ำ เพลงประกอบการแสดงมุ่งเน้นไปที่เอกลักษณ์ท้องถิ่นในด้านดนตรีประจำชาติพันธุ์ และเครื่องแต่งกายเป็นการออกแบบที่เกิดจากจินตนาการที่ได้รับแนวคิดแรงบันดาลใจจากประติมากรรมและจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ภาพสะท้อนความเชื่อในเรื่องของพญานาคที่ใช้นาฏศิลป์เป็นเครื่องมือสำคัญจึงเป็นงานศิลปะพื้นถิ่นที่แสดงถึงอัตลักษณ์ในด้านศิลปวัฒนธรรมอีกด้วย (ศราวดี ภูษมศรี, 2563) การออกแบบนาฏศิลป์ มีหลักการทางความคิดตามหลักนาฏศิลป์ เพื่อกระบวนท่ารำที่สวยงาม การใช้การเคลื่อนไหวของร่างกาย การสื่อความหมายทางท่ารำที่ให้ความรู้สึก การแสดงความศรัทธาในเรื่อง "นาค" โดย

ใช้สัญญาณ ที่สอดคล้องกับองค์ประกอบของการแสดง ได้แก่ ดนตรี และเครื่องแต่งกาย จึงทำให้เกิดเป็นการแสดงที่สวยงาม และเป็นการแสดงที่ผ่านกระบวนการทางด้านความคิด ในด้านท่ารำที่เป็นเอกลักษณ์ เช่น การสื่อสารสัญญาณโดยใช้สัญลักษณ์ของการใช้มือ แทนสัญลักษณ์ของนาค การเคลื่อนไหวของผู้แสดงที่เคลื่อนไหวคล้ายกับนาค และดนตรีที่ประกอบสร้างขึ้นล้วนแล้วแต่ผ่านการศึกษามาจากกระบวนการสร้างสรรค์นาฏยประดิษฐ์ มีแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ที่มีความเชื่อมาจากเรื่อง "นาค" (สุภารัตน์ อาคมะพันธุ์, 2564)

3) ด้านการท่องเที่ยว

ด้านการท่องเที่ยวถือได้ว่ามีความสำคัญมากเช่นกัน มีงานวิจัยสำรวจพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวพบว่า ส่วนใหญ่เดินทางมาท่องเที่ยวมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการพักผ่อนหย่อนใจ และเพื่อเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ แหล่งท่องเที่ยวหรือประเพณีที่นักท่องเที่ยวมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพญานาคที่ชื่นชอบสนใจไปท่องเที่ยวมากที่สุด คือป่าคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี บึงไฟพญานาค 15 คำเดือน 11 จังหวัดหนองคาย (อรรถพงศ์ ศรีตะลาชัย และ ชวลีย์ ณ ถกลาง, 2563) พื้นที่คำชะโนดเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการพัฒนาต่อยอดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญโดยอาศัยทรัพยากรที่สำคัญของพื้นที่คำชะโนดคือรากฐานทางความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคซึ่งเป็นจุดแข็งที่สำคัญที่สุดและมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคอีสานตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน (วีระพงษ์ ทุมมี, 2564) ความเชื่อในปรากฏการณ์บึงไฟพญานาค ที่เกิดขึ้นในพื้นที่บริเวณแม่น้ำโขงในวันออกพรรษาของทุกปี เป็นเครื่องช่วยเสริมแรงกระตุ้นให้เกิดเทศกาลที่มีชื่อของจังหวัด พญานาคเป็นหนึ่งในกลไกในการแพร่กระจายและสืบสานวัฒนธรรม เชื่อมโยงความเชื่อเรื่องพญานาคเข้าไปในสังคมและวัฒนธรรมของชาวอีสานและชาวหนองคายอย่างเหนียวแน่น(อรุณี ศรีรักษา และ กิตติสันต์ ศรีรักษา, 2565) ระดับความคิดเห็นของนักท่องเที่ยว/ผู้ประกอบการผู้นำชุมชนต่อการจัดการโลจิสติกส์เพื่อการท่องเที่ยวปรากฏการณ์บึงไฟพญานาค โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด การประชาสัมพันธ์ทั้งในสื่อออนไลน์สื่ออื่น ๆ ทำให้นักท่องเที่ยวมาเที่ยวมากขึ้นส่งผลให้เศรษฐกิจและระบบโลจิสติกส์ขยายตัวมากขึ้น (รณรงค์ เคนรักษา และ ปรีชา วรารัตน์ไชย, 2562) การท่องเที่ยวในจังหวัดนครพนมมีทั้งด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่หลากหลาย เช่น องค์พระธาตุพนม แลนด์มาร์คพญานาค ชื่อพญาศรีสัตตนาคราช อุทยานแห่งชาติภูสิงห์แก่งน้ำสองสี กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทยเรณูนคร และประเพณีไหลเรือไฟจังหวัดนครพนม(อร่ามจิต ชินช่าง และคณะ, 2565) กระนั้น กระบวนการเปลี่ยนจากความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคที่เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมของคนพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง ที่เป็นความหมายที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต และเป็นต้นทุนที่ดำรงอยู่เพื่อคนในท้องถิ่นเอง มาสู่ความหมายของพญานาค ที่ใช้ในการท่องเที่ยว ที่สามารถตอบสนองทั้งคนในท้องถิ่น และคนที่ไม่นักท่องเที่ยวที่นำรายได้เข้ามา โดยที่ความหมายของพญานาคในฐานะของทุนเดิมนั้นก็ไม่ได้เปลี่ยนความหมายไป ยังคงดำรงอยู่ โดยมีกระบวนการของการรักษาสืบทอดในรูปแบบของพิธีกรรม และประเพณีต่างๆ เพียงแต่มีกระบวนการของการนำมาใช้ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมสมัยใหม่ ที่อยู่ในกระแสของการท่องเที่ยว และการบริโภค (จุฑามาส กฤษฏารักษ์, 2553)

4) ด้านเศรษฐกิจ

ในด้านเศรษฐกิจ พญานาคส่งผลต่อเศรษฐกิจมากมาย เช่น มีสินค้าทางวัฒนธรรมของจังหวัดอุดรธานี ที่มีเอกลักษณ์ทั่วไปคือศิลปะบ้านเชียงและรูปพญานาค มีการออกแบบลวดลายผ้ามัดหมี่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวนที่ประกอบด้วยลวดลายความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค (ไวพจน์ ดวงจันทร์ และคณะ, 2560) มีการสื่อสารการตลาดด้วยการเล่าเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค และมณีนาคามาเสริมให้สินค้ามีความโดดเด่นและน่าสนใจมากขึ้นของ กรุงเทพฯ (อภิษฎีพัทธ์ กุสิยารังสีสิทธิ์, 2565) พญานาค คำชะโนดเติบโตขึ้นสู่เวทีการพาณิชย์เต็มรูปแบบที่ผู้ผลิต ผู้สร้างได้หล่อหลอมกระบวนการผลิตขึ้นมาภายใต้ความเชื่อที่ยึดถือมาแต่โบราณอันเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับตำนานต่าง ๆ เพื่อเป็นพื้นฐานทางความคิดที่จะนำไปผูกโยงกับความจำเป็นของวงจรชีวิตที่อยู่ภายใต้อำนาจเงินตรา เมื่อสร้างสินค้าขึ้นมาแล้ว ผู้สร้างก็ได้เข้ามาจัดการในกระบวนการขายด้วยกลอุบายอันชาญฉลาดต่าง ๆ โดยมีพื้นฐานความคิดเรื่องกฎเกณฑ์ข้อห้ามการสร้างรูปเคารพ และมหกรรมประเพณีต่าง ๆ อย่างสำคัญ และสอดแทรกมหรสพอันเป็นจุดขายเพื่อเรียกให้มหาชนเข้ามาร่วมงานให้มากเป็นสำคัญยิ่งกว่า (พลธรรม์ จันทร์คำ, 2551) อุดมการณ์พญานาคที่เมืองคำชะโนดซึ่งเป็นทุนวัฒนธรรมที่ผ่านการก่อรูปอย่างยาวนานถูกนำมาสร้างเป็นทุนเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองความต้องการทั้งในระดับปัจเจกและกลุ่มคนภายใต้ความกดดันของโครงสร้างทางสังคมที่เป็นทุนนิยม บริโภคนิยม โดยมีลักษณะเป็นสินค้าเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้สังคมยอมรับภายใต้กระบวนการทำให้เป็นสินค้าอันประกอบด้วยกระบวนการผลิต กระบวนการขาย และกระบวนการรักษาสืบทอดอันเป็นมายาคติที่แฝงกระบวนการคงความเป็นสินค้าเอาไว้ (พลธรรม์ จันทร์คำ, 2551)

5) ด้านศิลปกรรม

ด้านศิลปกรรมพญานาค มีเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือจังหวัดอุดรธานี ที่นำธรรมชาติที่มีในชุมชนมาใช้เป็นแนวคิดในการออกแบบลวดลาย พิธีกรรม ความเชื่อ สะท้อนผ่านลวดลายพญานาค และวิถีชีวิตความเป็นไทยพวนนำมาถ่ายทอดผ่านผ้าทอมือ(ไวพจน์ ดวงจันทร์ และ จุฑามาส ทราญแก้ว, 2565) ศิลปกรรมพญานาคสะท้อนถึงความรู้สึกจินตนาการของผู้พยายามที่อธิบายลักษณะของพญานาคให้เห็นเป็นรูปธรรมซึ่งผู้สร้างพยายามจะถ่ายทอดศิลปกรรมพญานาคในรูปลักษณะเชิงคติความยิ่งใหญ่ จึงสร้างพญานาคให้ปรากฏว่ามีพญานาคล้อมรอบกำแพงวัดหรืออุโบสถด้วยรูปประติมากรรมในสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา (สุชาติ บุษย์ชญาณนท์, 2560) ในศิลปะการทอผ้าของชาวไทยล้านนาและอีสาน แม้ในสิบสองปีนาของสาธารณรัฐประชาชนจีน ในรัฐฉานของพม่าและในลาว ก็มักจะเต็มไปด้วยสัญลักษณ์พญานาค ประดับประดาในที่ต่าง ๆ ในจังหวัดน่านและจังหวัดเชียงราย มักจะมีลายที่เรียกกันมากมายหลายชื่อ เช่น ลายงูลอย ลายนาคปราสาท ลายขอนาค ลายนาคกระโจม ในผ้ามัดหมี่ของอีสานก็มักจะมิงูและลายนาคในชื่อต่าง ๆ กันอีก เช่น ลายนาคปิก ลายนาคเกี้ยว ฯลฯ ในแถบลุ่มแม่น้ำโขง คนไทยและคนลาวต่างมีความเชื่อสืบทอดกันมาเรื่องพญานาคซึ่งอาศัยอยู่ที่เมืองบาดาลใต้แม่น้ำโขง กระทั่งทุกวันนี้ผู้คนในแถบนี้นักยังเชื่อว่าเวลามีงานบุญประเพณี เช่น งานไหลเรือไฟ พญานาคก็จะขึ้นมาเล่นลูกไฟด้วย ดังที่มีผู้พบเห็นลูกไฟขึ้นจากลำน้ำในช่วง

เทศกาลงานไหลเรือไฟเป็นประจำเกือบทุกปี (เกษม มานะรุ่งวิทย์, 2564) พญานาคถูกประดิษฐ์เป็นลวดลายบนผืนผ้าไหมที่ใช้ในชีวิตประจำวัน แทนความเชื่อและถูกยกไปสู่สัญลักษณ์เครื่องหมายบนผ้าห่อคัมภีร์ทางศาสนาเพื่อการประกอบใช้ อันเป็นความเชื่อเดิมและผสานความหมายใหม่ผ่านโลกทัศน์แบบพุทธเสมือนตัวแทนสัญลักษณ์และความหมาย เป็นคู่แห่งความหมายที่มีนัยยะแทนคุณค่าของแต่ละโลกทัศน์ทั้งแบบผีและพุทธ (ยโสธารา ศิริภาพระภากร และคณะ, 2564)

คุณูปการของพญานาคที่มีต่อสังคมไทย ในที่นี้จึงสามารถสรุปได้เป็น 5 ด้าน คือ 1) ด้านประเพณี 2) ด้านนาฏกรรม 3) ด้านการท่องเที่ยว 4) ด้านเศรษฐกิจ และ 5) ด้านศิลปกรรม ซึ่งแต่ละด้านล้วนโดดเด่นและมีคุณค่าต่อประเทศไทยเป็นอย่างมาก

สรุป

พญานาค เป็นสัตว์กึ่งเทพ เป็นเครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์ และเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เรื่องราวของพญานาคในพระพุทธศาสนาที่เห็นเด่นชัด เช่น พญากาฬนาคราชได้แม่น้ำเนรัญชราที่รับทราบการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก่อนผู้อื่น พญามุจลินทนาคราชที่แผ่พังพานกันฝนให้พระพุทธองค์ขณะประทับเสวยวิมุตติสุขใต้ต้นมุจลินท์จนเป็นที่มาของพระพุทธรูปปางนาคปรก, พญานาคมี 4 ตระกูลใหญ่ คือ 1) วิรูปักษ์ 2) เอร่า 3) ฉัพพายุตร 4) กัณหาโคตมกะ, ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในสังคมไทย เช่น 1) ความเชื่อเรื่อง "นาคให้น้ำ" 2) ความเชื่อว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งมีและโชคลาภ 3) ความเชื่อเรื่องนาคปลอมบวช เป็นที่มาให้เรียกคนจะบวชว่า “นาค”, คุณูปการของพญานาคที่มีต่อสังคมไทย 5 ด้าน ดังนี้ 1) ด้านประเพณี เช่น ประเพณีที่เกี่ยวกับบั้งไฟพญานาค ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติในเขตจังหวัดหนองคาย บึงกาฬ อุดรธานี และนครพนม 2) ด้านนาฏกรรม เช่น นาฏกรรมงานแสดงแสงสีเสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย นาฏกรรมพุทธานุชาลีนาคราชจังหวัดหนองคาย 3) ด้านการท่องเที่ยว เช่น แหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนดจังหวัดอุดรธานี งานประเพณีบั้งไฟพญานาค 15 คำเดือน 11 จังหวัดหนองคาย แลนด์มาร์คพญาศรีสัตตนาคราชจังหวัดนครพนม 4) ด้านเศรษฐกิจ เช่น สินค้าทางรูปพญานาคจังหวัดอุดรธานี การสื่อสารการตลาดด้วยการเล่าเรื่องพญานาคและมณีนาคของ กรุงเทพฯ 5) ด้านศิลปกรรม เช่น ผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือลวดลายพญานาคจังหวัดอุดรธานี ศิลปกรรมรูปพญานาคคล้องรอบกำแพงวัดหรืออุโบสถในสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา และศิลปะการทอผ้าสัญลักษณ์นาคของชาวไทยล้านนาและอีสาน เรื่องราวของพญานาคทั้งในด้านความเป็นมา ความเชื่อ และคุณูปการต่อสังคมไทย มีความสำคัญยิ่ง น่าสนใจศึกษาสืบสานต่อไป

บรรณานุกรม

- เกณิกา ซาติชายวงศ์. (2558). การจัดการความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวอีสานและสิ่งที่ควรทบทวนใหม่. *วารสารพื้นถิ่นโขง ซี มูล.* 1(1), 59-60.
- เกษม มานะรุ่งวิทย์. (2564). สื่อสัญลักษณ์ ความเชื่อสู่อัตลักษณ์ผ้าทอไทย-ลาว. *วารสารศิลปศาสตร์* (วังนางเลิ้ง) มทร. พระนคร. 1(1), 65-74.
- จินต์ชญา. (2561). *ชาววังช่างเล่าเรื่อง (พญานาค)*. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์.
- จุฑามาส กฤษฏารักษ์. (2553). *กระบวนการเปลี่ยนแปลงเป็นสินค้าของวัฒนธรรมการจมน้ำไฟพญานาค*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาลี ศิลปรัตน์. (2563). พญานาคราชที่นครศรีธรรมราชมีมือ 2 มือ. *สารนครศรีธรรมราช*. 50(7), 78-79.
- เบญจภาคี เจริญมหาวิทยาลัย. (2564). บั้งไฟพญานาค การสื่อความหมายในสังคมไทย. *วารสารบริหารธุรกิจและสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง*. 4(1), 16-26.
- ปิยนุช ไชยกาล และ สุชาติ สุขนา. (2563). จินตภาพแห่งความเชื่อและความศรัทธา. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*. 12(1), 253-270.
- พจมาน มุลทรัพย์ และ ศิริพร ภัคดีผาสุข. (2022). พญานาคบูชา: การสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในบริบทสังคมอีสานร่วมสมัย. *วารสารอักษรศาสตร์และไทยศึกษา*. 44(1), 4-5.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. (2513). *ปทานุกรมบาลี-ไทย สันสกฤต*. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระโสภณวิหารการ (ศิษฐ์ ธรรมโรจน์). (2554). การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพญานาคในคัมภีร์พระพุทธานุชาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระปลัดพจน์ทพล ฐานสมบุญโณ (ยุบลเลิศ) และ คณะ. (2564). ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อและพิธีกรรมเรื่องพญานาคในพระพุทธานุชาเถรวาทที่มีความสัมพันธ์กับองค์พระธาตุพนม. *วารสารศิลปการจัดการ*. 5(2), 340-341.
- พระมหาคาวิ สร้อยสาคร และ ไกรฤกษ์ ศิลาคม. (2559). พินิจนาถในคัมภีร์พระพุทธานุชาเถรวาท. *วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์*. 1(3), 81-90.
- พระสิริรัตนปัญญาเถระ. (2512). *วชิรสารัตถสังคหะ*. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.
- พลธรรม จันทร์คำ. (2551). พญานาค: จากอุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า. *วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร*. 5(1), 16-17.
- พลธรรม จันทร์คำ. (2551). *พญานาค: อุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ภัทรชัย อุทาพันธ์ และ พระมหารุ่งเรือง รกขิตธมโม. (2561). นาคคตฺติในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสาร วิชาการพระพุทธศาสนาเขตลุ่มแม่น้ำโขง*. 2(1), 56-69.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มัชฌิมา วีรศิลป์. (2564). ความเชื่อพญานาคกับการเสี่ยงทายในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด. *วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ*. 6(1), 165-180.
- ยโสธารา ศิริภาพระภากร และคณะ. (2564). คุณค่าเชิงความหมายของลวดลายพญานาคบนผ้าห่อคัมภีร์ทางศาสนา กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรสุรินทร์. *วารสารเอเชียปริทัศน์*. 42(1), 2-15.
- ณรงค์ เคนรักษา และ ปรีชา วรารัตน์ไชย. (2562). ระบบการจัดการโลจิสติกส์ในการท่องเที่ยวของปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย. *วารสารวิชาการสังคมศาสตร์ เครือข่ายวิจัยประชาชื่น*. 1(2), 38-51.
- วสันต์ ชาพิทักษ์ และ คณะ. (2564). สัญญะความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู่ ในฤดูกาล 2561-2563. *วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม*. 10(2), 27-50.
- วัฒนพันธุ์ ครุฑเสนา. (2557). ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค: การสร้างนวัตกรรมเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จังหวัดหนองคาย นครหลวงเวียงจันทน์ และแขวงบอลิคำไซ. *วารสารวิชาการ Veridian E-Journal ฉบับมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*. 7(2), 1611-1626.
- วีระพงษ์ ทูมมี. (2564). แนวทางการนำความเชื่อเรื่องพญานาคมาใช้ในการพัฒนาพื้นที่คำชะโนดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและความเชื่อของจังหวัดอุดรธานี. การค้นคว้าอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองและการจัดการสำหรับนักบริหาร คณะรัฐศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ไวพจน์ ดวงจันทร์ และ จุฑามาส ทรายแก้ว. (2565). การศึกษาสัมพันธภาพผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อนำไปใช้ในการสร้างภาพยนตร์โฆษณา จังหวัดอุดรธานี. *วารสารวิชาการวิทยาลัยสันตพล*. 8(2), 1-13.
- ไวพจน์ ดวงจันทร์ และคณะ. (2560). การพัฒนาสื่อมัลติมีเดียการถ่ายทอดคติความเชื่อและภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายผ้ามัดหมี่ของชาวไทยพวนบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี. *วารสารวิชาการวิทยาลัยสันตพล*. 3(2), 229-234.
- ศราวดี ภูษมศรี. (2563). ภาพสะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านการแสดงชุดพุทธบูชา ลีลานาคราช. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*. 12(1), 336-352.
- สมบุญ บุญฤทธิ์. (2559). พญานาคกับรอยพระพุทธบาทในตำนานอุรังคธาตุนิทาน. *วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. 3(2), 43-50.

- สมิทธิพล เนตรนิมิตร. (2564). พระพุทธรูปปางนาคปรก วิเคราะห์ข้อมูลและหลักฐานทางประวัติศาสตร์. *วารสารมหาจุฬาริชาการ*. 8(3), 279-295.
- สังเวียน สามาง. (2562). การศึกษาเชิงวิเคราะห์ตำนานพระธาตุเจดีย์อีสาน. *วารสารสังคมศาสตร์ปัญญาพัฒนา*. 1(2), 1-8.
- สตีเยพันธ์ คชมิตร. (2546). พัฒนาการของความเชื่อเรื่องนาคแถบลุ่มน้ำโขงตั้งแต่ยุคอุรังคธาตุสู่ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุชาติ บุษย์ชฎานนท์. (2560). พลวัตกระแสพญานาคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์. *วารสารวันมูอองแหงรพุทธศาสตร์ปริทรรศน์*. 4(2), 58-59.
- สุดารัตน์ อาคมยะพันธุ์. (2564). รูปแบบการสร้างงานนาฏศิลป์จากความเชื่อเรื่องพญานาค. *วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม*. 5(4), 289-297.
- หิรัญญา จอดนอก และ อุรารมย์ จันทมาลา. (2565). นาฏกรรมในงานแสดง แสง เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย. *วารสารมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด*. 11(2), 38-50.
- อภิญญ์พัทธ์ กุสิยารังสีหิรัญ. (2565). การสื่อสารการตลาดสินค้าโอท็อปเครื่องรางของขลังกรุงเทพมหานคร. *วารสารเทคโนโลยีสื่อสารมวลชน มทร.พระนคร*. 7(2), 97-110.
- อรรถพงษ์ ศรีตะลาชัย และ ชวลีย์ ณ ถลาง. (2563). การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในด้านความเชื่อเรื่อง "พญานาค" ของนักท่องเที่ยวชาวไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (จังหวัดอุดรธานี - จังหวัดหนองคาย - จังหวัดบึงกาฬ - จังหวัดนครพนม) ประเทศไทย. *วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี*. 14(1), 53-74.
- อร่ามจิต ชินช่าง และคณะ. (2565). ศักยภาพและความพร้อมการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวในจังหวัดนครพนม. *วารสารสถาบันวิจัยพิมลธรรม*. 9(1), 39-40.
- อรุณี ศรีรักษา และ กิตติสันต์ ศรีรักษา. (2565). พญานาคในฐานะกลไกการบริหารของผู้ปกครองผ่านแนวคิดอำนาจแบบอ่อน: กรณีศึกษาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*. 14(2), 134-165.
- อุดม เขยกิจวงศ์. (2546). *ตามรอยพญานาค: จากสมัยพุทธกาลสู่ยุคปัจจุบันประสบการณ์ของพระอริยสงฆ์*. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.

อนุสาสนีปาฏิหาริย์: แนวทางการใช้ในการดำเนินชีวิตยุคดิจิทัล Buddha's Teaching Miracle: Approach in Digital Era Lifestyle

¹ศศิภา แก้วหนู ²สิริวัฒน์ ศรีเครือตง และ ³มัน เสือสูงเนิน

¹Sasipa Kaewnoo, ²Siriwat Srikrueadong and ³Man Suesungnoen

^{1,2,3}คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2,3}Faculty of Humanities, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding Author's Email: sasipakaewnoo@gmail.com

Received: March 10, 2023; Revised: April 14, 2023; Accepted: April 25, 2023

บทคัดย่อ

อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือ การสั่งสอนเป็นอัศจรรย์ว่า ควรประพฤติปฏิบัติตลอดจนการปฏิบัติได้ผล คุณสมบัติของอนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือ คำสอนที่เป็นจริง สอนให้เห็นจริง และนำไป ปฏิบัติได้ผลสมจริง ผลสำเร็จเกิดจากการใช้รูปแบบการสอน ได้แก่ 1) เผยแผ่ด้วยการให้ได้ยินได้ฟังทุกวิถีทาง (หลักปริยัติธรรม) 1) เผยแผ่ด้วยการทำสิ่งที่ดีและทำยากให้เขาดู (หลักปฏิบัติธรรม) 3) เผยแผ่ด้วยการเป็นผู้มีความสุขให้เขาดู (หลักปฏิเวธธรรม) อาเทศนาปาฏิหาริย์ มี 2 วิธีด้วยกัน คือ 1) การสอนด้วยคำพูด สั้นๆ แต่ประทับใจหรือกินใจ 2. การสอนด้วยการไม่พูด แต่ให้ลงมือกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง จนเกิดความรู้ด้วยตนเอง ซึ่งการนำหลักการสอนด้วยอนุสาสนีปาฏิหาริย์ไปใช้ในการดำเนินชีวิตจะสอดคล้องกับการใช้ชีวิตในยุคดิจิทัลเนื่องด้วยประชาชนสามารถรับฟังคำสอนด้วยการอ่าน การฟัง ทั้งในรูปแบบของการพบหน้า หรือทางออนไลน์ หรือ การลงมือนำหลักธรรมของพระพุทธศาสนาใช้ในการดำเนินชีวิต การใช้จิตสมาธิในการมุ่งมั่นทำงาน หรือ การใช้หลักอริยสัจ 4 ในการทำให้ตนเองคลายทุกข์

คำสำคัญ: อนุสาสนีปาฏิหาริย์; การใช้ชีวิตยุคดิจิทัล; พุทธธรรม

Abstract

Buddha's teaching miracle is a miraculous teaching that should behave and practice with results The qualities of Buddha's teaching miracle are true teachings. Teach to see the truth and put it into practice with realistic results. Successful results from the use of teaching methods are: (Principles of Dharma) 2) Spread by doing good things and doing things that are difficult for them to see. (Practice Dharma) 3) Spread by being happy for him to see. There are 2 methods of teaching miracles: 1. Teaching with short words but impressive or touching. 2. Teaching without speaking. but to do any action until self-knowledge The application of Buddha's teaching miracle , teaching principles to life will be consistent with living in the digital age as people can listen to teachings by reading, listening, both in the form of face to face. or online, or taking

action to apply the principles of Buddhism to life Using the mind to concentrate on working or using the Four Noble Truths to relieve oneself from suffering.

Keywords: Buddha's teaching miracle; Digital Lifestyle; Buddhism Lecture

บทนำ

วิถีชีวิตของคนไทยในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คนส่วนใหญ่เริ่มละเลยศีลธรรม ผู้บริหารบ้านเมืองไม่มองเห็นความสำคัญของการศึกษา จริยธรรม สังคมจึงยุ่งเหยิงสับสน ปัญหาโจรผู้ร้าย มีการแข่งขันเอา รัดเอาเปรียบ สภาพที่ไร้น้ำใจและขาดเมตตากรุณาต่อกัน ทั้งนี้ เพราะคนไทยมองไม่เห็นความสำคัญของศาสนา คนไทยในปัจจุบันเจริญทางวัตถุ มีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาก ทำให้เกิดสภาพความขาดแคลนทางศาสนาและจริยธรรม (ชมพูนุท ศรีจันทร์นิล, 2552) ประเทศไทยเป็นประเทศที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และปัจจุบันพระพุทธศาสนากำลังเผชิญกับการท้าทายสำคัญจาก กระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นยุคของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร เป็นยุคที่เทคโนโลยีได้เชื่อมโยงให้โลกสามารถเชื่อมรวมเป็นหนึ่งเดียวกันได้ มนุษยชาติสามารถเข้าถึงและรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ได้อย่างรวดเร็วสำหรับพระพุทธศาสนานั้น (พระครูโกวิทสุตาภรณ์, 2565) เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารได้ส่งผลกระทบต่อทั้ง ด้านบวกและด้านลบต่อพระพุทธศาสนา ตัวอย่างของผลกระทบด้านบวก เช่น การเผยแผ่ พระพุทธศาสนาได้อย่างรวดเร็วกว้างขวางทั่วโลก ผู้คนสามารถเข้าถึงพระธรรมคำสอนผ่านทาง เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารได้โดยสะดวกทุกที่ทุกเวลา การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นเป็นการเปิดเผยพระสัทธรรมให้ปรากฏแก่ชาวโลก เป็นการชี้แนะแนวทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้น เป็นการช่วยเหลือเพื่อมนุษย์โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นการรักษาและสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา (พระครูโกวิทสุตาภรณ์, 2565)

จากการที่ได้ศึกษานั้นในสภาพแวดล้อมทางสังคมในปัจจุบันที่มีผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน การศึกษาในครั้งนี้จะทำให้ได้เห็นภาพรวมของปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยยุคดิจิทัลได้ชัดเจน

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เทศนาเกี่ยวกับการเรียนรู้ การพิจารณาเหตุผล การพิจารณาถึงสถานการณ์ต่าง ๆ ด้วยหลักพุทธธรรม (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2539) โดยทรงเทศนาว่า ปาฏิหาริย์ที่ทรงทำให้แจ้งด้วยความรู้ยังด้วยพระองค์เองมีอยู่ 3 อย่าง คือ 1. อิทธิปาฏิหาริย์ แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ 2. อาเทศนาปาฏิหาริย์ ดักใจทายใจได้เป็นอัศจรรย์ 3. อนุสาสนีปาฏิหาริย์สั่งสอนมีเหตุผลดีเป็นอัศจรรย์ ครั้นแล้วทรงแสดงถึงอนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือการสั่งสอนเป็นอัศจรรย์ว่า ควรประพฤติปฏิบัติตลอดจนการปฏิบัติได้ผล คุณสมบัติของอนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือ คำสอนที่เป็นจริง สอนให้เห็นจริง และนำไปปฏิบัติได้ผลสมจริงหากต้องใช้อิทธิปาฏิหาริย์ หรือ อาเทศนาปาฏิหาริย์บ้างในเมื่อมีเหตุอันควร ก็ ใช้เพียงเพื่อเป็นเครื่องประกอบเบื้องต้น เพื่อนำเข้าสู่อนุสาสนีปาฏิหาริย์ มีอนุสาสนีปาฏิหาริย์ เป็นเป้าหมาย และจบลงด้วยอริยสัจ 4 (พุทธทาสภิกขุ, 2521)

พุทธลีลาเกี่ยวกับการใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์มีเป้าหมายเพื่อให้ผู้ฟังและผู้ปฏิบัติหลุดพ้น จากอวิชชาเป็นสำคัญ และพระผู้มีพระภาคเจ้าเองก็ทรงใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์แก่พุทธบริษัท ของพระองค์เช่น แก่พระภิกษุ เพราะพระองค์ทรงมีความเข้าใจถึงอหังการของผู้ฟัง ทรงแสดงธรรมให้เห็นจริงคือผู้ฟังนำผลนั้นไปปฏิบัติตาม พร้อมทั้งได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามกำลังของตน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550) ทรงพิจารณาเห็นความเจริญมั่นคงของ ภิกษุบริษัทว่าการแสดงธรรมจะต้องใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์ประเภทไหนให้เหมาะสมเมื่อพิจารณาด้วยพระปริชาญาณหยั่งรู้ตามเป็นจริงจึงทรงวางหลักระเบียบกฏวินัยขึ้นเพื่อปกครองหมู่สงฆ์เบื้องต้นนั้นทรงบัญญัติอาบัติปาราชิก เพื่อเพิ่มพูนความรู้ในการใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์ตามหลักพระสัพพัญญู การใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์ครั้งแรกคือ อัมมจักกัปปวัตตนสูตร ทรงใช้กับนักบวช ใจความสำคัญในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร คือ 1) ทรงชี้ทางที่ผิด อันได้แก่กามสุขัลลิกานุโยค การประกอบตนให้ชุ่มอยู่ด้วยกาม และอัตตทิลกมณฺเฑน การทรมานตนให้ลำบากว่าเป็นส่วนสุดที่ บรรพชิตไม่ควรดำเนิน แล้วทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทาคือข้อปฏิบัติสายกลาง ได้แก่ มรรคมืองค์ 8 ว่าพระองค์ตรัสรู้แล้ว เป็นไปเพื่อพระนิพพาน 2) ทรงแสดงอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ เหตุให้ทุกข์ เกิด ความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์โดยละเอียด 3) ทรงแสดงว่าทรงรู้ตัวอริยสัจ 4 ทรงรู้หน้าที่อันควรทำในอริยสัจทั้งสี่ และทรงรู้ว่าได้ทรงทำหน้าที่เสร็จแล้ว จึงทรงแนพระหฤทัย ว่า ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว อันแสดงว่าทรงปฏิบัติจนได้ผลด้วยพระองค์เองเมื่อ จบพระธรรมเทศนา โภณชัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม

หลักอุทสาสนีปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า

หลักอุทสาสนีปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า การใช้หลักอุทสาสนีปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าสามารถสรุปโดยสังเขป ได้แก่ 1) รู้วิธีการเข้าหาผู้นำทางศาสนา 2) รู้วิธีการปฏิบัติหลักคำสอนและหลักความเชื่อบางประการของลัทธิศาสนาดั้งเดิม ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติทางสังคมชนชั้นที่ชาวชมพูทวีปยึดถือมานาน 3) รู้วิธีการปฏิรูปพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมและลัทธิต่างๆ 4) รู้วิธีการเสนอหลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา 5) รู้วิธีการปฏิบัติเชิงรุก หรือเยี่ยมเยียนตามบ้าน เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ตลอด การเผยแผ่ธรรมะ 6) รู้วิธีการบริการชุมชน 7) รู้วิธีการใช้ปาฏิหาริย์ต่างๆ เป็นวิธีการเผยแผ่ที่ใช้ความสามารถพิเศษเข้ามาช่วยโดย มีจุดประสงค์เพื่อปราบปรามคนที่แสดงอาการกระด้างกระเดื่องไม่ยอมรับนับถือหรืออยาก ลองดีให้สิ้น 8) รู้วิธีการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น 9) รู้วิธีการเผยแผ่ด้วยบุคลิกภาพ 10) รู้วิธีการสนทนา การบรรยาย และตอบปัญหา (พระครูโกวิทสุตตารณ, 2565)

1. องค์ประกอบในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา การเผยแผ่ตามหลักอุทสาสนีปาฏิหาริย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีหลักการและวิธีการเผยแผ่ในรูปแบบสื่อสารหลักการสอนของพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระพุทธศาสนากำหนดจุดมุ่งหมายในการสอนให้ถึงเป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งต้องมีเนื้อหา เรื่องที่จะสอน มีตัวผู้รับหรือผู้ฟัง และวิธีการสอนอย่างครบถ้วน เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ที่พร้อมไปด้วยคุณสมบัติของนัก

เผยแผ่ และพุทธวิธีในการสอนอย่างครบถ้วน จึงได้รับการยกย่องว่า เป็นศาสดาของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย (สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต, 2562) สามารถอธิบายโดยสังเขปได้ดังนี้ 1) ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ ควรเห็น หมายความว่า ทรงสอนให้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกนั้นๆ สิ่งที่ทรงรู้แล้ว แต่เห็นว่าไม่ จำเป็นสำหรับผู้ฟัง หรือผู้รับการสอน ก็จะไม่สอนสิ่งนั้น 2) ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมี เหตุผลที่ผู้ฟังพอตรองตามให้เห็นด้วยตนเอง 3) ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดง ธรรมมีคุณเป็น มหัศจรรย์ สามารถยังผู้ปฏิบัติตามให้ได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตน ผลสำเร็จ ของการใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์เพื่อการเผยแผ่ ได้แก่ พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการ เริ่มต้นที่เหมาะสมแก่กรณี ทั้งนี้เพื่อ เตรียมผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังการสอนของพระองค์ก่อน เสมอ การสอนที่ดีจะต้องมีการเริ่มต้นที่ดีด้วยเพราะการ เริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก

2. การบูรณาการการใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ในโลกปัจจุบัน การบูรณาการอุทสาสนีปาฏิหาริย์กับหลักการวิทยาศาสตร์โลกปัจจุบัน การบูรณาการ อุทสาสนีปาฏิหาริย์กับหลักการวิทยาศาสตร์ศาสนานั้นเมื่อครอบคลุมทั้งธรรมชาติและจิตใจ จึงควรมีรากฐานอยู่ บนสามัญสำนึกทางศาสนาที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ต่อสิ่งทั้งปวง คือ ทั้งธรรมชาติและจิตใจอย่างเป็นหน่วยรวมที่ มีความหมาย พระพุทธศาสนาตอบข้อกำหนดนี้ได้ ถ้าจะมีศาสนาใดที่รับมือได้กับความต้องการทางวิทยาศาสตร์ สมัยใหม่ปัจจุบัน ศาสนานั้นก็ควรเป็นพระพุทธศาสนา การศึกษาค้นคว้านักวิทยาศาสตร์อาจใช้ภาษาธรรมดาเขียน กฎหรือ หลักการทางวิทยาศาสตร์ออกมา บางครั้งนักวิทยาศาสตร์จำเป็นต้องสรุปผลด้วยคณิตศาสตร์ และทำการ ทดลองหลายๆ คน เพื่อหาเหตุผล

อิทธิปาฏิหาริย์

อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นอภิญญา คือความรู้ความสามารถพิเศษ มีชื่อเฉพาะว่า อิทธิวิธี หรือ อิทธิวิชา แต่ เป็นโลกียอภิญญา คืออภิญญาระดับโลกีย์ ซึ่งพัวพันเกี่ยวเนื่องอยู่ในโลก เป็นวิสัยของปุถุชน ยังอยู่ในอำนาจของ กิเลส อิทธิปาฏิหาริย์นี้ พระพุทธเจ้าทรงจัดเป็นปาฏิหาริย์อย่างหนึ่ง ใน 3 อย่าง คือ (พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), 2556)

อิทธิปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์ คือ การแสดงฤทธิ์ต่างๆ

อาเทศนาปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์ คือ การทลายใจคนอื่นได้

อุทสาสนีปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์ คือ คำสอนที่เป็นจริง สอนให้เห็นจริง และนำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง

อิทธิปาฏิหาริย์ ไม่ใช่ธรรมที่เป็นแก่นสาร ในสมัยพุทธกาล เคยมีบุตรคฤหบดีผู้หนึ่ง ทูลขอให้ พระพุทธเจ้าแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เขากราบทูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อนาลันทานี้ เจริญรุ่งเรือง มีประชาชนมาก มีผู้คนกระจายอยู่ทั่วต่างเลื่อมใส นักในองค์พระผู้มีพระภาคจึงขออัญเชิญพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดทรงรับสั่งพระภิกษุไว้สักรูปหนึ่งที่จะกระทำ

อิทธิปาฏิหาริย์ ซึ่งเป็นธรรมเหนือมนุษย์ โดยการกระทำเช่นนี้ ชาวเมืองนาลันทานี้ก็จักเลื่อมใสยิ่งนักในพระผู้มีพระภาคเจ้าสุดที่จะประมาณ”

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบบุตรคฤหบดีผู้นั้นว่า

“นี่แน่ะแก้วแก้ว เรามิได้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ ซึ่งเป็นธรรมเหนือมนุษย์ แก่คนนุ่งขาวขาวคฤหัสถ์ทั้งหลาย”

พระองค์ได้ตรัสแสดงเหตุผลต่อไปว่า ในบรรดาปาฏิหาริย์ 3 อย่างนั้น ไม่โปรด อิทธิปาฏิหาริย์ และอาเทศนาปาฏิหาริย์ เพราะทรงเห็นโทษว่า คนที่เชื่อก็เห็นจริงตามไป ส่วนคนที่ไม่เชื่อ ได้ฟังแล้วก็หาข้อขัดแย้งคัดค้านเอาได้ว่า ภิกษุที่ทำปาฏิหาริย์นั้นทำให้คนมัวหม่มเถียงทะเลาะกัน และได้ทรงชี้แจงความหมายและคุณค่าของอนุศาสนิปาฏิหาริย์ให้เห็นว่าเอามาใช้ปฏิบัติเป็นประโยชน์ประจักษ์ได้ภายในตนเองจนบรรลุถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา นอกจากนั้น ยังได้ทรงยกตัวอย่างภิกษุรูปหนึ่งมีฤทธิ์มาก อยากรู้ความจริงเกี่ยวกับจุดดับสันของโลกวัตถุธาตุจึงเหาะเที่ยวไปในสวรรค์ชั้นต้นไปแสวงหาคำตอบจนถึงพระพรหมก็หาคำเฉลยที่ถูกต้องไม่ได้ ในที่สุดต้องเหาะกลับลงมาแล้วเดินดินไปทูลถามพระองค์เพื่อความรู้อัจฉริยะโลกตามความเป็นจริงแสดงถึงความที่อิทธิปาฏิหาริย์มีขอบเขตจำกัดอันและมีใช้แก่นธรรม

ในเมื่ออิทธิปาฏิหาริย์ไม่ใช่สาระสำคัญของพระพุทธศาสนา ไม่เกี่ยวกับจุดหมายของพระพุทธศาสนา ไม่ช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากกิเลส การไปฝึกฝนในเรื่องเช่นนี้ย่อมเป็นการพร่ำเวลาและแรงงานที่ควรใช้สำหรับการปฏิบัติธรรมให้หมดไปในทางที่ผิด และคนที่ไปเกี่ยวข้องกับผู้อ้างฤทธิ์หรืออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์มักมุ่งเพื่อไปขอความช่วยเหลือ หวังอำนาจดลบันดาลให้เกิดโชคลาภ เป็นต้น การปฏิบัติเช่นนี้ย่อมไม่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาที่เป็นกรรมวาท กิริยวาท และวิริยวาท สอนให้คนหวังผลสำเร็จจากการลงมือทำด้วยความเพียรพยายามตามเหตุตามผล การมัวหวังผลจากการอ้อนวอนขอความช่วยเหลือจากอำนาจดลบันดาลอาจทำให้กลายเป็นคนมีนิสัยเฉื่อยชากลายเป็นคนงอมืองอเท้า อย่างน้อยก็ทำให้ขาดความเพียรพยายาม ไม่ริบเร่งลงมือทำสิ่งที่ควรจะทำ ไม่เร่งวันสิ่งที่ควรเร่งวัน ขัดกับหลักความไม่ประมาท (สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต, 2560)

สำหรับองค์พระพุทธเจ้าเอง ปรากฏชัดจากพุทธดำรัสที่อ้างแล้วข้างต้นว่า ทรงรังเกียจไม่ทรงโปรดทั้งอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ แต่ทรงสนับสนุนอนุศาสนิปาฏิหาริย์ สรุปได้ว่า ใช้อิทธิปาฏิหาริย์ประกอบอนุศาสนิปาฏิหาริย์ แต่เป็นการใช้ประกอบในขอบเขตจำกัดอย่างยิ่ง สรุปเหตุผลข้อใหญ่ ที่แสดงถึงขอบเขตจำกัดหรือจุดติดตันของอิทธิปาฏิหาริย์ มี 2 ประการ คือ

1. ทางปัญญา อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นต้น ไม่อาจทำให้เกิดปัญญาหยั่งรู้สัจธรรม เข้าใจสภาวะธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงได้ ดังตัวอย่าง เรื่องพระภิกษุมฤทธิที่เหาะไปหาคำตอบเกี่ยวกับสัจธรรมทั่วจักรวาล จนถึงพระพรหม ผู้ถือตนว่าเป็นผู้สร้างผู้บันดาลโลก ก็ไม่สำเร็จ

2. ทางจิต อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นต้น ไม่อาจกำจัดกิเลส หรือดับความทุกข์ได้จริง จิตใจมีความชุ่มมัวกลัดกลุ้ม ร่ำร้อน ถูกโลภะ โทสะ โมหะ ครอบงำ ก็ไม่สามารถแก้ไขให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้ แม้จะใช้มานสมาบัติ

ข่มระงับไว้ ก็ทำได้เพียงชั่วคราว กลับออกมาสู่การเผชิญโลกและชีวิตตามปกติเมื่อใด ก็เลสและความทุกข์ก็หวนคืนมารังควานได้อีก ยิ่งกว่านั้น อิทธิปาฏิหาริย์อาจกลายเป็นเครื่องมือรับใช้กิเลสไปได้ ดังเรื่องพระเทวทัตเป็นตัวอย่างสอดคล้องกับการศึกษาของทิพากาญจน์ ประภารัตน์ (2558) ที่ระบุว่าอนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยเหตุผล โดยพระองค์มีความประสงค์ให้พระสาวกประสบความสำเร็จในเป้าหมายสูงสุดของชีวิตด้วยความมีสติสัมปชัญญะในอิริยาบถต่างๆ ให้ใช้เสนาสนะที่สะดวกสบายต่อการปฏิบัติและไม่ประมาท พึงระลึกถึงแต่เรื่องที่เป็นกุศลธรรมให้พิจารณาเห็นไตรลักษณ์ให้บำเพ็ญมหาสติปัญญา 4 ตามความเหมาะสม และจากศึกษาเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธ ศาสนาของพระพุทธเจ้า (สิริวรรณ มิตรสัจย์สิริกุล, 2565) พบว่า หลักการและวิธีการเผยแผ่ที่เป็นสากล มีสาระที่เป็นประโยชน์ทั้งในด้านทฤษฎีที่เป็นเหตุผลและเป็นสากล รวมทั้งมีข้อปฏิบัติที่ยึดทางสายกลาง สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิต เพื่อความสงบสุขและความเจริญของตนเองและสังคม การบูรณาการใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าพบว่ามีความสอดคล้องกันโดย วิทยาศาสตร์มีความเชื่อว่า สรรพสิ่งในจักรวาลล้วนดำเนินไปอย่างมี เหตุผล มีความเป็นระเบียบ และมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ส่วนพระพุทธศาสนาสอนว่าอย่าเชื่อเพียงเพราะเสียงเล่าลือ เพราะอ้างตำราหรือ เพราะอนุমান ให้เชื่อเพราะได้คิดทบทวนตามแนวเหตุผล

องค์ความรู้ใหม่

อนุสาสนีปาฏิหาริย์ในคำสอนของพระพุทธเจ้าคือการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบของการใช้เหตุผล การใช้สติสัมปชัญญะพิจารณาคำสอนและหลักธรรมของพระพุทธเจ้า โดยไม่ใช้ความเชื่อจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือ ข้อมูลที่เขาเล่าว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์คือการเชื่อหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาด้วยการพิจารณาด้วยหลักเหตุผล ทรงเน้นปาฏิหาริย์ที่เกิดจากการสอน พระองค์ทรงสอนโดยใช้เหตุผล ทรงมีหลักการในการปรับการสอนให้เหมาะสมกับบุคคลด้วยวิธีการสนทนาบ้าง บรรยายบ้าง ถามตอบบ้าง ตอบปัญหาบ้าง ด้วยกฎระเบียบวินัยบ้าง เช่น 1) วิธีการสอนแบบรูปธรรมไปหานามธรรม สอนโดยเริ่มต้นด้วยการหยิบยกหัวข้อธรรม คือ หลักอริยสัจ ๔ ขึ้นมาแสดงลำดับ ชี้ให้เห็นถึงความทุกข์ ชี้ให้เห็นถึงเหตุที่ก่อให้เกิดความทุกข์ ชี้ให้เห็นถึงความดับทุกข์ ชี้ให้เห็นถึงข้อปฏิบัติอันจะนำพาผู้ฟังนำไปปฏิบัติสู่ความพ้นทุกข์ 2) วิธีการสอนแบบไปตามลำดับ โดยใช้หลักอนุพุทธพิภพาทรงสอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป 3) สอนแบบมุ่งเป้าให้ผู้เรียนได้รู้ในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น โดยการใช้สื่อ คือ “ใบไม้” ในกำมือหนึ่ง ทรงสอนเท่าที่จำเป็น พอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ เท่าที่จำเป็นจะต้องรู้ 4) สอนแบบการพูดให้เหมาะสมกับกาลเวลา มีอยู่ 6 ขั้นตอน พระพุทธเจ้ารู้ว่าจากที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจาอันเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในขั้นนั้น พระพุทธเจ้า ทรงรู้กาลที่จะกล่าววาจาอันนั้น 5) สอนแบบคำนึงถึงจริตความแตกต่างของแต่ละบุคคล ได้แก่ รากจริต, โทสจริต, โมหจริต, ศรัทธาจริต, พุทธิจริต, และวิตกจริต 6) สอนแบบคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน ทรงกำหนดดูสภาพจิตใจของผู้เรียนว่ามีกำลังอินทรีย์มากน้อยแค่ไหน 7) สอนแบบให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง จะช่วยให้เกิด

ความรู้ความเข้าใจชัดเจน แม่นยำและได้ผลจริง 8) สอนแบบ สากัจฉา หรือ สนทนาทรงใช้การสนทนาปราศรัยกับ พุทธบริษัททั้ง 4 9) สอนแบบบรรยาย บรรยายธรรมะให้กับพุทธบริษัทผู้ฟังจำนวนมากได้เรียนรู้เนื้อหาสาระหรือ ข้อมูลความรู้ได้ในเวลาเดียวกัน 10) สอนแบบตอบปัญหา ก่อนจะตอบปัญหาพระพุทธร่องค์จะย่อนถามก่อน แล้วจึง ตอบปัญหา ทรงตอบปัญหาแบบแยกตอบ ทรงงดตอบปัญหา 11) สอนแบบวางกฎข้อบังคับ เป็นวิธีการสอนที่ พระพุทธเจ้าทรงใช้กับภิกษุ, ภิกษุณี, สามเณร, สามเณรี, เพื่อมิให้ประพฤตินอกธรรมนอกรวินัย และเพื่อป้องกัน ความเสื่อมเสียหรือความเสียหายที่จะก่อให้เกิดแก่หมู่คณะ โดยการจัดวางระเบียบข้อวัตรปฏิบัติไว้โดยความ เห็นชอบของคณะสงฆ์ 12) สอนแบบเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ช่วยให้เรื่องที่ค่อนข้างยาก ลึกซึ้ง เข้าใจได้ยาก มีความกระจำชัดขึ้นและเข้าใจง่าย 13) สอนแบบการทำให้เป็นตัวอย่าง ทรงใช้พระองค์เองเป็นตัวอย่างหรือ แบบอย่างในการสอน เป็นการสอนประสบการณ์ คือ พระจริยาวัตร ทั้งหมดสะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้ เหตุผลสร้างความรู้ความเข้าใจให้คนเข้าถึงธรรม ไม่ได้ใช้อิทธิฤทธิ์หรือเวทมนต์คาถาดลบันดาลแต่อย่างใด

สรุป

ผลสำเร็จเกิดจากการใช้รูปแบบและประเภทอนุศาสนิปาฏิหาริย์ ได้แก่ การเผยแผ่ด้วยการให้ได้ยินได้ฟัง ทุกวิถีทาง (หลักปริยัติธรรม) เผยแผ่ด้วยการทำทำสิ่งที่ดีและทำยากให้เขาดู (หลักปฏิบัติธรรม)) เผยแผ่ด้วยการ เป็นผู้มีมีความสุขให้เขาดู (หลักปฏิเวธธรรม) อาเทศนาปาฏิหาริย์ มี 2 วิธีด้วยกัน คือ การสอนด้วยคำพูดสั้นๆ แต่ ประทับใจหรือกินใจ และ การสอนด้วยการไม่พูด แต่ให้ลงมือกระทำจนเกิดความรู้ด้วยตนเอง ในการสอนคน หรือมอบหมายข้อปฏิบัติให้ พระพุทธเจ้าก็ ทรงพิจารณาจตุรจิตของคนก่อนทุกครั้ง ซึ่งจริตของคนจำแนกได้ 6 ประเภทตามคุณภาพทางจิตใจหรือแนวโน้มทางจิตใจที่เรียกว่า จริต คือ ราคจริต มีความโน้มเอียงในทางรักใคร่ โทสจริต มีความโน้มเอียงในทางโกรธเคือง โมหะจริต มีความโน้มเอียงในทางลุ่มหลง วิตกจริต มีความโน้มเอียง ในทางฟุ้งซ่าน สัทธาจริต มีความโน้มเอียงในทางเชื่อง่าย พุทธิจริต มีความโน้มเอียงในทางใคร่ครวญไตร่ตรอง

บรรณานุกรม

- ชมพูนุท ศรีจันทร์นิล. (2552). จิตวิทยาแนวพุทธ: แนวทางเพื่อการเยียวยา และพัฒนาจิตใจมนุษย์. *วารสาร มหาวิทยาลัยหอการค้า*. 29(4), 23-33.
- ทิพภาภรณ์ ประภารัตน์. (2558). การใช้อนุศาสนิปาฏิหาริย์เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าใน คัมภีร์พระพุทธศาสนา. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*. 4(ฉบับพิเศษ), 284-300.
- พระครูโกวิทสุตาภรณ์. (2565). การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์กับการเผยแผ่คริสต์ศาสนาของบาทหลวงเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในจังหวัดหนองบัวลำภู. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*. 6(3), 33-45.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2539). *การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2556). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 24. กรุงเทพฯ: พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. (2521). *การศึกษาคืออะไร*. กรุงเทพฯ: สำนักหนังสือธรรมบูชา.

สมโภชน์ เอี่ยมสุภาชาติ. (2560). *ทฤษฎีและเทคนิคการปรับพฤติกรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สิริวรรณ มิตต์สัตย์สิริกุล. (2565). การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุ จังหวัดน่านในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*. 6(3), 21-34

สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

Aesthetics in Theravada Buddhist Philosophy

¹พระครูสิทธิธรรมารักษ์ ²พระมหาสุตใจ คุณาพันธ์ และ ³ส่งสุข ภาแก้ว

¹Phrakru Sitthithammaporn, ²Phramaha Sudjai Kunapan and ³Songsuk Phakeaw

^{1,2,3}วิทยาลัยสงฆ์เลย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2,3}Loei Buddhist college, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding Author's Email: Sitithammaporn@gmail.com

Received: December 9, 2022; Revised: April 25, 2023 ; Accepted: April 25, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดสุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท ด้านความหมายของสุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท การตัดสินความงาม และแนวคิดสุนทรียศาสตร์ตะวันตกกับพุทธปรัชญา ศึกษาจากตำรา เอกสาร บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับความงาม ซึ่งอาจเป็นความงามในธรรมชาติหรือความงามทางศิลปะที่มนุษย์สร้าง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ โดยมุ่งเน้นด้านอารมณ์และความรู้สึก พุทธปรัชญากล่าวถึงความงามใน 2 มิติ คือ 1) ความงามในมิติทางโลก พุทธปรัชญาถือว่าเป็นผลของการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่างคุณภาพหรือคุณสมบัติของวัตถุกับกิเลสคือ ความยินดีในจิตใจหรือในสันดานของคนแต่ละคน รับรู้ได้ด้วยจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ รูป รส เสียง กลิ่น เสียง สัมผัส ถือเป็นจิตวิสัยหรือไม่มีจริง เมื่อความงามทางวัตถุไม่มีจริง จึงเป็นสิ่งไม่มีคุณค่าหรือไม่มีประโยชน์ต่อชีวิตเพราะพุทธปรัชญาถือว่าสิ่งที่จริงเท่านั้นจึงมีประโยชน์ 2) ความงามในมิติทางธรรม เป็นประสบการณ์ความงามทางจิตใจ ความงามที่เป็นนามธรรม เป็นประสบการณ์ที่เกิดหรือสัมผัสได้หรือรับรู้ได้โดยการปฏิบัติ เช่น ปฏิบัติคุณความดีแล้วอมทำให้ผู้ปฏิบัติมีความสุข ทำให้คนทั่วไปรู้เห็นได้ว่าเป็นผู้มีธรรมหรือเป็นคนที่ดีงาม ความงามของธรรมเป็นวัตถุวิสัย เป็นสากล ทุกคนที่รู้หรือสัมผัสได้ ความงามของธรรมไม่ใช่ลักษณะทางอารมณ์หรือความรู้สึก เช่น สวย ไม่สวย แต่หมายถึงลักษณะทาง “คุณค่า” คืออนุเคราะห์ประโยชน์และเกื้อกูลสุข สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นการผสมผสานระหว่างศีลธรรมและศิลปะที่พระพุทธองค์ตรัสล้วนมีความงามทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด กล่าวคือธรรมะที่พระพุทธเจ้าประกาศแก่สัตว์โลกโดยไม่ปิดบัง ประดุจผู้เปิดภาชนะที่คว่ำอยู่ให้หงายขึ้น ทำให้ผู้ปฏิบัติตามมีความสุข ปราศจากกิเลส และเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

คำสำคัญ: สุนทรียศาสตร์; พุทธปรัชญา; พุทธศาสนาเถรวาท

Abstract

This academic paper aims to present aesthetic concepts in Theravada Buddhist philosophy. The meaning of aesthetics in Theravada Buddhist philosophy Beauty judgment and Western aesthetic concepts and Buddhist philosophy Study from textbooks, documents, articles and related research. Aesthetics is the science that studies beauty, which can be natural beauty or man-made artistic beauty, which relates to things in human life, focusing on emotions and feelings. Buddhist philosophy talks about beauty in 2 dimensions: 1) Beauty in a worldly dimension Buddhist philosophy considers it to be the result of the interaction between the qualities or properties of objects and desires, namely joy in the mind or in the nature of each person It can be perceived by the five senses, namely form, taste, sound, smell, sound, touch. when material beauty is not real Therefore, it is not valuable or useful to life because Buddhist philosophy believes that only the real things are useful. 2) Beauty in a moral dimension It is a spiritual beauty experience. abstract beauty It is an experience that occurs or can be touched or perceived by practice, for example, performing good deeds will make the practice happy. Make people know that they are virtuous or beautiful. The beauty of Dhamma is objective, universal, everyone knows or can feel it. The beauty of Dharma is not an emotional aspect or a feeling, such as being beautiful or not beautiful but refers to the characteristics of "value", that is, benefit and support happiness Aesthetics in Theravada Buddhist philosophy is a combination of morality and art that the Buddha said. All of them have beauty in the beginning, in the middle, and in the end. like one who turns up an overturned vessel Makes the follower happy, free from defilements and complete human beings with precepts, concentration and wisdom.

Keywords: Aesthetics; Buddhist Philosophy; Theravada Buddhism

บทนำ

สุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับความงาม ซึ่งอาจเป็นความงามในธรรมชาติหรือความงามทางศิลปะก็ได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) เพราะผลงานทางศิลปะถือว่าเป็นสิ่งที่มี ความงามอยู่ด้วย นอกจากนี้ สุนทรียศาสตร์ยังศึกษาวิชาที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกของการรับรู้ความงาม วิชาที่เกี่ยวข้องกับหลักเกณฑ์ของคุณลักษณะของความงาม คุณค่าของความงาม และรสนิยม วิชาที่แสวงหาหลักเกณฑ์ของความงามสากลในลักษณะของรูปธรรมที่เห็นได้ชัด รับรู้ได้และชื่นชมได้ วิชาที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ตรงของบุคคล สร้างพฤติกรรม ความพอใจโดยไม่หวังผลตอบแทนในการปฏิบัติ เป็นความรู้สึกพอใจเฉพาะตน สามารถเพื่อแผ่เสนอแนะผู้อื่นให้มีอารมณ์ร่วมรู้สึกด้วยได้ วิชาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพฤติกรรมตอบสนองของมนุษย์จากสิ่งเร้าภายนอกตามเงื่อนไขของสถานการณ์ เรื่องราวความเชื่อ และผลงานที่มนุษย์สร้างขึ้น (สุเชาว์ นพอม, 2534)

สุนทรียะในพุทธปรัชญาเถรวาท มี 2 ลักษณะ คือ 1) สุนทรียะทางด้านวัตถุ เช่น การก่อสร้างวัด อุโบสถ วิหาร พระพุทธรูปและลวดลายศิลปะต่างๆ และ 2) สุนทรียะทางธรรม เช่น ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้นถือว่าเป็นสุนทรียะในตัว เพราะว่าธรรมะเป็นเรื่องสำหรับข้อปฏิบัติของชีวิต การมองชีวิตนั้นจะต้องมีศิลปะ ผู้ที่ครองชีวิตโดยไม่รู้จักการใช้ศิลปะนั้นจะไม่ประสบความสำเร็จของชีวิต ไม่ประสบความสำเร็จในชีวิต แต่ถ้าผู้ใดได้รู้จักการใช้ศิลปะในการครองชีวิตแล้วผู้นั้นจะได้ประโยชน์จากชีวิต

สุนทรียะในพุทธปรัชญานั้นมีลักษณะใกล้เคียงทางศีลธรรมนิยม คือ เป็นศิลปะเพื่อศีลธรรม โดยนัยยะนี้คือหากงามต้องดี หากดีต้องมีประโยชน์ ซึ่งประกอบไปด้วยกันจะไม่ขัดแย้งกัน สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นเป็นการผสมผสานระหว่างศีลธรรมกับศิลปะ โดยพุทธปรัชญานั้นได้มองศิลปะเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของศีลธรรมซึ่งศีลธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสนั้นล้วนมีความงดงามทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด อีกทั้งสุนทรียศาสตร์สำหรับปุถุชนทั่วไปแล้วพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อศีลธรรมและความดีงามตามทรรศนะทางพุทธปรัชญาและไม่เป็นไปเพื่อความลุ่มหลงมัวเมา ส่วนความงามในทางธรรมนั้นหมายเอาความงดงามในความสงบอันเกิดจากการปฏิบัติธรรม ความเยือกเย็น ความสุขุมอันประกอบไปด้วยสัมมาสตินั่นเองซึ่งมีพระนิพพานเป็นความงามสูงสุด

บทความนี้จะกล่าวถึงความหมายของสุนทรียะในพุทธปรัชญาเถรวาท การตัดสินความงามในพุทธปรัชญา และความแตกต่างเรื่องของความงามระหว่างสุนทรียศาสตร์ตะวันตกกับสุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท ดังต่อไปนี้

ความหมายของสุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

สุนทรียศาสตร์ มาจากคำศัพท์ว่า “สุนทรียะ + ศาสตร์” สุนทรียะแปลว่า ดี, งาม “สุนทรียศาสตร์” จึงมีความหมายตามรากศัพท์ว่า “วิชาว่าด้วยความงาม” ผู้บัญญัติศัพท์ได้แปลจากศัพท์ในภาษาอังกฤษว่า “Aesthetics” ซึ่งมาจากคำศัพท์ภาษากรีกว่า “Aistheticos” ซึ่งเป็นคำคุณศัพท์ และกริยาใช้คำว่า “Aisthanomai” แปลว่า “รู้ด้วยผัสสะ (To perceive)” โดย “Aesthetics” ในภาษาอังกฤษหมายถึงวิชาว่าด้วยศิลปะโดยทั่วไป (กิริติ บุญเจือ, 2522)

สุนทรียศาสตร์ หมายถึง ความงาม คำว่า “ความงาม” มีปรากฏทั่วยุคในคัมภีร์พระไตรปิฎก ตรงกับคำในภาษาบาลี คือ คำว่า “กถยาน” หมายถึง ความดีงาม, “โสภณ” หมายถึง ความงดงาม, ผ่องใส, “สุภ” หมายถึง ความสวยงาม, “สุนทรียะ” หมายถึง ความงามอีกประการหนึ่งคำว่า “งาม” ตามหลักไวยากรณ์ในคัมภีร์เถรวาทกล่าวไว้น่าสนใจมาก เพราะหากพิจารณาการใช้คำว่า “งาม” ที่เป็นทั้งคำนาม กริยา และคำคุณศัพท์ เช่น

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องราวในโรงธรรมแล้วทรงดำริว่า “วันนี้เราควรเสด็จไปแล้วจึงเสด็จลุกจากพุทธไสยาสน์ทรงนุ่งผ้า 2 ชั้นที่ย้อมดีแล้ว ทรงรัดประคตเอวดูจสายฟ้า ทรงห่มจีวรมหาบังสุกุล ได้ขนาดพระสุคตประมาณผ้ารัดกัมพล เสด็จออกจากพระคันธกุฎี อันมีกลิ่นหอมตลบไปยังโรงธรรมด้วยความงามแห่งอากัปกิริยาที่ทรงย่างไปแล้ว พระศาสดาทรงพิจารณาอุบิรัชต์ด้วยพระหฤทัยอ่อนโยน ทรงรำพึงว่าบริษัทนี้ย่อมงดงามยิ่งนัก การคะนองมือก็ดี การคะนองเท้าก็ดี การจามก็ดี แม้ของภิกษุรูปหนึ่งย่อมไม่มี ภิกษุแม้ทั้งหมดมีความเคารพด้วยพุทธคารวะ อันเดชแห่งพระพุทธเจ้าคุณคามแล้ว” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540)

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น ความงามนั้นเป็นกิริยาของพระพุทธเจ้าที่เสด็จไปด้วยพุทธลีลาและกิริยาของภิกษุทั้งหลายที่เป็นพุทธบริษัทของพระองค์ ที่นั่งนิ่งอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่มีการเคลื่อนไหว ในขณะที่พระองค์เสด็จมาถึงแล้วทรงดำริว่า “ภิกษุบริษัทนี้งดงามเหลือเกิน” ความงามดังกล่าวนั้นจัดเป็นความงามทางด้านกาย สมาจารและวจีสมาจาร คือ ความประพฤติเรียบร้อยทางด้านร่างกายและคำพูดนั่นเอง

คำว่า “ความงาม” ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นความงามย่อมแปรเปลี่ยนไปตามบริบทของข้อความซึ่งมีความหมายเป็นอย่างอื่น ๆ ด้วย ถ้าหากว่า “ความงาม” หมายถึง “ความดี” ความงามในพุทธสุนทรียศาสตร์นั้นย่อมมีความหมายเฉพาะมากกว่าแนวคิดปรัชญาตะวันตก เมื่อพิจารณาพุทธดำรัสแล้วจะพบเรื่องความงามที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรต่าง ๆ นั้นมีความขัดแย้งกัน เนื่องจากในบางตอนนั้นพระพุทธองค์ทรงชื่นชมความงามของบุคคลหรือธรรม ขณะที่บางครั้งพระพุทธองค์จะทรงตำหนิเรื่องการยึดติดความงาม ความขัดแย้งเหล่านี้มองให้ลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่าไม่ใช่ความขัดแย้งแต่ประการใดเพราะการกล่าวเช่นนั้นเป็นเพราะลักษณะของการกล่าวต่างกรรมต่างวาระกัน ซึ่งความงามที่กล่าวย่อมมีคุณและโทษที่แตกต่างกันตามแต่ละสถานการณ์หรือบุคคลในสถานะที่ต่างกัน

เนื้อความบางตอนในพระไตรปิฎกที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความงามในแง่บวกและมีความหมายในทางพุทธปรัชญา เช่น พาลบัณฑิตสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับบัณฑิตที่ทำความดีจะเป็นผู้มีรูปงามไว้ว่า

“บัณฑิตนั้นแล ถ้ามาสู่ความเป็นมนุษย์ ในบางครั้งบางคราวไม่ว่ากาลไหนๆ โดยล่วงระยะเวลา นาน ฯลฯ เขาจะมีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความงามแห่งผิวพรรณอย่างยิ่ง มีปกติได้ข้าว น้ำ ยาน ดอกไม้ ของหอมเครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องตามประทีป” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 14/246/290-299)

พุทธดำรัสที่ตรัสถึงความงามในเชิงลบ คือ ไม่ให้ยึดมั่นหรือชื่นชมในความงาม ในปาจิตติยวรรคที่ 6 จิตตาคารวรรค สิกขาบทที่ 1 เรื่องฉัพพัคคีย์ว่า

“ครั้งนั้น ในพระราชอุทยานของพระเจ้าปเสนทิโกศลมีลายภาพสวยงาม ซึ่งจิตรกรเขียนไว้ในห้องภาพ ประชาชนมากมายได้พากันไปดูห้องภาพ รวมถึงภิกษุณีเหล่าฉัพพัคคีย์ก็ได้ไปดูห้องภาพ ทำให้ชาวบ้านพากันฟังโทษ ตีเตียน โพนทะนาว่าโฉนพวกภิกษุณีจึงได้ดูห้องภาพเหมือนสตรีชาวบ้านผู้บริโศก กามเล้าภิกษุทั้งหลายได้ยินชาวบ้านพวกนั้นฟังโทษ ตีเตียน โพนทะนาอยู่ บรรดาที่เป็นผู้มักน้อยต่างก็ฟังโทษ ตีเตียน โพนทะนาว่า โฉนภิกษุณีเหล่าฉัพพัคคีย์จึงได้ไปดูห้องภาพเล่า”

ความเรื่องนี้ได้ทราบถึงพระพุทธเจ้าจึงตรัสถามความจริง ตีเตียนการกระทำนั้นๆ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า

“อนึ่งภิกษุณีใดไปดูโรงละครหลวงก็ดี อาคารประกวดภาพก็ดี สถานที่หย่อนใจก็ดี อุทยานก็ดี สระโบกขรณีก็ดีเป็นปาจิตติย” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 3/294/279)

คำสอนเกี่ยวกับความงามนี้มีลักษณะ 2 ระดับ (พระราชาวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), 2529) คือ ระดับสมมติสัจจะ และปรมัตถสัจจะ

1. ความงามระดับสมมติสัจจะ (Conventional Truth) ความเป็นจริงโดยสมมุติที่มนุษย์ได้ใช้บัญญัติขึ้นเป็นสื่อเรียกสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ทั้งหมดเพื่อการรับรู้ร่วมกัน สิ่งดังกล่าวนี้ไม่มีความเป็นจริงในตัวเองตามสภาวะของตน

2. ความงามระดับปรมาตตสัจจะ (Ultimate Truth) ความเป็นจริงแท้อย่างสูงสุด โดยมีสภาวะที่มีอยู่เองเป็นเองตามสภาพของตน โดยไม่มีใครสร้างหรือกำหนดขึ้นมา

การแบ่งระดับความจริงของพุทธปรัชญาเถรวาทเช่นนี้ ทำให้สามารถวิเคราะห์เกี่ยวกับพุทธดำรัสคือ การกล่าวถึงความงามในเชิงบวก เช่น ความงามเกี่ยวกับรูปของบุคคลผู้ทำกรรมดีแล้วย่อมเกิดมารูปงามนั้น พระองค์ตรัสถึงความงามในระดับสมมติสัจจะ ส่วนข้อความบางสูตรที่ปฏิเสธความงามนั้น พระองค์กำลังใช้เกณฑ์ทางปรมาตตมาปฏิเสธ เนื่องจากบุคคลที่พระองค์กล่าวถึงนั้นเป็นภิกษุหรือภิกษุณี ซึ่งเป็นผู้ที่มีเป้าหมายในการบวชเพื่อฝึกฝนปฏิบัติตนเอง ตามหลักธรรมอันเป็นการขัดเกลากิจใจให้ใสสะอาดปราศจากกิเลส และบรรลุคุณธรรมสูงสุดของพุทธปรัชญาคือ นิพพาน

เกณฑ์การตัดสินความงามในพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญามีความเชื่อในหลักกรรมวาทและกิริยาวัต ความดีความชั่ว หรือสิ่งที่ยังไม่งามย่อมมีความเกี่ยวข้องกับการกระทำเสมอ โดยสิ่งต่างๆ นั้นมีความดีงามหรือไม่ดีไม่งามอยู่ในตัวเองอยู่แล้ว เช่น สมุนไพบบางชนิดโดยตัวมันเองไม่จัดว่าดีหรือไม่ดี มันจะเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดีตามความหมายของมนุษย์ก็ต่อเมื่อมันมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับการกระทำหรือตามพฤติกรรมของมนุษย์เท่านั้น เป็นสิ่งที่ดีเมื่อมนุษย์นำมาใช้ทำเป็นยารักษาโรค และเป็นสิ่งที่ไม่ดีเพื่อนำมาใช้ทำเป็นยาพิษทำร้ายผู้อื่น ฉะนั้น แม้แต่พิษของมันก็อาจเป็นสิ่งที่ดีสำหรับคนบางคน และไม่ดีสำหรับคนบางคน หรืออาจดีสำหรับคนชั่วในการประกอบกรรมชั่วให้สำเร็จ

กระบวนการทางสุนทรียศาสตร์เกี่ยวกับการตรวจสอบพุทธศิลป์นั้นเช่นเดียวกัน ขั้นตอนการตรวจสอบย่อมมีความสอดคล้องกับสิ่งที่เป็นการบ่งชี้การกระทำ ซึ่งในเรื่องนี้มีหลักการอยู่ 3 ประการด้วย เรียกว่าหลักอริปไตย 3 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 11/228/23) ได้แก่

1. อุตตาริปไตย หมายถึง การถือตนเป็นใหญ่
2. โลกาธิปไตย หมายถึง การถือสังคมเป็นใหญ่
3. ธรรมาธิปไตย หมายถึง การถือความถูกต้องเป็นใหญ่

หลักอุตตาริปไตย หมายถึง เกณฑ์ในการพิจารณาจากความคิดเห็นของตนเองเป็นที่ตั้งมากกว่าความคิดเห็นของผู้อื่น ฉะนั้นการตัดสินตามหลักการนี้อาจส่งผลทั้งดีและเสีย เพราะอคติประจำตนอาจทำให้บุคคลตัดสินการกระทำต่างๆ ที่ไม่ถูกต้องตามหลักศีลธรรมและสอดคล้องตามหลักสากลนิยม การตัดสินประเภทอุตตาริปไตยนี้พระพุทธองค์ไม่ยอมรับว่าเป็นเกณฑ์การตัดสินที่ถูกต้อง

หลักโลกาธิปไตย หมายถึง เกณฑ์การตัดสินที่ยึดโลกเป็นใหญ่ คำว่า “โลก” ในที่นี้หมายถึงสังคม ซึ่งตรงกันข้ามกับคำว่า “อิตตา” โลกาธิปไตยจึงเป็นการตัดสินความถูกต้องของการกระทำต่างๆ โดย

อาศัยความนิยมของคนอื่น ๆ มาเป็นหลักและกฎเกณฑ์ การตัดสินของบุคคลอื่น ๆ นั้นบางครั้งย่อมขึ้นกับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในสังคม โลกาธิปไตยจึงแตกต่างกับอัตตาธิปไตย โดยบุคคลอื่น ๆ ผู้ตัดสินย่อมมีความโน้มเอียงที่จะปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับมาตรฐานหรือขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ที่ยอมรับของสังคม อย่างไรก็ตาม โลกาธิปไตยในทางพุทธปรัชญานั้นยังไม่ถือเป็นกฎเกณฑ์ที่ถูกต้อง เพราะสิ่งที่ดีในสังคมหนึ่งอาจไม่ดีในอีกสังคมหนึ่ง เช่น ประเพณีการล่าสัตว์เป็นกีฬาที่ทางตะวันตกถือว่าดีแต่ไม่สอดคล้องกับค่านิยมของพุทธปรัชญา แม้กระนั้นก็ตามพุทธปรัชญาเองไม่ได้ปฏิเสธโลกาธิปไตยเสียทั้งหมด ยังคงยอมรับว่าเป็นเกณฑ์กระทำที่เหมาะสมราบเท่าที่การตัดสินนั้นไม่แย้งกับหลักความชอบธรรมคือธรรมาธิปไตย

หลักธรรมาธิปไตย หมายถึง เกณฑ์หรือมาตรฐานการตัดสินที่สำคัญที่สุดในการตัดสินความถูกผิดทั้งหลาย มาตรการนี้ขึ้นอยู่กับเหตุผลและความชอบธรรม พุทธปรัชญาถือว่าหลักเกณฑ์ธรรมาธิปไตยนี้เป็นหลักเกณฑ์การตัดสินชั่ว ดี ผิดถูก ชอบชั่ว ยเหตุผลเพราะว่าการกระทำดีตามหลักธรรมาธิปไตยถือความถูกต้องเป็นหลักโดยไม่ยึดข้อมูลของตนหรือความนิยมของสังคมเป็นหลัก ดังนั้นบุคคลที่เชื่อธรรมาธิปไตยเป็นหลักจึงกระทำความดีได้ ตามหลักธรรมาธิปไตยนี้เกิดจากแรงจูงใจภายในคือกุศลธรรมตามหลักนี้ไม่สนใจในคำสรรเสริญหรือติเตียนใดๆ แต่เป็นการกระทำตามความชอบธรรม

ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เกสปุตตสูตร หรือ “กาลามสูตร” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 20/505/244) นั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับชาวกาลามะผู้สงสัยในคำสอนของบรรดานักสอนศาสนาทั้งหลายว่าจะเชื่อถ้อยคำของใครดี ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วได้ข้อสรุปว่า การกระทำที่ถือว่าเป็นบุญหรือชอบธรรมนั้นจะต้องประกอบด้วยลักษณะดังนี้

- 1) เป็นการกระทำที่เป็นกุศล
- 2) เป็นการกระทำที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น
- 3) เป็นการกระทำที่บัณฑิตยอมรับและสรรเสริญ
- 4) เป็นการกระทำที่เมื่อกระทำให้มาก ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุข (Narangsi, 1976)

การกระทำทั้งหลายอันเนื่องมาจากวัตถุหรือการแสดงออกทางสุนทรียศาสตร์หรือพุทธศิลป์ต้องสอดคล้องกับหลัก 4 ประการนี้ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงถือว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้อง กล่าวคือพุทธศิลป์หรือผู้สร้างศิลปะได้บรรจงสรรสร้างและมีเป้าหมายเป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องกับหลักการดังกล่าวข้างต้น ย่อมถือว่ามีคุณค่าเพราะเป็นหลักเกณฑ์ที่ถูกต้องบัณฑิตสรรเสริญ ส่วนพุทธศิลป์ที่แสดงออกหรือมีเป้าหมายที่ตรงกันข้ามกับหลักเกณฑ์ย่อมเป็นสิ่งที่มีด้อยค่า ไร้ค่า หรือไม่ควรค่าแก่การส่งเสริม บัณฑิตหรือผู้รู้ที่ติเตียนหรือสรรเสริญว่า การกระทำของบุคคลเช่นไรมีคุณค่าควรแก่การนำมาพิจารณา คำตอบคือ บัณฑิตหรือผู้รู้ตามหลักการทางพุทธปรัชญา คือ ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยสัพปุริสธรรม ได้แก่ ธรรมคือคุณสมบัติของสัตบุรุษหรือบัณฑิต 7 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 11/33/264) ดังนี้

1. อัมมัญญาตา หมายถึง รู้หลักและรู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริงของธรรมชาติ รู้หลักการ กฎเกณฑ์ แบบแผนหน้าที่ ซึ่งจะเป็เหตุให้กระทำกรได้สำเร็จผลตามมุ่งหมาย เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมที่ตนจะต้องศึกษาและปฏิบัติคืออะไร มีอะไรบ้าง

2. อตถัญญาตา หมายถึง รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือ รู้ความหมายและรู้ความมุ่งหมายของหลักธรรมหรือหลักการ กฎเกณฑ์ หน้าที่ รู้ผลประสงค์ของกิจที่จะกระทำ เช่น ภิกษุรู้ธรรมที่ตนศึกษาและปฏิบัตินั้นๆ มีความหมายและความมุ่งหมายอย่างไร ตลอดจนรู้จักประโยชน์ที่เป็นจุดมุ่งหมายหรือสาระของชีวิต ในหลักการข้อนี้สำหรับการรู้จุดหมายหรือผลของงานพุทธศิลป์ที่มีผลกระทบต่อผู้รับรู้ศิลปะนั่นเอง

3. อตถัญญาตา หมายถึง รู้จักตน คือ รู้ฐานะ ภาวะ เพศ กาลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรมเป็นต้น ของตนตามความเป็นจริง เพื่อประพฤติปฏิบัติได้เหมาะสมและให้เกิดผลดี เช่น ภิกษุรู้ว่าตนมีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา และปฏิภาณ แคไหน

4. มัตถัญญาตา หมายถึง รู้จักประมาณ คือ รู้จักความพอเหมาะพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ในการใช้จ่ายทรัพย์ ภิกษุรู้จักประมาณในการรับปัจจัย ๔ เป็นต้น

5. กาลัญญาตา หมายถึง รู้จักกาล เช่น รู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไร รู้จักเวลาเรียน เวลาทำงาน เวลาพักผ่อน เป็นต้น

6. ปริสญญาตา หมายถึง รู้จักชุมชน คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมชน และรู้จักชุมชน รู้จักมารยาทระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมประเพณี และข้อควรปฏิบัติอื่นๆ ต่อชุมชนนั้นๆ

7. ปุคคัลัญญาตา หมายถึง รู้จักบุคคล คือ รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยอธยาศัยความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น เพื่อปฏิบัติต่อผู้นั้นโดยถูกต้อง เช่นว่า ควรจะคบหรือไม่ จะเกี่ยวข้องจะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี เป็นต้น

จากข้อ 1 ถึงข้อ 7 ที่ได้กล่าวมาข้างต้น แสดงถึงคุณสมบัติของสัตบุรุษหรือบัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยสัปปุริสธรรม การกระทำทั้งหลายอันเนื่องมาจากวัตถุ หรือการแสดงออกทางสุนทรียศาสตร์ หรือพุทธศิลป์ พระพุทธรองค์ทรงถือว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้อง ย่อมถือว่ามีคุณค่าเพราะเป็นหลักเกณฑ์ที่ต้องบัณฑิตสรรเสริญเป็นการกระทำของบัณฑิต ส่วนพุทธศิลป์ที่แสดงออกหรือมีเป้าหมายที่ตรงกันข้ามกับหลักเกณฑ์นี้ย่อมเป็นสิ่งที่ด้อยค่า ไม่ควรค่าแก่การส่งเสริม เป็นการกระทำของคนพาล ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย คนพาลมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด บัณฑิตมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด ต่างก็ปรากฏแจ่มฉายด้วยความประพฤติดของตน ผู้ประกอบด้วยธรรม 3 ประการ พึงทราบว่าเป็นพาล คือด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ผู้ประกอบด้วยธรรม 3 ประการถึงทราบว่าเป็นบัณฑิต คือ ด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 20/441/128)

กระบวนการตรวจสอบและตัดสินดังกล่าวมานั้น ล้วนเป็นการอิงจากหลักธรรมที่พระพุทธรองค์ได้ตรัสไว้สำหรับการตรวจสอบกระบวนการต่างๆ เพื่อความถูกต้องดังมทั้งนี้ในเบื้องต้นนั้น เราย่อมพิจารณาเห็นได้ว่าขึ้นกับหลักคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม ศิลปะในทัศนะของพุทธปรัชญาจะมีค่าหรือไม่นั้นต้องอิง

อาศัยหลักคุณค่าคือหลักประโยชน์นั่นเอง และต้องประกอบไปด้วยความชอบธรรมเป็นสิ่งสูงสุดคือ ธรรมาธิปไตยซึ่งบัณฑิตได้สรรเสริญยกย่อง ไม่ติเตียน และพึงมีการพิจารณาโดยไตร่ตรองในการพิจารณา โดยใช้หลักเหตุผล คือ อย่าเพิ่งปลงใจเชื่ออย่างงมงาย โดยไม่ตรวจทานให้รอบคอบก่อน เมื่อครบกระบวนการแล้วจึงปลงใจ แต่หากภายหลังตรวจสอบแล้วมีความเป็นอื่น หรือทราบภายหลังว่าสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติมานั้น ไม่ดี ไม่งาม ไม่เป็นไปเพื่อกุศล เป็นอกุศล แยังต่อความดี บัณฑิตติเตียน พึงสละการกระทำหรือความเชื่อนั้นเสีย แล้วตรวจสอบยึดถือสิ่งที่ถูกต้องตามหลักธรรมาธิปไตย เป็นต้น

แนวคิดสุนทรียศาสตร์ของตะวันตกกับพุทธปรัชญา

สุนทรียศาสตร์มีลักษณะและความหมายแตกต่างกันไปตามแนวคิดทางปรัชญา แนวคิดทางปรัชญาแต่ละแนวคิดต่างก็มีหลักการเหตุผล และกฎเกณฑ์เพื่อตัดสินคุณค่าสุนทรียศาสตร์ตามแนวความคิดทางปรัชญาของตน จากการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดสุนทรียศาสตร์แบบตะวันตกและพุทธปรัชญาทำให้เห็นถึงความเหมือนและแตกต่างกัน ดังนี้

1. สุนทรียศาสตร์ตะวันตกผู้คิดค้นส่วนใหญ่เป็นนักปรัชญา และแนวคิดส่วนใหญ่ไม่มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาโดยตรง นักปรัชญาแต่ละคนมีอิสระตามแนวความคิดของตนเองและนำเสนอทฤษฎีตามความคิดของตนเองได้ค่อนข้างอิสระ บางครั้งก็มีความขัดแย้งกับศาสนจักรและอาณาจักร (พระราชวร มุณี (ประยูร ธมมจิตโต), 2544) และมีการจัดระบบระเบียบเป็นหมวดหมู่ในแต่ละยุคสมัยและมีวิวัฒนาการ แยกแขนงไปเป็นทฤษฎีต่างๆ

ส่วนในพุทธปรัชญานั้นไม่ได้รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ กระจัดกระจายอยู่ในคำสอนตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ในสุคตวินยสูตร ได้กล่าวถึงความงามของธรรมว่า “พระสุคตทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้นงามในท่ามกลางงามในที่สุดทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 21/160/205) หรือความงามของสัตว์ ในปฐมอัสสุตฺร กล่าวถึงม้ากระจอก 3 ประเภท เทียบกับคน 3 ประเภท ว่า “ม้ากระจอกบางตัว ฝีเท้าดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม บางตัวฝีเท้าก็ดี สีก็งาม ทรวดทรงไม่งาม แต่บางตัวฝีเท้าก็ดี สีงาม ทรวดทรงก็งาม คนกระจอกบางคนมีเขาวนดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงก็ไม่งาม บางคนมีเขาวนดี สีก็งาม แต่ ทรวดทรงไม่งาม บางคนเขาวนก็ดี สีก็งามทรวดทรงก็งาม” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย: 20/580/370)

2. สุนทรียศาสตร์แบบตะวันตกโดยทั่วไปไม่แยกแยะความงามในลักษณะใดเหมาะกับคนหรือผู้ปฏิบัติคนใด แต่กล่าวโดยรวมถึงความมีอยู่ของความงาม และคุณค่าความงามหรือศิลปะที่มีคุณค่าน้อยที่สุดไปถึงมากที่สุด โดยเป็นสายเดียวกันไปจนจบคือความงามขั้นสูงสุดตามแต่ละทฤษฎี

ส่วนในพุทธปรัชญายอมรับว่าความดีและความงามเป็นอันเดียวกัน คือ ดีเพราะงาม งามเพราะดี ความดีและความงามจะต้องเป็นของคู่กัน จึงกล่าวโดยรวมว่า ความดีงามจะต้องสัมพันธ์กับประโยชน์คือ พระนิพพานอันเป็นประโยชน์สูงสุด พุทธปรัชญาได้แยกความงามออกเป็น 2 ส่วน คือ ความงามแบบทั่วไป

ซึ่งยอมรับเอาความงามที่ชาวโลกถือกัน (โลกาธิปไตย) และความงามทางธรรม (ธัมมาธิปไตย) ซึ่งความงามหรือศิลปะที่ปรากฏทั่วไปนั้นเหมาะสำหรับผู้ครองเรือน (คฤหัสถ์) ผู้ออกบวชไม่พึงเสพหรือรับอารมณ์ความงามอันเกิดจากศิลปะประเภทนี้มากหรือบางอย่างไม่ควรเลย ส่วนความงามทางธรรมผู้ออกบวช (บรรพชิต) ควรเจริญควรทำให้ปรากฏความทำให้แจ้งให้มาก เช่น การปฏิบัติธรรม การส่ำรวมในศีล หรือเป็นอยู่ด้วยความพอดี เป็นผู้ว่างาย สอนง่าย ฯลฯ ทั้งนี้ต้องเกื้อกูลต่อพระธรรมวินัย ซึ่งแม้จะเหมาะแก่ผู้ออกบวชแล้ว ก็ไม่ได้ห้ามไว้สำหรับผู้ครองเรือนทั้งนี้สุดแต่จะปฏิบัติได้มากหรือน้อย

3. สุนทรียศาสตร์แบบตะวันตกมีบางส่วนที่ยอมรับและปฏิเสธแนวความคิดร่วมทางศาสนาหรือศีลธรรมคือเป็นศีลธรรมนิยม หมายถึง ความงามต้องประกอบหรือสนับสนุนศีลธรรมโดยศิลปะมีหน้าที่รับใช้ศีลธรรม อีกประการหนึ่งคือ ศิลปนิยมคือศิลปะเพื่อศิลปะ การนิยมชมชอบงานศิลปะอันเป็นผลงานที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยฝีมือ และเป็นสิ่งที่นิยมกันว่ามีคุณค่าทางศิลปะภายในขอบเขตของคติความเชื่อแห่งยุคสมัยนั้นๆ ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อศีลธรรม ไม่จำเป็นต้องรับใช้ศีลธรรม และไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศีลธรรมและอารมณ์การรับรู้ศิลปะ ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศีลธรรม ไม่ว่าศิลปะจะเกี่ยวข้องกับศีลธรรมหรือไม่ ย่อมไม่ทำให้คุณค่าของศิลปะน้อยลงแต่อย่างใด เพราะศิลปะมีคุณค่าในตัวเอง

ส่วนในพุทธปรัชญามีลักษณะที่ใกล้เคียงศีลธรรมนิยม คือ เป็นศิลปะเพื่อศีลธรรม โดยนัยคือ “หากงามต้องดี หากดีต้องมีประโยชน์” ซึ่งประกอบไปด้วยกันจะขัดแย้งไม่ได้ โดยสรุปงามคือ ดี ดี คือ มีประโยชน์ต่อความงามสูงสุด คือพระนิพพาน หากศิลปะใด ๆ ที่ขัดแย้งกับศีลธรรม ไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน หรือมีเจตนาให้ลุ่มหลงมัวเมาในโลกียวิสัย ทำให้หมกมุ่นขวนขวายในความเป็นผู้ทุศีล ศิลปะนั้นๆ ย่อมไม่จัดว่าเป็นศิลปะที่ดีอีกประการหนึ่ง เนื่องจากความงามและศิลปะเป็นสิ่งที่สนับสนุนซึ่งกันและกันคือ ศิลปะต้องมีความงาม โดยศิลปะในที่นี้ยังรวมถึงการงานอาชีพสำหรับการใช้ดำรงชีวิตด้วย

4. สุนทรียศาสตร์ในปรัชญาตะวันตกมุ่งเน้นการตีค่าและการวิจารณ์เกี่ยวกับคุณค่าของศิลปะแต่ละชนิดตามทฤษฎีของแต่ละส่วน คือ ทฤษฎีแบบ ทฤษฎีรูปทรง และทฤษฎีการแสดงออกทางความรู้สึก ซึ่งแต่ละทฤษฎีก็มีความแตกต่างกันบางประการและเหมือนกันในบางส่วน หลักของทฤษฎีอยู่บนพื้นฐานที่แตกต่างกัน คือ ทฤษฎีแบบได้กล่าวว่ศิลปะที่ดีต้องเป็นแบบที่ใกล้เคียงกับแบบสากลและต้องส่งเสริมศีลธรรมเท่านั้น ทฤษฎีรูปทรงได้กล่าวว่รูปทรงเท่านั้นที่สำคัญที่สุดและไม่ต้องเกี่ยวข้องกับแบบเลย รวมทั้งศิลปะก็ต้องเพื่อศิลปะ ไม่จำเป็นต้องประกอบด้วยศีลธรรมหรือส่งเสริมศีลธรรม การให้ศิลปะรับใช้ศีลธรรมเป็นเรื่องไร้สาระและเป็นการลดค่าศิลปะลงไป ศิลปะมีวัตถุประสงค์เดียวเท่านั้นคือเพื่อความเพลิดเพลิน ส่วนทฤษฎีแสดงออกทางความรู้สึกได้ให้ทรรศนะว่ ศิลปะคือการแสดงความรู้สึกผ่านสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็ภาพถ่ายเขียน ละคร เพลง หรืออื่นๆ ซึ่งเป็นการถ่ายทอดอารมณ์และเข้าถึงอารมณ์นั้นๆ ของผู้รับชมศิลปะ และเป็นอารมณ์ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อความงดงามและกลมกลืน ทั้งนี้หากประกอบด้วยสาระจะเป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้ศิลปะนั้นๆ งดงามและลึกซึ้งต่อการเข้าถึงยิ่งขึ้น โดยมีความสอดคล้องกับทฤษฎีแบบ คือควรเป็นไปเพื่อส่งเสริมศีลธรรมเช่นเดียวกัน

ส่วนในพุทธปรัชญากล่าวถึงความงามใน 2 มิติ คือ 1) ความงามในมิติทางโลก พุทธปรัชญาถือว่าเป็นผลของการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่างคุณภาพหรือคุณสมบัติของวัตถุกับกิเลสคือ ความยินดีในจิตใจหรือในสันดานของคนแต่ละคน จึงมีความรู้สึกเรื่องความงามของวัตถุแตกต่างกันไปตามอิทธิพลของกิเลสของแต่ละคน สำหรับคนที่ไม่มิกิเลสก็จะเป็นความรู้สึกเรื่องความงามทางวัตถุเลย ความงามในมิติทางโลกนั้นถือเป็นประสบการณ์ความงามทางวัตถุ รับรู้ได้ด้วยจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ รูป รส เสียง กลิ่น เสียงสัมผัส ฉะนั้น ความงามในมิติทางโลกพุทธปรัชญาถือว่าเป็นจิตวิสัยหรือไม่จริง แต่พุทธปรัชญาก็ก้าวถึงเรื่องนี้ไปตามภาษาหรือการบัญญัติของโลกเท่านั้น และเมื่อความงามทางวัตถุไม่มีจริง จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีคุณค่าหรือไม่มีประโยชน์ต่อชีวิตเพราะพุทธปรัชญาถือว่าสิ่งที่จริงเท่านั้นจึงมีประโยชน์ 2) ความงามในมิติทางธรรม เป็นประสบการณ์ความงามทางจิตใจ ความงามที่เป็นนามธรรม เป็นประสบการณ์ที่เกิดหรือสัมผัสได้หรือรับรู้ได้โดยการปฏิบัติ เช่น ปฏิบัติคุณความดีแล้วยอมทำให้ผู้ปฏิบัติที่ดี ผู้รับทราบที่ดีเกิดความรู้สึกซาบซึ้ง ยินดีเป็นอารมณ์ ซึ่งนำไปสู่ความสุขสงบ ทำให้คนทั่วไปรู้เห็นได้ว่าเป็นผู้มีธรรมหรือเป็นคนที่ยามโดยไม่จำกัดอายุ และเพศวัย ความงามของธรรมเป็นวัตถุวิสัยเพราะเนื่องมาจากคุณภาพหรือคุณสมบัติเชิงวัตถุวิสัยของธรรมปรากฏการณ์ทางความงามของธรรมจึงเป็นสากล ทุกคนที่รู้หรือสัมผัสยอมรู้ได้หรือสัมผัสได้ตรงกันเหมือนกัน ความงามของธรรมไม่ใช่ลักษณะทางอารมณ์หรือความรู้สึก เช่น สวย ไม่สวย แต่หมายถึงลักษณะทาง “คุณค่า” คืออนุเคราะห์ประโยชน์และเกื้อกูลสุข สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นการผสมผสานระหว่างศีลธรรมและศิลปะที่พระพุทธองค์ตรัสล้วนมีความงามทั้งในเบื้องต้นท่ามกลาง และที่สุด กล่าวคือธรรมะที่พระพุทธเจ้าประกาศแก่สัตว์โลกโดยไม่ปิดบัง ประดุจผู้เปิดภาชนะที่คว่ำอยู่ให้หงายขึ้น ทำให้ผู้ปฏิบัติตามมีความสุข ปราศจากกิเลส และเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

5. สุนทรียศาสตร์ในปรัชญาตะวันตกมุ่งเน้นการตีค่าและการวิจารณ์เกี่ยวกับคุณค่าของศิลปะแต่ละชนิดตามทฤษฎีของแต่ละส่วน คือ ทฤษฎีแบบ ทฤษฎีรูปทรง และทฤษฎีการแสดงออกทางความรู้สึก ซึ่งแต่ละทฤษฎีก็มีความแตกต่างกันบางประการและเหมือนกันในบางส่วน ได้กล่าวไปแล้วในข้อ 4. ส่วนในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นการผสมระหว่างศีลธรรมระหว่างศิลปะ โดยพุทธปรัชญามองศิลปะว่าเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของศีลธรรม ซึ่งศีลธรรมที่พระพุทธเจ้านั้นล้วนมีความงามทั้งในเบื้องต้นท่ามกลาง และที่สุด อีกทั้งสุนทรียศาสตร์สำหรับปุถุชนทั่วไปแล้วพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อศีลธรรมและความดีงาม ตามทรรศนะพุทธปรัชญาเห็นว่าศิลปะไม่เป็นไปเพื่อความลุ่มหลงมัวเมา ส่วนความงามในทางธรรมนั้นหมายรวมถึงความงาม ความสงบอันเกิดจากการปฏิบัติธรรม ความเยือกเย็น ความสุขุมอันประกอบไปด้วยสัมมาสตินั่นเอง ซึ่งมีพระนิพพานเป็นความงามสูงสุด

ในพระไตรปิฎกมีข้อความพรรณนาความงามของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติ กระจายอยู่ในคำสอนต่างๆ ไม่ได้รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ แม้ว่าพุทธปรัชญาจะมีคำสอนที่ไม่ให้ยึดมั่นในสิ่งต่างๆ แต่คำสอนเหล่านี้ก็ไม่ได้มุ่งแสดงว่าพุทธศาสนาปฏิเสธหรือรังเกียจความงาม เพราะในพระไตรปิฎกเองมีข้อความจำนวนมากที่พรรณนาถึงความงามของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติ รวมถึงความ

งามแห่งสรีระร่างกายทั้งของบุคคลทั่วไป ตลอดจนพรรณนาไว้อย่างพิสดารในส่วนของพระพุทธเจ้า แต่ การพรรณนาคามงามแห่งสรีระร่างกายนี้ไม่ใช่เพื่อให้ผู้คนหลงยึดถือ แต่เป็นการพรรณนาโดยอธิบายถึงสาเหตุหรือกรรมในอดีตที่ทำให้บุคคลนั้นๆ ได้มาซึ่งสรีระร่างกายอันงดงาม เพื่อเชื่อเชิญให้ผู้คนมาปฏิบัติเพื่อความดีงาม เป็นความงามที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของตน สังคม และส่วนรวม เช่น หลักศีล 5 หลักกาลามสูตร หลักอภิปไตย หลักคุณค่าแท้คุณค่าเทียม หรือหลักศีลธรรมอื่นๆ ที่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อความดีงามทางพุทธปรัชญา เช่น การปฏิบัติธรรม เพื่อความหลุดพ้น เป็นต้น

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท พอสรุปประเด็นได้ดังนี้

1. แนวคิดและความสำคัญของสุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาเถรวาทมีอิทธิพลอย่างมากต่อศิลปะและวัฒนธรรมไทย มีการสั่งสม มีการสืบทอดทางศิลปะที่ก่อให้เกิดทัศนนิยาม ค่านิยมในความงาม ศิลปะในสังคมไทยมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อถือ ความศรัทธาตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาทเป็นสำคัญ ทัศนะเกี่ยวกับความงามเป็นเพียงบางแง่มุมที่สัมพันธ์ผสมผสานอยู่กับความจริง (Reality) และยังเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับความดี (Goodness) ด้วยความงามหรือสุนทรียภาพที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับความจริงนั้นคือธรรมะ เป็นหลักธรรมที่มีความหมายที่กว้าง ซึ่งเป็นความจริงที่เป็นจริงถูกต้องตามหลักและกฎเกณฑ์ธรรมชาติ (Nature law) กล่าวคือ ส่งเสริมความเชื่อทางด้านศาสนา ชักจูงให้ละเว้นความชั่วให้กระทำความดี มุ่งให้ความสำคัญกับความงามทางด้านจิตใจและความงามทางด้านปัญญา

2. สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญา คือ ความงามในทัศนะทางพุทธศาสนาที่ก่อให้เกิดรูปแบบศิลปะแฝงอยู่ในร่มเงาของพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวถึงความงามของคน วัตถุสิ่งของ และรวมไปถึงความงามของธรรมชาติ สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญามีลักษณะใกล้เคียงทางศีลธรรมนิยาม คือ เป็นศิลปะเพื่อศีลธรรม โดยนัยคือ หากงาม ต้องดี หากดี ต้องมีประโยชน์ ซึ่งประกอบไปด้วยกันจะขัดแย้งไม่ได้ โดยสรุป งามคือดี ดีคือมีประโยชน์ต่อความงามสูงสุด คือ พระนิพพาน

3. เกณฑ์การตัดสินความงามในพุทธปรัชญา มีหลักการสำคัญ 3 ประการ เรียกว่าหลักอภิปไตย 3 ได้แก่ 1) หลักอภิตตอภิปไตย หมายถึง เกณฑ์ในการพิจารณาจากความคิดเห็นของตนเองเป็นที่ตั้งมากกว่าผู้อื่น อาจทำให้ตัดสินการกระทำต่างๆ ที่ไม่ถูกต้องตามหลักศีลธรรมและหลักสากลนิยม พระพุทธเจ้าไม่ยอมรับว่าเป็นเกณฑ์การตัดสินที่ถูกต้อง 2) หลักโลกาภิปไตย หมายถึง เกณฑ์การตัดสินที่ยึดสังคมเป็นใหญ่ การตัดสินของบุคคลอื่น ๆ นั้นบางครั้งย่อมขึ้นกับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในสังคม ผู้ตัดสินย่อมมีความโน้มเอียงที่จะปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับมาตรฐานหรือขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ที่ยอมรับของสังคม ในทางพุทธปรัชญานั้นยังไม่ถือเป็นกฎเกณฑ์ที่ถูกต้อง เพราะสิ่งที่ดีในสังคมหนึ่งอาจไม่ดีในอีกสังคมหนึ่ง 3) หลักธรรมาภิปไตย หมายถึง การตัดสินความถูกผิดทั้งหลายขึ้นอยู่กับเหตุผลและความชอบธรรม พุทธปรัชญาถือว่าเป็นหลักเกณฑ์ในการตัดสินชั่ว ดี ผิด ถูกชอบด้วยเหตุผล เพราะว่าการกระทำดีตามหลัก

ธรรมาธิปไตยถือความถูกต้องเป็นหลัก โดยไม่ยึดข้อมูลของตนหรือความนิยมของสังคมเป็นหลัก การกระทำตามหลักธรรมาธิปไตยนี้เกิดจากแรงจูงใจภายในคือกุศลธรรม โดยไม่สนใจในคำสรรเสริญหรือติเตียนใดๆ แต่เป็นการกระทำตามความชอบธรรม

สรุป

สุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับความงาม มีความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ โดยมุ่งเน้นด้านอารมณ์และความรู้สึก หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นประสบการณ์ทางความงาม อันจะช่วยให้เรารู้สึกเพลิดเพลินพึงพอใจ เกิดเป็นความอึดอึดใจโดยไม่หวังผลตอบแทน สุนทรียศาสตร์ในปรัชญาตะวันตกมองและพิจารณาความงามตามกรอบความคิดของวัตถุที่ถูกสร้างสรรค์ และตกแต่งให้เกิดความงาม ไม่ได้เป็นสุนทรียศาสตร์เพราะใครๆ ให้การยอมรับว่าเป็นความงาม ความเป็นสุนทรียศาสตร์ไม่ได้มีเพราะการยอมรับว่าเป็นความงามโดยมนุษย์เป็นผู้กำหนด หรือตัดสินให้เป็น เพราะความเป็นสุนทรียศาสตร์หรือไม่เป็นศิลปะอยู่ที่วัตถุที่ถูกตกแต่งจัดแจงขึ้น ส่วนพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงความงามไว้อย่างน่าสนใจ และได้แบ่งประเภทของความงามไว้อย่างหลากหลายเพื่อการศึกษาและปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่กุลของผู้นสนใจ

พุทธปรัชญามีพื้นฐานแนวคิดเช่นเดียวกับสุนทรียศาสตร์แบบอินเดีย แต่มีมิติและมุมมองในเนื้อหาสาระที่แตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะเมื่อกล่าวถึงสิ่งใดที่เป็นชาวพุทธมักจะหมายถึงสุนทรียศาสตร์ที่ก่อให้เกิดรูปแบบศิลปะแฝงอยู่ในร่มเงาของพุทธปรัชญา ซึ่งเป็นส่วนที่ถูกนำมาพอกพูนเป็นเปลือกห่อหุ้มแก่นภายในอันเป็นสาระของสุนทรียศาสตร์และศิลปะของความเป็นพุทธปรัชญาหรือแม้จะหมายถึงสาระอันแท้จริงของหลักพุทธธรรมก็ยังถูกแปรเป็นทฤษฎีคำสอน นิยาย สำนัก กลุ่ม ไปสู่รูปแบบปฏิบัติบูชาเป็นเฉพาะที่แตกต่างกันออกไป นอกจากความเป็นศิลปะที่ได้แสดงออกมาในรูปแบบทั่วไปแล้ว ความงามหรือศิลปะอีกประการหนึ่ง เช่น ความงามของธรรมที่งามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด, ความงามของโครงฉันท์ กาพย์ กลอนความงามของกิริยามารยาทอันเกิดจากการปฏิบัติธรรม ความงามของอารมณ์อันเกิดจากการปฏิบัติ หรือแม้แต่ความงามอันเป็นเงื่อนไข หรือมูลเหตุนำไปสู่การละกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ความงามในลักษณะนี้จัดเป็นความงามในมิติทางธรรม

บรรณานุกรม

- กิริติ บุญเจือ. (2522). *ปรัชญาศิลปะ*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2540). *ธรรมบทแปล ภาค 2*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมมจิตโต). (2544). *ปรัชญากรีก: ป่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก*. พิมพ์ครั้งที่ 5.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2529). *พุทธธรรม*. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.

NaRangsi, S. (1976). *The Buddhist Concepts or Karma and Rebirth*. Bangkok:

MahamkutRajavidyalaya Press.